ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

BRANDON UNIVERSITY
BRANDON · MANITOBA · CANADA

Присвячується 400-річчю від народження
Ґійома Левассера де Боплана

Brandon University
Manitoba
Canada

National Academy of Sciences of Ukraine
Mykhailo Hrushevsky Institute of Ukrainian
Archeography and Source Studies — Lviv Branch

Cartography and history of Ukraine

A Collection of Scholarly Papers

M. P. Kots — Publishing
Lviv — Kyiv — New York
2000

Брандонський університет
Манітоба
Канада

Національна Академія наук України
Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. Грушевського
Львівське відділення

Картографія та історія України

Збірник наукових праць

Видавництво М. П. Коць
Львів — Київ — Нью-Йорк
2000

ББК: Т3 (24к) Оя43+Д9 (237Ук) 17 я43
УДК 94 (477) (082)+528.9 (477) (09) (082)

Публікуються статті, написані на підставі виступів на науковій конференції „Картографічна спадщина України“ (Львів, 6-7 жовтня 1998 р.), у яких висвітлюються питання історичного картознавства та історії картографії України, використання давніх карт у наукових дослідженнях і практиці, збереження карт та історія картографічних збірок, сучасні методи створення карт. Вміщено також другу частину Покажчика назв об'єктів, відображених на Спеціальній карті України Ґ. Боплана 1650 р. — українсько-латинський ряд.

Для науковців, студентів, краєзнавців.

Збірник складено при фінансовій допомозі Брандонського університету (Канада)

ISBN 996-02-1663-7

ЗМІСТ

I розділ. Історичне картознавство та картографічне зображення

II розділ. Історична картографія та картографічна практика

III розділ. Картографічні колекції та інформаційні системи

Матеріали конференції „Картографічна спадщина України" Львів, 6—7 жовтня 1998 р.

CONTENTS

II part. Historical cartography and cartographic practice

III part. Cartographic collections and information systems

Materials of the conference „Cartographic heritage of Ukraine", Lviv, October 6-7, 1998.

I розділ

Історичне картознавство та картографічне зображення

Ярослав Дашкевич

Завдання історичного картознавства в Україні

Тема „історія та карти“ — „карти та історія“ передбачає її осмислення в двох аспектах:

1) історичного картознавства, тобто історії картографії України, та

2) історичної картографії, іншими словами, підготовки історичних карт України, що відображають її минуле.

У межах доповіді торкнуся лише історичного картознавства, виходячи із завдань, які, на мою думку, стоять перед дослідниками давньої картографії України, розуміючи під словом „давній“ період до середини XVIII ст.

Мені дуже не подобаються доповіді з повторюванням таких слів, як „необхідно“, „треба“, „потрібно“ (тим більше, що ці вимоги дуже часто не виконуються, особливо сьогодні). Однак, у даному разі, після тривалого періоду розірваних оригінальних дослідницьких традицій — вони занепали на початку 30-х рр., а лише у 80—90-х рр. відроджуються без потрібної інтенсивності та досить хаотично — від слів „треба“, „необхідно“ та подібних втекти важко. З іншого боку, не хотілося б, щоб доповідь звучала як безпідставне прожектерство у час глибокої кризи української науки. Навпаки, намагатимуся вкласти у виступ переконання, що існує повне розуміння дослідницьких завдань, здійснення яких залежить від поліпшення умов наукової діяльності та від підготовки відповідних кадрів, тому прошу не критикувати мене за, на перший погляд, нереалістичність підходів.

* * *

Наукове вивчення картографічного матеріалу вимагає реалізації (хоча б часткової) певних попередніх умов, пов'язаних, з одного боку, з організацією дослідницької бази та, з іншого, з підготовкою дослідників, озброєних хоча б мінімумом знань, необхідних для дослідження стародавніх карт.

Організація наукової бази має складатися з кількох етапів.

По-перше, треба впорядкувати сучасні українські публічні картографічні фонди, що зберігаються в бібліотеках, архівах та музеях, забезпечити правильне їх зберігання (це особливо стосується карт великого формату, т. зв. стінних, які зберігаються найгірше). До завдання правильного зберігання та впорядкування карт приєднується необхідність комп-

лектування картографічних фондів матеріалом, який може надходити, наприклад, з приватних збірок. Картографічні фонди бажано також доповнювати якісними фотокопіями тих унікальних карт України, що збереглися в невеликій кількості примірників і яких немає в українських фондах. Життя висуває вже тепер вимогу створення в Україні окремих позавідомчих архівів карт (давніх та сучасних).

По-друге. Для того, щоб зібраний картографічний матеріал не лежав мертвим капіталом, потрібно провести його класифікацію[1] та каталогування, спершу за окремими збірками, з метою складення в майбутньому центрального каталога карт у межах держави (наприклад, як у Польщі)[2]. Карти необхідно каталогувати згідно з існуючими правилами наукового опису, які вимагають особливої докладності по відношенню до рукописних карт та карт-інкунабул (в європейській історії картографії інкунабулами вважаються карти, надруковані до 1570 р.)[3].

По-третє. Наступним каталогізаційним етапом треба вважати описування карт України незалежно від місця їх зберігання, тобто також за межами сучасної України. Виникає завдання складення центрального каталога найдавніших карт України (XIV—XVII ст.) з позначенням місць їх зберігання, репродукування тощо[4].

Для виконання цих передумов серйозного дослідження історії картографії України потрібний підбір відповідних наукових кадрів. Підготовка науковців відіграватиме ще більшу роль тоді, коли йтиметься про поглиблене дослідження карт. „Треба мати особливого роду нахил, — писав відомий швейцарський історик картографії Ф. Ґренахер, — щоб, перш за все, старезний, покритий пилюкою і зужитий картографічний матеріал взагалі вважати гідним зберігання, а тим більше, щоб цим документам, з питомими для них незручними розмірами, присвятити всю увагу і вільний час часто багаторічних досліджень, наїжачених труднощами“[5]. Практика історико-картографічних студій ставить перед науковцем, який має намір зайнятися комплексним вивченням стародавніх карт, високі вимоги: знання кількох мов, знання історії, геодезії, досьогочасної літератури питання. Науковець-історик картографії повинен цікавитися мемуарами мандрівників, мореплавними книгами, космографією і топографією. Що ці вимоги не надто високі (і, з іншого боку, цілком здійснимі), доводить простий перелік основних дослідницьких тем, які варто опрацьовувати на давньому українському картографічному матеріалі.

Дослідження давніх карт України варто проводити в таких напрямках[6]:

1) вивчення питання про картографічне відображення певних земель — частин української етнічної території в минулому;

2) опрацювання біографічного довідника з відомостями про картографів, граверів та інших художників, копіювальників, друкарів, видавців і дослідників давніх карт України;

3) опрацювання монографій про окремі карти України, особливо важливі з історико-культурного чи іншого погляду. Питань, які треба розв'язувати при такому монографічному опрацюванні, багато: тут і авторство карти (з атрибуцією анонімних карт), і умови її виникнення, і час виготовлення, далі — геодезійно-картометричні дані, а саме, техніка вимі-

рювання, проекція, орієнтація, масштаб, ступінь деформації, призначення карти. В монографічному дослідженні треба давати відповідь на питання про попередників даного картографа (для цього проводяться порівняльні студії з врахуванням, наприклад, ступеня деформації географічних об'єктів, насичености географічними назвами, перенесення різноманітних помилок) та його послідовників і наслідувачів. При докладному вивченні карти необхідно дослідити такі її елементи, як легенди, рамки, віньєтки, картуші, ілюстрації, види шрифтів, топографічні знаки, кольори[7], не кажучи вже про ономастику, визначення її правильних чи помилкових звучань і локалізації. Датування недатованих карт вимагає застосування всіх здобутків сучасних методів дослідження, тобто, наприклад, палеографічного аналізу написів, визначення стилю орнаменту, рисунків, картушів, хронологізації водяних знаків, метрологічних даних масштабу, адміністративно-територіального поділу, математичних підстав карти, аналізу додаткових текстових пояснень, різних приміток, бібліотечних чи архівних шифрів. При монографічному опрацюванні карти потрібно також розв'язувати такі питання, як визначення оригіналу, відрізнення його від копії, варіанта карти, встановлення співвідношення рукописних і друкованих варіантів (перший часто повніший). Особливе місце займає питання автентичності й достовірності карти, що до певної міри тотожне з визначенням джерелознавчої вартості карти;

4) опрацювання окремих галузей середньовічної картографії України — згідно з уже прийнятою в історії картографії спеціалізацією: дослідження „птолемеїв" (карт, пов'язаних з перевиданням „Географії" Птолемея у XV—XVI ст.), портоланів, морських карт, карт побережжя і рік, шляхових карт (ітинераріїв), карт лісів і т.д.

Дослідження різних тем з історії картографії невіддільне від можливостей публікації результатів досліджень друком чи їх завершення у вигляді дисертацій. З джерелознавчого погляду на перший план висувається питання публікації картографічних матеріалів у такий спосіб, щоб не втрачалася їхня наукова вартість[8].

Незважаючи на всю складність завдань, які стоять перед дослідниками середньовічних карт України, незважаючи на те, що сьогодні серед істориків України майже немає спеціалістів-істориків карт, можна сподіватися, що з подальшим піднесенням історичної, географічної, картографічної наук в Україні (в що я вірю) існуючий нині стан відійде у минуле. І тоді, може, дивно звучатиме тужлива скарга одного з кращих сучасних знавців історії карт В. Бонакера: „Трагедія кожного дослідника полягає в тому, що він жертвує своїм життям для того, щоб оволодіти предметом, а з цих знань лише найменшу частку може донести до любителів карт"[9].

На завершення доповіді хочу поділитися деякими реалістичнішими міркуваннями, що стосуються сучасних наукових можливостей та їхнього поліпшення шляхом пошуків т. зв. ґрантів на наукову роботу чи кооперації із закордонними науковими центрами.

В інформаційній ділянці існує реальна можливість підготовки:

1) довідника про картографічні фонди України, що зберігаються в архівах, бібліотеках, музеях. Після підготовки анкети (в яку обов'язково

треба внести графу про втрати внаслідок війни, крадіжок, які поширилися останнім часом) можна її розіслати по відповідних установах, проявивши при цьому особисту наполегливість та витримку (бо не так просто добиватися в наш час відповідей);

2) довідника про давні карти України до середини XVIII ст. — відомості про конкретні карти можна збирати паралельно з даними про картографічні фонди. Таких картографічних пам'яток (включаючи давні атласи, можливо, глобуси), здається, у нас збереглося не так-то й багато;

3) довідника кадастрових карт;

4) довідника про плани (до XVIII ст. включно);

5) бібліографії літератури з історії картографії України, якої (літератури) також не надто багато — близько (за попередніми підрахунками) 400-500 назв.

У ділянці підготовки кадрів:

1) запровадження повноцінних курсів (спецкурсів) з історії картографії в університетах на факультетах різних профілів (технічних, гуманітарних тощо);

2) підготовка підручника з історії картографії України, навчальних посібників з репродукціями карт;

3) стимулювання підготовки дисертацій з історії картографії, зокрема в джерелознавчому плані, з дуже багатою і різноманітною конкретною проблематикою з картографії, геодезії, географії, біогеографії, гідрографії, історії з її різноманітними відгалуженнями (історична демографія, політично-адміністративна історія, етнічна історія), мовознавства (ономастика), мистецтвознавства і т.п.;

4) комплектування наукових бібліотек літературою з історії картографії, правда, переважно дуже дорогою — отже, шляхом пожертвувань, наукової допомоги;

5) використання можливостей інтернету.

Підготовка наукових кадрів безпосередньо пов'язана з науковою діяльністю в галузі історії картографії України — тобто з появою досліджень з перелічених вище проблем, з підготовкою факсимільних перевидань як окремих видатних пам'яток картографії України, так і атласів факсимільних репродукцій. При цьому варто пам'ятати про те, що саме у такому плані Україна в першій половині XX ст. займала одне з перших місць у європейській науці.

Примітки

[1] Див., наприклад, On the Classification of Geographical Books and Maps / By E. Meyen etc. — Bad Godesberg, 1964.

[2] Centralny katalog zbiorów kartograficznych w Polsce. — Warszawa, 1961 i dalej. — Zesz. 1 i nast.

[3] Див., наприклад, Смоктунович Л. Л. Из опыта научно-технической обработки картографических материалов // Исторический архив. — М., 1955. — № 5. — С. 180-188; Мельникова Т. Н. Библиотечная обработка географических карт. Определение численных масштабов. — М.-Л., 1958.

[4] Ідеальним — з погляду методики опрацювання — є каталог Mappemonde (A. D. 1200—1500). Catalogue préparé de la Commision des Cartes Anciennes de l'Union Géographique Internationale / Ed. M. Destombes. — Amsterdam, 1964.

[5] Grenacher F. Das Studium der alten Karten // Kartographische Nachrichten. — Gütersloh, 1963. — Heft 2. — S. 38.

[6] Див., наприклад, Медушевская О. М. Картографические источники XVII—XVIII вв. Учебное пособие по источниковедению истории СССР. — М., 1957. Всупереч заголовкові — праця Сухова В. Об истории картографии и ее научных задачах // Труды Института истории естествознания и техники Академии наук СССР. — М., 1961. — Т. 37. — С. 186-208 — немає нічого спільного із завданнями історії картографії.

[7] Прекрасний довідник для цих ділянок — праця: de Dainville F. Le Langue des géographes. Termes, signes, couleurs de cartes anciennes 1500—1800. — Paris, 1964. Див. також: Шапошникова Л. А. Изображение леса на картах. — М., 1957.

[8] Див.: Гольденберг Л. А., Медушевская О. М. О методике издания картографических источников // Исторический архив. — М., 1961. — № 4. — С. 193-203.

[9] Bonacker W. Stellungsnahme zu dem Plan einer internationalen Zentralstelle für Geschichte der Kartographie // Kartographische Nachrichten. — Gütersloh, 1962. — Heft 5. — S. 148.

Марія Ювричин

Комплекс карт України Ґ. Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи

Карти України Ґійома Боплана були відомі в Україні уже в XVII ст. Вони, очевидно, використовувались військовими при веденні численних воєнних кампаній другої половини XVII ст. Їх фрагменти в минулому столітті були виявлені в архіві Сенявських у фортеці в Меджибожі. Примірник Спеціальної карти України зберігався у бібліотеці Б. Стажинського в Загінцях на Поділлі. Відомі також інші свідчення про знайомство з цими картами[1].

Доступними ж широкому колу науковців і дослідників ці картографічні твори стали наприкінці XIX — на початку XX ст. завдяки публікаціям В. Кордта (1860—1934), українського історика, картографа і бібліографа, з 1894 р. — бібліотекаря (директора) бібліотеки Київського університету[2]. У першому випуску його „Материалов по истории русской картографии" опублікована Генеральна карта України, додана до „Опису України" Боплана, виданого в Руані 1660 р. У другому випуску цього видання В. Кордт подав Спеціальну карту України (8 секцій), Генеральну карту України 1648 р. з доповненнями з 1651 р., три карти Дніпра, опубліковані анонімно в атласі Й. Блау 1662 р., та карту „Польща" 1651 р. Саме ці карти і використовувалися вченими у їхніх наукових працях для підтвердження та ілюстрування певних фактів з історії України.

За останні десятиліття дослідникам спадщини Боплана вдалося розширити список його картографічних творів, присвячених Україні, але в Україні вони досі маловідомі[3].

Першим картографічним твором Боплана, що стосується України і дійшов до нас, є „План фортеці біля Кодацького порога" 1639 р., який зберігся в рукописному атласі його сучасника й соратника, також військового інженера й архітектора Фрідріха Ґетканта. Атлас має назву (у перекладі українською мовою) „Практична топографія, списана й перевірена Фрідріхом Ґеткантом, Механіком. Року 1638"[4]. Розшифрування умовних позначень цього плану дає змогу реконструювати план Кодацької фортеці, побудованої Бопланом у 1635 р. і знищеної того ж року загоном козаків І. Сулими, що повертався з походу і зустрів на своєму шляху несподі-

вану перешкоду. В цьому атласі збереглася ще одна карта Боплана — „Tabula Geographica Ucrainska" (Українська географічна карта).

Ця карта (44,5×62,5 см; масштаб 1:1 500 000), яку можна датувати 1639 р., фактично є першим ескізом Генеральної карти України цього автора, виданої у Ґданську 1648 р. Вона південної орієнтації, охоплює територію від лінії Чернігів, Чорнобиль на півночі до Кримського півострова включно на півдні. Найзахіднішими об'єктами на карті є Жванець, Яси, гирло Дунаю, найсхіднішими — Сіверський Дінець з притоками, нижня течія Дону з Азовом, течія Кубані. Найбільше населених пунктів позначено у північній частині. На карті представлено басейни трьох основних рік України — Дніпра, Південного Бугу та Дністра. Найбільше уваги приділено зображенню течії Дніпра, який представлено не лише з великими правими і лівими притоками, але й з дрібними водотоками в його нижній частині. На цій карті вперше позначено і названо 13 порогів Дніпра.

Загалом Українська географічна карта фіксує 275 назв населених пунктів, 80 назв рік, 4 назви островів, 13 назв порогів, 4 назви лісів та ін. Цінність її в тому, що вона засвідчує тривалість і безперервність роботи Боплана над картою України, розширює хронологію його картографічних творів (1639—1648).

Наступним етапом опрацювання Генеральної карти України була гравійована В. Гондіусом і надрукована у Ґданську 1648 р. карта „Загальний план Диких полів, простіше кажучи, України з належними провінціями..." (42×54,5 см; 1:1 800 000; південна орієнтація).

Як показали дослідження, що проводилися зусиллями Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України і Брандонського університету (Канада), у бібліотеках Європи виявлено на сьогодні 7 оригінальних примірників цієї карти — у Бібліотеці Чарторийських у Кракові, Національній бібліотеці в Парижі, бібліотеці міста Карлсруе, Саксонській державній бібліотеці в Дрездені (Німеччина) та Бібліотеці АН РФ у Санкт-Петербурзі.

Усі ці примірники відрізняються між собою, відображаючи різні етапи опрацювання карти щодо збагачення її змісту, удосконалення картографічного зображення. Серед виявлених примірників карти чітко вирізняються 5 її варіантів, які попри те мають однакові розмір, масштаб, художнє оформлення картушів та заголовків.

Перший, найраніший варіант карти, виявлено 1986 р. у фондах Бібліотеки Чарторийських у Кракові[5]. Він характерний тим, що на ньому позначена обширна територія Поліських боліт з малою кількістю об'єктів. На пізніших варіантах картографічне зображення в цій частині було деталізоване, а також вміщено напис: „Колись болота, тепер міста Полісся".

Найцікавішим виявився п'ятий варіант карти, на якому є розширення картографічного зображення поза рамкою зображенням дороги від Львова до Любліна з позначенням назв населених пунктів, через які вона проходить. На цьому варіанті карти нам вдалося виявити відокремлений автором фрагмент карти, поділений на 8 квадратів, з її авторською нумерацією, який став підставою для Спеціальної (топографічної) карти України Боплана, датованої 1650 р. Авторська нумерація квадратів, що стали

секціями Спеціальної карти України, збереглася на першому варіанті цієї карти (Дрезденський примірник, опублікований Кордтом).

На цьому варіанті карти є написи про Лоївську (1649 р.) та Берестецьку (1651 р.) битви. Аналіз і порівняння виявлених на сьогодні примірників Генеральної карти України, гравійованої у Ґданську 1648 р., свідчить про те, що ця карта постійно доопрацьовувалася з метою вдосконалення зображення і збагачення її змісту. Через збіг обставин у кінці 40-х років XVII ст. (звільнення Боплана зі служби в лютому 1647 р., зміна на королівському троні, початок Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, врешті — смерть В. Гондіуса у 1652 р.), ні ця, ні інші карти великим накладом не друкувалися. У світ вийшли лише пробні відбитки, і кожний збережений примірник — унікальний[6].

Після смерті В. Гондіуса Боплан втратив зв'язок зі своїми картами України. Тому до другого видання „Опису України" 1660 р. він додав Генеральну карту, наново гравійовану іншим гравером. Назва карти змінена, наближена до назви „Опису України" — саме у заголовку цієї карти вперше зазначено, що на ній відображена Україна від кордонів Московії до Трансільванії.

Крім рівня мистецького виконання, ці два видання Генеральної карти України суттєво відрізняються змістом і насиченістю картографічного зображення. Зокрема, на карті 1660 р. відсутня інформація про гравера, а також тексти звернень гравера до читача, на місці яких позначено ліси; не зображено тут і пасмо гір Медоборів. На різних примірниках карти спостерігаються значні розходження у зображенні східного берега Азовського моря і Кубані, півночі Криму та Перекопського перешийка.

Карта є значно збіднена і щодо змісту. Якщо на карті 1648 р. (5-й варіант) зафіксовано 1 293 об'єкти, з яких 993 назви населених пунктів і городищ та 160 назв рік, то на карті 1660 р. є 1 223 назви об'єктів, з яких 953 назви населених пунктів і 153 — назви рік. За відмінностями між різними примірниками цього видання карти, яких виявлено 7 у бібліотеках Кракова, Парижа, Санкт-Петербуга, Нью-Гавена, також розрізняються 6 варіантів.

Наступною за хронологією є Спеціальна (топографічна) карта України Боплана 1650 р., яка складається з 8-и секцій розміром 53,5×40,5 см. Склеєна в одну площину, вона має розмір 83×216 см. Масштаб карти 450 000 см, орієнтація південна. Ця карта була першою в європейській картографії топографічною картою для великої території, призначеною для використання у військових діях. Вона стала рідкісною вже у XVIII ст. На початку XX ст. Естрайхер зареєстрував три її примірники[7]. В. Кордту були відомі чотири[8], Б. Ольшевич подав відомості про шість[9], а бібліотекар Наукової бібліотеки Вільнюського університету М. Дзіковський у 30-х роках цього ж століття зібрав відомості про сім примірників цієї карти[10].

У процесі виявлення карт Боплана протягом 1990—1995 рр. нам вдалося знайти 12 примірників Спеціальної карти України, що зберігаються у найбільших бібліотеках Європи — Саксонській державній бібліотеці в Дрездені, Національній бібліотеці в Парижі, Бібліотеці Британського музею в Лондоні, Бібліотеці університету в Упсалі, бібліотеках Чарторийських і Ягеллонській у Кракові, бібліотеці Інституту географії у Варшаві,

Ґданській міській бібліотеці ПАН, Науковій бібліотеці Вільнюського університету та бібліотеці АН Російської Федерації в Санкт-Петербурзі. Тринадцятий примірник — з фондів Центрального воєнно-історичного архіву в Москві, — поданий у каталозі цього архіву як оригінал[11], — насправді є копією. Виявлені примірники Спеціальної карти зберігаються у секціях (Дрезден, Париж, Краків (Ягеллонська бібліотека), Ґданськ) або склеєними в одну площину (Санкт-Петербург, Краків (Бібліотека Чарторийських — дві), Лондон, Упсала, Варшава, Вільнюс). Краще збереглися карти у формі окремих секцій. Склеєні ж в одну площину примірники використовували як настінні або тримали згорнутими в рулон. Саме у них виявлено пошкодження і втрати картографічного зображення, іноді значні (Упсала, Лондон, Варшава).

Вільнюський примірник у 80-х роках XX ст. був реставрований. Він також має втрати зображення. Крім того, у змісті цієї карти при порівнянні з іншими примірниками виявлено деякі деталі, що є, очевидно, наслідком реставрації. Одна карта серед знайдених — кольорова (Краків, Бібліотека Чарторийських). Примірник бібліотеки АН РФ у Санкт-Петербурзі використовувався російськими картографами при складанні карт Росії у XVIII ст. Свідченням цього є прорисована координатна сітка, а також літературні підтвердження.

Збережені примірники Спеціальної карти відрізняються між собою не лише формою збереження, але й, як показало їх порівняння, змістом.

Для виявлення варіантів карти і дослідження розвитку картографічного зображення було взято 8-у секцію (Львів), яка зазнала ґрунтовного доопрацювання. В результаті за змістом розрізнено 4 варіанти карти. Останній, четвертий, варіант відрізняється від першого тим, зокрема, що в ньому на 8-й секції виявлено 152 назви нових об'єктів і 62 виправлення правопису назв, не враховуючи позначення об'єктів без назв — лісів, рік, доріг, боліт, водойм тощо.

Меншою мірою, але все ж зазнали змін й інші секції. Ці зміни переважно полягали у виправленні правопису назв. Так, у 5-й секції (Поділля) зроблено 66 виправлень, 6-й (Волинь) — 42, 3-й (Брацлавщина) — 34, 4-й (Київ) — 31. Нових позначень тут майже немає.

Усього ж у найпізнішому четвертому варіанті Спеціальної карти України виявлено 164 позначення нових об'єктів (йдеться про названі об'єкти), внесено понад 290 виправлень у назвах.

1952 р. у фондах Ґданської міської бібліотеки ПАН співробітник цієї бібліотеки С. Гербст знайшов 11 карт невеликого формату — 14×19 см, які виявилися Бопланівськими картами українських земель[12]. Серед них дві загальні карти України, карти Київського, Брацлавського та Подільського воєводств, карта Покуття, дві карти течії Дніпра від Кодака до острова Хортиці та від Хортиці до впадіння в Чорне море, дві карти Північного Причорномор'я й одна карта Кримського півострова. Всі ці карти північної орієнтації (на відміну від усіх попередніх, у яких південна орієнтація). Повністю завершеними серед цих карт є лише карти Дніпра, Північного Причорномор'я та Криму. На них вказано автора — Боплан, гравера — Гондіус, місце і час гравіювання — м. Ґданськ, 1652 р. Таким чином,

знайдені вони були рівно через 300 років з часу їх виготовлення. Ще одна карта з цієї серії була виявлена й опублікована К. Бучеком у 1930-х рр.[13] На думку дослідників, ці карти призначалися для ілюстрування „Опису України", однак у зв'язку зі смертю В. Гондіуса на початку 1652 р. вони не були завершені.

Отже, на сьогодні відомо 23 оригінальні картографічні твори Боплана, присвячені Україні, не враховуючи їхніх варіантів. Це — план Кодацької фортеці (1639 р.), Українська географічна карта (1639 р.), Генеральна карта України (1648 і 1660 рр.), Спеціальна карта України (1650 р.), карти Дніпра (опубліковані 1662 р.), 12 карт-ілюстрацій до „Опису України" (1652 р.). Усі вони зберігаються у шістнадцятьох бібліотеках чотирнадцяти міст, що належать вісьмом державам Європи. В Україні є примірник Генеральної карти України 1648 р. з доповненнями про події 1649 та 1651 рр. (у фондах Одеського краєзнавчого музею[14]) та примірник цієї карти 1660 р. у складі „Опису України" Боплана 1660 р. (у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України). Тому так важливо видати атлас карт України Боплана, що і заплановано нашим Інститутом.

Примітки

[1] Дашкевич Я. Боплан в українській та російській історіографії (до 1990 р.) // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. — Львів, 1998. — С. 46-47.

[2] Кордт В. Материалы по историі русской картографіи. — К., 1899. — Вып. 1. Табл. XXXII; К., 1910. — Вып. 2. — Табл. I-IX, XXV, XXVI, XXXVIII-XL.

[3] Вавричин М. Маловідомі карти України Г. Боплана // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. — Львів, 1998. — С. 114-122.

[4] Атлас під назвою „Topographica practica conscripta et recognita per Fridericum Getkant Mechanicum. Anno 1638" зберігається в Стокгольмі в Архіві війни. Вперше опис змісту атласу подано у книзі: Catalogus mapparum geographicarum ad historiam pertinentum. — Varsovie, 1933. — S. 250.

[5] Stachnal-Talanda D. Nieznana edycja generalnej mapy Ukrainy Wilgelma Le Vasseur de Beauplana z 1648 roku // Polski przegląd kartograficzny. — 1987. — T. 19. — Z. 3. — S. 111-112.

[6] Детальний опис виявлених примірників карт України Г. Боплана див.: Вавричин М. До історії створення Г. Бопланом карт України // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. — Львів, 1998. — С. 88-113.

[7] Estreicher K. Bibliografia Polska. — Kraków, 1891. — T. XII. — S. 423-424.

[8] Кордт В. Материалы... — Вып. 2. — С. 22.

[9] Olszewicz B. Kartografia Polska XV—XVII w. — Lwów—Kraków, 1931. — S. 120-121.

[10] Dzikowski M. Zbiór kartograficzny uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie. Odbitka z księgi zbiorowej „Biblioteki Wileńskie". Roczn. 8. Ateneum Wileńskiego. — Wilno, 1932. — S. 28.

[11] Каталог Военно-ученого архива Главного управления Генерального штаба. — СПб., 1910. — Т. 3. — № 19954.

[12] Herbst S. Prace kartograficzne Beauplana-Hondiusa z r. 1652 // Przegląd Historyczny. — 1952. — T. XLIII. — Zesz. 1. — S. 124-128.

[13] Buczek K. Ze studiów nad mapami Beauplana // Wiadomości służby geograficznej. — 1933. — Zesz. 1. — S. 32-33.

[14] Гідроніми Нижнього Подністров'я / За ред. Ю. О. Карпенка. — Київ—Одеса, 1981. — С. 107.

Андрій Болеслав Перналь

Додатки, зміни й виправлення восьмого аркуша Бопланової „Спеціальної“ карти України

Важливо, що у минулому десятилітті діяльність і здобутки Ґійома Ле Вассера пана де Боплана (1600—1675 або після 1675 р.), зокрема у галузі картографії, заполонили увагу багатьох дослідників. Працюючи індивідуально, як Станіслав Александрович[1] і Марія Вавричин[2], у парах, як Деніс Ессар і Андрій Перналь[3], або групами, як ті, що репрезентують Інститути української археографії, історії України Національної академії наук України, а також Гарвардський український дослідницький інститут[4], ці дослідники зуміли виявити нові деталі до біографії Боплана і визначити його істотний внесок у європейську картографію XVII ст. Більше того, дві публікації Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства, що з'явилися цього року, заслуговують на особливу увагу. Це, по-перше, репродукція великомасштабної восьмиаркушної Бопланової „Спеціальної“ карти України[5]; по-друге — збірка досліджень, що стосується Боплана[6].

Продовжуючи дослідження картографічних досягнень Боплана, це повідомлення має на меті проаналізувати і прокоментувати доповнення, зміни та виправлення на восьмому аркуші великомасштабної „Спеціальної“ карти України, на якому зображено Львів і навколишню територію.

Під назвою „Delineatio specialis et accurata Ukrainae. Cum suis palatinatibus ac districtib[us], provinciisq[ue] adiacentibus...“ перше видання титула карти і восьми її аркушів було вигравіюване у Ґданську В. Гондіусом (1597—1652 р.) у 1650 р. Згодом вийшли у світ ще одне видання цілої карти і п'ять інших видань восьмого аркуша. Наприкінці 1650 р. або на початку 1651 р. Боплан прибув у Ґданськ, щоб перевірити і виправити кожен аркуш карти. Таким чином виникли друге і третє видання, останнє з яких є найважливішим виданням цієї карти. Інші, другорядні зміни у змісті карти до смерті Гондіуса в 1652 р. були, очевидно, результатом листування картографа і гравера. Після 1654 р. вони вносились Георгом Форстером і Йоахимом Пасторіусом[7].

Описані далі копії восьмого аркуша „Спеціальної“ карти України[8], завдяки різноманітним доповненням, змінам і виправленням, чітко показують, що цей аркуш мав шість видань.

1. Перше видання:

Саксонська державна бібліотека, Дрезден. Не склеєна. Великомасштабна репродукція всіх восьми аркушів була опублікована у праці В. Кордта[9].

2. Друге видання:

Національна бібліотека, Париж. Не склеєна. Титул і вісім аркушів.

3. Третє видання:

Національна бібліотека, Париж. Не склеєна. Титул і вісім аркушів. Великомасштабна репродукція титула і восьми аркушів була опублікована у праці А. Перналя і Д. Ессара[10].

4. Четверте видання:

Британська бібліотека, Лондон. Титул і вісім аркушів. Склеєна на полотні.

5. П'яте видання:

Бібліотека університету, Упсала. Титул і вісім аркушів. Склеєна на полотні.

6. Шосте видання:

а) Ґданська міська бібліотека ПАН. Не склеєна, не повна, хоча восьмий аркуш зберігся;

б) Наукова бібліотека Вільнюського університету, Вільнюс. Титул і вісім аркушів, склеєні на полотні;

в) Бібліотека Інституту географії, Варшава. Титул і вісім аркушів, наклеєні на полотні.

Великомасштабна частина восьмого аркуша була відтворена у додатку до Центрального каталога картографічних збірок Польщі[11].

Першим ученим, який подав деякі деталі у своїй спробі привернути увагу дослідників до різних видань „Спеціальної" карти України, був М. Дзіковський. На жаль, присвятивши лише частину свого дослідження аналізові карти і не маючи змоги вивчати всі її видання у різних сховищах, він використав тільки репродукцію дрезденського примірника карти з видання В. Кордта і вільнюський примірник. Окрім того, він допустився кількох помилок, зокрема вказавши, що „Спеціальна" карта відсутня у Парижі та що лондонський примірник не має врізки з картою Дніпра[12].

Докладне обстеження цих шести видань восьмого аркуша показало таке:

I. Назви.

1. Усі шість видань цього аркуша мають однаковий правопис 194-х назв.

2. Перше видання має додатково 72 назви. Назви B[ród] і M(onasterium) позначено тричі, а Bug Fluvius — двічі[13].

3. Друге видання має 112 додаткових назв, з них 45 є новими по відношенню до першого видання. Назви Skomoroch і Staniselauf, зазначені в першому виданні, тут зняті. Назви B[ród] і Bug подані один раз.

У 19-и назвах з тих, що є у першому і другому виданнях, змінено правопис.

4. Третє видання містить 210 додаткових назв. З них 101 — нові. Назва Opaizypsa flu, яка є у другому виданні, тут відсутня. San River подана двічі, Ster — тричі, M[onasterium] — чотири рази. Порівняно з другим виданням, тут є 48 змін у правописі.

5. Четверте видання аналогічне третьому.

6. П'яте видання має 211 додаткових назв, з них Czarny Szłak є новою назвою.

7. Шосте видання має 214 додаткових назв, з яких 4 є новими, а саме: Komarowka, Osrtow, Plaszowa i Seremil. Назва Sczorowicze, вказана на всіх інших виданнях, тут відсутня.

II. Інші характерні особливості.

1. Перше видання можна легко розпізнати за багатьма незаповненими місцями, особливо у північно-західному куті та західніше від ріки Wieps.

2. Друге видання характеризується, в основному, виправленням течій великих рік — San, Wieps, Bug і Ster; поданням їхніх приток, позначенням лісових масивів, боліт і пагорбів.

Зміни щодо зображення міст Lublin, Zamość, Chełm, Włodzimerz, Lucko, Olўka, Tarnopol і Przemisl стосуються їхнього розташування або форми укріплень, а також визначення категорії — єпископські, шляхетські або воєводські міста і містечка. Назва Stoianow перенесена на південь на болотисту місцевість, яка є джерелом притоки ріки Opaizypsa. Місто Lucko також зміщене на південь і розташоване вздовж берега озера, Jarosław — на височині. Об'єкти, позначені в нижній центральній частині аркуша, також перенесені далі на південь; його північно-західний кут — на схід, а південно-західний кут — і на північ, і на схід одночасно.

3. У третьому виданні Vistula, до якої впадає San, вписана в рамку північно-західної частини аркуша. У південно-західному куті Sosnica перенесена ближче до ріки San. Південніше Львова з'являється нова водойма — Wielki Staw. Wisniowiec Ducat[us] перенесений на північ, ближче до ріки Ikwa. Статус поселення Olexiniec змінений з села на місто. Північніше Sasowa додатково позначено ліс. Ріка Opaizypsa відсутня, на її місці зображено болото, через яке тече притока Стиру. Північніше від села Czetwernia ріка Turia з притоками впадає у Ster, накреслену правіше, ближче до рамки аркуша. Курс р. Bug змінений так, що лінія течії торкається рамки аркуша. Введено дві нові дороги: одна між населеними пунктами Casimirz і Bzowiec, друга — від м. Lviv до Komarno. Нарешті, там позначено три адміністративні кордони: перший — Grodek—Krekow; другий — від Kamin до ріки Wieps, між населеними пунктами Krasnostaw i Spica; третій — Jarosław—Szłepce.

4. Згадані адміністративні кордони зняті у четвертому виданні.

5. У п'ятому виданні додано Czarny Szłak, який з південно-східного кута аркуша проходить південніше населених пунктів Wisgrodek і Lviv, і закінчується у лісистих пагорбах на південь від м. Jaworow.

6. Шосте видання можна легко розпізнати за написом про битву під Берестечком у 1651 р.[14]

Загалом Бопланова „Спеціальна" карта України містить багату інформацію. Вона подає відомості про рельєф території, лісистість, мережу рік, озер, про болота, скелі, джерела. Велика деталізація у зображенні заселеності території. Тут виділені давні християнські міста, центри воєводств, місця осідку єпископських урядів римо-католицького та православного обрядів, князівських центрів, шляхетських судів, укріплених міст

і фортець, сіл і нових поселень (колоній), монастирів, заїжджих дворів і млинів, позначені державні та воєводські кордони, а також головні і сільські дороги і броди. Відстані можуть бути виміряні з масштабу в милях — польській, українській, німецькій, французькій, італійській і російській. Градуси географічної широти і довготи подані у рамках кожного аркуша.

Ілюстрація, вміщена внизу карти, інформує про одяг шляхти і козаків, їхнє озброєння. На першому аркуші є прекрасно виконаний герб Речі Посполитої.

„Спеціальну" карту України Боплана слід вважати великим досягненням. Для тих, хто жив у II половині XVII ст., вона забезпечувала цілком правильне картографічне зображення Східної Європи. Тепер вчені розглядають цю карту як дуже важливе історичне джерело. Для сучасних українців вона може служити авторитетним доказом їхньої національної ідентичності.

Примітки

[1] Див.: Alexandrowicz S. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku. — Poznań, 1989; Його ж. Józef Naroński współawtorem Beauplanowskich map Ukrainy i Dnieþru z połowy XVII wieku // Pax et bellum. — Poznań, 1993. — S. 17-27.

[2] Див. останню публікацію Вавричин М. Карти України Гійома Боплана як історичне джерело // Kartografia wojskowa krajów strefy bałtyckiej XVI—XX w. — Toruń, 1996. — S. 51-61.

[3] Див.: Essar D. E., Pernal A. B. La Description d'Ukranie de Guillaume Le Vasseur de Beauplan. — Ottawa, 1990; Їх же. A Description of Ukraine. — Cambridge, MA, 1993 (додаток 29 карт); Їх же. Le Vasseur de Beauplan et les installations portuaires en Normandie et en Bretagne au XVIIe siecle: une lettre inedite a Jean-Baptiste Colbert // Annales de Normandie.— 1993. — March. — № 43, 1. — P. 41-59.

[4] Їхнє співробітництво зробило можливим публікацію у 1990 р. двох книг: українського перекладу з ґрунтовними коментарями „Опису України" Боплана, 1660 р. видання, а також його факсиміле.

[5] Підготовлена до видання карта зі супровідним матеріалом зараз у видавництві „Мапа" (Київ).

[6] Боплан і Україна: Зб. наук. праць. — Львів, 1998.

[7] Наукові публікації стосовно „Спеціальної карти" див.: A Description of Ukraine... — P. CI-CXIII.

[8] Не маючи фотографій на час підготовки цієї статті, автор не міг опрацювати дві карти з бібліотеки Чарторийських (Краків) і одну карту з бібліотеки Ягеллонського університету (Краків).

[9] Материалы по истории русской картографии. — К., 1899. — Вып. 1; К., 1910. — Вып. 2. — Карты I-VIII.

[10] A Description of Ukraine... — Maps 4-12.

[11] Centralny Katalog Zbiorów kartograficznych w Polsce. Zeszyt 5: Wieloarkuszowe mapy topograficzne ziem Polskich 1576—1870. — Część 2: ilustracje. — Warszawa, 1982. — Tabl. 7.

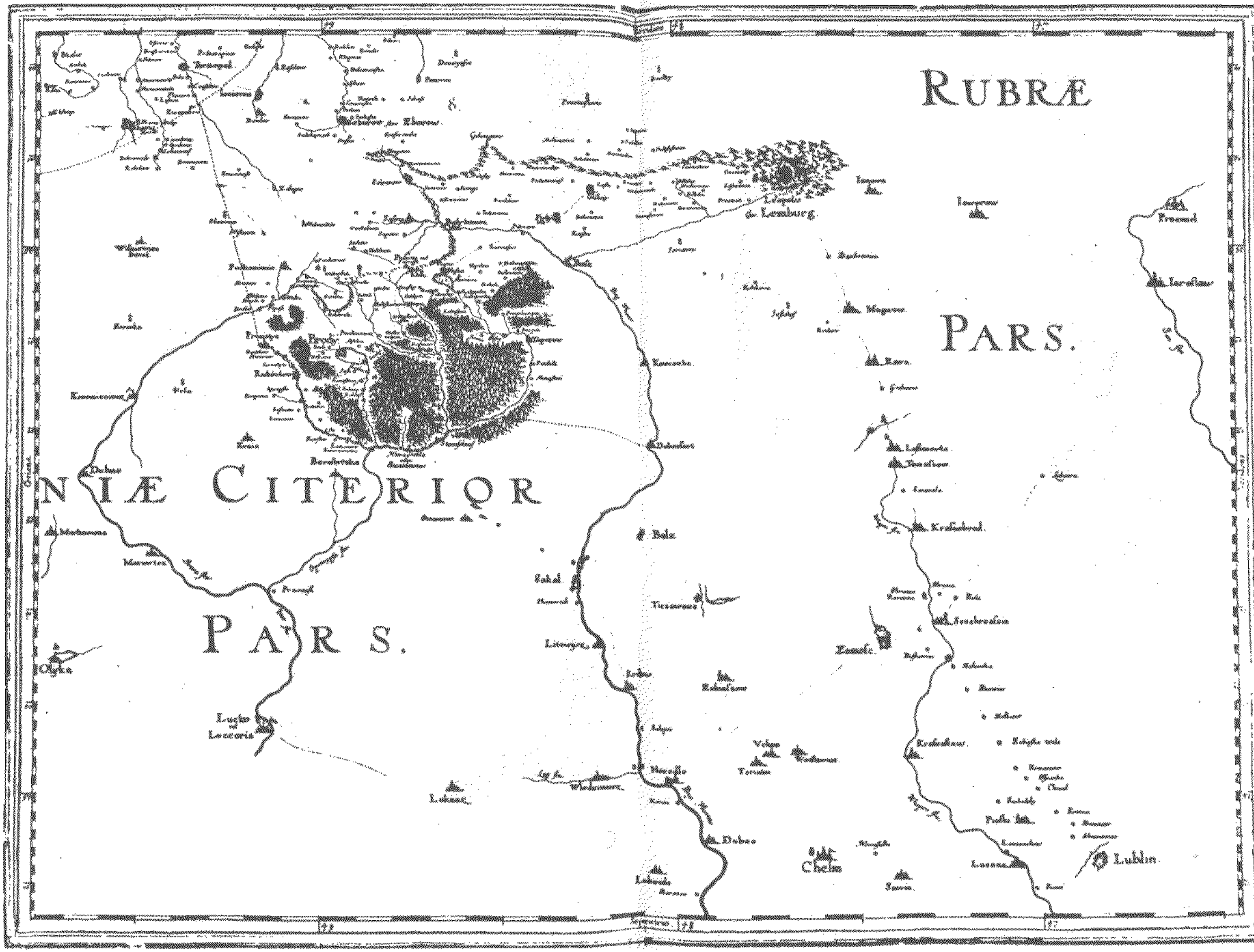
[12] Zbiór kartograficzny Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie // Ateneum Wileńskie. — 1931-1932. — R. VIII — S. 316-321.

[13] Назви об'єктів написані по буквах так само, як на карті.

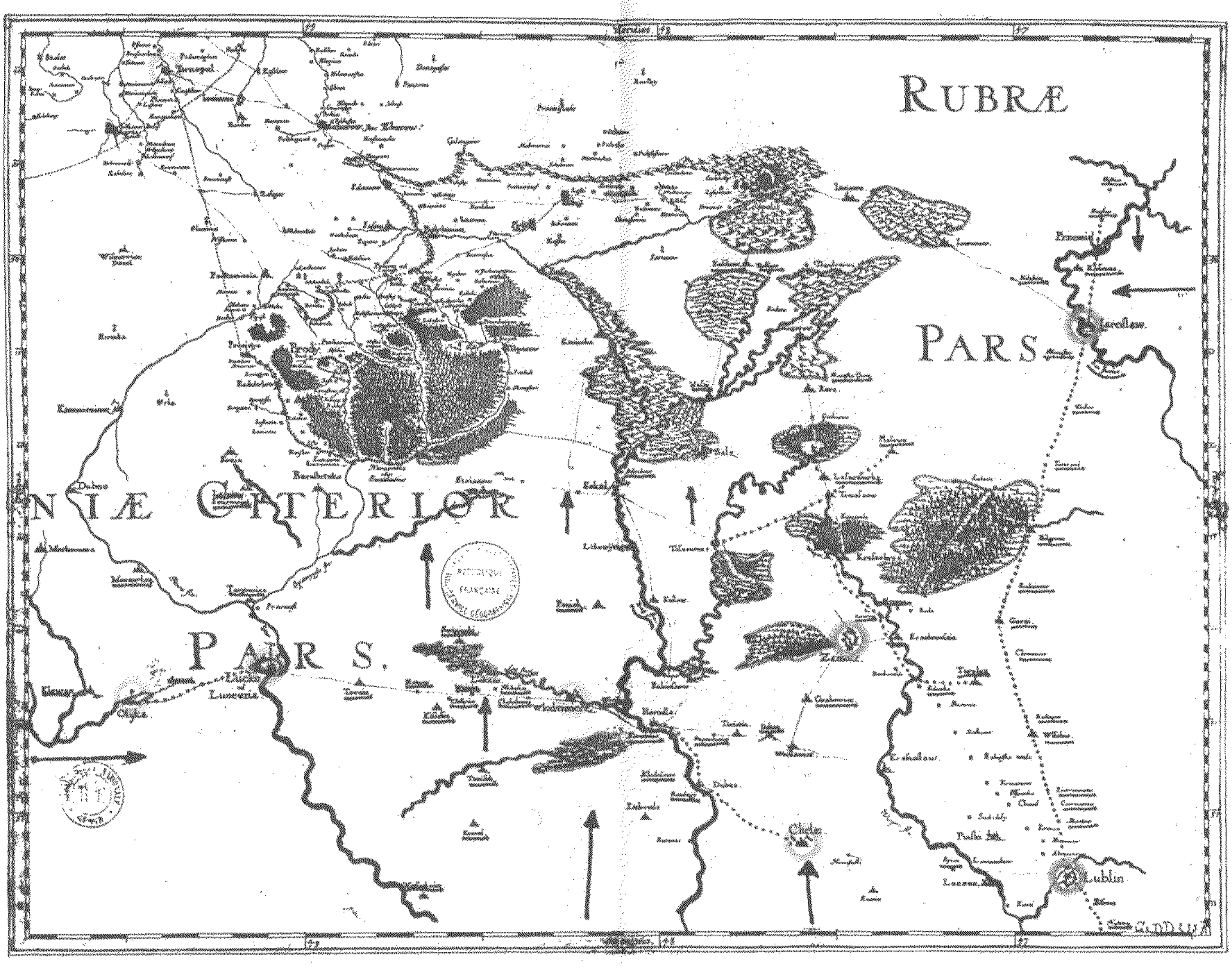
[14] Через погану якість фотографій авторові не вдалося встановити, що зазначено у написі про битву під Берестечком: Jnnÿ чи Junÿ.

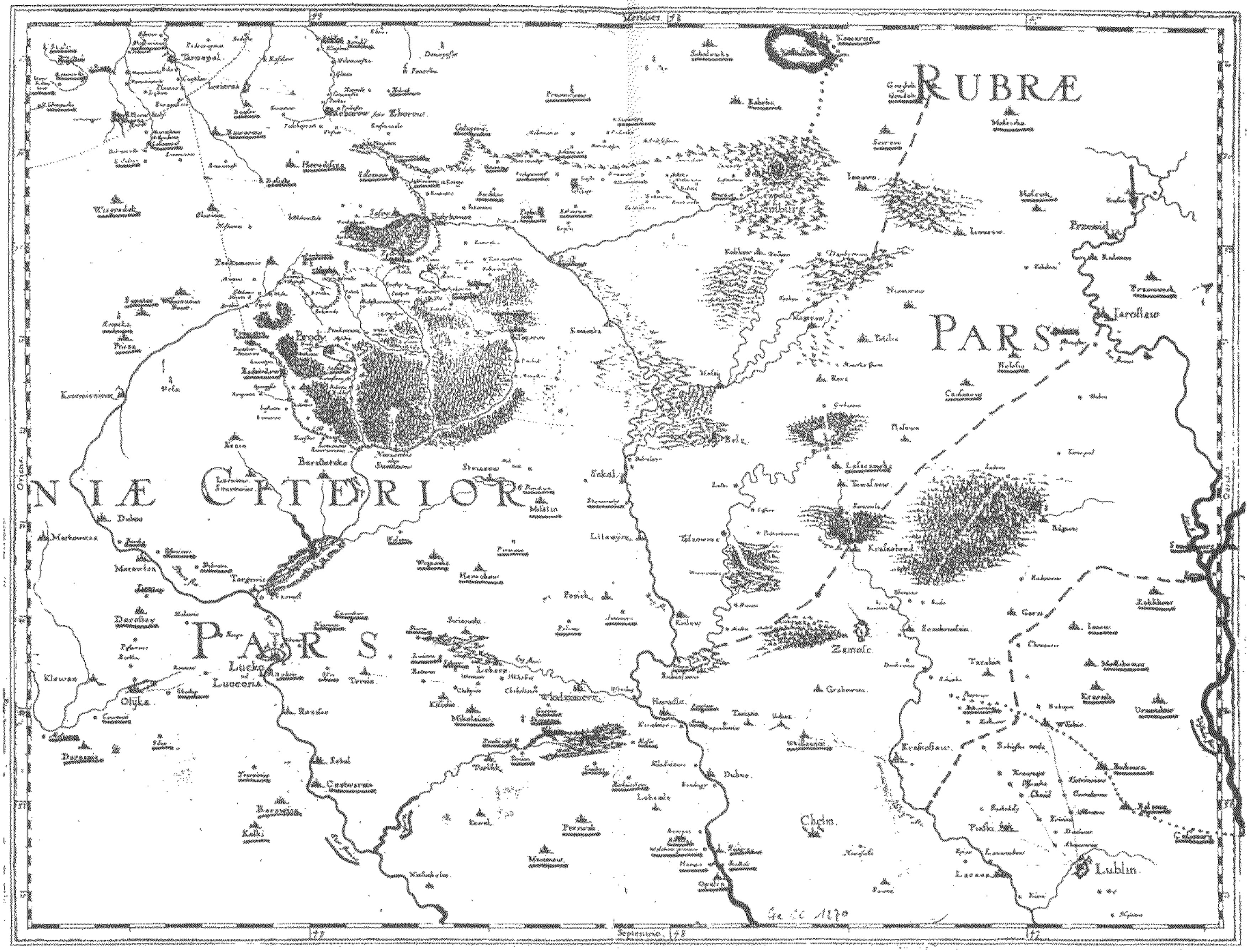
Переклад з англ. О. Старчак.

1. Дрезден

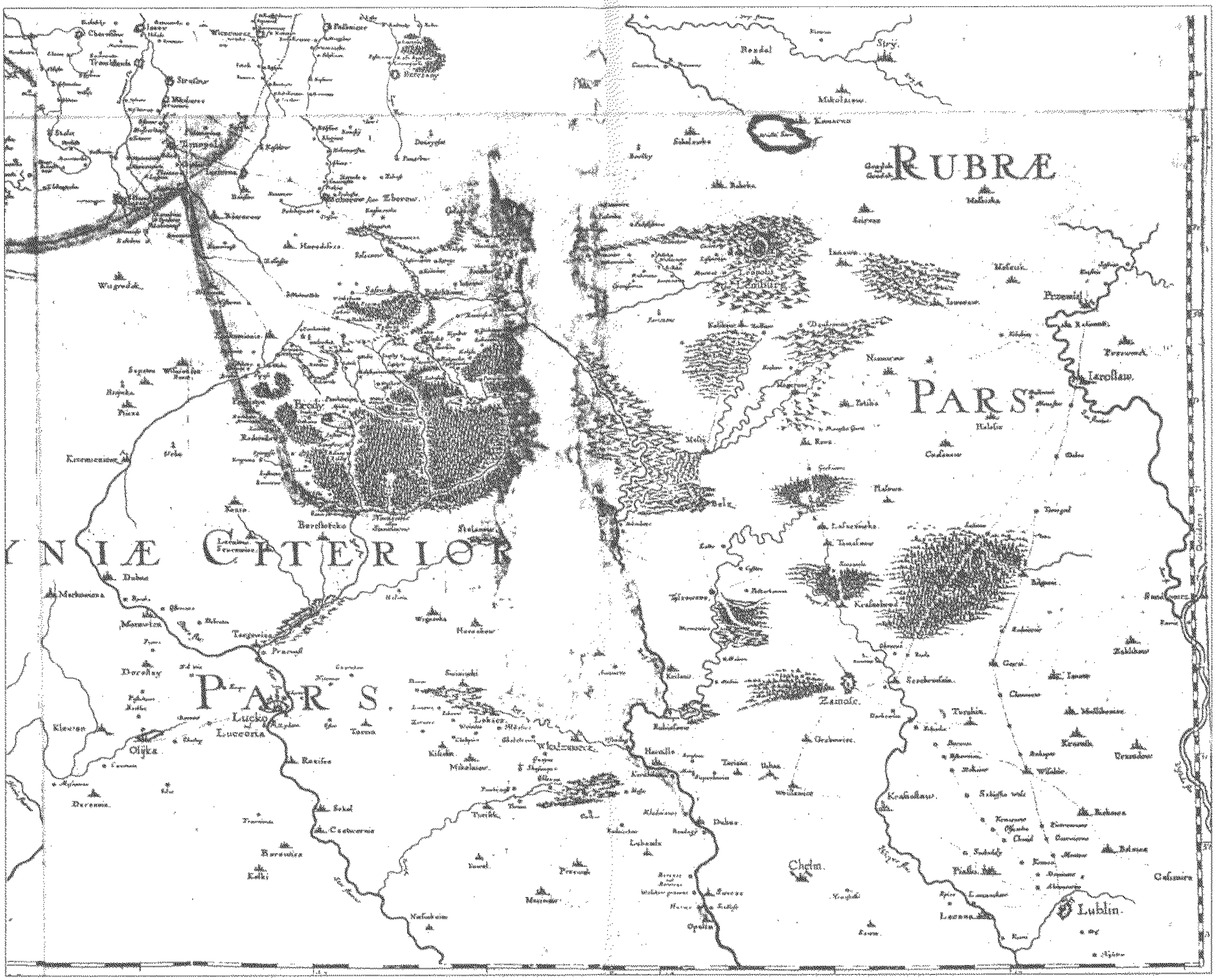

RUBRÆ
PARS.
NIÆ CITERIOR
PARS.
Leopolis
de Lemburg
Belz
Sokal
Lublin
Chelm
Olyka

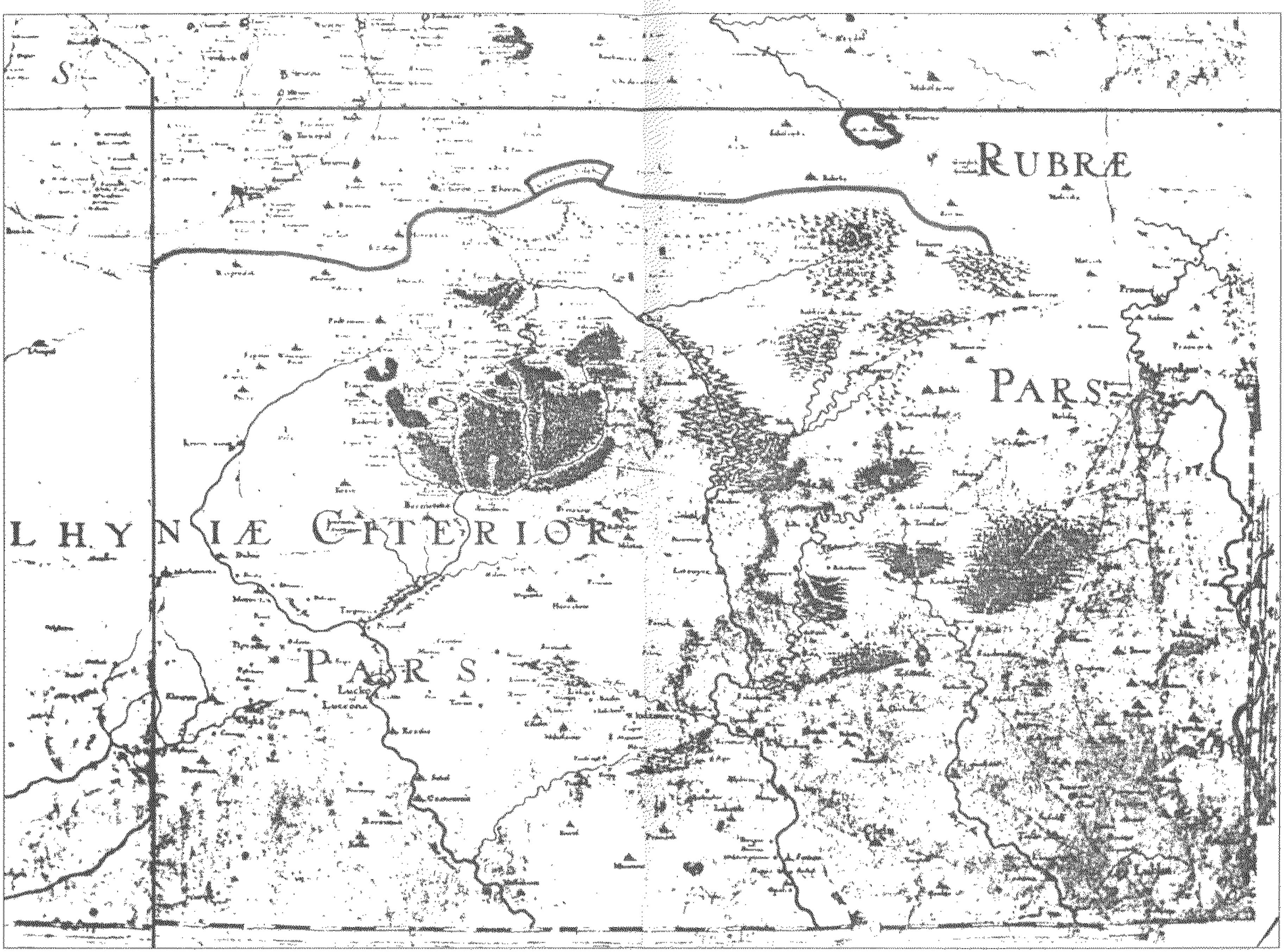
2. Париж

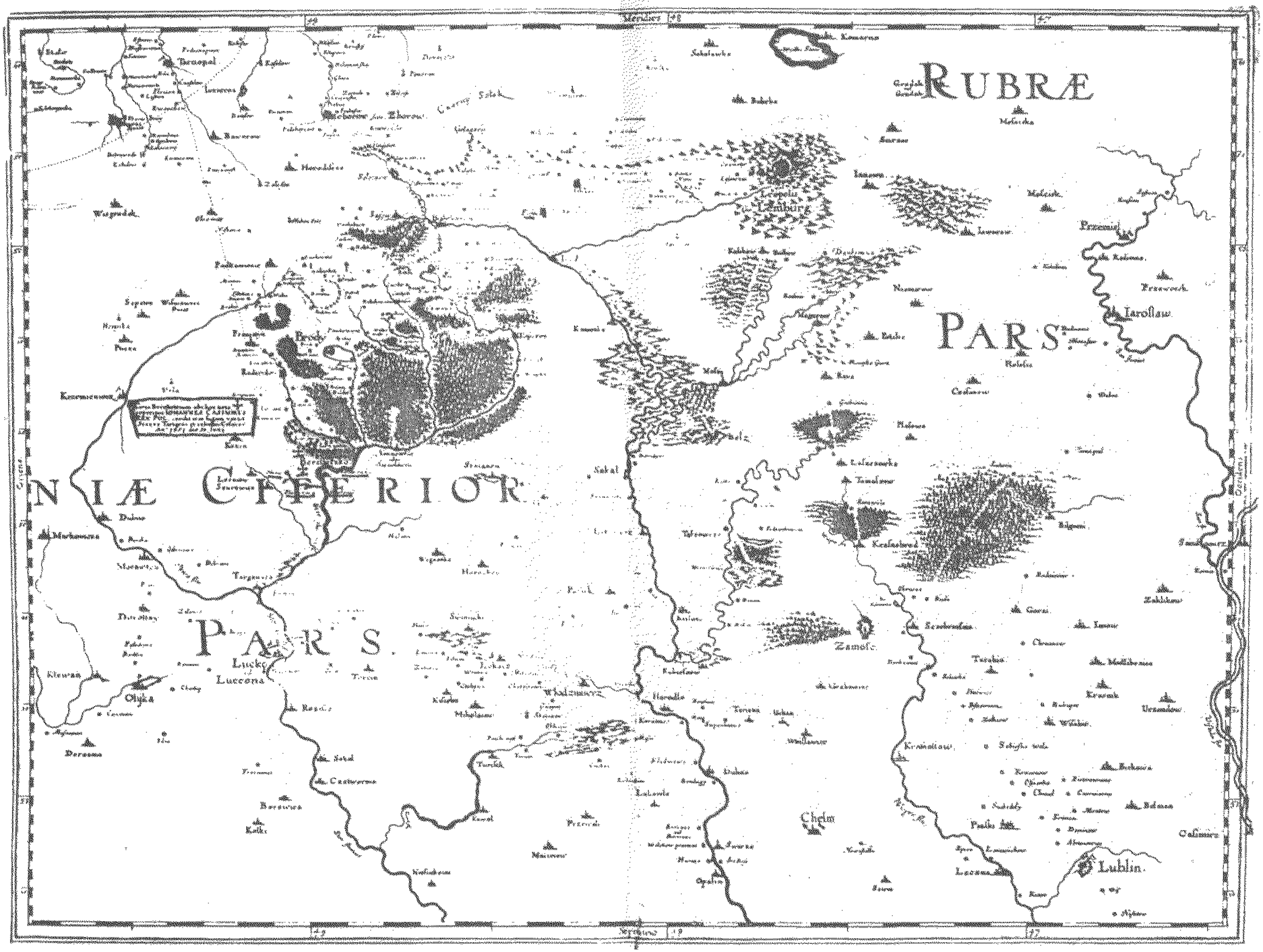

RUBRÆ
PARS
NIÆ CITERIOR
PARS.
Lemburg
Brody
Lucko
Lucceoria
Olyka
Zamosc
Chelm
Lublin

4. Лондон

RUBRÆ
PARS
YNIÆ CITERIOR
PARS S.
Lucko
Luceoria
Olyka
Zamosc
Chelm
Lublin
Iaroslaw
Casimirz

RUBRÆ
PARS
LHYNIÆ CITERIOR
PARS

6. Гданськ

RUBRÆ
PARS
NIÆ CITERIOR
PARS
Tarnopol
Lemburg
Przemisl
Iarosław
Brody
Belz
Zamośc
Lucko
Olyka
Chelm
Lublin

ДОДАТОК

Дані назви ідентичні на всіх шістьох варіантах восьмого аркуша.

Abramowice

Baвin
Baitekow
Belz
Berestetzko
Bialy kamien
Bila
Bilaac
Billeka [2x]
Bolduf
Bołozinow
Boratin
Borczowice
Bowlky
Brobor
Brodi
Brody
Brolin
Busky
Bzowiec

Chatow
Chelm
Chmiel
Cski
Czeczufka
Czeky
Czenosowice
Czesky
Czestilow
Cziczeky
Cziczikow

Dąmbrowica
Deskowice
Dithaize
Dobrawodÿ
Dominow
Donayofce
Dubie
Dubno [на Бузі]
Dubno [на Ікві]
Duzin

Emeczanest
Ermanow
Ewaczow
Ewanczane
Ewanczow

Glinea
Glinianÿ
Grebienno

Hałaskowecze
Holoczowfka
Horodlo

Ianowo
Iariczow
Iarkow
Iaroslaw
Iaworow
Iezierna
Ikowicze

Kamionka
Kiani
Kiczicze
Kinage
Klupince
Kodesko
Konußow
Korsow
Koselow
Kozin
Krasne
Krasne czelce
Krasnobrod
Krasnostaw
Krekow

Krilow
Krinica
Krupicza
Krzconow
Krzemieniecz
Kunty

Labaszen
Lanczuchow
Laoduf
Laski
Leczna
Lewatyn
Lezenow
Likotow
Lisiniczin
Litowÿsz
Lokacz
Losowa
Lublin
Lubomle
Lucko vel Luceoria
Lukowa
Lwow vel Leopolis, Ger. Lemburg

Makow Pole
Markowicza
Melinnowce
Mieniec
Monasteri
Msobna

Nakwasa
Nalasky
Nariczinowki
Naricziowki
Niclaczow
Nimirow
Niskowce
Nowagrobla nunc Stanisławow
Nowe czeulky
Nowosielki

Odowi
Olesko
Olszanka
Olÿka
Oparipsie
Oprilowce
Ostrow

Patelnik
Piaski
Pitricze
Płoicza
Plougowa
Podeczapnice
Podehayczit
Poderilen
Podesosenow
Podkamienie
Pokrowy
Pomeran
Ponike
Ponikowiecz
Popcze
Popose
Prichufce
Prokice
Przemisl [на Сяні]
Przemisl [на Стирі]

Rakowka
Rasinow
Rava
Rozwasza
Rubieszow
Ruda
[Russiae] Rubrae Pars

Sarawola
Sasow
Sawin
Sbaras Starÿ
Sczebrzeszin
Sekarawa
Sernicza
Siltikcze
Skurce
Smniarow
Sobieska Wola
Sokal
Srisoce
Stayn

Stoianow
Suchodolÿ
Sukawola
Sukodo
Sustcatin
Sutonow

Tarnopol
Teriatin
Tomaszow
Toporow
Turcza

Virchobucz
[Volhy]niae Citerior Pars
Vrla

Walta
Wieprs flu. [2x]
Wisniowiec Ducat.
Wlodzimierz
Wolkowatyca
Wyskoweska

Zakomarecz
Zakon
Zamosc
Zaronbince
Zaronde
Zbaras Ducat.
Zeborow sive Zborow
Zolkiow
Zoraweniki
Zukoricze
Zydow

Відмінності між шістьма варіантами восьмого аркуша

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
B[ród, 3x]	B	B	B	B	B
Bahouczin	Bahouczin	Bohouczin	Bohouczin	Bohouczin	Bohouczin
Berezec	Berezec	Berezec vel Berescze	Berezec vel Berescze	Berezec vel Berescze	Berezec vel Berescze
Bodilow	Bodilow	Büdÿlow	Büdÿlow	Büdÿlow	Büdÿlow
Bordekow	Bordekow	Bordtkow	Bordtkow	Bordtkow	Bordtkow
Bresowicza	Bresowicza	Berezowicna	Berezowicna	Berezowicna	Berezowicna
Bug Fluvius [2x]	Bug flu	Bug flu	Bug flu	Bug flu	Bug flu
Busc	Busc	Busk	Busk	Busk	Busk
Czeleniow	Czerleniow	Czerleniow	Czerleniow	Czerleniow	Czerleniow
Danilow	Danilow	Danyłow	Danyłow	Danyłow	Danyłow
Deworechen	Deworechen	Deworatljen	Deworatljen	Deworatljen	Deworatljen
Dobrofort	Dobrodwor	Dobrodwor	Dobrodwor	Dobrodwor	Dobrodwor
Firleÿows	Firleÿows	Firleÿowka	Firleÿowka	Firleÿowka	Firleÿowka
Golangoiw	Golangoiw	Gołogorÿ	Gołogorÿ	Gołogorÿ	Gołogorÿ
Holobicon	Holobicon	Hołubican	Hołubican	Hołubican	Hołubican
Horinka	Horinka	Horÿnka	Horÿnka	Horÿnka	Horÿnka
Iabinse	Iabinse	Zabince	Zabnice	Zabnice	Zabnice
Iask	Iask	Iasko	Iasko	Iasko	Iasko
Ieczenoce	Ieczenoce	Iesienowce	Iesienowce	Iesienowce	Iesienowce

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
Iedriowka	Iedriowka	Iądrzeiowka	Iądrzeiowka	Iądrzeiowka	Iądrzeiowka
Irwa flu.	Ikwa flu.	Ikwa flu.	Ikwa flu.	Ikwa flu.	Ikwa flu.
Iuflekef	Zulkiow	Zulkiow	Zulkiow	Zulkiow	Zulkiow
Iuketorow	Iuketorow	Inklatorow	Inklatorow	Inklatorow	Inklatorow
Klebany	Klebany	Klebanowka	Klebanowka	Klebanowka	Klebanowka
Kobola	Kobola	Kobÿla	Kobÿla	Kobÿla	Kobÿla
Kolikowa	Kulikow	Kulikow	Kulikow	Kulikow	Kulikow
Kolodeno	Kolodeno	Kołodeno	Kołodeno	Kołodeno	Kołodeno
Konuki	Konuki	Konuscÿ	Konuscÿ	Konuscÿ	Konuscÿ
Koran	Koratnice	Koratnice	Koratnice	Koratnice	Koratnice
Laßczowka	Laszczowka	Łaszczowka	Łaszczowka	Łaszczowka	Łaszczowka
Lekaczouf	Lekaczouf	Lakaczouf	Lakaczouf	Lakaczouf	Lakaczouf
Lug flu.	Lug fluvi.	Lug fluvi.	Lug fluvi.	Lug fluvi.	Lug fluvi.
M[onasterium, 3x]	M[3x]	M[4x]	M[4x]	M[4x]	M[4x]
Magerow	Magerow	Magierow	Magierow	Magierow	Magierow
Moruwtca	Morawica	Morawica	Morawica	Morawica	Morawica
Obrocza	Obrucza	Obrucza	Obrucza	Obrucza	Obrucza
Obrocza Karczma	Karczma	Karczma	Karczma	Karczma	Karczma
Olczenicza	Olczenicza	Olczanicza	Olczanicza	Olczanicza	Olczanicza
Olexinice	Olexinice	Olexiniec	Olexiniec	Olexiniec	Olexiniec
Opaizypsa flu.	Opaizypsa flu	[відсутня]	[відсутня]	[відсутня]	[відсутня]
Panikowiec	Panikowiec	Panikowcec	Panikowcec	Panikowcec	Panikowcec

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
Podorze vel Parnasse	Podorze vel Parnasse	Podhorze vel Parnasse	Podhorze vel Parnasse	Podhorze vel Parnasse	Podhorze vel Parnasse
Prekenoiowf	Prekenoiowf	Prekgnoiowf	Prekgnoiowf	Prekgnoiowf	Prekgnoiowf
Preniatyn	Preniatyn	Proniatyn	Proniatyn	Proniatyn	Proniatyn
Pruczet	Pruczet	Kruczet	Kruczet		
Kruczet	Kruczet				
Przemislavis	Przemislavis	Przemislauis	Przemislauis	Przemislauis	Przemislauis
Przewloczana	Przewloczana	Przewioczna	Przewioczna	Przewioczna	Przewioczna
Radziwlow	Radziwilow	Radziwilow	Radziwilow	Radziwilow	Radziwilow
Romanowe	Romanowe	Romanowka	Romanowka	Romanowka	Romanowka
San flu.	San fluvius	San fluvius, San fl.	San fluvius, San fl.	San fluvius, San fl.	San fluvius San fl.
Sczorowice	Sczorowice	Sczorowice	Sczorowice	Sczorowice	[відсутня]
Seloczow	Seloczow	Sełoczow	Sełoczow	Sełoczow	Sełoczow
Skalat	Skalat	Skałat	Skałat	Skałat	Skałat
Skomoroch	[відсутня]	Skomorochy	Skomorochy	Skomorochy	Skomorochy
Stanimis	Stanimis	Stanimirz	Stanimirz	Stanimirz	Stanimirz
Staniselauf	[відсутня]	[відсутня]	[відсутня]	[відсутня]	[відсутня]
Stary Romo	Stary Romo	Stary Romanow	Stary Romanow	Stary Romanow	Stary Romanow
Stopin	Stopin	Stołpin	Stołpin	Stołpin	Stołpin
Ster flu.	Ster flu.	Ster flu. 2x & Ster fluvius	Ster flu. 2x & Ster fluvius	Ster flu. 2x & Ster fluvius	Ster flu. 2x & Ster fluvius
Ticzowcze	Tiszowce	Tÿszowcze	Tÿszowcze	Tÿszowcze	Tÿszowcze

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
Vehan	Uchan	Uchan	Uchan	Uchan	Uchan
Woislawice	Woislawice	Woisławice	Woisławice	Woisławice	Woisławice
Wolowbok	Wolowbok	Wołowbok	Wołowbok	Wołowbok	Wołowbok
Zaloges	Zalaoges	Załosce	Załosce	Załosce	Załosce
Zerwanicza	Zerwanicza	Zarwanicza	Zarwanicza	Zarwanicza	Zarwanicza
Zoluwka	Soluwka	Soluwka	Soluwka	Soluwka	Soluwka
Zrebek	Zrebek	Zerebaki	Zerebaki	Zerebaki	Zerebaki
		Baworow	Baworow	Baworow	Baworow
		Bełzica	Bełzica	Bełzica	Bełzica
		Bercha	Bercha	Bercha	Bercha
		Beresnica	Beresnica	Beresnica	Beresnica
		Bichawa	Bichawa	Bichawa	Bichawa
	Bilgorai	Bilgorai	Bilgorai	Bilgorai	Bilgorai
		Bobrka	Bobrka	Bobrka	Bobrka
	Bondugÿ	Bondugÿ	Bondugÿ	Bondugÿ	Bondugÿ
		Borblin	Borblin	Borblin	Borblin
		Borowica	Borowica	Borowica	Borowica
		Bszowiecz	Bszowiecz	Bszowiecz	Bszowiecz
	Bukupce	Bukupce	Bukupce	Bukupce	Bukupce
		Casimirz	Casimirz	Casimirz	Casimirz
	Choboltowo	Choboltowo	Choboltowo	Choboltowo	Choboltowo
	Cholopicz	Chołopicz	Chołopicz	Chołopicz	Chołopicz
		Chorlup	Chorlup	Chorlup	Chorlup

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
	Chrzanow	Chrzanow	Chrzanow	Chrzanow	Chrzanow
		Cmikos	Cmikos	Cmikos	Cmikos
		Cusowo	Cusowo	Cusowo	Cusowo
		Czarukow	Czarukow	Czarukow	Czarukow
	Czernierow	Czernierow	Czernierow	Czernierow	Czernierow
		Czesanow	Czesanow	Czesanow	Czesanow
		Czetwernia	Czetwernia	Czetwernia	Czetwernia
		Czumain	Czumain	Czumain	Czumain
		Dachnowic	Dachnowic	Dachnowic	Dachnowic
		Deraznia	Deraznia	Deraznia	Deraznia
	Dis	Dis	Dis	Dis	Dis
		Dobratin	Dobratin	Dobratin	Dobratin
	Dobre	Dobre	Dobre	Dobre	Dobre
		Dorostay	Dorostay	Dorostay	Dorostay
		Gnoяno	Gnoяno	Gnoяno	Gnoяno
	Gorai	Gorai	Gorai	Gorai	Gorai
	Grabowiec	Grabowiec	Grabowiec	Grabowiec	Grabowiec
		Grodek vel	Grodek vel	Grodek vel	Grodek vel
		Grudak	Grudak	Grudak	Grudak
		Holatin	Holatin	Holatin	Holatin
		Holosic	Holosic	Holosic	Holosic
		Horochow	Horochow	Horochow	Horochow
		Horodiscze	Horodiscze	Horodiscze	Horodiscze
		Huscza	Huscza	Huscza	Huscza

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
		Ianow	Ianow	Ianow	Ianow
		Iwanicze	Iwanicze	Iwanicze	Iwanicze
		Kamin	Kamin	Kamin	Kamin
	Kisielin	Kisielin	Kisielin	Kisielin	Kisielin
	Kladinowo	Kladniowo	Kladinowo	Kladniowo	Kladinowo
	Klewan	Klewan	Klewan	Klewan	Klewan
	Kobelnica	Kobelnica	Kobelnica	Kobelnica	Kobelnica
		Kolki	Kolki	Kolki	Kolki
		Komamo	Komamo	Komamo	Komamo
	Kowel	Kowel	Kowel	Kowel	Kowel
	Krasicin	Krasicin	Krasicin	Krasicin	Krasicin
		Krasnik	Krasnik	Krasnik	Krasnik
		Krupa	Krupa	Krupa	Krupa
		Lelki	Lelki	Lelki	Lelki
	Lesniow	Lesniow	Lesniow	Lesniow	Lesniow
		Liniowa	Liniowa	Liniowa	Liniowa
		Macieiow	Macieiow	Macieiow	Macieiow
		Matce	Matce	Matce	Matce
		Miencin	Miencin	Miencin	Miencin
		Mikolaiow	Mikolaiow	Mikolaiow	Mikolaiow
	Mikolice	Mikolice	Mikolice	Mikolice	Mikolice
		Milatin	Milatin	Milatin	Milatin
		Modlibozice	Modlibozice	Modlibozice	Modlibozice
		Modrin	Modrin	Modrin	Modrin

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
	Monaster	Monaster	Monaster	Monaster	Monaster
	Montow	Montow	Montow	Montow	Montow
		Moscanica	Moscanica	Moscanica	Moscanica
		Moscisk	Moscisk	Moscisk	Moscisk
		Mosciska	Mosciska	Mosciska	Mosciska
		Mosor	Mosor	Mosor	Mosor
	Mostÿ	Mostÿ	Mostÿ	Mostÿ	Mostÿ
	Nasutow	Nasutow	Nasutow	Nasutow	Nasutow
		Niemirow	Niemirow	Niemirow	Niemirow
	Niesuchoies	Niesuchoies	Niesuchoies	Niesuchoies	Niesuchoies
		Nieswiec	Nieswiec	Nieswiec	Nieswiec
		Oblocim	Oblocim	Oblocim	Oblocim
		Opalin	Opalin	Opalin	Opalin
		Osica	Osica	Osica	Osica
		Ostroiowo	Ostroiowo	Ostriowo,	Ostroiowo
		Pianie	Pianie	Pianie	Pianie
		Piecichosti	Piecichosti	Piecichosti	Piecichosti
		Pinzki most	Pinzki most	Pinzki most	Pinzki most
	Piotrowicze	Piotrowicze	Piotrowicze	Piotrowicze	Piotrowicze
	Plasowo	Plasowo	Plasowo	Plasowo	Plasowo
		Podtarhowica	Podtarhowica	Podtarhowica	Podtarhowica
		Polonne	Polonne	Polonne	Polonne
	Porick	Porick	Porick	Porick	Porick
		Porwance	Porwance	Porwance	Porwance

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
		Postuikowo	Postuikowo	Postuikowo	Postuikowo
		Potilic	Potilic	Potilic	Potilic
		Przewali	Przewali	Przewali	Przewali
		Przeworsk	Przeworsk	Przeworsk	Przeworsk
		Pticza	Pticza	Pticza	Pticza
	Radimno	Radimno	Radimno	Radimno	Radimno
		Radziechow	Radziechow	Radziechow	Radziechow
		Radzieczir	Radzieczir	Radzieczir	Radzieczir
	Rawska Gura	Rawska Gura	Rawska Gura	Rawska Gura	Rawska Gura
	Romanow	Romanow	Romanow	Romanow	Romanow
		Rozisce	Rozisce	Rozisce	Rozisce
		Sandomirz	Sandomirz	Sandomirz	Sandomirz
		Scirzec	Scirzec	Scirzec	Scirzec
		Selwow	Selwow	Selwow	Selwow
		Sepeten	Sepeten	Sepeten	Sepeten
	Seurowice	Seurowice	Seurowice	Seurowice	Seurowice
		Siedlisc	Siedlisc	Siedlisc	Siedlisc
		Silno	Silno	Silno	Silno
		Skoÿczow	Skoÿczow	Skoÿczow	Skoÿczow
		Skurce	Skurce	Skurce	Skurce
		Sokol	Sokol	Sokol	Sokol
		Sokolowka	Sokolowka	Sokolowka	Sokolowka
	Sosnica	Sosnica	Sosnica	Sosnica	Sosnica
	Spica	Spica	Spica	Spica	Spica
		Stawki	Stawki	Stawki	Stawki

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
	Stepankowice	Stepankowice	Stepankowice	Stepankowice,	Stepankowice
	Swiniuchi	Swiniuchi	Swiniuchi	Swiniuchi	Swiniuchi
		Swirze	Swirze	Swirze	Swirze
		Szlepce	Szlepce	Szlepce	Szlepce
	Targowica	Targowica	Targowica	Targowica	Targowica
	Tarnogrod	Tarnogrod	Tarnogrod	Tarnogrod	Tarnogrod
		Terescieniec	Terescieniec	Terescieniec	Terescieniec
	Torcin	Torcin	Torcin	Torcin	Torcin
		Turia flu.	Turia flu.	Turia flu.	Turia flu.
		Turican	Turican	Turican	Turican
	Turisck	Turisck	Turisck	Turisck	Turisck
	Turobin	Turobin	Turobin	Turobin	Turobin
		Urzendow	Urzendow	Urzendow	Urzendow
	Usczilug	Usczilug	Usczilug	Usczilug	Usczilug
		Vistula flu.	Vistula flu.	Vistula flu.	Vistula flu
		Wieiki Staw	Wieiki Staw	Wieiki Staw	Wieiki Staw
		Wignanka	Wignanka	Wignanka	Wignanka
		Wisgrodek	Wisgrodek	Wisgrodek	Wisgrodek
		Wisniowiec	Wisniowiec	Wisniowiec	Wisniowiec
	Wisokie	Wisokie	Wisokie	Wisokie	Wisokie
	Woimica	Woimica	Woimica	Woimica	Woimica
		Wolckow	Wolckow	Wolckow	Wolckow

1-ше видання	2-ге видання	3-тє видання	4-те видання	5-те видання	6-те видання
		przewos	przewos	przewos	przewos
		Zaklikow	Zaklikow	Zaklikow	Zaklikow
		Zaiawie	Zaiawie	Zaiawie	Zaiawie
		Zaiorow	Zaiorow	Zaiorow	Zaiorow
	Zaturec	Zaturec	Zaturec	Zaturec	Zaturec
		Zяditin	Zяditin	Zяditin	Zяditin
				Czamя	Czamя
				Sziak	Sziak
					Komarowka
					Ostrow
					Plaszowa
					Seremil

Напис, виявлений тільки на 6-му виданні: Circa Berestetzium ubi hæc nota + reperitur IOHANNES CASIMIRUS REX POL. cecidit et in fugam vertit 300000. Tartaros et rebelles Cosacos An° 1651. die 30. Iunÿ.

Ганна Демченко

Атласи картографічної фірми Блау — найвище досягнення голландського атласного картографування XVII ст.

У картографічній збірці Наукової бібліотеки Львівського національного університету нараховується понад 1500 примірників планів, карт та атласів, починаючи з XVI ст. до наших днів. Справжньою окрасою колекції, яка збиралася протягом довгого часу і зусиллями багатьох бібліотекарів та бібліофілів, є голландські атласи і карти XVI — початку XVIII ст.

У XVII ст. Голландія впевнено тримала перше місце у світі за кількістю та якістю друкованих картографічних видань. Навіть те, що в цьому столітті значна кількість картографів та географів емігрувала з Нідерландів до Німеччини з релігійних міркувань, не змогло похитнути пріоритету країни у сфері картографії.

З 1600 р. в Амстердамі видаються глобуси, виготовляються астрономічні інструменти, а згодом — карти і атласи фірми, яка була заснована учнем знаменитого датського астронома Тихо Браге (1546—1601) — Віллемом Блау (1571—1638). Протягом XVII ст. фірма Блау з великим для себе успіхом конкурувала з друкарями і видавцями карт Хондтом (1546—1611) і Янсоном (1596—1664), що позитивно впливало на якість карт, які вони видавали[1].

У бібліотеці Львівського університету ми маємо вісім атласів видавництва фірми Блау. Свій перший атлас Віллем Блау видав у 1631 р. під назвою „Appendix Theatri Ortelii et Atlantis Mercatori", вже маючи за плечима великий досвід з гравірування та публікації окремих карт. У збірці бібліотеки є більш пізнє видання, яке виходило під іншою назвою — [Theatrum Orbis Terrarum. — Amsterdam: Guiljelm Blaeu, 1635]. — Інв. № ЛУ — 144523 V, шифр до 1904 р. — XVI. ЕІ. а. — ... Примірник дефектний і, ймовірно, складений з декількох томів одного атласу, який був пошкоджений під час пожежі 1848 р. Про це свідчать різні сигнатури аркушів. Карти атласу розмальовані від руки. Береги книги позолочені, з характерним для видань Блау тисненням у вигляді риб'ячої луски. Книга була відреставрована приблизно у 20-х рр. XX ст. і 1927 р. була передана в

основний фонд бібліотеки із запасників. Палітурка картонна, обклеєна папером і зроблена під час реставрації книги.

У книзі відсутній титульний аркуш. Тому дата видання встановлена за допомогою додаткових джерел інформації. В історико-географічному коментарі до карти Богемії (сигнатура аркуша DDDDDD2), у списку королів цієї країни вказаний, як „нині царствуючий імператор“[2], Фердинанд II (1619—1637). Атлас виданий з передмовою, яка була запозичена зі „Вступу до географії“[3] німецького географа Філіппа Клюв'є (1580—1623), засновника історичної географії. Всі наступні видання атласу цієї передмови не мають.

У своїй видавничій діяльності Блау використовував не тільки працю Клюв'є, але також і праці інших вчених. Наприклад, у коментарі до карти замку Санфлітам була використана робота Гуго Гроція (1583—1645), знаменитого голландського юриста, засновника теорії міжнародного права. Деякі карти Італії Блау взяв з атласу Джованні Маджині (1555—1617)[4], а також з атласів інших картографів. Блау мав чудові організаторські здібності. На нього працював такий гравер, як Гессель Геррітс, який виконав для цього видання підписану ним карту Юлійського герцогства.

Уже для ранніх атласів Блау характерні такі риси, які відрізняють його видання від іншої картографічної продукції XVII ст. В основному, це велика кількість різноманітних доповнень, так званих „parerga“. На кожній карті ми бачимо герби, костюми, зображення тварин і жанрових сцен. Текст був прикрашений гравюрами з ілюстраціями з історії країн, які були описані у книзі, зображеннями монет, які карбувалися тією чи іншою країною.

Карти, які були надруковані раніше, передруковувалися у наступних виданнях, що було характерним для всіх видань XVI—XVII ст. Мідні дошки, з яких друкувалися карти, переходили від батька до сина, від видавця до учня. І тільки конкуренція змушувала їх доповнювати і виправляти. Це можна пояснити тим, що пошук необхідних матеріалів, гравіювання і виготовлення карт потребували таких величезних витрат, що видавці могли розраховувати на прибуток тільки після використання дошок протягом тривалого часу.

Підтвердженням цього є пізніше видання атласу Блау, яке зберігається у бібліотеці Львівського університету: „Le Théâtre du Monde ou Nouvel Atlas... Vol. I; vol. I, lib. 2; vol. I, p. 2; vol. II, p. 2; vol. IV. — Amsterdam, 1643—1647“. — Інв. № ЛУ — 16311 V, шифр до 1904 р. — IV. F. 9.[5] Друга частина тому II з картами Великої Британії вийшла з посвятою Генрієтті-Марії (1609—1669), англійській королеві, дружині короля Карла I (1625—1649).

Для більшості атласів того часу була характерна низка недоліків, а саме: Корея часто зображувалась як острів, Каспійське море було витягнуте у меридіональному напрямку тощо. Незважаючи на це, атласи Блау вирізнялися неабиякими досягненнями. Наприклад, карта Литви, яка була складена у 1613 р. за наказом князя Миколая Христофора Радзивілла (1549—1616), увійшла у всі видання фірми Блау. Пізніше до неї була долучена карта середньої течії Дніпра. Ці карти складалися з 4 аркушів масштабу 1 : 800 000[6]. Карта Радзивілла належить до найвидатніших пам'яток

картографії XVII ст. й охоплює країни Східної Європи від Гданська й Пярну до витоків Західної Двіни й Волги, від Кракова до Черкас на Дніпрі. Майже всі назви передані польською мовою, лише назви областей — латинською. Окрім географічних назв, автор карти подав багато детальних історичних, етнографічних приміток. Великий формат (76 x 106 см) карти Радзивілла був незручним, тому Блау відрізав від двох правих дошок карту Дніпра і розмістив карту Литви на одному великому склеєному аркуші. Карта Дніпра була гравійована окремо на вузькій та довгій мідній дошці і відтиски з дошок вперше були надруковані в атласі 1635 року видання[7]. Вона також увійшла в атлас 1643 р.

Атлас Блау, виданий німецькою мовою, доповнює примірник „Nouvel Atlas", що є в нашій бібліотеці, тому що він вміщує карти Франції, відсутні у нашому примірнику. „Novus Atlas, das ist Welt-beschreibung... Ander Th. — Amsterdam, 1647". — Інв. № ЛУ — 183105 V, шифр В.-К. Чарторийського — 10433 B/7. Назви географічних пунктів у атласі французькою мовою, а текст — німецькою. В кінці тому — історичні карти Галлії, а також карта Франкської держави часів Карла Великого.

Віллем Блау встиг надрукувати тільки перші два томи свого „Нового атласу". Після його смерті справу продовжив його син, доктор Йоганн Блау (1596—1673), відомий нам як друкар і вчений. Праця, яка уславила його, — це серія карт, виданих in folio, т. зв. „Atlas major", надрукований 5-а мовами: голландською, німецькою, латинською, французькою, іспанською. Вперше атлас був надрукований 1661 р. латинською мовою в 11 томах. Наша бібліотека має дефектний примірник цього видання, відсутній том 11 („Atlas major, sive Cosmographia Blaviana... Amsterdam, 1662—1668." — Інв. № ЛУ — 16318 V, шифр до 1904 р. — XVI. A. 5)[8].

Найбільший інтерес для нас представляє другий том цього атласу, тому що в нього входять карти течії Дніпра на 4 аркушах і карта Криму роботи Ґійома Ле Вассера Боплана[9]. Більшість „Опису України" Боплана передрукована у латинському виданні атласу під заголовком „Descriptio Borysthenis fluvii". В. Кордт у своїй праці „Материалы по истории русской картографии" зазначає, що в атласі Блау три карти[10], у нашому примірнику — чотири. У Кордта не вказана карта „Tractus Borysthenis, vulgo Dniepr et Niepr dicti, a Civitate Czyrkasi ad ostia et Ilmien lacum, per quem in Pontum Euxinum se exonerat". Розміри карти 54 x 38 см. Масштаб чотирьох карт приблизно 1 : 248 000. Течія Дніпра в основному передана правильно, але не зовсім точно вказані відстані між пунктами[11].

Палітурка всіх томів атласу з пергаменту зі золотим тисненням. У центрі медальйона вензель у вигляді переплетених літер „S" та „A", з графською короною над ними, — ймовірно, атлас належав до бібліотеки Августа Сулковського (1729—1786).

У нашій бібліотеці є тільки один том „Atlas major" Блау голландською мовою „Grooten Atlas, oft Werelt-beschryven... — Amsterdam, 1664." — Інв. № ЛУ — 183104 V, шифр В.-К. Чарторийського — 10431 B/7[12]. Він включає карти з першого та другого томів латинського варіанта. У цьому виданні повторена карта Литви Радзивілла, але карти течії Дніпра подані за Бопланом.

У десятому томі „Atlas major“ Блау подано атлас Китаю італійського місіонера-єзуїта Мартіно Мартіні (1614—1661), який багато років прожив у Китаї, вивчаючи мову та звичаї країни. У видавництві Блау цей атлас друкувався й окремим виданням. „Novus Atlas Sinensis a Martino Martinio... — [Amsterdam, 1655]“ — Інв. № ЛУ — 175676 V, шифр В.-К. Чарторийського — 15599 S/7[13]. На відміну від примірника „ Atlas major“, гравюри у цьому примірнику не розмальовані, тому програють у художньому відношенні. Атлас присвячений Леопольду-Вільгельму (1614—1662) — австрійському ерцгерцогу.

Одним з шедеврів фірми Блау є двотомний атлас міст Бельгії. „Novum ac Magnum Theatrum urbium Belgicae Regiae... — Amsterdam, [1649].“ — Інв. № ЛУ — 16326 V, шифр до 1904 р. — XVI.A.11.[14] Наш примірник надійшов у бібліотеку після 1773 р., із закриттям єзуїтських монастирів у Австрії. Він був дарунком польського шляхтича Северина Бєлінського у самбірську резиденцію ордена[15]. Плани міст доповнені списками найбільш визначних пам'яток і гербами цих міст. Карти фортець прикрашені зображеннями батальних сцен, а карти міст — жанрових.

Палітурка атласу типова для видань фірми Блау — пергамент із золотим тисненням. У центрі медальйон у подвійній рамці, у кутах меншої рамки — віньєтки з рослинним орнаментом.

Бібліотека має ще один примірник атласу міст Бельгії. Це конволют, який складено з уцілілих аркушів примірників, які загинули під час пожежі 1848 р. [Novum ac Magnum Theatrum urbium Belgicae Regiae... — Amsterdam, 1649].“ — Інв. № ЛУ — 37455 IV, шифр до 1904 р. — CXX. A. 1(a). Що цей примірник складений з різних атласів вказує те, що одні гравюри розмальовані, а інші — ні. В атласі нараховується 28 карт, по 14 з кожного з двох томів атласу міст Бельгії.

Навіть після смерті Йоганна Блау карти й атласи, які видавалися його фірмою, продовжували друкуватися іншими видавцями. Атлас Савойї та П'ємонту, вперше надрукований Блау в 1682 р., 1700 р. вийшов з друкарні Адріана Мет'єнса у французькому перекладі „Theatre des Etats de Son Altesse Royale le Duc de Savoye, Prince de Piemont... — Haage: Adrian Moetiens, 1700.“ — Інв. № ЛУ — 16319 V, шифр до 1904 р. — XYI. A. 4[16]. Переклад здійснив Жак Бернард (1658—1718), який емігрував до Гааги із Франції через свої релігійні переконання. Атлас відзначається чудовими мідьоритами з планами і панорамними видами міст, фортець і селищ П'ємонту та Савойї. Раніше він, можливо, належав до бібліотеки родини Сулковських. Палітурка атласу зроблена з темно-коричневої шкіри із золотим тисненням. У центрі палітурних кришок — зображення земної сфери у медальоні з рослинним орнаментом. Над медальоном — вензель з літер „S“ і „A“ з графською короною. По краю — дві рамки з рослинними мотивами. По корінцю палітурки тиснення з рослинними барочними мотивами. Береги книг позолочені.

Атласи фірми Блау були розкішними і коштовними витворами мистецтва мідьориту. Кожна карта була ретельно опрацьована, мальовничо ілюмінована з масою доповнень. Ці доповнення — герби та костюми тієї епохи, надзвичайно цікаві з історико-культурологічного погляду.

Видання капітальних історико-географічних творів, якими є атласи фірми Блау, було під силу лише великим картографічним фірмам, які об'єднували працю десятків картографів різної кваліфікації. У мануфактурі Блау близько 1660 р. працювало 75 робітників, серед яких були гравери, літерорізи, друкарі й ілюмінатори карт. За описом В. ван Зезен, у друкарні Блау 1674 р. стояло дев'ять друкарських верстатів (які були названі іменами Муз), шість гравіювальних пресів і букволитня. Підприємства рівня фірми Блау забезпечували першість нідерландського книгодрукування. Його фірма може вважатися типовою серед видавців і друкарів, які процвітали у сприятливому для них економічному та культурному кліматі Об'єднаних Провінцій.

Примітки

[1] Про нього див.: Milkau. Handbuch der Bibliotekswissenschaft. — Leipzig, 1931. — Bd. I. — S. 472-473; Lexikon der Gesamten Buchwesens / Hrsg. von Karl Löffler und Joachim Kirchner. — Leipzig, 1936. — Bd. I. — S. 221-222.

[2] „Imperator Hodie regnat".

[3] Див.: Phillippi Cluveri. Introductionis in universam geographiam, tam veterem quam novam, libri VI. — Braunschweig: Balthasar Gruber, 1641.; Estreicher K. Bibliografia polska. — Kraków, 1895. — T. XIV. — S. 304.

[4] Gio. Ant. Magini. Italia. — Bologna, 1620; Graesse J. G. T. Tresor de livres rares et precieux. — Dresden, 1863. — T. IV. — P. 336.

[5] Graesse J. G. T. Op. cit. — 1859. — T. I. — P. 435.

[6] Alexandrowicz St. Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku. Wyd. II, popraw. i uzupeln./ Uniw. im. A. Mickiewicza w Poznaniu. Seria historia. № 138. — Poznań, 1989. — S. 75-136.

[7] Кордт В. Материалы по истории русской картографии. Вып. II. Карты всей России и западных ее областей до конца XVII в. — К., 1910. — С. 3-6.

[8] Graesse J. G. T. Op. cit. — T. I. — P. 434.; Brunet J.-Ch. Manuel du libraire et de l'amateur de livres... — Paris, 1860. — T. I. — Col. 959; Katalog dawnych map Rzeczypospolitej Polskiej... — Wrocław, 1992. — T. II. — S. 115-124, № 170-179.

[9] Лясоронский В. Г. Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России. II. Карты Украины. — К., 1901. — С. 1-37.

[10] Кордт В. Материалы... — Вып. II. — С. 23.

[11] Jacyk R. Analiza mapy Ukrainy Beauplana / Przedruk z Polskiego Przeglądu kartograficznego. — Rok IX. — № 35. — S. 5-6.

[12] Graesse J. G. T. Op. cit. — T. I., p. 434; Estreicher K. Bibliografia polska. — Kraków, 1893. — T. XIII. — S. 159; Katalog dawnych map Rzecypospolitej Polskiej... —T. II. — S. 125.

[13] Graesse J. G. T. Op. cit. — Dresden, 1863. —T. IV. — P. 430; Brunet J.-Ch. Op. cit. — Paris, 1862. — T. III. — Col. 1501.

[14] Graesse J. G. T. Op. cit. — T. I. — P. 435.

[15] „Ex dono R. P. Severini Bielinski Soc. Jesu pro dono Residentia Samboriensi".

[16] Graesse J. G. T. Op. cit. — Dresden, 1867. — T. IV. — P. 109. Brunet J.-Ch. Op. cit. — Paris, 1864. — T. V. — Col. 771.

Ярослав Дашкевич

Великомасштабна картографія України XVII — середини XVIII ст.

Міські та військові плани

Спершу хочу звернути увагу на два теоретичні питання термінологічного характеру.

По-перше, згідно з прийнятою тепер картографічною термінологією, визначення „план" зникає чи, радше, має зникнути з літератури. Як відомо, раніше картографічні зображення ділили за масштабом: ті, що мали масштаб більший від 1:10 000, називали планами; ті ж, масштаб яких був меншим від 1:10 000, вважалися просто картами. Сьогодні термін „план" (якщо виходити з картографічної теорії) повинен застосовуватися до планів будинків, цілком схематичних зображень планування міст, а для відомих з давніших праць планів має вживатися термін „великомасштабна карта". Важко сказати, чи це теоретичне нововведення матиме застосування на практиці, бо сьогодні, наприклад, і в нас, і на Заході видавництва випускають плани міст і ледве чи думають використовувати термін „великомасштабна карта", який, зрештою, дезорієнтує нефахівця.

По-друге, існувала (й існує досі) категорія перспективних (часом також званих панорамними) планів, тобто, по суті, видів міст „з лету птаха", що повторюють планування міста. Якщо для „чистих" перспективних видів (відомий популярний перспективний вид Кам'янця-Подільського К. Томашевича з близько 1673—1674 рр.) не бачу жодних перешкод, щоб відносити їх виключно до пам'яток іконографії, а не картографії, то проблема диференціації значно ускладнюється тоді, коли картографічна підстава поєднується з елементами іконографії, тобто рисунковим зображенням будівель, особливостей рельєфу. Класичний приклад — найдавніший „план" Києва А. Кальнофойського 1638 р. Він є на межі між картографією та іконографією і, цілком зрозуміло, може розглядатися з двох різних дослідницьких поглядів.

Згідно з наявними відомостями, перші плани (буду користуватися тою консервативною термінологією) міст України почали виготовляти в другій половині XVI — на початку XVII ст. Спочатку це були, переважно, плани маєтків (є відомості, наприклад, про план Голоська під Львовом 1556 р.; план не зберігся).

У бурхливі роки XVII ст. — початку XVIII ст. картографія була підпорядкована перш за все військовим цілям. Тому з'являються плани не стільки міст, скільки фортець і замків та інших укріплень, також, разом з ними, плани битв, найчастіше облог міст, ускладнені позначенням розташування військ, тимчасових військових об'єктів.

Далі — плани фіскально-адміністративного призначення, плани-рисунки тогочасних мандрівників (можна згадати мемуари М. Ґруневеґа з його схематичними планами Києва і Львова та частин цих міст), а також плани „туристичного“ призначення (бо таким був план Києва А. Кальнофойського з позначенням найважливіших церков, такими були і плани київських печер).

Не буду перелічувати планів, які збереглися до сьогодні (переважно, треба шкодувати, в позаукраїнських фондах і колекціях), зазначу тільки, що для періоду з другої половини XVI до першої половини XVIII ст. відомо про плани різного характеру і змісту (більшість з них дійшла до нас) для близько 40 місцевостей (це попередні відомості); кількість пам'яток такого типу понад 60.

Дослідницькі завдання тут приблизно такі самі, як для давніх карт України, але вивчення планів має свою специфіку[1].

Плани досліджували і досліджують (до речі, інтенсивніше, ніж карти) історики картографії та геодезії, а також географії, урбаністики (і зокрема архітектури). Теоретично такі дослідження повинні б мати більше виходу в практику — наприклад, при реконструкції пам'яткових історичних дільниць давніх міст України, при складенні генеральних планів розбудови міст. Але, правду кажучи, про таке використання давніх планів в українській містобудівельній, реставраційній та планувальній практиці чути мало.

Без сумніву, дослідження давніх планів дуже важливе з погляду вивчення розвитку методів і технології геодезії та великомасштабної картографії. Плани опосередковано і безпосередньо свідчать про розвиток геодезичних інструментів, методи і технологію геодезичного вимірювання і складання карт. Можна говорити про значення таких досліджень для геофізики: аналіз серій планів одного міста з кількох століть може допомогти встановити зміни магнітних деклінацій (наскільки орієнтація на північ два-три століття тому відрізнялася від сучасної орієнтації).

Додаю перелік проблем, для яких джерельною базою можуть стати давні плани:

дослідження історії будівництва міст,

реконструкції топографії,

приміської сільської забудови,

міських та приміських комунікацій,

просторових співвідношень у межах міста та його околиць,

гідрографії міст та околиць, а також водопостачальної і каналізаційної систем (відомо, що у Львові 1627 р. була складена карта водогонів),

змін природного середовища, краєвиду, залісення і лісового господарства (це вже ділянка геоботаніки),

структури власності земель, деколи професійної та майнової структур населення (отже, йдеться про значення планів для соціотопографії міст),

змін культурного середовища.

Велике значення має дослідження планів для військової історії — для історії воєн (є плани облоги Берестя, Збаража, Зборова, битви під Полтавою), фортечного будівництва (в Замості, Кам'янці-Подільському, Кодаку, Львові, Окопах св. Трійці, Очакові, Чигирині, ряд планів Січей).

При вирішенні цих та подібних завдань використання планів необхідно доповнювати синхронним актовим та нарративним (хроніки, спогади, історико-географічні описи) матеріалом.

Ще раз про практичні містобудівельні завдання. Плани можуть використовуватися для реконструкції давніх дільниць, засновування нових приміських осель згідно з історичними традиціями.

А шлях до повноцінного оволодіння багатством усіх тих відомостей, які можна знайти в давніх планах, такий самий, як і при дрібномасштабних картах: збирання та опис картографічних фондів, опрацювання та публікація каталогів окремих збірок та центральних, факсимільне репродукування найцінніших пам'яток, бібліографія відповідної літератури, публікація наукових досліджень про плани.

Примітки

[1] Пор. також: Odlanicki-Poczobutt M. Badania dawnych wieloskalowych map ziem polskich // Z dziejów kartografii. — Warszawa, 1993. — S. 69-87. Є чимала бібліографія питання.

[2] У мене був намір додати до цього тексту каталог відомих мені великомасштабних карт України XVI — середини XVIII ст. Через велику завантаженість цей намір здійснити не вдалося — відкладаю його до наступного історико-картографічного збірника. Подаю попередній дуже загальний перелік місцевостей, стосовно яких можна говорити про плани: Бар (II пол. XVII ст.), Берестя (II пол. XVII ст.), Біла Церква (I пол. XVIII ст.), Білгород над Дністром (датування неясне), Глухів (I пол. XVIII ст.), Голосько (II пол. XVI ст.), Замостя-Замістя (XVII ст. — I пол. XVIII ст.), Збараж (I пол. XVIII ст.), Зборів (I пол. XVII ст.), Ізюм (II пол. XVII ст.), Кам'янець на Поділлі (II пол. XVII ст. — I пол. XVIII ст.), Київ (XVII ст.), Китайгород (I пол. XVIII ст.), Кодак (XVII — I пол. XVIII ст.), Козелець (I пол. XVIII ст.), Кремінчуг (I пол. XVIII ст.), Кропивна (I пол. XVIII ст.), Луцьк (II пол. XVIII ст.), Львів (II пол XVI — I пол. XVIII ст.), Меджибіж (II пол. XVIII ст.), Мглин (XVII ст.), Мукачів (датування неясне), Нижанковичі (I пол. XVIII ст.), Окопи св. Трійці (II пол. XVII ст.), Остріг (датування неясне), Очаків (I пол. XVIII ст.), Полтава (I пол. XVII ст.), Січі (II пол. XVII — I пол. XVIII ст.), Станіславів (I пол. XVIII ст.), Тор (II пол. XVII ст.), Хотин (I пол. XVII ст.), Чернігів (I пол. XVIII ст.), Чигирин (II пол. XVII ст.), Ярослав (I пол. XVIII ст.). До списку, практично, не увійшли маєткові плани. Перелік вимагає доповнення та уточнення.

Іван Ґудз, Михайло Процик

Коротко про умовні позначення на старих картах міста Львова

Як відомо, одним з елементів, за яким карта відрізняється від інших планових зображень земної поверхні (наприклад, фотознімка чи пейзажу, виконаного художником), є наявність на ній умовних позначень, з допомогою яких читачеві розкривається зміст карти.

Розвиток умовних позначень на картах, їх розробка і вдосконалення тісно пов'язані з розвитком картографії як науки і виробництва, а цей розвиток, у свою чергу, залежить від здобутків інших галузей знань і виробництва, які пред'являють до карт все нові й нові вимоги. Опрацювання тематично нових карт здебільшого вимагає розроблення і нових умовних позначень, а вдосконалення їх як у кількісному, так і в якісному відношенні останніх прямо впливає на вдосконалення і самих карт. Та часто і для однакових за тематикою і масштабами карт кількість умовних позначень на них з плином часу збільшується, поліпшується їхня графіка і сам рисунок (обриси).

У цій короткій доповіді спробуємо з'ясувати розвиток умовних позначень на старих картах Львова (оскільки в минулому картографувались насамперед великі об'єкти, а Львів належав до таких). Старими картами будемо вважати карти, складені протягом XVII—XVIII ст.

Вважають, що першим картографічним твором, на якому зображено Львів, є карта військового інженера Аврелія Пассароті[1] 1607 р.[2] На жаль, ця карта не збереглась, а тому не можна нічого сказати про умовні позначення на ній. Що стосується копії з гравюри виду Львова цього ж автора, яка дійшла до наших днів і також датується 1607 р., то це фактично, перспективний рисунок центральної, найбільш забудованої тоді частини міста, розташованої вздовж правого берега ріки Полтви, з оборонними спорудами на передньому плані. На цій карті всі будівлі зображені перспективними умовними знаками, що характерно не тільки для цієї карти, але й для майже всіх картографічних творів того часу. Крім будівель і споруд, чи не найбільш змістовно зображений тут рослинний покрив і огорожі, що розділяють між собою окремі угіддя. Це також перспективний рисунок. Так, наприклад, усі дерева показані у вигляді рисунка з різною формою і величиною крон. Розташовані ці умовні позначення пере-

важно вздовж певних меж або всередині огороджених площ. Якщо розташування цих умовних знаків на певній ділянці є більш-менш регулярне, то можна припустити, що тут зображено сад. Усередині окремих ділянок трапляються й площі сільськогосподарського призначення, як, наприклад, городи і виноградники, причому умовні позначення останніх на цьому картографічному творі дуже близькі до умовних знаків цих об'єктів на сучасних топографічних картах. Городні ділянки зображені тут серією точкових, приблизно паралельних між собою ліній. Точки цих ліній здебільшого круглі, але не завжди однакової величини.

Що стосується огорож, то вони на цьому рисунку зображені у вигляді плота або паркану (огорожі з дощок). Це також перспективні умовні знаки нетривких і тимчасових огорож. До цього типу об'єктів можна зараховувати й оборонні кам'яні споруди, які огороджують центральну забудовану частину міста поза Полтвою; вони також мають вигляд перспективного рисунка.

Рельєф з нерівностями схилів (наприклад, Лисої гори, гори Високий замок) зображений тут з допомогою штрихів майже однакової товщини, але з різними проміжками між ними, так що до певної міри ці нерівності рельєфу сприймаються читачем об'ємно.

В. Ляска[3] зазначає, що в першій половині XVII ст. виконувались знімання і складалися карти, як частин території міста, так і околиць Львова; це карти 1632, 1635, 1636, 1640 і 1647 рр., які, на жаль, також не збереглись, а тому про умовні позначення на них не можна сказати нічого конкретного. Однак, якщо взяти до уваги план міста 1695 р. у масштабі приблизно 1:2 400, відбиток з гравюри якого зберігся в історичному музеї м. Львова, то умовні позначення на ньому мало чим відрізняються від умовних знаків уже згаданих картографічних творів того часу.

З-поміж картографічних творів м. Львова наступного, XVIII ст. слід відзначити план „Topographia Urbis Leopolis cum suis adiacentibus Suburbis circa a 1750" (Топографія міста Львова з прилеглими до нього передмістями близько 1750 р.), складений у масштабі 1:8 640, що доволі близький до сучасної карти масштабу 1:10 000. Основний зміст даної карти доповнюють рисунок розташування магнітного меридіана (а це говорить, що карта орієнтована за магнітним азимутом) і т. зв. „Nomina locorum", тобто покажчик більше ста назв об'єктів, які зображені на карті. Це здебільшого адміністративні будинки, церкви, синагоги, монастирі, міські в'їзні (виїзні) ворота тощо. Що стосується будівель, то вони на даній карті зображаються вже в їх планових обрисах, затушованих чорним кольором всередині, тобто перспективний рисунок замінює тут масштабний знак, в основі якого лежить плановий, горизонтальний обрис об'єкта, що, безперечно, є позитивним фактором. Інша річ, що багато будівель на цій карті зображено з немалим спотворенням як за їх розмірами, величиною та кількістю, так і за самим їхнім розташуванням чи орієнтуванням усередині кварталів.

Досить старанно на цій карті показані елементи гідрографії, причому, якщо річка зображувалась двома лініями, то одна із них, враховуючи північно-західне освітлення, проводилась з неоднаковим стовщен-

ням, що створювало певний об'ємний ефект. Це ж можна сказати і про зображення будівель у кварталах — нижня і права сторони їх умовних позначень також відтінені.

Ліси в приміській зоні зображені умовним позначенням групи дерев, а сади показані дещо меншими, як для лісів, умовними знаками, однак їхнє розташування в цьому разі більш прямолінійне і приблизно рівномірне. Уточнюючих даних про ці ліси та сади (порода, висота і товщина дерев тощо) на карті немає.

Рілля (городи) показана у своїх межах тонкими пунктирними паралельними лініями у вигляді шрафірування.

Дороги на цій карті позначені суцільною лінією, але на території міста вони зображувались уже двома тонкими лініями у вигляді вулиць. Такого принципу дотримуються і тепер при зображенні доріг на топографічній карті населеного пункту, коли навіть путівець у межах забудованої частини населеного пункту стає вулицею і показується двома лініями.

З елементів рельєфу на карті представлені тільки окремі найбільш характерні об'єкти, зокрема вершини, які зображені за допомогою штрихів, за правилом — чим вище, тим темніше.

Є. Гаврилова[4] вважає, що цю карту складено за результатами окомірного знімання.

Коротко згадаємо про ще один картографічний твір, назва якого у перекладі з французької мови звучить приблизно так: „План міста, розташування замків і передмістя Львова для будівництва доріг і відбудови старої проїзної частини вулиць згідно з ухвалою декрету королівської комісії мною, Жаном Ігнатієм Дестілем, присяжним геометром короля Польщі, викреслений у 1766 р. 1:2 400". Ось така довга назва цього, мабуть, першого великомасштабного плану, в якій окреслена територія, приблизний зміст і, що найголовніше, призначення плану. Треба зауважити, що цей восьмиаркушевий план призначався не тільки для використання в процесі будівництва і відбудови дорожньої мережі міста, але й для проведення інвентаризації земель та встановлення й уточнення величин податків, які повинні сплачувати власники цих земель за їх використання. На цьому плані зображено гідрографію, будівлі, рослинний покрив, дороги, основні елементи рельєфу, огорожі та інші контури, фортифікаційні та інші оборонні об'єкти.

Гідрографія представлена тут доволі вдалим зображенням ріки Полтви та її приток, а також значної кількості озер. Умовні позначення елементів гідрографії такі ж, як і на згаданих раніше картах.

Що ж до зображення будівель, то умовні позначення тут відрізняються від умовних позначень цих об'єктів попередньої карти тільки кольоровим зафарбуванням площі їхніх планових обрисів. Якщо на попередній карті умовні знаки будівель зафарбовувались чорним кольором, то на цьому плані адміністративні і видатні будівлі позначені темно-червоним кольором, а всі інші — жовтувато-рожевим. Таким чином, тут уже будівлі діляться за своїм призначенням, і для їх зображення використовуються окремі умовні знаки.

Обриси умовних позначень дерев для зображення скверів і парків практично такі ж, як на попередніх картах. Оскільки масштаб цього плану майже в 3,5 раза більший від масштабу карти 1750 р., то тут більш детально відображені клумби, квітники, доріжки в парках тощо, а лісисті масиви виділені слабим фоновим забарвленням зі значками дерев усередині їхніх контурів. Якщо на попередній карті рілля зображалась пунктирним шрафіруванням, то тут для ріллі, а також для городів використано умовний знак точкового шрафірування, а системи точкових паралельних ліній розміщено в різних напрямах.

Що стосується умовних позначень доріг, то їх умовні знаки із двох паралельних ліній тут також слабо зафарбовуються.

Основні елементи рельєфу зображені на цьому плані тушівними засобами з метою отримати об'ємне зображення нерівностей рельєфу.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що умовні позначення на цьому плані є більш досконалими, хоч їхнє графічне оформлення дещо поступається умовним знакам карти 1750 р. Зазначимо також, що за даними Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ф. 720, оп. 1) у перших десятиліттях XVIII ст. і пізніше для господарських потреб складались плани і карти окремих населених пунктів Галичини, земельних ділянок і шляхів сполучень, однак умовні позначення на них майже не відрізнялись від згаданого плану 1750 р.

1772 р. Галичина стає частиною спочатку австрійської, а потім австрійсько-угорської монархії, чим розпочинається майже 150-річний період панування нової влади на території значної частини західноукраїнських земель. Для господарських потреб, а у Львові — і для освоєння приміських територій з метою їх забудови (насамперед житловими будинками), виникає потреба в докладних, точних картах, а тому австрійські власті відразу ж розпочинають створення в Галичині мережі тріангуляції для отримання нових карт на більш точній геодезичній основі.

Однією з карт Львова кінця XVIII ст., що заслуговує на увагу, була карта, складена Й. Лізґаніґом у 1790 р. Це карта Галичини і Володомирії масштабу 1:72 000, що складалася з 79 планшетів, на яких за допомогою мензули знімалися об'єкти і подробиці місцевості. Як розвиток геометричної мережі, так і саме здійснення мензуального знімання було виконано під керівництвом цього ж Йосифа Лізґаніґа. Про те, що ця карта тоді була кращою, свідчить той факт, що її неодноразово перевидавали і навіть видали її значно пізніше, в 1824 р., щоправда, після ґрунтовного оновлення змісту.

Приблизно тоді ж для потреб Австрійського генерального квартирмейстерського штабу виконувалось знімання Галичини в масштабі 1:288 000 на основі розвинутої геометричної мережі. Рельєф зображено тут за допомогою штрихів.

Із картографо-геодезичних творів XVIII ст. слід відзначити такі:

1. План головного міста Львова. Виконаний Губером у 1777 р. (Huber. Plan der Hauptstadt v. Lemberg 1:1 440);

2. План Львова, виконаний Пінтершофеном у 1780 р. (Pinterschoffen. Plan von Lemberg 1:1 440).

3. План Львова, виконаний Ертелем у 1786 р. (Ertell. Plan von Lemberg 1:1700).

Усі ці досить великомасштабні плани призначались, без сумніву, для задоволення господарських проблем міста. Вони рукописні, в одному екземплярі. Ясно, що через відсутність оригіналів цих планів чи копій з них їх порівнювати не можна. Однак виникає питання, чим викликана необхідність що три-шість років складати нові плани міста. Можливо, це пояснюється швидкими темпами розбудови міста, розбиранням його фортифікаційних стін, зміною розташування об'єктів чи ситуації місцевості тощо. Ймовірно також, хоч це менш правдоподібно, що кожна попередня карта порівняно з картою, яка складалася, не відповідала прийнятій точності.

І нарешті, декілька слів про ще один план міста Львова, фотокопія з центральної частини якого зберігається у Львівському обласному архіві. Масштаб оригіналу становить 1:2800, прізвище укладача плану чи його виконавця невідоме. Зміст плану складається із зображення на ньому таких елементів місцевості: гідрографії, будівель з виділенням на плані окремих видатних споруд, рослинного покриву (ліси, сади, парки, городи), доріг, проїздів і споруд на дорогах, границь окремих володінь, у т. ч. і передмість, рельєфу.

Розглянемо деякі позначення на цьому плані.

З елементів гідрографії основною рікою на плані є ріка Полтва, яка зображена тут двома лініями з відтіненнями. Її притоки, залежно від ширини, показані двома чи однією лінією з поступовим стовщенням від витоків. Зображені також наявні на території міста і передмість озера.

Будівлі на плані показані зі збереженням форм, причому використовували для цього фонове забарвлення різного кольору та насиченості, наведені номери будинків, а великого розміру будинки супроводжуються пояснювальними підписами. Підписи розташовані всередині будівель або біля їх умовного знака. Зображення тут рослинності майже не відрізняється від умовних позначень цього елемента на попередніх планах; це ж стосується і зображення доріг.

Межі передмість міста показані на цьому плані за допомогою точок, назви передмість (причому тільки початок і закінчення назви) підписані великими буквами німецькою мовою. Підписані також вулиці, висота букв різна (найменша — 1 мм), залежно від розміру та значущості вулиці. Німецькі назви на плані дають підставу вважати, що його було складено вже в австрійський період, тобто після 1772 р. Подвійною лінією з тіньовим освітленням зазначені межі міста разом з передмістями.

Оборонні вали показані за допомогою відмивання і штрихів.

Рельєф зображений штрихами різної товщини і довжини, хоча в деяких місцях плану вони створюють ефект відмивання.

Як бачимо, цей картографічний твір міста і за своєю точністю, і за способом передачі на ньому елементів його змісту, є помітним кроком вперед у складанні такого типу планів.

Примітки

[1] Варіант написання прізвища: А. Пассараті (див. Zimorowicz J. B. Pisma do dziejów Lwowa odnoszące się. — Lwów, 1899. — S. 275).

[2] Zimorowicz J. B. Op. cit.; Olszewicz B. Kartografia Polska XV, XVII, XVIII wieku. Przegląd chronologiczno-bibliograficzny. — Lwów, Warszawa, 1930—1931.

[3] Laska W. Zur Geschichte der praktischen Geometrie in Polen // Oesterreichischen Zeitschrift für Vermessungswesen. — 1907. — № 7-10.

[4] Гаврилова Е. С. Карта города Львова и ее развитие. — Львів: Політехнічний ін-т, 1956.

Галина Петришин

Карта фон Міґа як джерело до містознавства Галичини

Після 1772 р., з часу входження Галичини до складу Австрійської імперії, у новосформованому коронному краї відбувається багато змін, пов'язаних із численними реформами та впровадженнями придворної канцелярії.

Найбільшою проблемою для урядовців були класифікація поселень та визначення в масі поселень міст, оскільки багато з них втратили зобов'язуюче в імперії документальне підтвердження своїх привілеїв. Особливо хиткою була класифікація місто — містечко.

У 1773 р. Галичина посідає 187 міст і 93 містечка, разом 280 міських поселень[1]. У 1774 р. кількість міських поселень збільшується до 333, тобто 196 міст і 137 містечок[2], але, оскільки деякі території згодом, у результаті регулювання кордонів, відійшли до Російської імперії, то в класичних границях Галичини залишається лише 296 міських поселень, з них міст — 176 і містечок — 120[3]. У 1774 р. знову згадується про 182 міста, але без містечок[4]. У 1776 р. вказується, що в Галичині було 254 міста і 57 містечок, разом 311[5]. У 1780 р. зафіксовано 261 місто і 67 містечок, разом 328 міських поселень[6].

Єдиний зріз кількісних та якісних характеристик рівня урбанізації та стану розселення в Галичині, з набагато ширшою палітрою засобів (порівняно зі статистичними даними), дають докладні топографічні військові карти кінця XVIII ст.

***

Воюючі військові частини завжди намагались отримати знання про стратегічні, топографічні, комунікаційні, а також господарські характеристики регіонів, які ставали аренами наступних військових операцій. До середини XVII ст. для допомоги у військових операціях карти виконувались приватними картографами, а також окремими військовими частинами під час військових подій при розвідуванні місцевості, проте вони виходили поза встановлені законом межі. Із введенням стаціонарних армій від XVII ст. потреба у такому знанні збільшилась і в мирні часи, оскільки потрібно було розпланувати розташування і замешкання військових одиниць, можливості переходу окремих військових частин, вибір відповідних площ для

маневрів. Відповідно проведені заходи вже перед безпосередньою загрозою боїв могли б збільшити вірогідність швидких успішних акцій.

Із другої половини XVII ст. у топозйомках земель беруть участь офіцери, передовсім інженер-офіцери, які швидко витіснили приватних картографів. Повсюдно пройшла інституалізація військового, тобто державного картографування. Проте подібні плани спершу зазнавали краху, і не лише через постійний брак грошей, але й унаслідок війн. Уперше війни першої половини XVIII ст. довели, що володіння детальними картами давало шанс на успіх операцій.

В австрійському уряді на прохання високих військових чинів була реорганізована придворна військова рада, і 1763 р. Марія-Терезія розпорядилась впровадити військово-топографічне картографування усього обширного комплексу земель. Передумовою для цього було перетворення створеного 5 років перед тим Генерального штабу у постійну організацію для топографічних досліджень, якій було б посильно опікуватись таким великим проектом. Реалізація цього проекту пов'язана з іменем наступного кайзера, і цей проект відомий у практиці та науці як Йосифінське картографування (Josephinische Landesaufnahme)[7].

Карти Генерального штабу (die Landesaufnahmen des oesterreichischen Generalquartiermeisterstabes) були виконані у 1749—1854 pp. для 45 окремих австрійських коронних країв, сусідніх областей чи земель. Картографами був охоплений простір середньої Європи: на півночі — від Нідерландів, виходячи до узбережжя Північного моря, до Західного Бугу при впадінні його до Вісли, на південному сході — Валахія (частина сучасної Румунії), на півдні — до узбережжя Адріатичного моря, Італія та Прованс на березі Середземного моря, на заході — південно-західна Німеччина та окремі землі Франції[8] (мал. 1).

Перші 19 мап, виконані у 1763—1887 pp., увійшли в науку під назвою йосифінських. У почерговості опрацювання карт Галичина, протяжністю від Сілезії до Буковини, була опрацьована 15-ою, у 1779—1782 pp.

Карти у межах коронних країв, які побудовані для більшості країв у масштабі 1:28 800, поділяються на секції, що членуються далі на аркуші. Умовні позначення полягають у тонуванні великих поверхонь в основних кольорах, на які накладаються позначення чорною або червоною тушшю. На відміну від попередніх карт, тут відсутні перспективні зображення, а в основі карт лежить детально знятий топографічний план.

4685 аркушів загальної Йосифінської мапи існують у двох примірниках: оригіналі та копії, яка зветься чистовиком (Reinausfertigung), обидва тоновані фарбами. Обидва збори зберігаються у Військовому архіві Відня, розділені на окремі справи згідно з колишнім територіальним поділом і адміністративним підпорядкуванням.

Як доповнення до карт існують томи „Описів" у табличній формі, де внесено додаткову інформацію з погляду можливої військової експансії (наприклад, де є кращі позиції для обстрілу, скільки війська можна закватирувати у поселеннях, яка якість доріг для маршу, які є водні перешкоди, найважливіші для захоплення будівлі тощо).

Уперше факсимільне видання фрагмента йосифінських мап, які охоплюють центральну частину території Словенії, вийшло друком 1996 р.[9] Слід згадати, що Словенія утворилася на території колишніх коронних країв Габсбурзької монархії — Штирії, Каринтії, Узбережжя і Країни.

***

Загальний обсяг Йосифінської мапи коронного краю Галичини/Galizien становить 413 аркушів[10]. Принцип їх нумерації для кожної землі є різним. Для мапи Галичини властивий поділ на секції (від I до XXVIII), які йдуть вертикальними стовпцями із заходу на схід. Відповідно нумерація аркушів подана вертикально із заходу на схід (мал. 2).

Аркуші мають розмір загалом 42×62 см, хоча дещо відрізняються. Копії або чистовики є дещо більшого формату за рахунок поля, яке справа становить близько 10 см і включає легенду-перелік поселень в алфавітному порядку (Designation der dieser Seiten befindt: Ortschaften). Мапа виконана на папері, наклеєному на тканину.

Також на полях копій проставлена, у верхньому лівому куті, загальна нумерація, а посередині кожного поля є номери аркушів, з якими вони повинні межувати у загальній мапі. Також на верхньому полі праворуч графічно зображено масштаб (Maas. Stab. Von einer ordinairen halben Meile, oder 5000 Schritten).

Масштаб мапи становить 1:28 800, тобто один дунайський цолер (палець) на карті дорівнює в натурі 28 800 дунайських цолерів (пальців) або 400 кляфтерів (сажнів). 1 цолер = 2,63 см, 1 кляфтер = 189,6 см. Картографи подавали в описах відстань у годинах або кроках. Вважалось, що 5 000 кроків дорівнює годині ходьби або півмилі.

На карті-перегляді (Squeletto) позначені спосіб розкладки і нумерація всіх аркушів, а на кожному аркуші зазначено головні міста, також нанесені важливіші дороги і ріки, подано назви прикордонних країв та дороги, які ведуть до найближчих важливих поселень за кордоном. „Військовий Опис“ (Militarische Beschreibung) виконано таким чином, що кожній секції, яка обіймає певну кількість аркушів мапи, відповідає один том. Описані всі поселення в алфавітному порядку так, як зазначено у легенді (мал. 3).

Написи на карті виконувалися латинським скорописним шрифтом, пером і чорною тушшю. Назви поселень, передовсім міст, подано польською мовою, у більшості топонімів — рік, гір, урочищ, також часто сіл — використовувались місцеві українські назви. У багатьох випадках назви поселень сприймались картографами на слух, тому часто трапляються помилки. Карти й описи до них виконувались групою картографів (за кожним з них було закріплено кілька карт) — їхні імена можна було відчитати на берегах.

У першому офіційному переліку різних поселень Галичини 1794 р.[11], який виконано латинською мовою, місцевості подані в алфавітному порядку; міста зазначені словом „urbs“, містечка — словом „oppidum“, села — „villa“. Згідно з цим переліком, у тодішній Галичині було: міст — 108, містечок — 197, разом 305 міських поселень. Однак цей перелік не був само-

ціллю, а виконувався як індекс мапи краю, яка вже опрацьовувалася тривалий час. Цю мапу наказала виконати ще на початку 1774 р. Марія Терезія, а була вона виконана у 1779—1782 pp. Однак питання класифікації міст Галичини дебатувалось ще довгий час[12].

Йосифінська військова мапа Галичини відома нашій науці під назвою „Карта Міґа" (за прізвищем керівника). Україна офіційно не посідає копії цієї карти. У нас є відомі з наукових публікацій окремі її фрагменти. Наприклад, А. Янечек[13] використав мікрофільми з мапи, які зберігаються у бібліотеці Державної Академії наук Польщі у Варшаві. Ці ж копії, але без посилання на джерело, використано в українських сучасних виданнях із єдиним уточненням: з карти XVIII ст.[14]

Автор, завдяки дослідницькій стипендії, наданій Австрійським Інститутом Східної і Південно-Східної Європи у 1994 р., виконала мікрофільми мапи з території, яка належить сьогодні Україні, а згодом фотокопії цих аркушів, дотримуючись масштабу 1:100 000, а також фотокопії планів міст і містечок Галичини у масштабі оригіналу (мал. 4). 1995 р. під час наступної стипендії, отриманої від Австрійської Академії наук, на основі фотокопій були виконані графічні перериси аркушів. Увага була зосереджена на структурі розселення та містах, гідрографічній мережі, лісах (мал. 5).

* * *

Багатство умовних позначень забезпечує велику інформативність мапи (табл. 1). Оскільки мапи були виконані для військових потреб, то з особливою ретельністю показана територія, де могли проходити війська. Тонкими штрихами були вирисувані пагорби та височини, урвища і пологі схили, гірські узбіччя і пологі сухі долини. Зазначались ріки, їхні притоки, стави, греблі, можливі розливи рік та їх заболочені долини, окремі болота, джерела.

Статус поселень позначається величиною шрифта. Села підписано удвічі меншим шрифтом, аніж міста. Хоча офіційно в Австрійській монархії була прийнята класифікація на міста / Stadt і містечка / Markt, на карті вони об'єднані в одну категорію як міські поселення. До назви додано в окремих випадках Stadt, особливо, коли поселення мало сумнівний правовий характер. Stadt написано тоді, коли була необхідність підкреслити це додатково. Наприклад:

— коли місто виникло як продовження одноіменного села, назву писали лише один раз, з одного боку поселення додаючи Dorf-, з іншого — -Stadt;

— коли місто було новозакладеним і не входило в офіційні реєстри, а на карті була необхідність підкреслити його статус (напр., Водники при дорозі на Бібрку, яке у всій офіційній статистиці австрійського періоду поіменоване містом лише один раз — саме на карті);

— коли процес встановлення чи підтвердження міських прав ще не завершився, але місцева влада була переконана, що це місто.

Робота над „мапою Міґа" припала на час впровадження кардинальних реформ у Галичині у всіх сферах життя. В т. ч. реформуванню підлягала мережа міст, які були численними, але з малою кількістю населення,

забудовані нетривкими будівлями, із мало розвиненим ремеслом та без промисловості. Мапа відображає вже зредуковану відносно періоду Речі Посполитої кількість офіційно визнаних міст (табл. 2). Тому можна спостерігати, що багато центрів локальних систем розселення, які є територіально великими утвореннями, посідають передмістя, до них належить значна територія, у центрі розташований ринковий майдан, але офіційно статус міста відсутній (наприклад, Кулачківці). Подекуди цей колишній статус вказано (наприклад, Рогачин — містечко, Білобожниця — містечко), але саме поселення віднесено до категорії сіл.

Дефініція міста на мапі полягає лише в його відмінному підписі — більшими буквами. Це ж продубльовано у легенді, проте інколи легенда недописана до кінця чи (що, на жаль, трапляється дуже часто) окремі поселення у ній пропущені, або ж шрифт є малим (Сидорів, Скала), що заплутує ідентифікацію поселення як міста. Тільки на аркушах 151 і 152 до назв усіх міст додано Stadt. Саме звучання назви міста може бути передане у легенді і на карті також по-різному.

Так само, як і галицькі землі, ретельно показано на карті кількакілометровим пасмом лівий берег Збруча, охоплюючи також планування поселень, які входили до складу Російської імперії і мали стратегічне значення (Волочиськ, Сатанів). Території, які прилягають до північного кордону з Російською імперією і внутрішнього кордону з Буковиною так ретельно не деталізуються. Зі всіх поселень показані лише прикордонні міста та дороги до них, а самі міста зображено умовно — лише ринок або церкву чи фортифікацію (Жванець, Хотин).

Перед назвою сіл для військових карт імперії було прийнято писати велику літеру „D:“, але цей принцип у Галичині не використовувався. До або після назви ріки додано Fluss, Fl:, для менших річок — Bach, B:. Села позначені умовними дворищами, що зібрані у планувальні структури, які відповідають дійсності. Мапа дозволяє провести загальноприйняту класифікацію сіл і визначити параметри та характеристики історичної мережі розселення кінця XVIII ст.

Лісові масиви позначені темно-зеленим кольором, по якому чорною тушшю нарисовані дерева. Добре розрізняються земельні угіддя: рілля — біла, луги та пасовища — зелені. Води позначені синім кольором, а болота — голубими штрихами на світло-зеленому фоні. З „Описів“ було відомо, якої ширини є водна перешкода і яка долина її оточує. При ріках і ставах позначені млини.

Вказуються також замки, руїни замків і збережені вали, які можна ідентифікувати із залишками городищ. Усі християнські сакральні споруди, незалежно від конфесійної приналежності, позначені одним значком — спрощеним зображенням однонавової церкви з вежею над притвором. Окремо розташовані каплиці або ж церкви у містах, де тісна забудова, позначені кружком, над яким — хрест.

* * *

Приклад військового опису міста Золочева. До аркуша 341 XX секції описано 22 поселення, серед них під № 15 є опис Золочева.

15. Місто Золочів / Stadt Zloczow і Бенів / Benow

Enfernung / Відстань: від Хильчиць / Chilczice — 1 година (пішки)
Бонишина / Boniszin — 1 і 1/4 години (пішки)
Ясенівець / Jasenowce — 1 і 1/8 години (пішки)
Городилова / Horodilow — 1 година (пішки)
Єлихович / Ilihowice — 3/4 години (пішки)

Solide Gebaeude / Значні будівлі: Замок / Schloss є оточений чотирма мурованими бастіонами, але так низько, що їх легко було б здобути; з особливою увагою слід зазначити, що головна будівля [замку] є дуже значною. У місцевості є мурованими парафіяльний костьол і монастир піярів.

Gewaesser / Вода: Річка, яка витікає з великого ставу, є незначною, хіба що має значення щодо заболоченого лугу, через який протікає, але який лише у вказаній місцевості проходить. Найбільша ширина річки є не більшою 5 кроків / Schritte, а глибина — від 1 і 1/2 стопи / Fuss до 2. Навпроти Хильчиць річка від приток виростає.

Walder / Ліси: немає.

Wiesen und Sumpfe / Луги і болота: дуже заболочено.

Wege und Strassen / Дороги: Дороги і крайова траса / Landstrasse від Сасова / Sasow утворені з ґрунтів, збагачених пісками, і є через те дуже заболочені.

Umliegende Berge / Довколишні гори: Дуже пологі височини, де зведено монастир Василіанів, з деяких оглядається місто, що лежить поблизу замку, який домінує.

Anmerkungen / Зауваження: Замок, у якого 4 бастіони до горизонту [до денної поверхні землі] є вимурувані і є бруствери над землею, у всіх випадках виглядає як міцний. Проте [його] можна при штурмі ескалацією взяти, оскільки гармати / Wercke трохи занизько розташовані, також демонтовані залізні канони / Canonen.

Примітки

[1] Brawer A. J. Galizien, wie es an Oesterreich kam. — Leipzig, Wien, 1910. — S. 25.

[2] Summarium ueber die in denen Koenigreichen Galizien und Lodomerien befindlichen Ortschaften, Haeuser und Seelen ..., 1774.

[3] Karpiniec J. Ilość osad miejskich byłej Galicji i podział ich na miasta i miasteczka // Roczniki dziejów społecznych i gospodarczych. — Lwów, Poznań, 1932—1933. — T. II.

[4] Buesching A. F. Magasin fuer die neue Historie und Geographie. — Halle, 1782. — T. XVI.

[5] Kratter F. Briefe ueber den itzigen Zustand von Galizien. Ein Beitrag zur Statistik und Menschenkenntniss. — Leipzig, 1786. — T. 1. — S. 140; Luca, J., de. Geographie von den Koenigreichen Galizien und Lodomerien, nebst der Bukowine. — Wien, 1791. — T. 1.

[6] Kuropatnicki E. A. Geografia albo dokładne opisanie Królewstw Galicyi i Lodomeryi, do druku podane. — Przemyśl, 1786. — S. 13; Luca J., de. Op. cit.; Kratter F. Op. cit.

[7] Hillbrand E. Zur Josephinische Landesaufnahme // Josephinischen Landesaufnahme 1763 — 1787 fuer das Gebiet der Republik Slowenien. — Ljubljana, 1996. — Landesbeschreibung, 2. — Band. — Sekt. 189-191, 201-205, 212-216, 219, 220. — S. IX-XX.

[8] Die Landesaufnahmen der oesterreichischen Generalquartiermeisterstabes 1749—1854 // Karlsruher Geowissenschaftliche Schriften. — Karlsruhe, 1989. — Reihe C: Alte Karten. — B. 2.

[9] Josephinische Landesaufnahme 1763—1787 fuer das Gebiet der Republik Slowenien. — Ljubljana 1996. — Landesbeschreibung, 2. Band. Sektionen 189-191, 201-205, 212-216, 219, 220.

У цьому виданні опрацьовано 15 аркушів, т. зв. секцій, кожна з яких, для зручності пошуків, поділена на 6 умовних частин. Ці карти є фрагментом карти коронного краю Внутрішня Австрія / Innenoesterreich, виконаної у 1784—1787 pp. на 250 аркушах.

Видання включає:

1) вступні статті — наукові розвідки про австрійські карти генерального штабу;

2) факсимільне видання всіх карт;

3) військовий опис окремих секцій двома мовами;

4) тoпоніміку окремих секцій;

5) індекс усіх топоназв.

Загальний обсяг наукового апарату без факсимільних карт становить близько 40 друкованих аркушів.

[10] Mieg F. von. Karte des Koenigreichs Galizien und Lodomerien, M 1:28 800, 1779/1782; Kriegsarchiv in Wien, B. IX a, 390 (рукопис).

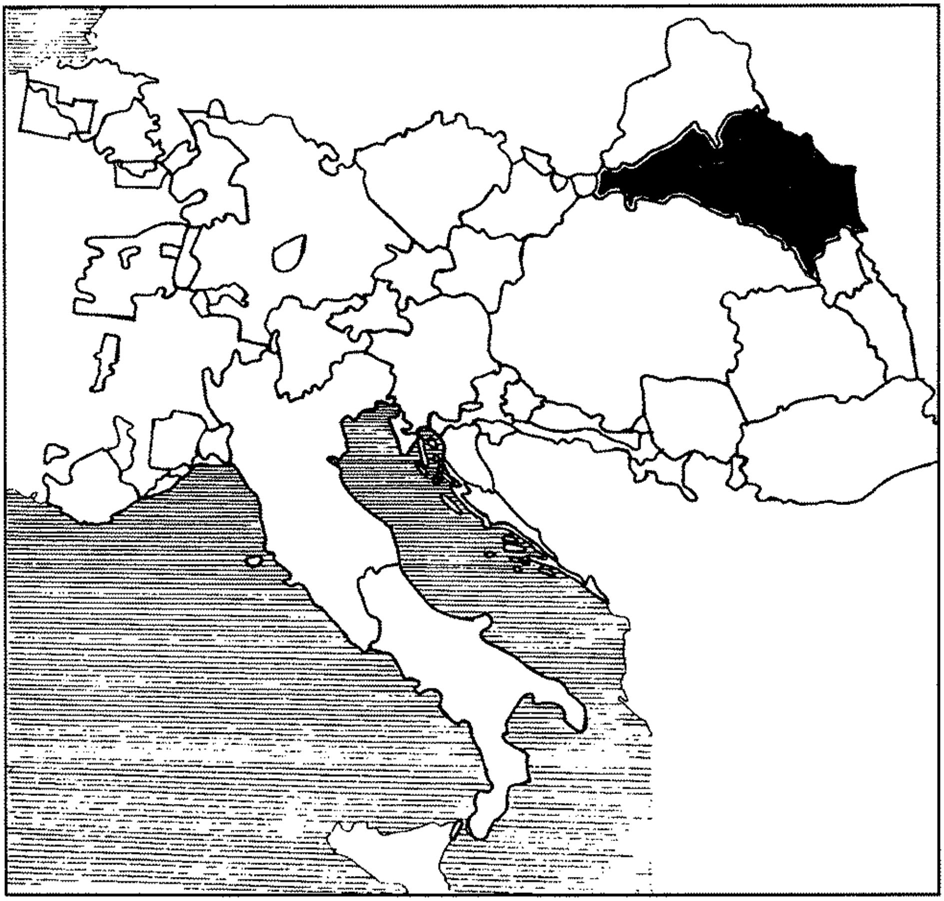
[11] Index Locorum omnium Galiciae, Lodomeriae atque ad huius calcem adjectus Bukovinae, una Tabulam, eiusque Quadratulum docens, in quo Locus quaerendus est. — Leopolis, 1794.

[12] Karpiniec J. Problem miast byłej Galicyi (od 1772 do poł. XIX w.). Uniwersytet Jana Kazimira we Lwowie. Dysertacja dokt. — 1931. ЛОДА, ф. 26, оп. 4, спр. 145; Tokarz W. Galicya w początkach ery Jozefińskiej w świetle ankiety urzędowej z roku 1783. — Kraków, 1909. — S. 331.

[13] Janeczek A. Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w. — Warszawa, 1993.

[14] Жовківщина. Історичний нарис. — Жовква, Львів, Балтимор, 1994. — Т. 1.

[15] Militarische Beschreibung deren in der Collonne Nro XX befindlichen Sectionen. Kriegsarchiv in Wien, B. IXa, 390 (рукопис).

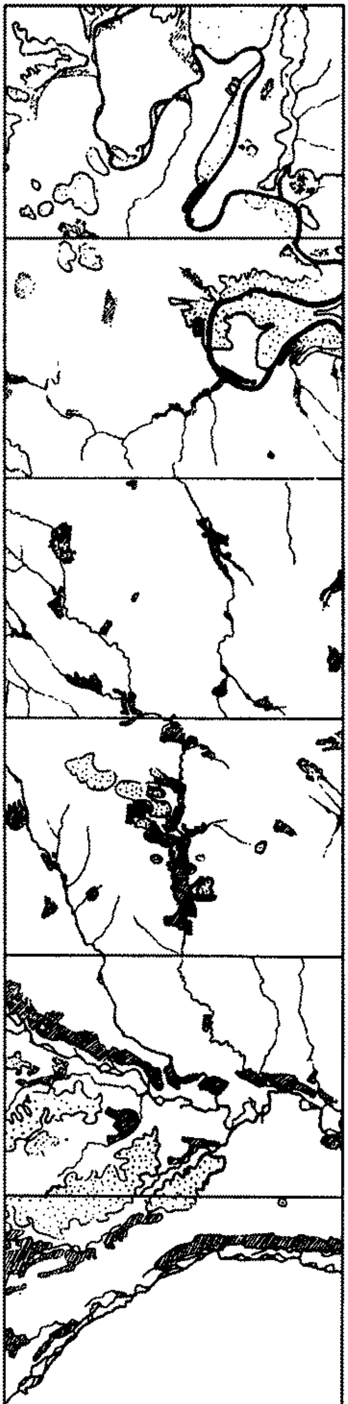

Мал. 1. Галичина у комплексі військової картографії Генерального штабу Австрійської монархії

XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX	XXI	XXII	XXIII	XXIV	XXV	XXVI	XXVII	XXVIII	
							287	313						
						257	288	314						
				208	232	258	289	315	336					
				209	233	259	290	316	337	356				
			188	210	234	260	291	317	338	357	375a			
		169	189	211	235	261	282	318	339	358	375b			
	151	170	190	212	236	262	293	319	340	359	376			
	152	171	191	213	237	263	294	320	341	360	377			
137	153	172	192	214	238	264	295	321	342	361	378			
138	154	173	193	215	239	265	296	322	343	362	379	390		
139	155	174	194	216	240	266	297	323	344	363	380	391	402a	402b
140	156	175	195	217	241	267	298	324	345	364	381	392	403	
141	157	176	196	218	242	268	299	325	346	365	382	393	404	
142	158	177	197	219	243	269	300	326	347	366	383	394	405	
	159	178	198	220	244	270	301	327	348	367	384	395	406	
		179	199	221	245	271	302	328	349	368	385	396	407	
			200	222	246	272	303	329	350	369	386	397	408	
			201	223	247	273	304	330	351	370	387	398	409	
				224	248	274	305	331	352	371	388	399	410	
				225	249	275	306	332	353	372	389	400	411	
					250	276	307	333	354	373		401	412	
						277	306	334	355	374			413	
						278	309	335						
						279	310							

Мал. 2. Компонування аркушів у мапі Міґа для території Галичини, яка входить до складу України (римськими цифрами позначено номери секцій)

Секція XXIV

аркуш 350
Buczÿn
Bolegradÿ
Delawa
Dolina
Kutiska
Koropiec-Przewoziec
Kosmierzÿn
Olesza
Okmanÿ
Ostra
Porchowa
Scianka
Snowidow
Siekierczÿn

аркуш 351
HOCIMIRZ
Harasimow
Isakow
Jezierzanÿ
Korniow
Luka
Niezwiszeza
Podwerbie
Piotrow
Rakowiec
Semenowka
Wozÿlow
Zÿwaczow
Zabokrukÿ

аркуш 352
Balahoruwka
Czortowiec
Dzurkow
Hanczarow
Hawrilak
Jakubowka
OBERTŸN
Ostrowiec
Okna
Rosochaciec
Rohÿnia
Tÿszkowce

аркуш 353
Balince
Buczakÿ
Podhaÿczÿky
Czechowa
Chomiakowka
Gobelez
Kulaczkowce
Malÿ Gwozdziec
Nazurna
Pruchniszcze
GWOZDIEC
Soroky
Starÿ Gwozdiec
Slobudka
Trofanowka
Winogrod
Wolaboga
Werbowiec
Zahaÿpol

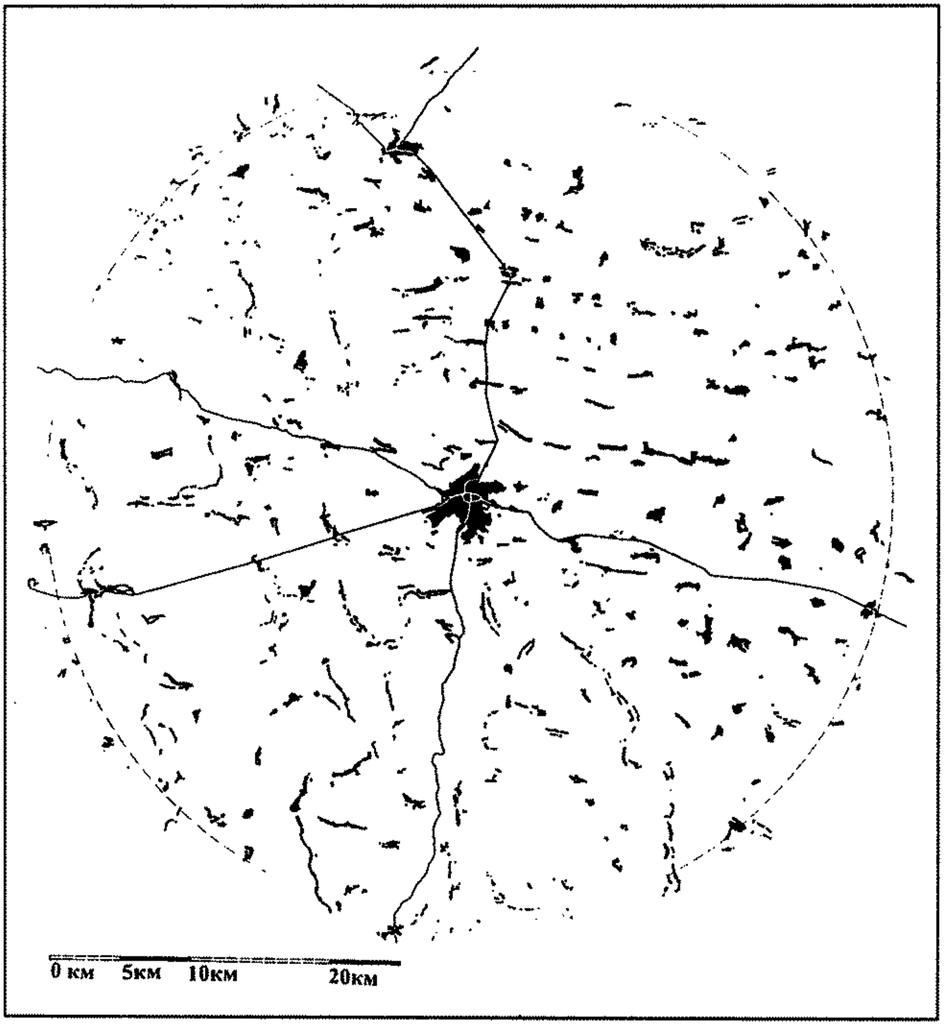
аркуш 354
Borszczow
Chlibiczÿn
Illince
Kylichow
Lysankowce
Oleszkow
Orelec
Rudnik
Symakowce u. Zamulince
Troscaniec
Trujcze
Tuhlukow
Widinow
Wolczkowce
ZABLATOW u. Dimitcze

аркуш 355
Dzurow
Drohasÿnow
Kniaze
Kobakÿ
Ribna
Roznow u. Nowo Sielca
Sopielnikÿ
Slobudka
Tuczapÿ

Мал. 3. Приклад ескізного графічного опрацювання мапи. Фрагмент секції з легендою

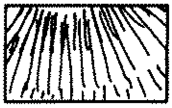
*Мал. 4. Броди, секція XXV, аркуш 358.
Зображення збільшене відносно оригіналу*

Мал. 5. Львів у системі розселення станом на 1779—1782 рр.
(Реконструкція з аркушів 211-213, 234-238, 260-265, 291-295, 318-320)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

1. Ландшафт

— пагорби, гори (штрихи виконано коричневим кольором, якщо збігаються з полями, або чорним, якщо збігаються з лісами);

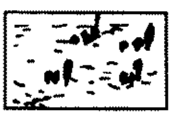
— ліс: чорні дерева на сірому фоні (частіше дерева наносили щільними мазками пензля, не промальовуючи контури);

— поодинокі дерева;

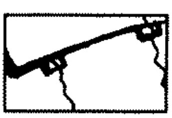
— нарізка на поля (позначається світло-коричневою тушшю і показує характер поділу землі; це зображення є лише на деяких аркушах);

— заболочені, заліснені території (чорним кольором прорисовані горизонтальні штрихи і зображено кущі);

— гідрологія: ріка, річка, озеро (в умовних позначеннях застосовано голубий колір із насиченням тону до одного з берегів);

— став з дамбою і шлюзами;

— мости на річці (чорним кольором показано дерев'яні, червоним — муровані);

— дорога через міст;

— долина, де збирається вода, яка згодом переростає у річку (зображено голубими штрихами на зеленому фоні);

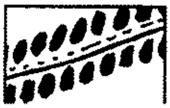

— позначення напрямку руху води.

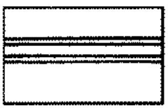
2. Транспорт

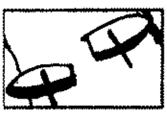
— головні дороги/Landstrasse, другорядні/Wege, піші/Fusswege (позначені коричневим кольором, плавними лініями);

— дороги, обсаджені обабіч деревами;

— „angefangene Strasse“ — новобудовані дороги (викреслені під лінійку, із узбіччям, показані рожевим тоном);

— перевіз через ріку;

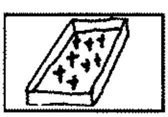

— „Ueberfuhr“ — брід;

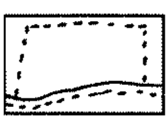
3. Поселення: сільські поселення, передмістя, периферія міст

— поселення складаються з окремих „дворищ“ („дворища“ показані зеленим кольором, будівлі — червоним);

— цвинтар (позначається на карті дуже рідко);

— Juden Grab., Juden begraeb. — єврейський цвинтар;

Katten zu…, Chaten zu…, Kaluppen zu… — група будівель, які належать до конкретного поселення, але територіально відірвані.

4. Міста

— у забудові міст вирізняється ринковий майдан регулярної форми, зображений червоним кольором у вигляді щільно поставлених в одну лінію будинків;

— центральні квартали зазначених міст із щільною забудовою (зображені рожевим кольором);

— регулярні квартали (зображали у більших містах, наголошуючи, що забудова притримується головної вулиці, а т. зв. затилки незабудовані);

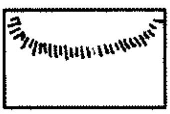

— рядова забудова у місті.

5. Фортифікації

— зображення міських мурів (правдиво відтворювало кількість та форму веж, бастей чи бастіонів, зображувались, якщо були з каменю чи цегли, червоним кольором, рови — чорним, якщо там була вода — зображався голубим кольором струмок);

— міські вали (заштриховані чорним кольором);

— Schloss — муровані замки і палаци (зображені червоним кольором з точною конфігурацією стін і оточуючих валів, із внутрішньою забудовою);

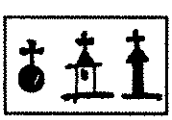

— Alte Schanze — таке ж саме геометрично правильне зображення, проте напис уточнює, що це покинуті фортифікації, руїни.

6. Сакральні споруди

— сакральні споруди (намальовані червоним кольором, часто заштриховані; ледь відрізняються за формою); часом позначено довкола мур, якщо він мав стратегічне значення; подекуди зображено три хрести, особливо в українських поселеннях, що мало б означати традиційну тридільну українську церкву (ці ж позначення використовувались і для монастирів);

— каплиці: більші — як окремі споруди, менші — з умовним кружечком, завершені хрестом; подекуди є підпис Capelle;

— у тісній структурі міст часто зображення церков заміювалось на хрест, розташований у зеленому кружечку — подвір'ї або ж у прямокутному кварталі.

Лише в плані деколи зображали монастирі.
Підписано назви монастирів: частіше просто Kloster, іноді згадана конфесійна приналежність, наприклад: Dominikaner Kloster, Basilianer Kloster;

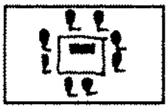

— дзвіниця;

— хрест придорожній (чорним кольором — дерев'яний, червоним — кам'яний, часом на підмурівку).

7. Господарська діяльність

— господарські чи виробничі „дворища" (відрізнялись крупнішими будівлями, мають геометричну конфігурацію; інколи є підпис, який уточнює призначення, наприклад: Stall — стайня);

— E:h zu — маєток дворянина чи поміщицький маєток та його адміністративна приналежність; або ж Edelhof, M:h: Mayerhof;

— млин на річці (на ріках Поділля вони зображені каскадами, через 1-2 км, деколи поруч);

— вітряк;

— шибениця.

Частина споруд, в яких було розташоване виробництво, позначались як звичайні будівлі червоним кольором з поясненнями:

Ziegeloffen — цегляна піч;
Eisenhamer — залізна гута;
Folwerk — фільварок;
Breuehaus — винокурня;
Zaltzbruen — соляна криниця;
Saltzmagazin — склад солі;
Biengarten — пасіка;
Bienhaus — вулик;
TierGarten — звіринець;
Salz Coctur (біля Калуша) — виробництво солі;
Baad — купеля;
Papier Muhl — папірня;
z:h: — цегельня ?
Pulvermagazin — склад пороху;
Magazin M: M.M: — військовий склад.

Таблиця

Перелік міських поселень, зображених на мапі Міґа на території Галичини (в сучасних межах України)

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum“ 1794[1]
1.	Бариш	село	Терноп. обл., Бучацький р-н	Barÿsz	349, 368	oppidum
2.	Белз	місто	Львів. обл., Сокальський р-н	Belz	257	urbs
3.	Бережани	місто	Терноп. обл., райцентр	Brżerżani	345	urbs
4.	Берездівці	село	Львів. обл., Миколаївський р-н	Brzezdowce***	266	urbs
5.	Бібрка	місто	Львів. обл., Перемишлянський р-н	Bobrka	264	urbs
6.	Білий Камінь	село	Львів. обл., Золочівський р-н	Białу Kamen	341	oppidum
7.	Більшівці	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Галицький р-н	Buszowiec***	326	oppidum
8.	Богородчани	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., райцентр	Bohoroczanÿ	272	oppidum
9.	Болехів	місто	Ів.-Фр. обл., місто обл. підпорядкування	P(B)olechow	219	oppidum
10.	Борщів	місто	Терноп. обл., райцентр	Pors(z)czow	399	oppidum
11.	Броди	місто	Львів. обл., райцентр	Brodÿ	358	urbs
12.	Буд(-з-)анів	село	Терноп. обл., Теребовлянський р-н	Budzanow	384	oppidum
13.	Букачівці	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н	Bukaczowce	299	oppidum
14.	Бурштин	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Галицький р-н	Bursztÿn	299	oppidum
15.	Буськ	місто	Львів. обл., райцентр	Busk	319	urbs
16.	Бучач	місто	Терноп. обл., райцентр	Buczacz	368	oppidum
17.	Варяж (Новоукраїнка)	село	Львів. обл., Сокальський р-н	Warenz	287	oppidum
18.	Вибранівка	село	Львів. обл., Жидачівський р-н	Wÿbranowka	265	oppidum

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum" 1794[1]
19.	Вижниця	місто	Чернівецька обл., райцентр	Stadt Wisniza	335	—
20.	Виспа	село	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н	Vespa	297	villa
21.	Витків [Новий]	село	Львів. обл., Радехівський р-н	Witkow	315	oppidum
22.	Водники	село	Львів. обл., Пустомитівський р-н, Звенигородська с. р.	Stadtl: und D: Wodniki	264	villa
23.	Войнилів	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Калуський р-н	Voynilow	300	oppidum
24.	Волочиська	місто	Хмельницька обл., райцентр	Wolaczÿsta	403	—
25.	Галич	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Halicz	300	urbs
26.	Гвіздець	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Коломийський р-н	Gwozdiec	353	oppidum
27.	Глиняни	с. м. т.	Львів. обл., Золочівський р-н	Glinÿanÿ	320	oppidum
28.	Гологори	село	Львів. обл., Золочівський р-н	G(P)ologo(u)ry	321	oppidum
29.	Городенка	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Horodenka	371	oppidum
30.	Городок [Ягеллонський]	місто	Львів. обл., райцентр	Grudek	212	urbs
31.	Городок	село	Терноп. обл., Гусятинський р-н	Grudek**	389	oppidum
32.	Горожанка	село	Терноп. обл., Монастириський р-н	Horozanka	326	villa
33.	Грима[-й-]лів	с. м. т.	Терноп. обл., Гусятинський р-н	Grzÿmalow	405	oppidum
34.	Гусаків	село	Львів. обл., Мостиський р-н	Stadt Hussakow	170	oppidum
35.	Гусятин	с. м. т.	Терноп. обл., райцентр	Husiatÿn	408	urbs
36	Делятин	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Надвірнянський р-н	Deliatÿn	275	urbs
37.	Добромиль	місто	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stadt Dobromüll	152	urbs
38.	Долина	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Dolina	220	oppidum
39.	Дрогобич	місто	Львів. обл., місто обл. підпорядкування, райцентр	Stadt Drohobÿcz	194	urbs

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum“ 1794[1]
40.	Дунаїв	село	Львів. обл., Перемишлянський р-н	Dunajow	322	oppidum
41.	Єзупіль (Чешибіси, Жовтень)	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Тисменицький р-н	Jezupol	327	oppidum
42.	Жидачів	місто	Львів. обл., райцентр	Zidaczow	240, 266	urbs
43.	Жовква [Нестеров]	місто	Львів. обл., райцентр	Szolk(i)ew	260	urbs
44.	Журавно	с. м. т.	Львів. обл., Жидачівський р-н	Zurawno	268	oppidum
45.	Журів	село	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н, Підмихайлівська с. р.	Czahruw*	298	villa
46.	Заболотів	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Снятинський р-н	Zablatow	354	oppidum
47.	Завалів	село	Терноп. обл., Бережанський р-н	Zawalow***	347	villa
48.	Заліщики	місто	Терноп. обл., райцентр	Zaleszczÿkÿ	389	urbs
49.	Заложці	с. м. т.	Терноп. обл., Зборівський р-н	Novi Zalosce Stari Zalosce**	378	oppidum
50.	Збараж	місто	Терноп. обл., райцентр	Zbarasz	391	urbs
51.	Зборів	місто	Терноп. обл., райцентр	Zborrow	362	oppidum
52.	Збриж	село	Хмельницька обл., Чемеровецький р-н	Zbrÿz	409	—
53.	Звенигород	село	Терноп. обл., Бучацький р-н, Підзамочківська с. р.	Dzwinogrod**	412	oppidum
54.	Золочів	місто	Львів. обл., райцентр	Zloczow	341	urbs
55.	Калуш	місто	Ів.-Фр. обл., місто обл. підпорядкування	Kal(l)usz	270	oppidum
56.	Кам'янка Велика	село	Ів.-Фр. обл., Коломийський р-н	Kamionkÿ	331	oppidum
57.	Кам'янка [Струмилова] (Бузька)	місто	Львів. обл., райцентр	Stri(ÿ)milow Kamionka	291	urbs

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum" 1794[1]
58.	Княгиничі	село	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н	Kni(e)(c)hinic(z)e	298	oppidum
59.	Козлів	с. м. т.	Терноп. обл., Козівський р-н	Koslow***	363	villa
60.	Козова	с. м. т.	Терноп. обл., райцентр	Kosowa***	345, 364	oppidum
61.	Колиндяни	село	Терноп. обл., Чортківський р-н	Kolendzianÿ	397	villa
62.	Коломия	місто	Ів.-Фр. обл., місто обл. підпорядкування, райцентр	Kolomea	332	urbs
63.	Комарно	місто	Львів. обл., Городоцький р-н	Komarno	214	urbs
64.	Копичинці	місто	Терноп. обл., Гусятинський р-н	Kopÿczÿnce	396	oppidum
65.	Косів	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Kossuw	334	oppidum
66.	Краковець	селище	Львів. обл., Яворівський р-н	Krakowiec	188	oppidum
67.	Крехів	село	Львів. обл., Жовківський р-н	Krechow**	234	villa
68.	Кривче [Горішнє]	село	Терноп. обл., Борщівський р-н	Krzÿwcze	400	oppidum
69.	Крукеничі	село	Львів. обл., Мостиський р-н	Stadt Krukenice	170	oppidum
70.	Кудринці	село	Терноп. обл., Борщівський р-н	Kydrÿ(i)nce**	412	oppidum
71.	Кукільники	село	Ів.-Фр. обл., Галицький р-н	Konkolniki(ÿ)	326	villa
72.	Кулачківці	село	Ів.-Фр. обл., Снятинський р-н	Kylaczkowce	353	oppidum
73.	Куликів	с. м. т.	Львів. обл., Жовківський р-н	Kulikow	261	oppidum
74.	Кути	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Косівський р-н	Stadt Kyttÿ	335	urbs
75.	Куткір	село	Львів. обл., Буський р-н	Kutkors	319	villa
76.	Литячі	село	Терноп. обл., Заліщицький р-н, Дорогичівська с. р.	Latacze	370	villa
77.	Лешнів	село	Львів. обл., Бродівський р-н	Leszniow ***	357	oppidum
78.	Лисець	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Тисменицький р-н	Lÿsiec	302, 303	oppidum

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum" 1794[1]
79.	Ляшки Муровані (Муроване)	село	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stadt Lazkÿ	152, 153	oppidum
80.	Львів	місто	Львів. обл., обл. центр	Lemberg, Leopol, Lwow	262	urbs
81.	Магерів	с. м. т.	Львів. обл., Жовківський р-н	Magerow	233	oppidum
82.	Маріампіль (Маринопіль)	село	Ів.-Фр. обл., Галицький р-н	Marjampol	327	urbs
83.	Мартинів Новий	село	Ів.-Фр. обл., Галицький р-н	Nowÿ Martÿnow***	299	villa
84.	Мельниця (Подільська)	с. м. т.	Терноп. обл., Борщівський р-н	Mielnica	401, 412	urbs
85.	Миколаїв	місто	Львів. обл., райцентр	Mikolajow	239	oppidum
86.	Миколаїв	село	Львів. обл., Пустомитівський р-н	Miko(u)lajow	294	villa
87.	Милятин	село	Волинська обл., Іваничівський р-н	Milatin***	313	—
88.	Микулинці	с. м. т.	Терноп. обл., Теребовлянський р-н	Mikulin(i)ce	382	urbs
89.	Михальче	село	Ів.-Фр. обл., Городенківський р-н, Семаківська с. р.	Michalcz	370	villa
90.	Монастириська	місто	Терноп. обл., райцентр	Monasterzÿska	348	oppidum
91.	Мости Великі [Августів]	місто	Львів. обл., Сокальський р-н	Mosty***	290	oppidum
92.	Мостиська	місто	Львів. обл., райцентр	Stadt Mosciska	169	urbs
93.	Наварія	с. м. т.	Львів. обл., Пустомитівський р-н, Пустомитівська с. р.	Nawaria	237	oppidum
94.	Надвірна	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Nadworna	273, 276	oppidum
95.	Нараїв	село	Терноп. обл., Бережанський р-н	Narajow	323	urbs
96.	Немирів	с. м. т.	Львів. обл., Яворівський р-н	Niemirow	209	oppidum
97.	Нижанковичі [Краснополь]	с. м. т.	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stadt Nyzankowice	151	oppidum
98.	Нижнів	село	Ів.-Фр. обл., Тлумацький р-н	Niznow	349	oppidum

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum" 1794[1]
99.	Нове Місто	село	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stadt Nowe(a) Miasto	152	urbs
100.	Обертин	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Тлумацький р-н	Obertÿn	352	oppidum
101.	Озе(-і-)рна(-я)	село	Терноп. обл., Зборівський р-н	Jezierna	362, 363	oppidum
102.	Озеряни	село	Терноп. обл., Борщівський р-н	Jezierzanÿ	398	urbs
103.	Олесько	с. м. т.	Львів. обл., Буський р-н	Olesko	340	urbs
104.	Оріховець	село	Терноп. обл., Підволочиський р-н	Orzechowec	402B, 403	villa
105.	Отин[-і-]я	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Коломийський р-н	Otÿnia	330	oppidum
106.	Перемишляни	місто	Львів. обл., райцентр	Przemÿ(i)slanÿ***	295, 321	oppidum
107.	Печеніжин	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Коломийський р-н	Peczenisna	306	oppidum
108.	Підгайці	місто	Терноп. обл., Бережанський р-н	Podhai(ÿ)ce	346, 347	oppidum
109.	Підгороддя	село	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н	Podhorodie	297	oppidum
110.	Підкамінь	село	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н, Дичківська с. р.	Podkamien	297	urbs
111.	Підкамінь	с. м. т.	Львів. обл., Бродівський р-н	Podkamien	377	oppidum
112.	Пі(-и)стинь	село	Ів.-Фр. обл., Косівський р-н	Pisti(ÿ)n	334	oppidum
113.	Поморяни	с. м. т.	Львів. обл., Золочівський р-н	Pomorzanÿ	343	urbs
114.	Поти(-е-)лич	село	Львів. обл., Жовківський р-н	Potteli(e)c(e)	208	oppidum
115.	Потік [Золотий]	с. м. т.	Терноп. обл., Бучацький р-н	Potok	369	oppidum
116.	Пробі(-у-)жна	село	Терноп. обл., Чортківський р-н	Probuzna	397	oppidum
117.	Рава (Руська)	місто	Львів. обл., Жовківський р-н	Rawa	232	oppidum
118.	Радехів	місто	Львів. обл., райцентр	Radzichow	337	oppidum
119.	Радивилів (Червоноармійськ)	місто	Рівненська обл., райцентр	Raziwilow	375 B	—

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum“ 1794[1]
120.	Райтаро(-е-)вичі (Верхівці)	село	Львів. обл., Самбірський р-н	Dorf-Rytarowice-Stadt	171	oppidum
121.	Рогатин	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Rohatÿn	298	urbs
122.	Рожнятів	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., райцентр	Rosniatow	244	oppidum
123.	Роздо(-і)л	с. м. т.	Львів. обл., Миколаївський р-н	Ra(o)sdol	239, 240	oppidum
124.	Руда	село	Львів. обл., Жидачівський р-н	Ruda	241	villa
125.	Рудки	місто	Львів. обл., Самбірський р-н	Stadt Rudegg (Rudgi)	191	oppidum
126.	Самбір	місто	Львів. обл., місто обл. підпорядкування, райцентр	Stadt Sambor	172	urbs
127.	Сасів	село	Львів. обл., Золочівський р-н	Sasow	341	oppidum
128.	Сатанів	с. м. т.	Хмельницька обл., Городоцький р-н	Satanow	406	—
129.	Свірж	село	Львів. обл., Перемишлянський р-н	Swirz	295	oppidum
130.	Сидорів	село	Терноп. обл., Гусятинський р-н	Sÿdorow***	408	villa
131.	Скала [Подільська]	с. м. т.	Терноп. обл., Борщівський р-н	Skala***	409, 410	oppidum
132.	Скалат	місто	Терноп. обл., Підволочиський р-н	Skalat	404	oppidum
133.	Сколе [О(А-)лександрія]	місто	Львів. обл., райцентр	Alexandria vel Skole	197	oppidum
134.	Сможе (Сморжа)	село	Львів. обл., Сколівський р-н	Smoza Stadt	157	villa
135.	Снятин	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Sni(ÿ)atÿ(i)n	373, 374	urbs
136.	Сокаль	місто	Львів. обл., райцентр	Sokal	288, 314	urbs
137.	Соколів	село	Львів. обл., Стрийський р-н Подорожненська с. р.	Sokoluw	242	villa

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum“ 1794[1]
138.	Соколівка	село	Львів. обл., Буський р-н	Sokolowka	339	oppidum
139.	Соколівка	село	Львів. обл., Жидачівський р-н, Баковецька с. р.	Sokolowka	265	villa
140.	Солотвин(-о, -а)	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Богородчанський р-н	Solotwina	273	urbs
141.	Станіславів (Івано-Франківськ)	місто	Ів.-Фр. обл., обл. центр	Stanislawow	302	urbs
142.	Станіславчик	село	Львів. обл., Бродівський р-н	Stanislawzik	338, 357	oppidum
143.	Стара Сіль	с. м. т.	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stary Soll	153	urbs
144.	Старий Самбір [Старе Місто]	місто	Львів. обл., райцентр	Stary Miesto	153	urbs
145.	Стоянів	село	Львів. обл., Радехівський р-н	Stojanow	356	oppidum
146.	Стратин	село	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н	Stratyn	323	oppidum
147.	Стрий	місто	Львів. обл., місто обл. підпорядкування, райцентр	Stry	217	urbs
148.	Стре(-и-)мільче	село	Львів. обл., Радехівський р-н, Сморжівська с. р.	Strumilcze***	356	villa
149.	Стрілища Нові	с. м. т.	Львів. обл., Жидачівський р-н	Str(z)elis(z)k(a)	296	oppidum
150.	Струсів	село	Терноп. обл., Теребовлянський р-н	Strus(s)(z)ow	382	oppidum
151.	Судова Вишня	місто	Львів. обл., Мостиський р-н	Stadt Sandowa Wisznia	190	urbs
152.	Сухостав	село	Терноп. обл., Гусятинський р-н, приєднане до с. Яблунова	Suchostaw	395	villa
153.	Тарноруда	село	Терноп. обл., Підволочиський р-н, Турівська с. р.	Tarnaruda	404	oppidum
154.	Тартаків	село	Львів. обл., Сокальський р-н	Tartakow	314	oppidum

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum" 1794[1]
155.	Теребовля	місто	Терноп. обл., райцентр	Trembowla	383	urbs
156.	Тернопіль	місто	Терноп. обл., обл. центр	Tarnopol	380, 381	oppidum
157.	Тисмениця	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., райцентр	Tÿsmienica	328, 329	urbs
158.	Тлумач (Товмач)	місто	Ів.-Фр. обл., райцентр	Tlumacz	329	oppidum
159.	Тлусте (Товсте)	с. м. т.	Терноп. обл., Заліщицький р-н	Tluste	387	oppidum
160	Товсте	село	Терноп. обл., Гусятинський р-н	Towste	406	oppidum
161.	Топорів	село	Львів. обл., Буський р-н	Toporow	338	oppidum
162.	Турка	місто	Львів. обл., райцентр	Turka	156	oppidum
163.	Угнів	місто	Львів. обл., Сокальський р-н	Huwnow	231	oppidum
164.	Улашківці	село	Терноп. обл., Чортківський р-н	Ulas(z)kowce**	387, 398	oppidum
165.	Устечко	село	Терноп. обл., Заліщицький р-н	Uscieczko	371, 388	oppidum
166.	Устя [Єпископське]	село	Терноп. обл., Борщівський р-н	Uscie	327, 328	oppidum
167.	Устя [Зелене]	село	Ів.-Фр. обл., Снятинський р-н	Uscie**	401	oppidum
168.	Фельштин (Скелівка)	село	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stadt Felsztyn	152	urbs
169.	Фірлеїв (Пилипівці)	селище	Ів.-Фр. обл., Рогатинський р-н, Стратинська с. р.	Ferlejow	297	oppidum
170.	Хирів	місто	Львів. обл., Старосамбірський р-н	Stadt Chyrow	152	urbs
171.	Ходорів	місто	Львів. обл., Жидачівський р-н	Chodorow	266	oppidum
172.	Холоїв (Вузлове)	село	Львів. обл., Радехівський р-н	Cholojow	316	oppidum
173.	Хоростків	село	Терноп. обл., Гусятинський р-н	Chorostkow	395	oppidum
174.	Хотимир	село	Ів.-Фр. обл., Тлумацький р-н	Hoci(e)mirz	330, 351	oppidum
175.	Христинопіль (Червоноград)	місто	Львів. обл., місто обл. підпорядкування.	Kristianpol	288	oppidum

№	Історична (сьогоднішня) назва поселення [доповнення або різночитання]	Статус сьогодні	Сучасне адміністративне підпорядкування (область, район, сільська рада)	Назва на мапі (та у легенді)	Номер аркуша	Офіційний статус згідно „Index Locorum“ 1794[1]
176.	Чернелиця	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Городенківський р-н	Czernelica	370	oppidum
177.	Чорнокозинці	село	Хмельницька обл., Кам'янець-Подільський р-н, Шустівецька с. р.	Czarnokozienice****	411	—
178.	Чортків	місто	Терноп. обл., райцентр	Czortkow***	397	urbs
179.	Щирець	с. м. т.	Львів. обл., Пустомитівський р-н	Szczerzec	238	urbs
180.	Щуровичі	село	Львів. обл., Радехівський р-н, Сморжівська с. р.	Szczurowice***	356	oppidum
181.	Яблунів	с. м. т.	Ів.-Фр. обл., Косівський р-н	Jablanow	307	oppidum
182.	Яворів	місто	Львів. обл., райцентр	Jaworow	186	urbs
183.	Ягольниця (Шульганівка)	село	Терноп. обл., Чортківський р-н	Jagielnica	386	oppidum
184.	Язловець (Яблунівка)	село	Терноп. обл., Бучацький р-н	Jaslowiec	369	urbs
185.	Янів (Долина)	село	Терноп. обл., Теребовлянський р-н	Janow	384, 395	oppidum
186.	Янів (Івано-Франкове)	с. м. т.	Львів. обл., Яворівський р-н	Janow	186	oppidum
187.	Яричів [Новий]	с. м. т.	Львів. обл., Кам'янко-Бузький р-н	Jariczow	293	urbs

Примітки:

[1] urbs — місто; oppidum — містечко; villa — село.

* Помилка у найменуванні на мапі: Журів названо як Czahruw, а Чагрів як Czuhruw.

** Статус поселення як міста зазначено лише у легенді.

*** Статус поселення як міста зазначено лише на карті.

**** Позначено як село на карті і в легенді, хоча підкреслено у планувальній структурі ринковий майдан як головну ознаку тогочасного міста.

Любомир Пархуць

Територіальний розвиток Старого Самбора в картографічних матеріалах кінця XVIII — кінця XX ст.

У княжі часи давній Самбір відігравав роль одного із центрів розселення на Підкарпатті і мав стратегічне значення вузлового пункту на торговому шляху „Руська путь". Точної дати заснування міста не встановлено. Відомо тільки, що в 1241 р. під час нападу татар околиці давнього Самбора були охоплені пожежею. Цю дату дослідники вважають першою непрямою згадкою про Самбір[1]. Перші документи, які засвідчують розвиток міста і його статус, відносяться до 1266 р. Це грамота і лист князя Льва, видані у давньому Самборі, в яких він надає місту певні права та свободи[2]. До кінця XIV ст. давній Самбір був вотчиною галицьких князів і центром волості. Перші письмові згадки про Самбірську волость датуються 1377 р.[3] Чітких границь Самбірської волості з XIV ст. не маємо. Дослідники лише визначають орієнтовні межі та окремі крайні поселення, які вказують на зону впливу міста. На заході Самбірська волость межувала із Сяноцькою землею. Північно-західна межа не доходила до Стривігору, західна границя проходила по водорозділу між Сяном та Дністром[4]; на півночі найдальшими поселеннями були П'яновичі, Лановичі, Шептичі та Канофости, а на сході — Дорожів, Бронниця, Нагуєвичі, Ясениця Сільна, далі межа проходила по середньому Стрию; на півдні крайнім населеним пунктом вважалась Турка[5]. Цілком можливо, що південна межа проходила по гірському хребту, який відділяв Галицьку землю від Угорщини. Відомі також приблизні границі сусідньої на той час Тустанської волості, що в гірській частині межувала зі Самбірською волостю[6].

На сьогодні не визначено точного місця розташування давнього Самбора. Ймовірно, що в дохристиянські часи град розташовувався на високій горі поблизу теперішнього села Спас[7]. Це міг бути укріплений пункт, прирівняний до граду, навколо якого розташовувались осади. В княжі часи, після татарської руїни, осередок міста міг бути перенесений нижче Спаса, на що вказують назви передмість та розташування Святоспаського монастиря (1295 р. заснування)[8]. Серед осад, які, на думку дослідників, входили до зони впливу міста або були передмістями давнього

Самбора, згадуються Посада Староміська Горішня і Долішня, Спас, Смільниця, Стара Сіль, Стрілки, Бачина, Созань (давня назва Яриловець), Терло, Страшевичі, Торгановичі, Торчиновичі, Тур'є, Бусовиська (давня назва Вовківці), Стрілковичі, Стрільбище, Погонич, Сідлище, Лип'є, Лаврів, Потік, Бабина, Гвіздець[9]. Дослідження Карпатської архітектурно-археологічної експедиції 1982 р. дають підстави стверджувати, що дитинець княжого міста розташовувався на території теперішнього Старого Самбора[10]. Отже, сучасний Старий Самбір займає територію, яка в княжі часи була вже освоєна.

Про зону впливу міста можна дізнатися із розташування найближчих монастирів та поселень, які належали до Самбірського єпископства. Це монастирі у Спасі, Лаврові, Созані, Смільниці[11] та поблизу села Тершів[12], а також поселення Торчиновичі, Торгановичі, Страшевичі, Созань, Бусовиська[13]. Ці поселення та монастирі окреслюють орієнтовну територію та землі, якими володіло тоді місто і на які поширювало свій вплив. Точніші відомості маємо про південну та північну межу земель. У документі з 1422 р. владика самбірський і перемиський Ілля говорить, що землі Святого Спаса ще за князя Юрія сягали по "лисячий брід" і межували із землями села Стрілковичі (північна частина. — *Л. П.*). З півдня землі Спаса доходили до границь села Топільниця, на що теж вказується у документі[14].

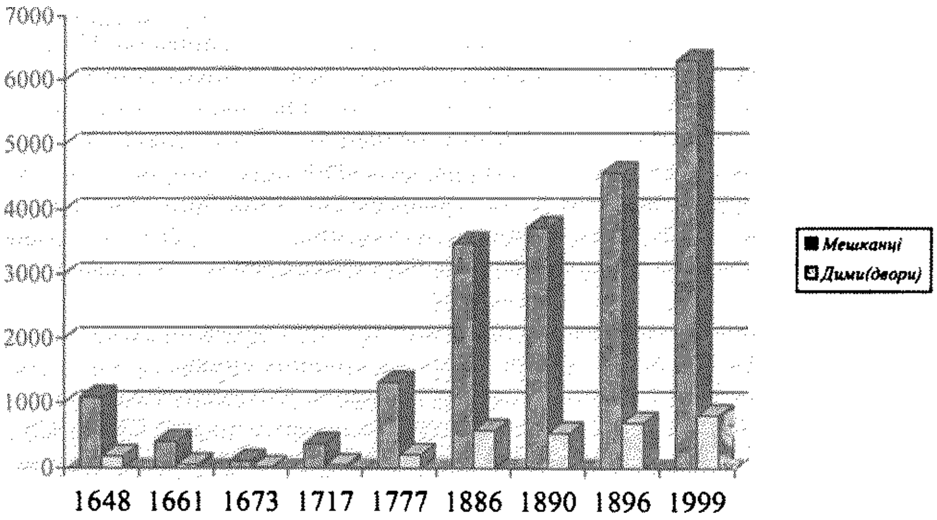
Ця система розселення змінюється у кінці XIV — на початку XV ст. У 1387 р. Самбірська волость переходить у володіння краківського воєводи Спитка, який 1390 р. надає магдебурзьке право Погоничу і називає його Новим Самбором[15]. 1421 р. магдебурзьке право отримує Стара Сіль (давня назва Сіль, а в документі Зальцборк)[16]. Хоча Старий Самбір ще деякий час залишався повітовим містом, однак уже на початку XV ст. він втрачає вплив на навколишні системи розселення — ці функції перебирає Новий Самбір.

Роль Нового Самбора значно посилилась у другій половині XVI ст. Про це свідчить кількість мешканців та темпи розбудови міста. Давня Самбірська волость стає Самбірським повітом площею 52,94 кв. милі, який спочатку складався із трьох дільниць: доріччя верхнього Дністра з долинною частиною Стривігору та містом Самбором, доріччя Бистриці з південного сходу та поселенням Озимина, доріччя верхнього Стрия з південної частини. До складу цього повіту входило 164 села, з яких 120 були королівськими, 1 село належало духівництву і 43 перебували у приватній власності[17]. З часом (1565 р.) дільниця доріччя Бистриці стала окремою Озимининською волостю, а дністерська та стрийська дільниці[18] утворили Самбірське староство.

Найдавніші відомості про землі Старого Самбора датуються початком XV ст. У 1425 р. староста Нового Самбора Володимирко провів розмежування між землями монастиря Різдва Богородиці, що поблизу с.Тершів, та землями Старого Самбора[19]. Лише в 1538 р. король надав привілеї місту і визначив границі між Старим Самбором та селами Созань, Тершів, Сушиця, Завадка[20]. Магдебурзьке право Старий Самбір отримав від королеви Бони у 1553 р.[21], але це швидше було підтверджен-

ня давніх привілеїв, які мали міщани ще у княжі часи. Попри введення магдебурзького права, забудова Старого Самбора зростала повільно (порівняно з такими містами, як Новий Самбір та Стара Сіль). На час люстрації 1568—1569 рр. у середмісті Старого Самбора налічувалось 62 будинки, а на передмістях — 70 господарств (переважно ремісників), із яких 10 зовсім не мали ріллі, а 20 мали лише городи[22].

У XVII—XIX ст. місто розвивалося нерівномірно. Епідемії, війни та пожежі в другій половині XVII ст. стали причиною занепаду Старого Самбора, втрат населення та забудови. Найбільші втрати в забудові припадають на період між 1648—1777 рр. (графік 1).

Графік 1. Взаємозалежність оподаткованих димів (дворів) і кількості населення в Старому Самборі. (Графік складений за Мотилевичем — 1648, 1661, 1673, 1717, 1777 рр., Special-ort-repertorium von Galizien — 1886, 1890 рр., Gemeindelexikon... — 1896 р. та статистичними даними за 1999 р.)

Унаслідок пожеж залишилось 50 необжитих будинків і 22 незабудовані ділянки. Не постраждали лише 40 будинків[23]. У 1692 р. на передмісті Старого Самбора існувало 34 господарства, які мали по 5 моргів поля, і 12 безземельних (ні поля, ні городу).

Наприкінці XVIII ст. границі міста уточнюють і затверджують Йосифінською метрикою. Територія Старого Самбора в кадастральних межах становила 1787 моргів 627 кв. сажнів (1028,58 га)[24]. У 1779—1782 рр. за дорученням австрійського уряду виготовляється карта Галичини, на якій уперше подається забудова міст та сіл. Якщо окреслити садибні ділянки та ділянки громадських будівель Старого Самбора, то отримаємо три компактні групи, які розкинулись по обидвох берегах Дністра[25]. Середмістя утворювалось системою регулярних кварталів навколо ринку, що розташувались на лівому березі Дністра і розтяглись передмістями у північному і південному напрямках. На правому березі з невеликим відривом

одне від одного розташувались передмістя Посада Горішня та Посада Долішня. Садиби передмість утворювали два невеликі пасма (мал. 1).

З початком XIX ст. місто неухильно зростає у всіх відношеннях: територіально, в забудові, в кількості населення. Змінилось співвідношення освоєних земель та забудови. Місто потребувало значних площ орних земель і водночас нових ділянок для забудови, тому 20,62 га пасовищ були перетворені на ріллю, а 0,81 га вільних ділянок навколо ринкової площі відвели під нове будівництво. Незайманими залишились тільки ліси[26].

У середині XIX ст. кадастральні границі міста знову уточнюють. За рахунок суміжних земель сіл Созань та Сушиця Рикова територія Старого Самбора знову збільшується[27]. В основному до міста було долучено орні землі та ліси. Пасовища та сінокоси становили незначний відсоток (мал. 2). Від села Созань відійшли землі садиби Вигадівка, землі під назвою Блоні та созанські ліси[28], від с. Сушиця Рикова — землі громадського пасовища під назвою Потічки, а також невеликі частини земельних парцель, сінокосів та орні землі[29]. Щоправда, на кадастровій карті 1900 р. вказувалось дві (спірні) границі між Старим Самбором та Сушицею Риковою[30].

Помітне територіальне зростання Старого Самбора спостерігається на початку XX ст. у напрямку села Смільниця. Село увійшло у межі міста із загальною площею 180 га та населенням 153 чол., яке мешкало в 34 будинках. Проте домінікальні землі площею 90 га та населенням 12 чол., котрі належали до Смільниці, залишились поза межами міста й утворили окрему адміністративну одиницю[31].

На жаль, про територіальний розвиток Старого Самбора початку XX ст. доводиться говорити оглядово[32]. Більш конкретно можна прослідкувати розвиток центральної частини міста. Тут уже нанесено залізничну колію та споруду вокзалу. Колію проклали на місці невеликого лісового масиву, який відділяв середмістя і Дністер. Розвиток планувальних структур проходив досить повільно. Стримуючим фактором стали незначна площа землекористування та невеликий відсоток орної землі. Це частково відображалось на розвитку промисловості в місті.

Більш детально зафіксований розвиток Старого Самбора на топографічних картах радянського періоду (зокрема, на топографічній карті 1973 р. зазначено не тільки статус земель, але й тип забудови, висотні відмітки, комунікації та ін.)[33].

У 50—60 рр. XX ст. здійснювалася реорганізація земельних територій, пов'язана зі створенням системи соціалістичного колективного господарювання. Значну частину сільськогосподарських угідь, що належали до міста, передали радгоспу "Старосамбірський". Колишні передмістя Старого Самбора Посада Долішня, Посада Горішня та Смільниця отримали статус сіл, але адміністративно належали до Старого Самбора. Міські території разом із селами охоплювали значно більші території землекористування, аніж у середині XIX ст.

У 70-ті роки XX ст. суттєво змінилась забудова міста. Освоєні території утворювали витягнуте пасмо кварталів уздовж лівого берега Дністра. В північній частині сформувались три розпорошені групи забудови. Дві групи утворювало с. Смільниця, третю групу становила забудова Ста-

росамбірського держлісгоспу. Забудова Посади Долішньої та Посади Горішньої значно ущільнилась. Особливо зросли забудовані території у північно-східному напрямку, де розмістились промислові об'єкти та об'єкти оборони (мал. 3). На графіку 1 бачимо, що житловий фонд збільшується непропорційно до кількості населення. У цьому процесі чималу роль відіграв фактор розвитку промисловості, що спричинив приплив робочої сили з навколишніх сіл. Очевидно, що обмеженість територіального розвитку житла компенсувалась розвитком висотного житлового будівництва.

У 1993 р. Львівський інститут землеустрою розробив проект землекористування Старосамбірського району. В цьому проекті вказано межі міста та статус територій. У межах міста охоплено села Смільницю, Посаду Долішню та Посаду Горішню[34].

Таким чином, територіальний розвиток забудови Старого Самбора протягом трьох останніх століть проходив уздовж берегів Дністра, тоді як межі сільськогосподарських і природних ландшафтів (лісів) поширювались довкола забудови міста за рахунок приєднання суміжних земель у зону загосподарювання Старого Самбора та його передмість.

Примітки

[1] Siarczyński Fr. Opisanie miasta Sambora i obwodu iego, dzieie dawne miasta tego, i stan ninieyszy // Czasopism naukowy Księgozbioru publicznego, imienia Ossolińskich. — Lwów, 1829. — Z. II. — S. 51.

[2] Ibidem. — S. 51. Слід зазначити, що ряд грамот цього часу вважаються підробленими.

[3] Грушевський М. Матеріали до історії суспільно-політичних і економічних відносин Західної України. — Львів, 1906. — Ч. 1. — Док. IV. — С. 5.

[4] Fastnacht A. Osadnictwo ziemi sanockiej w latach 1340—1650. — Wrocław, 1962. — S. 32.

[5] Крип'якевич І. Княжий Самбір і Самбірська волость // Літопис Бойківщини. — Ч. 10. — С. 6.

[6] Dąbkowski P. Podział administracyjny województwa Ruskiego i Bełzkiego w XV wieku. — Lwów, 1939. — S. 317.

[7] Кобільник В. З археологічних дослідів на Бойківщині за рік 1931—1932 // Літопис Бойківщини. — Ч. 2. — С. 21-28; Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej. — Lwów, 1918. — № 532.

[8] Strzetelska Grynbergowa Z. Staromiejsko. — Lwów, 1899. — S. 69.

[9] Крип'якевич І. Княжий Самбір і Самбірська волость // Літопис Бойківщини. — Ч. 10. — С. 6-8; Strzetelska Grynbergowa Z. Staromiejsko. — Lwów, 1899. — S. 69; Добрянський А. Короткі записки історичні о місті Самборі // Зоря галицька яко альбум на год 1860. — Львів, 1860. — С. 354-355; Рабій Ю.-Є. Княжий город Самбір. — Львів—Самбір—Ютика, 1999. — С. 72.

[10] Рожко М.Ф. Тустань — давньоруська наскельна фортеця. — К., 1996. — С. 169.

[11] Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі — A. G. Z.). — T. VII. — № XXVI. — S. 50-51.

[12] A. G. Z. — Lwów, 1876. — T. VI. — № XIV. — S. 20-21.

[13] Kuczera A. Samborszczyzna. Ilustrowana monografia miasta Sambora i ekonomji samborskiej. — Sambor, 1935. — T. 1. — S. 91, 92.

[14] A. G. Z. — T. VII. — № XXXII. — S. 63-65.

[15] Turkawski M. Spytko z Melsztyna wojewoda krakowski, założyciel Sambora. — Lwów, 1876. — S. 20, 29.

[16] Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. — К., 1968. — С. 785.

[17] Jabłonowski A. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. — Warszawa, 1903. — T. VII, cz. II. Zemie Ruskie. Ruś Czerwona. — S. 66.

[18] Ibidem. — S. 223-224, 371-372.

[19] A. G. Z. — Lwów, 1876. — T. VI. — № XVI. — S. 20-21.

[20] Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі — ЦДІАУЛ), ф. 146, оп. 88, од. зб. 478, арк. 29-30, 34.

[21] Історія міст і сіл УРСР. Львівська область. — К., 1968. — С. 758.

[22] Ibidem. — С. 758.

[23] Motylewicz J. Miasta ziemi premyskiej i sanockiej w drugiej połowie XVII i w XVIII wieku. — Przemyśl—Rzeszów, 1993. — S. 16, 15, 14.

[24] ЦДІАУЛ, ф. 19, оп. XIV, од. зб. 2, арк. 135-136, 138. Для переведення моргів та сажнів у гектари використано австрійський морг, який становить 0,575464 га.

[25] Mieg V. Galizien und Lodomerien 1779—1782. — Wien Kriegsarchiv. — B. IX a, № 5169, арк.153. (Фотокопії карт надані Галиною Петришин).

[26] ЦДІАУЛ, ф. 20, оп. XIV, од. зб. 227, арк. 144-145.

[27] Там же. Ф. 186, оп. 10, од. зб. 2030.

[28] Там же, од. зб. 1290, арк. 1, 3, 5, 7.

[29] Там же, од. зб. 1398, арк. 1-2.

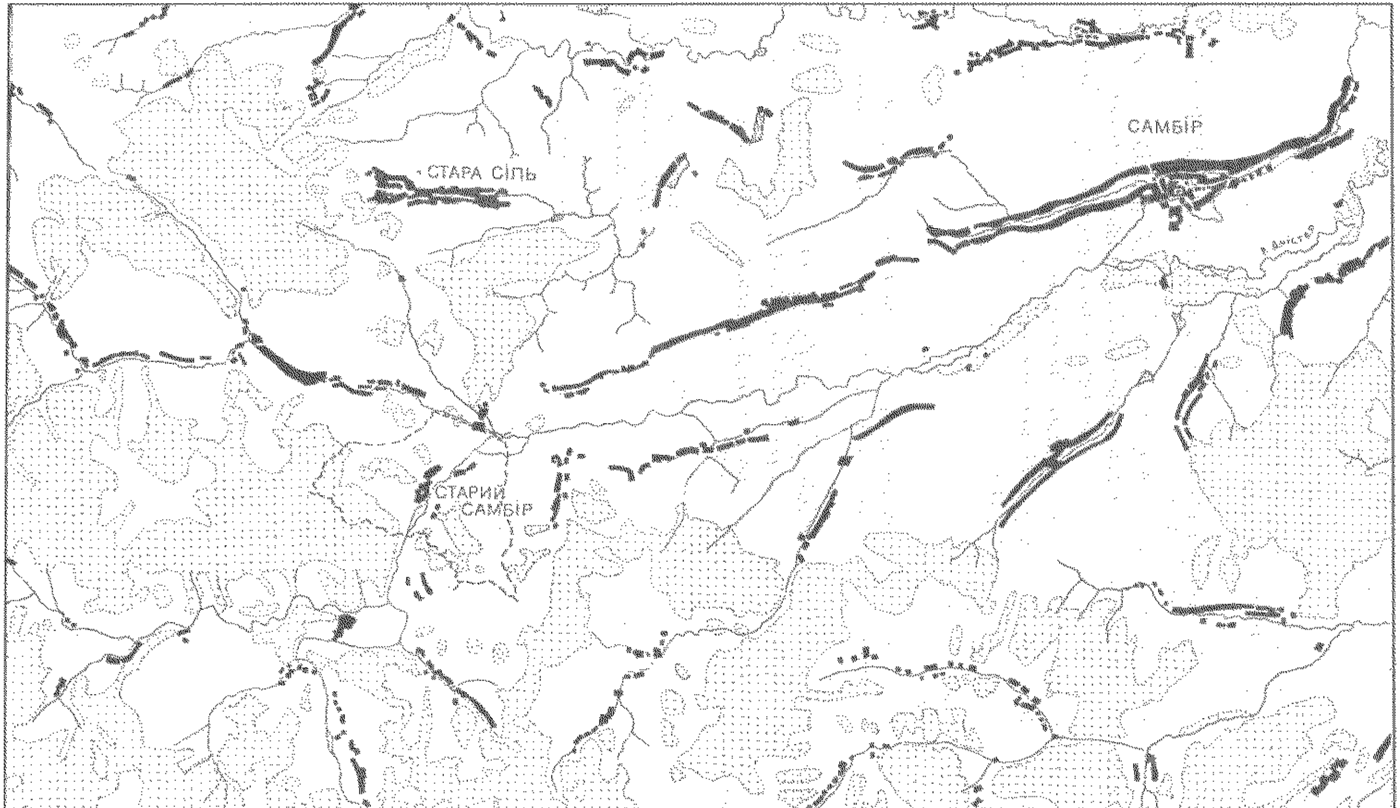
[30] Там же, од. зб. 1400, арк. 2.

[31] Gemeindelexikon von Galizien. Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31 Dezember 1900. Herausgegeben von der K. K. Statistischen Zentralkommission. — Wien, 1907. — S. 644-645, 646.

[32] Кадастрові карти Старого Самбора за 1912 р. (ф. 186, оп. 10, од. зб. 2031, 1344) в архіві представлені не в повному обсязі. Існує лише центральна частина міста.

[33] Топографічна карта М 1:10 000, виготовлена Головним управлінням геодезії та картографії при Раді Міністрів СРСР, 1973—1974.

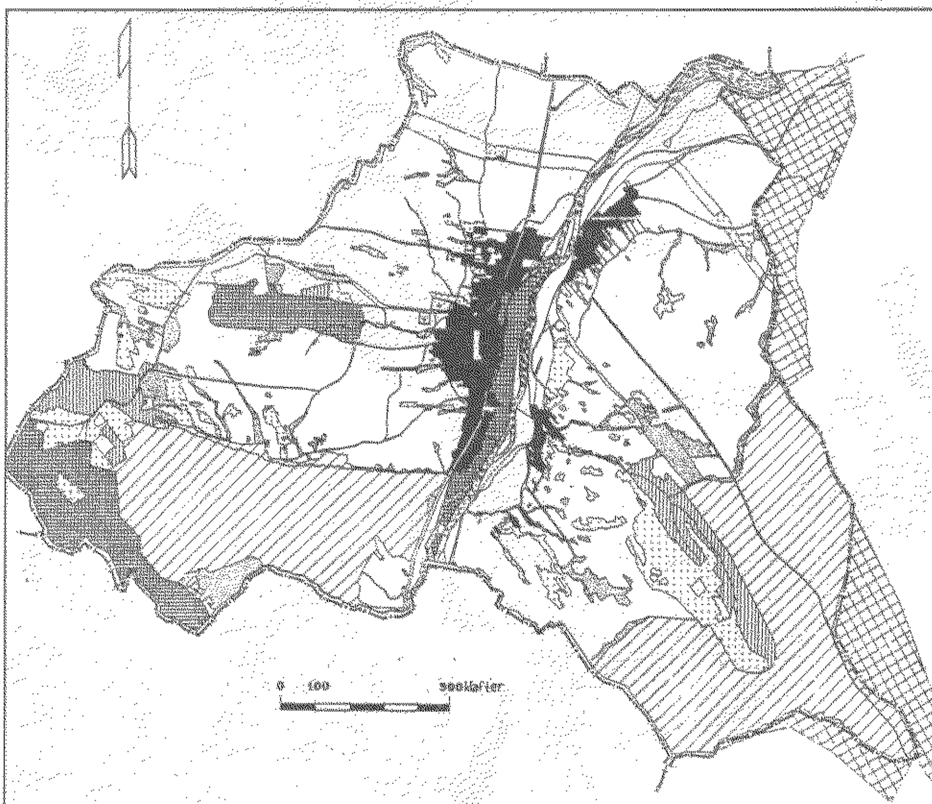
[34] Архів Львівського інституту землеустрою.

Мал. 1. Старий Самбір у системі розселення кінця XVIII ст. (схема зроблена на основі карти Міга)

Умовні позначення

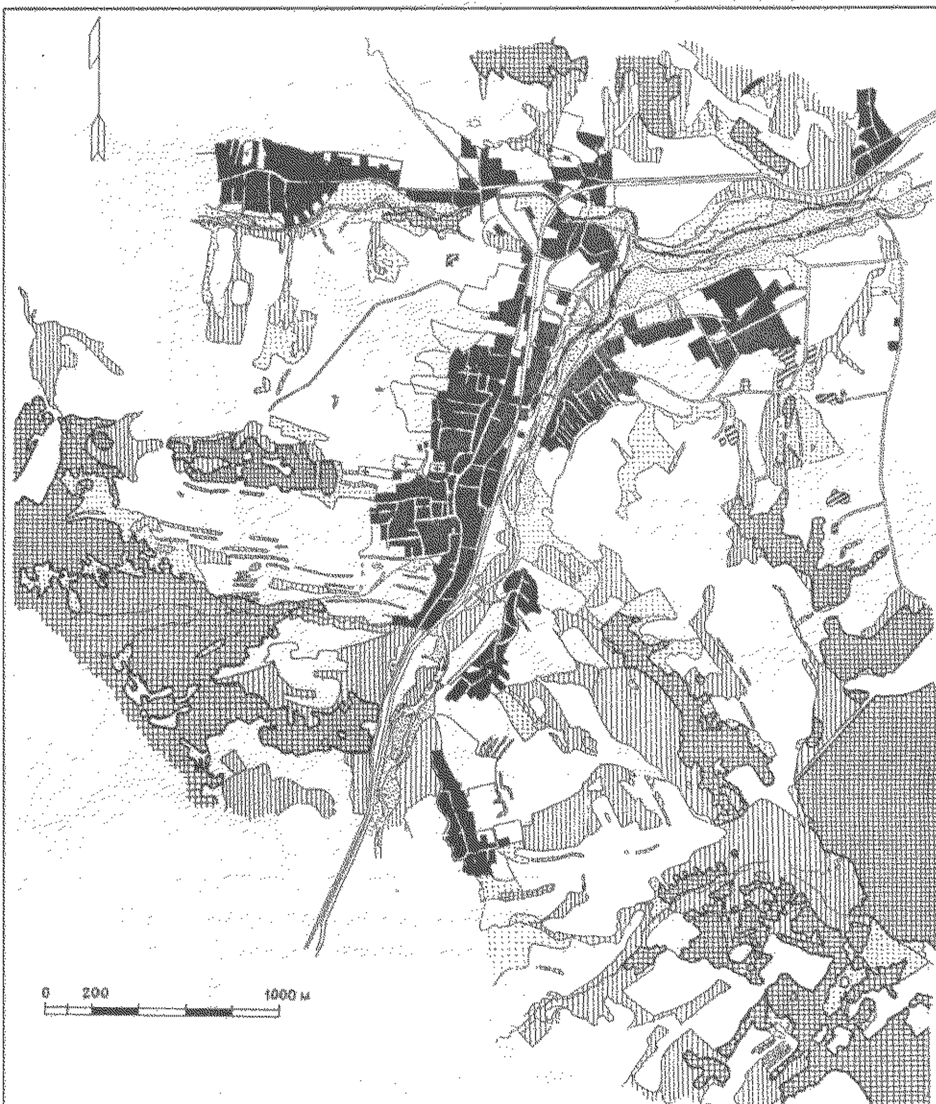
- забудови міст та сіл
- ліси
- річки
- кадастральні межі міста

Мал. 2. Старий Самбір у кадастральних межах середини XIX ст.
(схема зроблена на основі кадастральної карти 1853 р.)

Умовні позначення

- ділянки садиб, громадських будівель
- рілля
- пасовища та чагарники
- громадські пасовища
- кадастральні границі міста
- луки та сінокоси
- чагарники та переліски
- ліси
- річки та потоки
- приєднані від суміжних сіл землі

Мал. 3. Старий Самбір у 70-ті роки XX ст.
(схема зроблена на основі топографічної карти 1973—1974 р.)

Умовні позначення

- ділянки садиб, громадських будівель та промислових підприємств
- городи та орні землі
- чагарники та пасовища
- луки та сінокоси
- порушені землі
- ліси
- річки та потоки

Христина Бойко

Методика дослідження планувальних структур міських поселень Галичини з врахуванням етнічного фактора

Дослідження архітектурно-просторового укладу та архітектурного вирішення єврейських дільниць у містах та містечках Галичини кінця XVIII — початку XX ст. ґрунтується на використанні документальних архівних картографічних і письмових джерел. Ці документи почали з'являтися з першої половини XIX ст. і були масово проведені у 1830—1860 рр. Крайовою земельною податковою комісією Міністерства землеробства та аграрних реформ окремими томами для кожного населеного пункту з метою їх оподаткування. Автором зроблено вибірку архівних документів окремо для кожного з досліджуваних міст. Повний комплект інструментів дослідження включав: кадастрові карти; журнали обліку та плани земельних ділянок; польові ескізи; журнали обліку земельних ділянок із зазначенням власників; картотеки; журнали; алфавітні покажчики; зведені переліки землевласників; подвірні та зведені описи земельного майна (мал. 1).

Плани земельних ділянок, призначені для сільськогосподарського використання, та списки землевласників із зазначенням місця їх проживання, категорії земельних ділянок переважно видавались окремо. Іноді, як, наприклад, для міст Золочева або Яворова[1], вони складали один том. Дуже часто до перелічених документів додавались описи меж міських ґмін, нерухомого майна, вказувались додаткові дані про розміри будівель та земельних угідь, включались документи з часу заснування міста або надання йому магдебурзького права та ін.

Звичайно, алфавітні покажчики власників земельних ділянок (парцель) (Alphabetisches Verzeichniss der Gemeinde) та журнали обліку земельних ділянок із зазначенням власників (Grundparzellen Protocoll der Gemeinde) поділялись відповідно до структурних частин міста — на середмістя (Stadt, Innenstadt; Miasto, Środomiejście) та передмістя (Vorstadt, Przedmejście), включаючи села (Doerfer), із визначеною відповідною нумерацією для кожної із частин міста. Однак, траплялися випадки, коли власники (Grundbesitzer, Eigentuemer) усіх земельних ділянок міста і його передмість подавалися в одному загальному списку власників із зазначен-

ням навпроти кожного прізвища місця проживання. Наприклад: Blach Moses — Drogobycz — Stadt/Drogobycz — miasto; Altbach Leib Wolf — Vorstadt/Przedmejście Zagrody miejskie. Дуже рідко прізвища власників можна зустріти безпосередньо на планах земельних ділянок або кадастрових картах міст, як, наприклад, на карті Чорткова, де зазначені власники кожного будинку (наприклад, № 23 — Abraham Glueck[2]). Усі документи є рукописними з численними виправленнями пізнішого часу. Ці виправлення (зроблені червоним кольором, часто без зазначення дати виконання) дозволяють реконструювати еволюцію просторового укладу міських поселень. На жаль, полонізація українського населення та запис у картотеках власників імен та прізвищ на польський лад не дає змоги достовірно визначити серед власників-міщан окремо українців, окремо поляків. Проте, детально аналізуючи імена та прізвища, можна з великим ступенем вірогідності визначити міщан єврейської національності. З понад 60-ти опрацьованих списків власників тільки у трьох містах — Гусятині, Озерянах, Язлівці[3] християни (українці, поляки, німці, вірмени) та іудеї були подані окремими списками. У решті випадків такого поділу немає. В Алфавітному покажчику власників міста Скалат[4] міщани-євреї виділені темнішим чорнилом і вписані у загальний список власників іншим почерком.

Плани земельних ділянок виконані чорною тушшю, розділені на частини або відповідно пронумеровані сторінки, зіставивши які можна одержати загальний план міста. На планах показано штрихпунктирними лініями сітку реперів, відповідно до яких проводились обміри поселення, та вказані їх параметри. Будинки та парцелі у межах середмість накреслені точно, подекуди зазначено розміри забудови; за межами середмістя плани земельних ділянок інколи відтворювались вручну. На планах вказано матеріал, з якого виконана забудова. Жовтим кольором позначені дерев'яні або будівельні фахверкові конструкції; червоним — мурована забудова. Якщо ж колір не використовувався — мурована забудова позначалася штрихуванням по лінії фасаду, дерев'яна — перекреслена по діагоналі. Ріки, дороги, присадибні ділянки зображені відповідними кольорами. Назви структурних частин міст, кварталів, площ, вулиць, провулків, а також всі інші позначення подані німецькою або польською мовами. Як правило, плани середмістя виконувалися на окремому аркуші у значно більшому масштабі, ніж решта частин міста. Масштаб на планах (на відміну від кадастрових карт) не вказувався. Кадастрові карти відзначаються більшою точністю виконання. Всі частини міста на картах зображені в одному масштабі — 1:2 880 (1 Wiener Zoll = 40 Klafter).

Схеми визначення власності (карти нерухомостей) виконані методом зіставлення нумерації будинків власників-євреїв з ідентичною нумерацією будинків, зазначеною на картографічних документах. Таким чином було виявлено нерухомість міщан-євреїв (заштриховані будинки). Сакральні споруди та приналежна їм територія різних етнічних громад міст мають відповідні позначення (див. Схеми 1—6).

З огляду на перелічені ознаки документальних архівних джерел, доцільно детальніше розглянути методику можливих досліджень у галузі містознавства на прикладах тих міст, для яких зберігся комплект документів

у достатній для проведення аналізу будинковолодінь кількості. Так, скажімо, в Озерянах[5] кадастрова карта міста середини XIX ст. дозволяє вірогідно визначити розташування єврейської дільниці у планувальній структурі міста. Початково єврейська дільниця займала досить велику площу на півночі міста відразу за Ринком. Ядром дільниці була мурована синагога, поряд з якою стояв будинок громади. Забудова дільниці мала квартальну планувальну структуру і формувалась дрібною дерев'яною житловою забудовою. Головною планувальною віссю розвитку дільниці була вулиця, паралельна до північної сторони Ринку. Вулиці не мали чітко вираженого характеру. Будинки стояли на досить великій відстані, або навпаки, не маючи присадибних ділянок, щільно примикали один до одного. З часом центр єврейського розселення поширився на центральну частину міста та частково на головні вулиці, що підтверджують також списки власників земельних ділянок. У східному позаринковому кварталі під № 176 та 161 зафіксовано будинки єврейської громади за межами дільниці. Аналіз кадастрової карти міста з 1827 р. виявив, що дерев'яні будинки південного позаринкового кварталу початково розташовувались вужчим боком до вулиці з доволі широкими проходами. Очевидно, дещо пізніше вони були повністю перебудовані і повернуті широким фасадом до вулиці. Так, з боку єврейської дільниці на Ринок вела широка дорога, прокладена між № 134 та 135 і далі до рядів торгових кошарних крамничок на Ринку. Із центру міста на північ відкривався вид на синагогу — домінанту та композиційний центр забудови єврейської дільниці. Пізніше дорога була забудована житловим будинком № 80 (за новою нумерацією будинків у місті). Єврейський цвинтар розташовувався на півдні міста, недалеко від Ринку, та примикав до дороги. Додаткова кадастрова карта з 1827 р. дозволяє прослідкувати еволюцію містечкової забудови. Журнал обліку власників будівель у середмісті містить значну кількість виправлень на арк. 152—193. З 200 по 237 арк. власники земельних ділянок міста та прилеглого до нього села Озерянка (Dorf Jezierzanka) зазначені в одному списку, де навпроти кожного прізвища вказується місце проживання, що значно утруднює опрацювання документа. На 200—216 арк. євреї виділені в окремий список власників. Далі (арк. 216—258) трапляються поодинокі прізвища інших міщан. Згідно зі списком власників з 1876 р., нумерація будівель у середмісті частково не збігається. Вперше заміна нумерації була зафіксована під час аналізу кадастрових карт 1827 р. та середини XIX ст. Можливо, до 1876 р. нумерація будівель була знову частково поновлена, тому що значна кількість виявлених будинків, які належали, за списками, власникам-євреям, не відповідає нумерації на кадастровій карті середмістя.

У Глинянах[6] єврейська дільниця розташовувалась у південно-західній частині середмістя. У її центрі злокалізовані 5 будинків єврейської громади, з яких № 103, 104, 149 — муровані будівлі. Очевидно, всі вони мали багатофункціональне призначення і складали традиційний для галицьких міст комплекс сакральної забудови єврейських дільниць, хоча на кадастровій карті це не зазначено. Просторовий уклад дільниці формується з коротких переплетених вуличок різної ширини та довжини, підпорядкова-

них центральній вулиці, що пронизує її наскрізь паралельно до міських валів уздовж Війтівського ставу. Ця вулиця має також ряд локальних площ різної форми. Житлові будинки також відрізняються розмірами та орієнтацією. Вони переважно або групуються, утворюючи міні-квартали із 5—6 будинків, або стоять поодиноко на деякій відстані один від одного. Сади, городи, присадибні ділянки відсутні. Південна сторона ринкової площі, до якої прилягає дільниця, відзначається великою кількістю влаштованих проходів між: № 26—27; 27—28; 29—30; 30—31 та проїздів між: № 17—18; 18—19; 20—21; 22—23, що ведуть із Ринку в глибину єврейської дільниці. Загалом планувальна структура дільниці мала вулично-квартальний характер

Для м. Буська середини XIX ст. журнали обліку земельних ділянок та алфавітний покажчик землевласників складаються із кількох томів[7]. Журнал обліку поділений відповідно до структурних частин міста — на середмістя та передмістя: Липобоки (Lipie boki), Німецький Бік (Niemiecki bok), Довга (Długa) та Коротка Сторони (Krótka strona), Підзамче (Podzamcze), Воляни (Wolany). Середмістя нараховує у списку 231 власника, причому № 44/2, 114, 122 — громадські будівлі міста. На передмістях нумерація будівель та будівельних парцель продовжується за такими номерами: Липобоки — з № 232, Німецький Бік — з № 527, Коротка та Довга Сторона — відповідно з № 929 та 1006, Підзамче — з № 702 та Воляни — з № 775. Детальний аналіз будинковолодінь середмістя на плані міста дав змогу виявити етнотопографію міста. Середмістя Буська складається із двох частин: Старе Місто Буськ (Stare Miasto Busk) і Нове Місто Буськ (Nowe Miasto Busk). Графові, як власникові міста, належали чотири громадські будинки у Старому Місті — № 44/1, 19, 23, 239 (серед них церква, фара і школа), а у Новому Місті — 8 будинків — № 136/1, 2, 118, 120, 111, 107, 106, 124. Деякі прізвища власників зазначені безпосередньо на плані. Так, наприклад, № 3/1— Bernstein Leib, Bernstein Markus; № 67— Padwa Josel. Аналіз імен та прізвищ показав, що українське та польське населення мешкало переважно на передмістях Липобоки, Довга Сторона, Воляни, Німецький Бік. У списку землевласників середмістя бачимо кілька польських та українських прізвищ, загалом же все середмістя було повністю заселене міщанами-євреями. Так, у забудові північної та західної сторін Ринку їм належать 7 приватних будинків і 6 незабудованих парцель (Baustelle). Структура забудови південно-західної частини міста складається із дрібних за об'ємом будинків, переділених на кількох власників. У північно-східній стороні Ринку, що прилягала зі сходу до ділянки під назвою Єврейське місто (Judische Stadt), на якій стояв лише один будинок № 52, котрий, згідно зі списком власників, був будинком єврейської громади міста, ще всього 8 приватних будинків і 1 незабудована парцеля належали власникам-євреям. Ймовірно, що ця ділянка міста служила місцем, де відбувалися збори всієї громади, або місцем для торгівлі, оскільки вона була зовсім не забудованою і межувала зі стихійно сформованим майданом.

Виявлено, що найбільші планувально-просторові зміни мали місце у середмістях історично-сформованих міст. Інтенсивність цих змін залежала як від величини міста, так і від величини єврейської громади (див. мал. 2).

Результати дослідження архівних документів значною мірою збігаються із статистичними даними окремих дослідників, довідкової літератури та даними австрійських переписів населення Галичини періоду Австро-Угорської монархії (1857—1910 рр.). Так, наприклад, за статистичними даними перепису[8] у Буську станом на 1890 р., загалом у місті проживало 6347 жителів. З них — 1586 осіб були греко-католиками (українцями), 2398 осіб — римо-католиками (поляками), 2310 осіб — юдеями (євреями), 53 особи — інших національностей і віросповідань. Середмістя нараховувало 2257 мешканців. З них — 64 особи — греко-католики, 174 особи — римо-католики, 2018 осіб — юдеї, 1 особа іншого віросповідання. Тут євреї складають більшість серед усіх мешканців міста. Для прикладу, на передмісті Липобоки із 1174 мешканців — 504 особи були греко-католиками, 600 осіб — римо-католики, 69 осіб — юдеї, 1 особа іншого віросповідання.

Окрім архівних документів, автором опрацьовано опубліковані літературні джерела, присвячені єврейським поселенням. Додатково було використано опорні плани міст, які фіксують їх сучасний стан, та проведено натурне обстеження територій колишніх єврейських дільниць міст з фотофіксацією стану їх збереженості. Дослідження, здійснені за описаною методикою, дозволили підготувати матеріал для виконання гіпотетичних реконструкцій об'ємно-просторового вирішення практично повністю втраченої на сьогодні забудови єврейських дільниць.

Слід зазначити, що дослідження планувальних структур міст з врахуванням етнічного фактора за такою методикою мають ряд особливостей. Зокрема, бувають випадки, коли роки виконання кадастрових карт міст або планів земельних ділянок та списків власників не збігаються, що спричиняє певні неточності під час аналізу будинковолодінь. Інколи такі розбіжності становлять від 1 до 30 років. Очевидно, що за такий часовий проміжок можуть відбутися значні зміни як у просторовій організації, так і в територіальному розподілі населення міста. Тому такі ґрунтовні дослідження будинковолодінь та етнотопографії міста можна проводити при умові повного збереження всього комплекту документальних архівних джерел для кожного із досліджуваних міських поселень, що якраз і є проблематичним. Часто відсутність списків землевласників або втрачені окремі частини з них, низька якість кадастрових карт та планів земельних ділянок, часом повна або часткова відсутність окремих їхніх частин ускладнюють дослідження за такою методикою.

Примітки

[1] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі —ЦДІАУЛ), ф. 186, оп. 1, спр. 2089 (1844 р.) Журнал обліку та плани земельних ділянок м. Золочева, арк. 2-214, 280. — А. 336; Там же, спр. 4275 (1849 р.) Плани земельних ділянок м. Яворова Перемишльського округу, арк. 47, 155-164. — А. 438.

[2] Там же, оп. 14, спр. 137 (1824 р.) Кадастрова карта м. Чортків, повіт Чортків, арк. 3-11. — Частини III, IV, VI, XI.

[3] Там же, оп. 1, спр. 8902 (1828 р.). Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями, та алфавітний покажчик їх власників м-ка Язловець Чортківського округу, арк. 4-9. — А. 132; Там же, спр. 8288 (поч. 1828 — зак. 1859 рр.) Журнал обліку забу-

дованих земельних ділянок та алфавітні покажчики їх власників м. Гусятин Чортківського округу, арк. 255-338. — А. 339; Там же, спр. 8576 (1876 р.) Журнал земельно-податкової комісії з зазначенням їх власників с. Озеряни Чортківського округу, арк. 152-237. — А. 258.

[4] Там же, спр. 9385 (1830 р.) Алфавітний покажчик власників земельних ділянок м-ка Скалат Тернопільського округу, арк. 1-35. — А. 35.

[5] Там же, оп. 14, спр. 67 (1827 р.) Кадастрова карта м. Озеряни Борщівського округу, арк. 5, 7, 11, 12. — А. 15.

[6] Там же, оп. 1, спр. 1902 (1843—1896 рр.). Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями, списки їх власників та опис кордонів м-ка Глиняни Золочівського округу, арк. 321-463. — А. 546; Там же, спр. 1901 (1845 р.). Журнал обліку і плани земельних ділянок с. Глиняни Золочівського округу, арк. 303, 304. — А. 330; Ф.186, оп. 6, спр. 202 (1845 р.). Кадастрова карта м. Глиняни, арк. 10-13. — А. 21; Там же, спр. 204 (1845 р.). Кадастрова карта м. Глиняни з передмістями Мельники, На Долі, За Млином, Зарів'я, Застав'я Золочівського округу, арк. 1-11. — А. 11.

[7] Там же, спр. 1819 (1845 р.). Журнал обліку і плани земельних ділянок м. Буська Золочівського округу, арк. 478. — А. 505; Там же, спр. 9409 (1845 р.). Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих будівлями, з зазначенням їх власників та кількості м. Буська з передмістями Липобоки, Німецький Бік, Довга та Коротка Сторона, Підзамче та Воляни Золочівського округу, арк. 2-65. — А. 69.; Там же, спр. 9411 (1845 р.) Алфавітний покажчик землевласників з зазначенням земельних ділянок м. Буська з присілками Липобоки, Німецький Бік, Довга та Коротка Сторона, Підзамче та Воляни Золочівського округу, арк. 2-212. — А. 212; Ф. 186, оп. 6, спр. 103 (1845 р.) Кадастрова карта м. Буська Золочівського округу, арк. 6, 10-15, 17, 18, 23. — А. 28.

[8] Special — Orts — Repertorium von Galizien. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszaehlung vom 31. Dezember 1890. (Herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission). — Wien, 1893. — S. 816.

Інструменти дослідження

1. Картографічні матеріали:
— кадастрові карти;
— журнали обліку та плани земельних ділянок.
2. Доповнюючі документи:
— журнали обліку земельних ділянок із зазначенням їх власників;
— картотеки та журнали землевласників;
— алфавітні покажчики землевласників;
— подвірні та зведені описи земельного майна, зведені переліки власників.

Мал. 1. Етапи дослідження просторового укладу єврейських дільниць

Просторовий уклад єврейських дільниць та поширення єврейського розселення у містах та містечках Галичини у XIX столітті

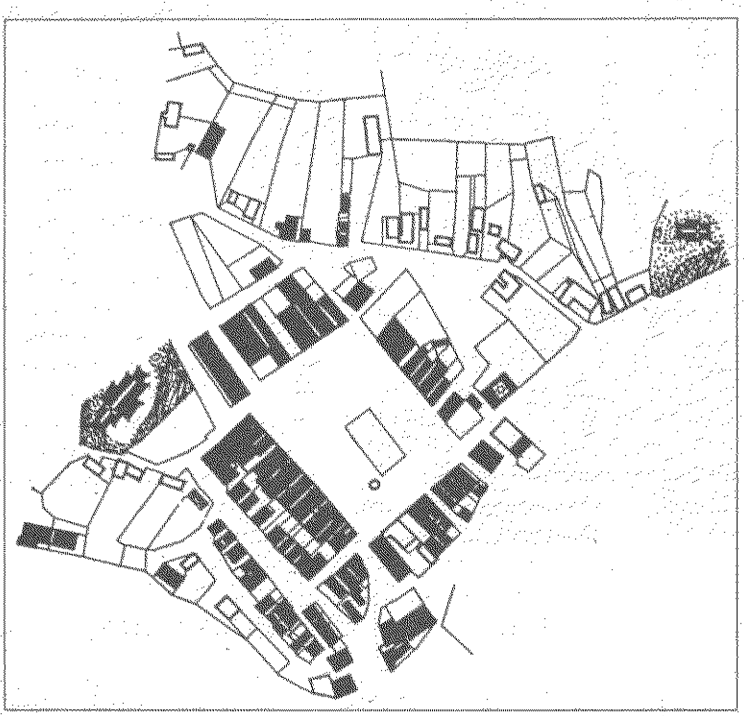

Схема 1. м. Буськ, 1845 р.

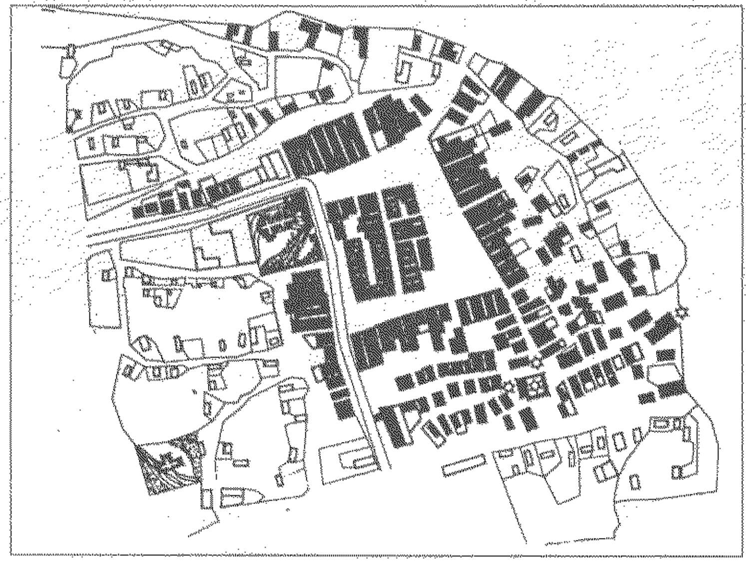

Схема 2. м. Чортків, 1824 р.

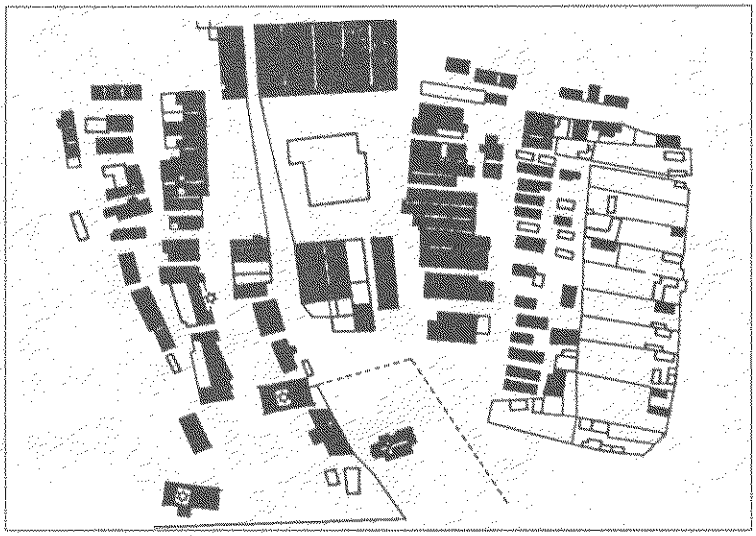

Схема 3. м. Перемишляни, 1845 р.

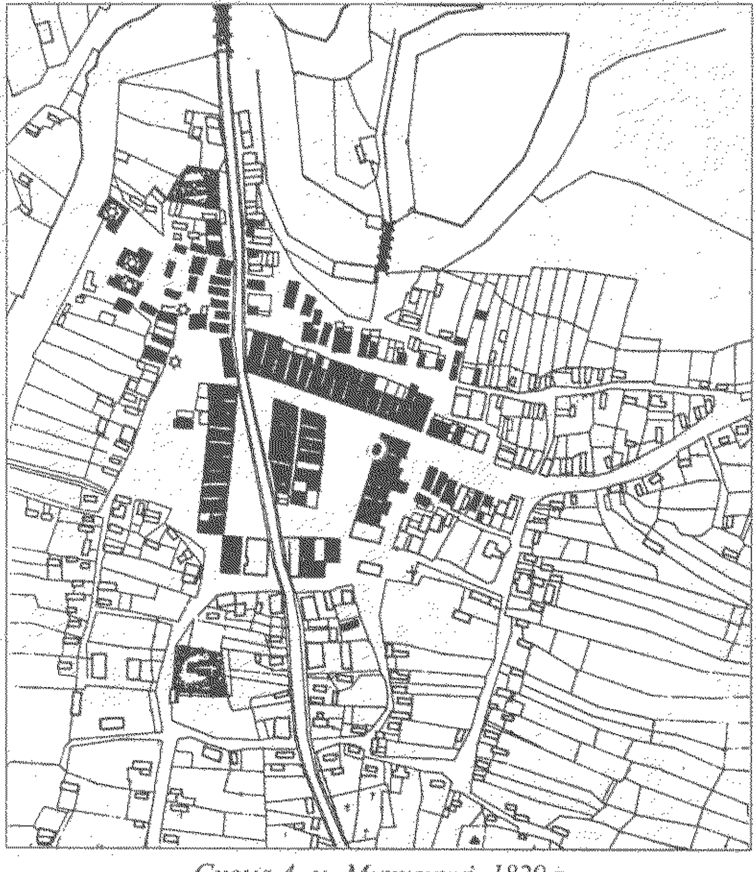

Схема 4. м. Микулинці, 1829 р.

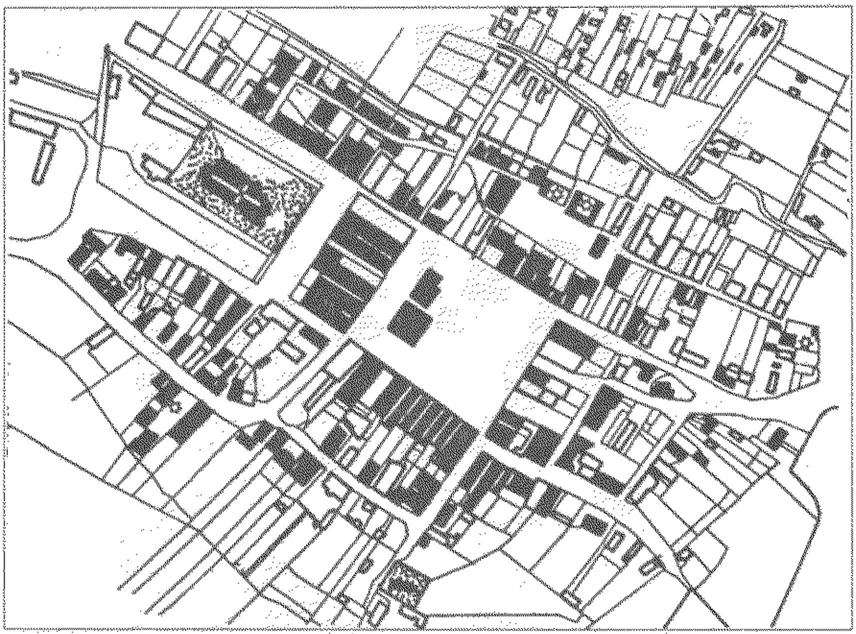

Схема 5. м. Бібрка, 1845 р.

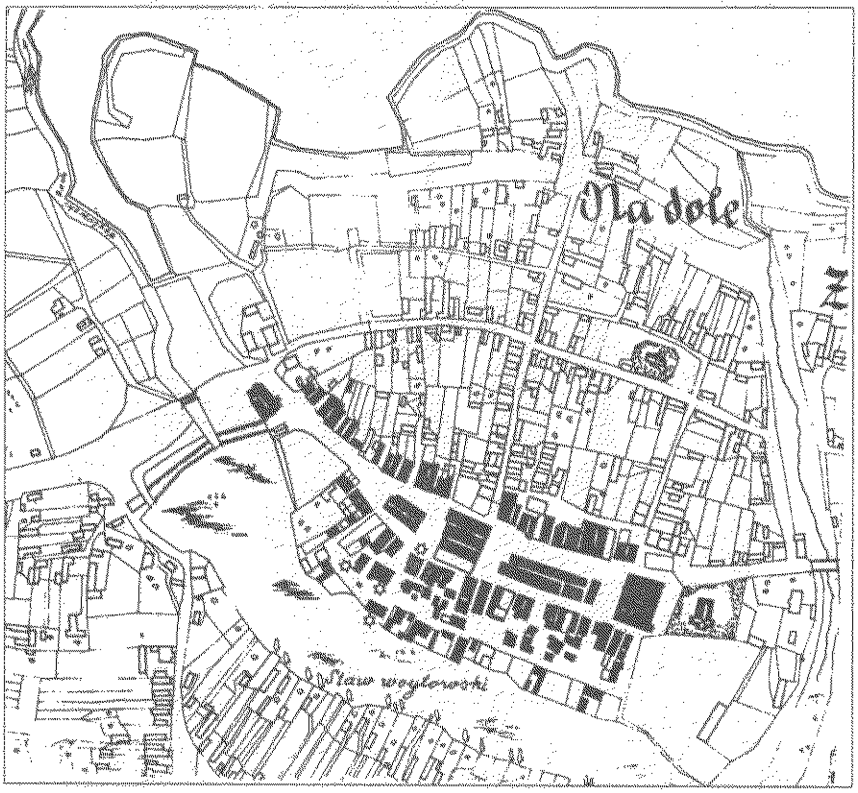
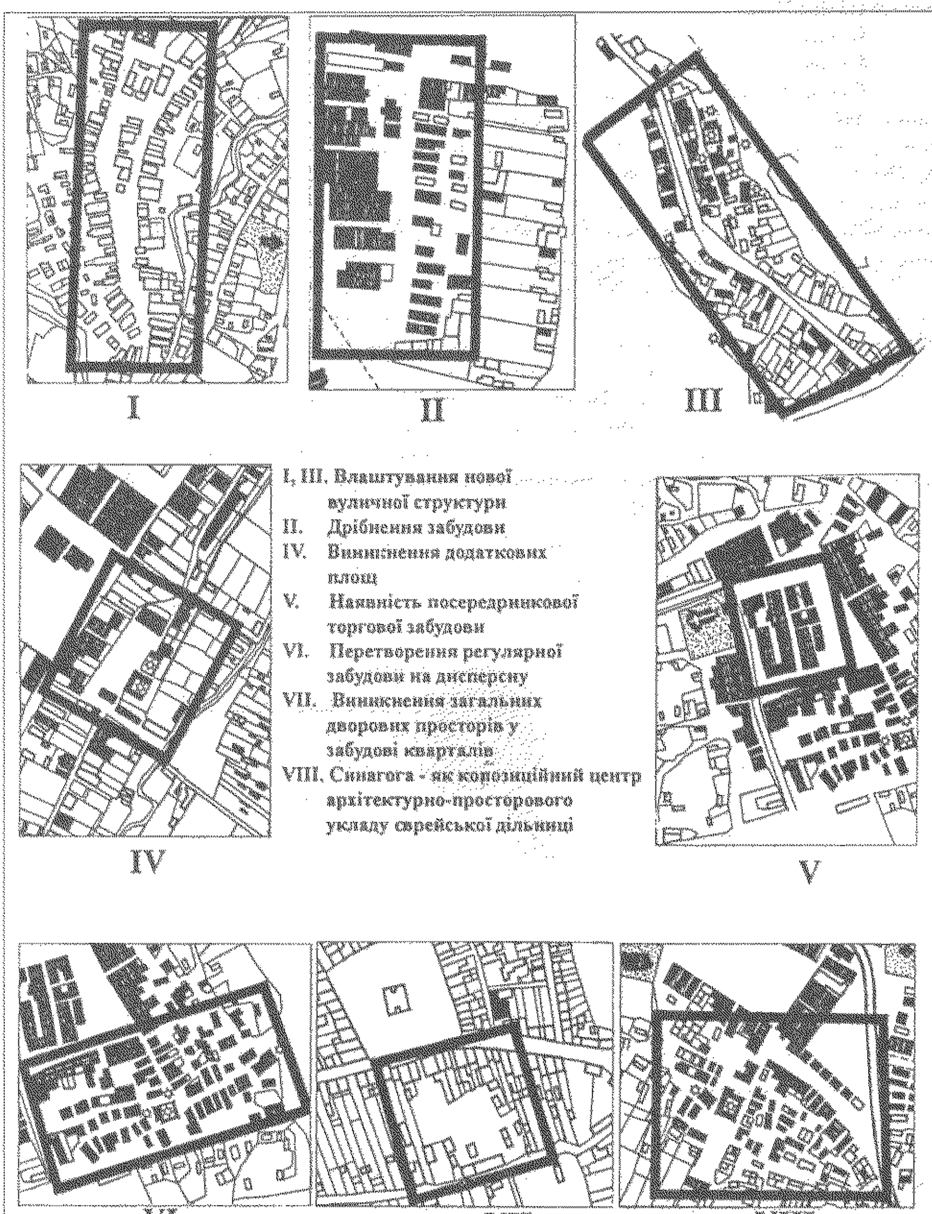

Схема 6. м. Глиняни, 1845 р.

Мал. 2. Зміни в плануванні організації середмість, пов'язані з виникненням єврейських дільниць

Примітки

Схеми виконані на основі збірки архівних картографічних та письмових документів (ЦДІАУЛ).

Схема 1. Див. прим. 8.

Схема 2. Див. прим. 2.

Схема 3. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 560 (1845 р.). Журнал обліку земельних ділянок, зайнятих під житлові і господарські будівлі, земельних угідь та алфавітний покажчик землевласників м. Перемишляни Бережанського округу, арк. 152-229. — А. 280; Спр. 9403 (1845 р.). Журнал обліку і плани земельних ділянок м. Перемишляни Бережанського округу, арк. 18. — А. 25; Оп. 4, спр. 345 (1851 р.). Кадастрова карта м. Перемишляни Бережанського повіту, арк. 4, 5. — А. 9; Спр. 344 (1845 р.). Кадастрова карта м. Перемишляни Бережанського повіту, арк. 5, 7. — А. 10.

Схема 4. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 13, спр. 193 (1829 р.). Кадастрова карта м. Микулинці, арк. 9, 10, 12, 13. — А. 25; Оп. 1, спр. 7785 (поч. 1829 — зак. 1830 рр.). Журнали обліку земельних ділянок з зазначенням їх власників та ділянок, зайнятих будівлями м-ка Микулинці Тернопільського округу, арк. 15-41. — А. 297.

Схема 5. ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 1, спр. 48 (1879 р.). Картотека землевласників з зазначенням місця проживання, категорії земельних ділянок, їх кількості та суми прибутків м. Бібрка Бережанського округу, арк. 1-194. — А. 194; Спр. 47 (1875 р.). Плани земельних ділянок м. Бібрка Бережанського округу, арк. 19, 22, 24, 26. — А. 33.

Схема 6. Див. прим. 7.

Микола Драк

Карти останньої третини XVIII ст. як джерело до вивчення територіально-адміністративного поділу Галичини

Карти кожного періоду створюються для задоволення певних потреб і служать певним політичним, адміністративним, військовим, економічним та іншим цілям того часу. Згодом же вони стають важливим джерелом для дослідження історичного минулого зображених на них територій. У даній статті мова піде про відносно численні карти останньої третини XVIII — початку XIX ст. та їхнє значення для вивчення територіально-адміністративнсго поділу краю у динаміці.

Згідно з договором між Австрією, Росією та Прусією від 5 серпня 1772 р. було проведено перший поділ Польщі. Західноукраїнські землі, на яких до середини XIV ст. існувала Галицько-Волинська держава, а також деякі польські землі (на захід від Сяну та Вісли) були приєднані до Австрійської імперії. Зокрема, до неї увійшли: Руське воєводство з частиною Холмської землі з містами Тарногород, Томашів, Замостя, Янів і Грубешів, майже усе Белзьке воєводство, крім містечок Коритниці і Дубенки та 28 сіл, частина Подільського воєводства по ріку Збруч (Червоноградський повіт), частина Кременецького повіту Волинського воєводства з містечками Підкамінь, Залозці і Збараж, частина етнічно польських земель воєводств Краківського, Сандомирського з князівствами Освєнцімським і Заторським та етнічно українським старостом Спиським. Із цих земель був утворений окремий коронний край Галичини і Володимирії (лат. Лодомерії).

В утвореному краї незабаром було проведено новий адміністративно-територіальний поділ, який у цей період досить часто змінювався. Разом з тим в уряду виникла потреба у точній політико-адміністративній карті. На той час існували лише карти Золочівського, Бродівського та Замостського циркулів (округів), складені полковником Яном Зегером фон Дюренбергом[1], та карта кордонів Покуття майора Міґа[2]. Однак ці карти були обмежені територіально і, зрозуміло, не давали повної картини географічного розташування приєднаних земель. Тому Надвірна канцелярія у Відні 1772 р. на подання канцлера дала розпорядження про опрацюван-

ня карти Галичини[3]. Спочатку передбачалось проводити загальні зйомки для політичних та військових цілей, але у подальшому фактично усю роботу здійснювали лише цивільні інженери.

Процесом створення політичної карти Галичини керував відомий в Австрії своїми працями з математики та тріангуляції Йозеф Лізґаніґ. Народився він 13 лютого 1719 р. у Граці, 15-річним юнаком вступив до ордену Товариства Ісуса. У Віденському колеґіумі студіював філософію, окрім того, закінчив математичні студії у Граці (1742 р.). З 1749 р. працював професором риторики у Лінці, а згодом протягом чотирьох років слухав курс риторики у Віденському колеґіумі. У 1751 р. став помічником префекта Віденської єзуїтської обсерваторії, а через два роки зайняв посаду префекта обсерваторії, на якій працював до 1772 р. З 1763 р. Й. Лізґаніґ за дорученням імператриці Марії Терези займався вимірюванням градуса Відня, а пізніше — й угорського меридіана[4]. 1773 р., після ліквідації ордену, йому було доручено землемірні роботи у Галичині[5].

У Львові Й. Лізґаніґ проводив тріангуляційні зйомки території Галичини й інші землемірні та землевпорядні роботи[6]. Планувалось розпочати тріангуляційне вимірювання території Галичини уже в серпні 1772 р. і закінчити його весною 1774 р., проте через нестачу коштів робочі варіанти карт регіонів були готові тільки у вересні 1774 р.[7] Разом з Й. Лізґаніґом працювали численні камеральні геометри, які й виготовили цілу низку карт регіонів Галичини, значно досконаліших за попередні рукописні карти розмежування сіл, маєтків, лісових угідь.

Розпочато було також військове картографування території Галичини. Його очолив оберлейтенант квартирмейстерства барон фон Зегер, який 1773 р. передав свої повноваження керівника тріангуляційними роботами військовому інженерові майору Штайнбахеру. З 29 травня 1773 р. нагляд над картографічними вимірами території Галичини здійснювала дирекція картографування при Генеральному штабі[8].

Майже всі карти Галичини 1772 р. — початку XIX ст. (та й пізнішого часу), крім інших даних, відображають територіально-адміністративний поділ краю та його часті зміни протягом цього періоду, які, власне, і спонукали до укладення нових карт. Так з'являлися все нові й нові карти, які сьогодні є важливим джерелом для вивчення історії адміністративно-територіального поділу Галичини у його динаміці.

Адміністративно-територіальний поділ Галичини на момент приєднання її до Австрійської імперії відображає карта „Географічна карта королівства Любомирії і Галичини… 1775“[9]. Основна територія краю позначена на карті як Червона Русь (Russia Rubra). У північній частині (на північ від Львова) — Белзьке воєводство. Уся територія поділяється на землі, повіти, економію: Галицька земля (центр — м. Галич) із її південною частиною Покуттям (у минулому — Коломийський повіт), Львівська земля (м. Львів), у її складі Жидачівська земля, як часто називали Жидачівський повіт, Самбірська економія (м. Самбір), Перемиська земля (м. Перемишль), Сяноцька земля (м. Сянок); далі на захід йдуть повіти: Бицький (м. Бич), Пільзнянський (м. Пільзно), Сандецький (м. Новий Сандеч) і Счижеський

(Щижецький) (с. Счижеки, або Щижечі), які раніше належали до Краківського воєводства.

Червона Русь у строго територіально-адміністративному відношенні — це Руське воєводство, яке, крім чотирьох згаданих земель, включало ще Холмську землю, розташовану на північ від Белзького воєводства, яка 1772 р. не ввійшла до володінь Австрійської імперії. У межах Белзького воєводства повітів не позначено. На заході Галичина межує з князівством Освєнцімським.

На карті нанесені кордони між землями, повітами, економією. Виділені окремими позначеннями міста, містечка та села.

Старий, польський адміністративний поділ Галичини зберігався до середини 1773 р. Під час останніх п'яти місяців цього року були проведені організаційні роботи щодо введення нового поділу, згідно з яким було утворено 6 округів (лат. — циркули, пол. — обводи, нім. — крайзе), кожен з яких ділився на приблизно 9—10 дистриктів.

Авторові невідома карта, яка відображала б цей адміністративно-територіальний поділ повністю, охоплюючи, згідно з нормативними джерелами такі округи: Белзький (центр — м. Замостя), Галицький (м. Галич), Львівський (м. Львів), Самбірський (м. Самбір), Пільзненський (м. Ряшів), Велицький (м. Величка). До їх складу входило 60 дистриктів (за деякими даними — 59). Проте уже 14 березня 1774 р. Надвірна канцелярія прийняла рішення, що така кількість дистриктів була необхідна лише на перших порах, коли потрібно було зібрати найрізноманітніші дані про край. З огляду на це, губернатор Галичини проф. Гадик цього ж року розробив новий проект адміністративно-територіального поділу краю, за яким ті ж 6 округів тепер поділялись не на 59 (чи 60), а на 19 дистриктів.

Проект нового поділу був введений у 1777 р. Його відображає „Карта нових районів Галичини і Володимирії (разом) з дистриктом Буковиною", видана Тоб'є (пол. — Тобіаш) Конрадом Лоттером[10].

Легенда карти містить перелік 6 округів краю та 19 дистриктів, які входили до складу цих округів. У кожному окрузі по три дистрикти, лише у Галицькому — чотири:

Округи та дистрикти в їх межах:

1. Белзький:
   а) Білгорайський;
   б) Замостський;
   в) Сокальський.
2. Галицький:
   а) Галицький;
   б) Заліщицький;
   в) Коломийський;
   г) Тисьменицький.
3. Львівський:
   а) Бережанський;
   б) Бродівський;
   в) Жовківський.
4. Самбірський:
   а) Дрогобицький;
   б) Ліський;
   в) Перемиський.
5. Пільзненський:
   а) Кросненський;
   б) Лежайський;
   в) Тарнівський.
6. Велицький:
   а) Заторський;
   б) Вишницький;
   в) Новосончський.

На карті вказані границі округів та дистриктів, відмітними знаками позначені міста, міста-фортеці (замки), містечка, значніші села, що дає змогу визначити тип поселення та адміністративно-територіальну приналежність кожного з них. Зображено на карті також дистрикт Буковину.

Трохи пізнішим часом датується „Карта нових районів Галичини і Володимирії разом з дистриктом Буковиною…“[11]. Карта відображає адміністративно-територіальний поділ 1782 р. і ті зміни, які відбулися у ньому за 1782—1786 pp. Отже, згідно з універсалом від 22 березня 1782 р., округи як великі територіальні одиниці, вища інстанція для дистриктів, були ліквідовані, а дистрикти, які тепер називалися округами, підпорядковувалися безпосередньо губернаторству. 19 дистриктів було, таким чином, перетворено у 18 округів (дистрикти Коломийський і Тисьменицький були об'єднані в один Станіславівський округ).

Поділ краю 1782 р. здійснювався з метою створити міцну систему влади на місцях, яка забезпечувала б повну інформацію про економічний і майновий стан населення, необхідну для відповідного його оподаткування. Це був поділ за зразком чесько-німецьких країв, де округи як перша інстанція над дистриктами ліквідовувались.

З огляду на такі адміністративно-територіальні зміни, резиденція уряду часто переносилась з одного міста в інше, що спричиняло зміну назви округу (циркулу), а дистриктний уряд мінявся на окружний, який підпорядковувався губернатору. В результаті цього колишній Лежайський дистрикт став Ряшівським округом з центром у Ряшеві, Перемиський дистрикт, що належав до Самбірського округу, — Перемиським округом, а Дрогобицький дистрикт, який також належав до Самбірського округу, — Самбірським округом.

Порівнявши названу карту з попередньою, можна з'ясувати, з яких саме дистриктів утворилися нові округи:

1. Белзький — зі Сокальського,
2. Бохенський — із Вишницького,
3. Бродівський — із Бродівського,
4. Галицький — із Галицького,
5. Дуклянський — із Кросненського,
6. Заліщицький — із Заліщицького,
7. Замостський — із Замостського,
8. Золочівський — із Бережанського,
9. Ліський — із Ліського,
10. Львівський — зі Жовківського,
11. Мисленицький — із Заторського,
12. Перемиський — із Перемиського,
13. Ряшівський — із Лежайського,
14. Самбірський — із Дрогобицького,
15. Сандецький (Сончський) — зі Сандецького,
16. Станіславівський — із Коломийського і Тисьменицького,
17. Тарнівський — із Тарнівського,
18. Томашівський — із Томашівського,

19. Чернівецький — із дистрикту Буковина, яка ввійшла до складу Галичини як її 19-й округ.

На цій карті наведені кордони округів, вказані (різними значками) міста, міста-фортеці, більші села, пошти. Легенда карти подає цікаві статистичні дані про кількість у краї міст, містечок, сіл (латинською та німецькою мовами), чисельність родин християнських, юдейських, кількість усього населення, у т. ч. чоловічої та жіночої статі, загальне число євреїв. Аналогічні дані наведено і про Буковину, стосовно якої, окрім іншого, зазначено, коли і за яких обставин її було приєднано до Австрійської імперії та як з неї було утворено два дистрикти — Північний (або Чернівецький) та Південний (або Сучавський).

Значний інтерес як джерело до вивчення названої теми має „Атлас королівства Галичини і Володимирії, складений з генеральної карти цих обох королівств і 10-ти основних карт 19-ти округів згідно з новим поділом разом з дистриктом Буковиною після астрономічних спостережень...“, підготовлений Ф. І. Майре і виданий у Відні 1787 р.[12] Назва „Атласу...“ і кожної з карт дана німецькою та французькою мовами, назви населених пунктів на картах — в основному польською.

Як сказано у назві атласу, він складається із загальної карти всієї Галичини і Буковини та 10-ти карт, на кожній з яких наведений один-три округи, відображає новий поділ 1782 р. та всі адміністративно-територіальні зміни у краю з вказаного року до часу видання „Атласу...“. Отже, хронологічно і тематично він повторює попередню карту.

На генеральній карті „Атласу...“ Ф. І. Майре (1787 р.) межі округів позначені кольоровими лініями, що робить їх дуже чіткими і прозорими. Самі округи пронумеровані римськими цифрами, під якими у списку округів, наведених на легенді карти, зазначені їхні назви:

1. Мисленицький,
2. Бохнянський,
3. Сандецький (Сончський),
4. Тарнівський,
5. Дуклянський,
6. Ряшівський,
7. Перемиський,
8. Сяноцький,
9. Самбірський,
10. Замостський,
11. Жовківський,
12. Львівський,
13. Бродівський (тепер Золочівський),
14. Бережанський,
15. Тернопільський,
16. Стрийський,
17. Станіславівський,
18. Заліщицький,
19. Чернівецький округ Буковина.

На карті міста, містечка і села позначені трьома різними знаками, що уможливлює визначення типу населеного пункту. Кордони округів дають уявлення про їхню конфігурацію, а також змогу визначити, до якого з них належить кожний з наведених у них населених пунктів (на карті зазначено майже усі, а картах окремих округів — усі населені пункти краю). Це важливо під тим оглядом, що у цісарських універсалах звичайно називаються лише утворювані адміністративно-територіальні одиниці, а переліки населених пунктів, які мають увійти до їхнього складу, відсутні.

1790 р. було опубліковано повторно „Атлас Галичини і Володимирії після нового поділу... на 18 округів з дистриктом Буковиною“[13] того ж автора. Генеральна карта, як і карти окремих округів Атласу, не фіксує змін в адміністративно-територіальному поділі краю.

1790 р. вийшла карта Королівства Галичини Й. Лізґаніґа (назва карти латинською мовою)[14]. Уся карта складається із прямокутних частинок (7×7), наклеєних на полотні. Її розміри 220×160 см, масштаб — 1:288 000. У верхньому лівому куті — схематична карта округів з їх кордонами. Кожен округ (за винятком Буковини) позначений номером, який нанесено і на основну частину карти. З переліку округів у легенді карти можна легко дізнатися, який саме округ відповідає даному номеру. Водночас кожен округ пронумерований і римською цифрою, яка визначає його місце на карті всієї Австрійської імперії.

Вказані тут кордони округів збігаються із зазначеними на вже розглянутих картах 1787 і 1790 рр. На карту нанесені всі населені пункти краю (окремими значками — міста, містечка і села, що, як і на інших картах, дає змогу визначити належність будь-якого населеного пункту до певного округу та тип цього поселення).

Значний інтерес викликає „Найновіша карта Галичини і Володимирії разом з австрійською новою частиною...“[15]. Вона присвячена тим змінам, які відбулися навколо та в середині Галичини в результаті третього поділу Польщі 1795 р. На карті зображена вся Галичина і Володимирія з усіма тими округами, які є на картах Атласу Майре з 1787 і 1790 рр. та карті Галичини Й. Лізґаніґа (1790 р.), що свідчить про відсутність змін в адміністративно-територіальному поділі краю за цей час (принаймні, помітніших).

Із карти видно, що у межі нових австрійських володінь увійшли воєводства Сандомирське і Люблінське, основна частина воєводства Мазури, або Массау, південна частина воєводства Підляшшя по р. Буг і Холмська земля.

Ще одна карта, яка привертає увагу дослідника, — „Генеральна карта Угорщини з її сусідніми Кроатією, Дальмацією, Словенією і Семигородом, рівно ж Галичиною і Буковиною...“[16]. Відображаючи серед інших територій Галичину та новоприєднані землі, карта вперше фіксує нову (хай і тимчасову) назву тих земель, які дістались Австрійській імперії 1795 р. від Польщі. У примітці до карти з цього приводу зазначено, що оскільки назва набутої від Польщі частини земель ще невідома, то тут її названо „Нова Галичина“ (Neu Galizien).

Саме цим землям спеціально присвячена „Карта частини Нової або Західної Галичини, яка включає воєводство Сандомир і Краків ... з частиною Старої Галичини...“[17], що вийшла у світ 1797 р. Поряд з назвою „Нова Галичина“, як бачимо, паралельно вживається і назва „Західна Галичина“. Відповідно власне Галичина незабаром отримала назву „Стара“, або „Східна“. Згодом, як свідчать наступні карти Галичини, закріпились назви „Східна“ і „Західна“.

„Карта частини Нової або Західної Галичини..." складається з 12 аркушів і охоплює не лише Західну, але й частину Східної Галичини. Для частини приєднаних земель карта фіксує ще старий поділ на повіти.

Новоприєднані землі (однак без поділу на територіально-адміністративні одиниці), зафіксовані також на карті „Західна Галичина", виданій Т. Молльо 1799 р.[18] і перевиданій 1800 р.[19]

Картографічно підсумовують територіально-адміністративний поділ новоприєднаних до Австрійської імперії земель за третім поділом Польщі 1795 р. та деякі зміни, що відбулися у зв'язку з цим у „Старій" Галичині, карти 1803 р. „Східна Галичина..."[20] та „Західна Галичина..."[21], які, взаємно доповнюючи одна одну, становлять певну цілісність. Ці карти можна назвати невеликими атласами — перша з них складається з 4-х аркушів, друга — з 3-х.

Отже, як випливає з усього сказаного, значення карт як джерела до вивчення адміністративно-територіального поділу певних територій, а в даному разі — Галичини, є незаперечним. І це стосується не лише карт самої Галичини, але й деяких інших територій — Угорщини, частини Польщі, яка певний час належала до Австрійської імперії (хоч очевидно, що найбільше відповідного матеріалу містять саме карти Галичини, а точніше — Галичини і Володимирії, як найчастіше називались відповідні карти).

Звичайно карти, як і текстові джерела, дають перелік певних адміністративно-територіальних одиниць, на які у той час був поділений край. Водночас вони відображають кордони, певну конфігурацію цих одиниць, їхнє взаєморозташування, розміри. На них завжди нанесені населені пункти, що дозволяє визначити їхню належність до певної адміністративно-територіальної одиниці, а позначення міст, містечок, міст-фортець, сіл різними значками дає змогу визначити тип того чи іншого поселення.

На окремих картах знаходимо ще й додатковий матеріал: про кількість населених пунктів у краї та у кожній адміністративно-територіальній одиниці, кількість населення у краї загалом та в окремих типах поселень (у т. ч. у кожній адміністративно-територіальній одиниці окремо). Наведені також дані про кількість родин християнських та юдейських, про кількість населення чоловічої і жіночої статі, про кількість усього християнського та юдейського населення.

Примітки

[1] Tokarz W. Galizya w początkowej ery józefińskiej w świetle ankety urzędowej z roku 1783. — Kraków, 1909. — S. 119.

[2] Olszewicz B. Polska kartografia wojskowa. — Warszawa, 1921. — S. 54, 57.

[3] Olszewicz B. Op. cit. — S. 54.

[4] Wurzbach. Biografisches Lexikon. — Wien, 1866. — B. 15. — S. 179.

[5] Крішталович У. Перша топографічна карта Галичини Йозефа Лізганіга // Боплан і Україна: Зб. наук. праць. — Львів, 1998. — С. 148.

[6] Там же.

[7] Там же. — С. 148-149.

[8] ЦДІА України у Львові, ф. 146, оп. 1, спр. 126, арк. 6, 61-65 (за: Кришталович У. Цит. праця. — С. 148-149).

[9] Lubomeriae et Galiciae Regni. Tabula geografica. Impensis Homannianorum Heredum 1775. Cum Priv. Sac. Caes Majestatis. F. J. G. — Наукова бібліотека Львівського університету ім. Франка. Відділ стародрукованих, рукописних та рідкісних книг ім. Ф. П. Максименка. № 312 II.

[10] Charte nouvelle des Royaumes de Galizie et Lodomerie avec de District de Bukowine a Augsbourg ches Tobie Konrad Lotter. (1780). — ЦДІА України у Львові, ф. 742 оп. 1, спр. 353, арк. 1 (також: Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАНУ (далі ЛНБ). Кабінет картографії (далі — кк), 8832).

[11] Charte nouvelle des Royaumes de Galizie et Lodomerie avec de District de Bukowine. Augsbourg ches Lean Michel Probst. — ЛНБ, кк, 8836.

[12] Atlas der Königreiche Galizien und Lodomerien bestehend in einer general Karte dieser beiden Königreiche und in 10 besondern Karte der 19. Kreise nach dem neuen Antheilung nebst dem Distrikt der Bukowina in einen Atlas nach astronomiechen Beobachtungen verfast ...von F. I. Maire ... in Wien 1787.

[13] Atlas von Galizien und Lodomerien nach der neuen Antheilung in 18 Kreise mit dem Distrikt Bukowina (von Maire F. J.). Wienne, 1790. (Карта є у: ЛНБ).

[14] Regna Galiziae et Lodomeriae Josphie II et M. Theresiae Augg IV SSV methodo astronomico trigonometrica, nec non Bukovina geometrice atmentu. Adjextus est alphabeticus locorum et Quadratulorum, ipsis in Tabula Geographica respondentium index. Seorsus typis datus. Curante Josepho Liesganig Astronomo S. C. M. Consil. Gubern. Supramo rerum architectonicarum per Regna Galiciae Praefecto.

[15] Neueste Karte von Galizien und Lodomeriem nebst dem Oesterreichischen neuen Antheil von Polen. Nach dem Petersburger Theilungs Traktate von 24-ten Oktober und dem Manifeste vom 25-ten Decemb. 1795. — ЛНБ, кк, 330.

[16] General Charte von Ungarn mit seinen Nebenländern Croatien, Dalmatien, Slavonien und Siebenbürgen, ingleichen Galizien und der Bukowina nebst den angrenzenden Provinzen des Osmanischen Reichs Voc. Neu entworfen von F. L. Güsselfeld. Nürnberg bey Komanischen Erben. 1796. Mit Kayserl. allergnäde Freyheit. — ЛНБ, кк, 409-к.

[17] Karte eines Theiles von Neu oder West Galizien welcher die Wojwodschaften Sendomier und Krakau enthält nebst einem Theil von Alt Galizien in XII Blatt entworfen von Daniel Gattlob Reymann... 1797.

[18] West-Galizien auf Allerhoechsten Befehl astronomisch-trigonometrisch aufgenommen unter der Leitung des K. K. Rathes und öffentlichen Lehrers der Mathematik Freihern von Metzburg. Herausgegeben von T. Mollo und Comp. am Hof N 346. Gezeichnet durch Joh. von Lichtenstern, Ing. Gestochen zu Wien von Ch. Junker, 1799. — ЛНБ, кк, 1145.

[19] Ibid. — Wien, 1800.

[20] Ost-Galizien. Erstes (Zweites, Drittes, Viertes) Blatt enstehend der Tarnower, ... Kreis. Nach Liesganigs groser Charte und anderen bewahrten Hilfsmittel n

Іван Ровенчак

Фактори та джерела видання Г. Величком „Народописної карти українсько-руського народу“ в 1896 р.

У першій половині XIX ст. унаслідок диференціації картографії виникає новий напрямок — етнічна картографія (етнокартографія). В Європі виходять етнічні карти Етцеля (1821 р.), Чапловича (1829 р.), Шафарика (1842 р.), Гауфлєра (1846 р.), Бергауза (1847 р.), Фрьоліха (1849 р.) та ін. На деяких із них була зображена також і територія України.

У 1880-х рр. львівське товариство „Просвіта“ почало вживати заходів щодо розробки і видання етнічної карти українського народу. Можна виділити кілька факторів появи цієї карти, зокрема геополітичний, геокультурний та географічно-науковий.

Геополітичний фактор. Хоча у 80-х рр. XIX ст. український національно-визвольний рух переживав нелегкі часи, однак саме тоді на Галичині сформувались „народовці“, які спиралися на народні маси і займались їх організацією. Значною мірою під їхнім впливом незабаром розвинулись політичні партії. Незважаючи на кордон по Збручі, політичні зв'язки між Галичиною та Наддніпрянщиною постійно зміцнювались. Виникла потреба визначення територіальних масштабів української національної ідеї. Тобто потрібно було дати відповідь на питання про простір заселення українського народу, межі цього простору, його структуру та кількісні параметри. Це дало б змогу в подальшому здійснити своєрідний „геополітичний вивід прав України“. Сам Григорій Величко, обґрунтовуючи необхідність видання карти, писав у 1893 р.: „Найбільше потрібна она тому, щоби зміцнити національну свідомість, впевнившись, які реальні завдатки до розвою має Русь-Україна [...] Отже, погляди про те: хто Українці-Малороси? як далеко вони сягають? — мало ще звісні ширшим кругам, а знанє того потрібне доконче, отже потрібна і карта докладна“ [3, с. 1].

Геокультурний фактор. Він випливає з геополітичного і передбачає знання про геопросторові форми української культури, її геокультурні центри та орієнтації. Тільки на підставі просторово точної карти розселення українського народу можна говорити про його етнокультурні (етнографічні) групи, про взаємозв'язок з оточуючим природним і культурним середовищем, про геокультурні орієнтації.

Географічно-науковий фактор. Дія цього фактора проявляється у значному поступі географічної науки на українських землях у II половині XIX ст. Так, 1873 р. у Києві відкрито Південно-Західний відділ Російського Географічного товариства, який, щоправда, через три роки було закрито за „українофільську“ діяльність. 1882 р. у Львівському університеті засновано першу в Україні кафедру географії, яку очолив краківський геоботанік Антоній Реман (Г. Величко, до речі, був учнем останнього). Вихід у світ у 1896 р. „Народописної карти українсько-руського народу“ суттєво прискорив формування і розвиток української національної географічної та картографічної науки і, зокрема, етнокартографії.

При розробці карти Григорій Величко користувався різноманітними джерелами — картографічними, літературними та ін. Найголовнішими з них, зрозуміло, були картографічні.

Першими з тих мап, що дали наукову етнічну характеристику населення українських земель, були карти Я. Чапловича та П. Шафарика [18]. Ян Чаплович (1780—1847), відомий словацький письменник та громадський діяч, 1829 р. у Ляйпцігу видав: „Etnographische Karte des Königreichs Ungern Sammt Croatien, Slavonien der ungarischen Militargrenze und Seekuste“ (Етнографічну карту королівства Угорщини разом з Хорватією, Славонією, угорським Військовим кордоном і Примор’ям). На ній, серед інших, показана також територія Українського Закарпаття. Павло Шафарик (1795—1861), визначний вчений-славіст, діяч чеського та словацького національного відродження, у 1842 р. видав у Празі карту: „Slovansky Zemevid“ (Слов’янські землі), на якій територія України представлена повністю.

У 50-х рр. XIX ст. у Росії й Австрії були видані дві етнічні карти, що охоплювали також і територію України. Перша — „Этнографическая карта Европейской России“ Петра Кеппена (відомий російський та український географ, який жив у 1793—1864 рр.), видана в Санкт-Петербурзі 1851 р. Російським географічним товариством [10]. На карті українці, росіяни та білоруси окремо не виділяються, територія їхнього поширення представлена світлим фоном (точніше, незафарбована). Таким чином, це швидше карта національних (етнічних) меншин Європейської частини Російської імперії, причому досить детальна. Друга, видана у Відні 1856 р., „Etnographische karte der Oesterreichischen monarchie“ (Етнографічна карта Австрійської монархії) Карела Черніга (1804—1889) — австрійського статистика, етнографа та картографа чеського походження [24]. На карті доволі чітко окреслено регіон розселення рутенів (українців) у межах Галичини, Буковини та Закарпаття.

1862 р. у львівському календарі „Львовянин“ виходить „Карта етнографична Малоруси“, що була віддрукована перед тим у 1861 р. Вона вийшла як додаток до науково-популярного нарису „Русини“, який ввійшов до календаря. Автором карти і нарису є Михайло Коссак, громадський діяч-народовець, видавець календаря „Львовянин“ у 1861—1863 рр. Дозволимо собі висловити думку, що це була перша українська етнічна карта, де показано розселення всього українського народу без огляду на тодішні політичні кордони. Сам М. Коссак писав про це так: „Малороси,

а властиво, як вони себе самі називають Русини, жиють у нинішній добі в Австрії, в Росії і в Турції" [12, с. 91]. Карта, звичайно, далеко не досконала, як щодо елементів картографічної основи, так і щодо спеціального навантаження. Так, наприклад, за межами суцільної української етнічної території зазначено міста Чернівці, Ужгород, Брест, східна етнічна границя українців проведена по межах Харківської та Катеринославської губерній (карта 1).

У 60-х рр. XIX ст. за межами України було видано цілий ряд етнічних карт. Це зокрема: „Етнографічна карта Російської імперії" Кіперта (Берлін, 1862 р.); „Етнографічний атлас західноросійських губерній і сусідніх областей" Еркерта (С.-Петербург, 1863 р.); „Карта Росії і племен, що її населяють" Теребенева (Москва, 1866 р.); „Карта слов'янського світу" Ербена (Прага, 1868 р.); „Карта етнографічна слов'янських народів" Делямарра (Париж ?, 1868 р.); „Народи Австрійської монархії за округами, границями й островами" Фіккера (Відень, 1869 р.). На цих картах тою чи іншою мірою була зображена і територія України.

1867 р. у Санкт-Петербурзі виходить „Этнографическая карта славянских народностей" М. Мирковича. Через сім років (1874 р.) він перевидав її разом з А. Ріттіхом [14]. На цій карті показані практично всі слов'янські народи, навіть лужичани, проте немає українців, котрі разом із білорусами і росіянами зображені як „русские". Це, серед іншого, вказує на те, що далеко не всі картографічні джерела того часу могли бути використані Г. Величком для створення етнічної карти українського народу. Натомість велике значення для розробки цієї карти мали мапи П. Чубинського і К. Михальчука*: „Карта еврейского населення юго-западного края"; „Карта католиков, а в том числе і поляков юго-западного края" й, особливо, „Карта южно-русских наречий и говоров" (1871 р.). Вони були опубліковані у 7-му томі „Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край" (1872 р.). Павло Чубинський (1839—1884), до речі, керував Південно-Західним відділом Російського географічного товариства у Києві в 1873—1876 рр.

Григорій Величко у своїй статті „Деякі замітки до етнографічної карти Руси-України" (1893 р.) наводить карти П. Чубинського — К. Михальчука в числі опрацьованих ним. Ще однією картою, про яку він згадує у даній статті, є: „Этнографическая карта Европейской России", виконана російським географом, картографом і етнографом Олександром Ріттіхом (1831 р. н.) [3, с. 1]. Карта видана ним 1875 р. у Санкт-Петербурзі, німецькомовна версія вийшла 1878 р. у Ґоті у „Petermanns geographische Mitteilungen". У ній враховано, очевидно, інформацію виданих раніше карт — П. Кеппена (1851 р.) та Кіперта (1862 р.). На думку визначного російського географа та історика географії Лева Берга (1876—1950), яку він висловив у 1928 р., „Карта Ріттіха служить до цих пір основним посібником, оскільки нічого новішого для всієї Європейської Росії немає" [2, с. 63]. На цій карті виділені 46 народів, у т. ч. велико-, біло- і малоруси (українці). Головним недоліком карти є те, що українці, росіяни та

* Кость Михальчук (1840—1914) — визначний український мовознавець, основоположник української наукової діалектології.

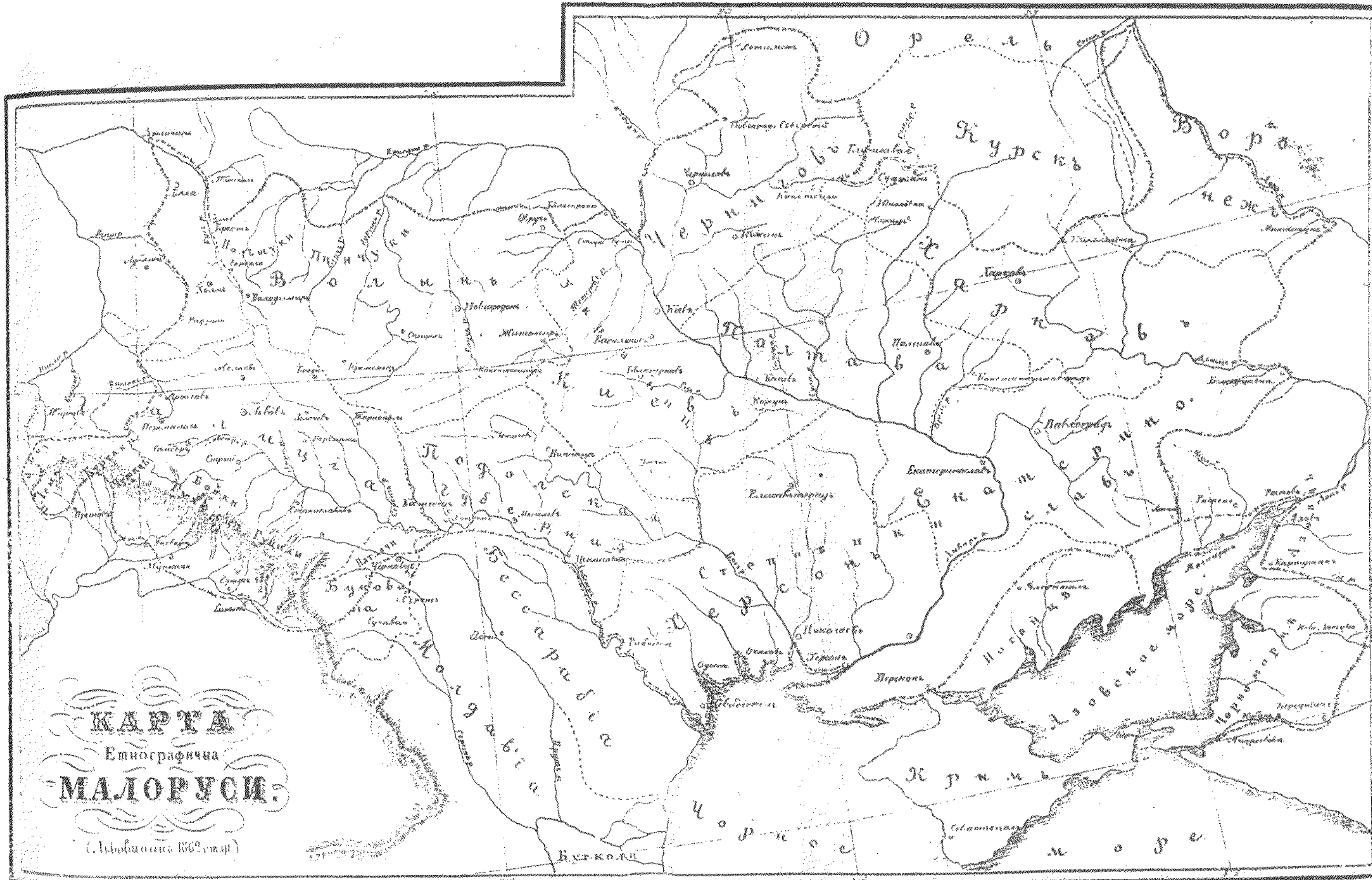
білоруси показані одним кольором. Ареали їхнього розселення розмежовуються тільки цифрами (1 — росіяни, 2 — білоруси, 3 — українці), а не лініями границь [25]. Для західноукраїнських земель найважливішим джерелом для Г. Величка була, очевидно, „Этнографическая карта русского народонаселения в Галичине, северовосточной Угрии и Буковине" Якова Головацького. Визначний український і російський історик та етнограф Я. Головацький (1814—1888) у 1875—1877 рр. видав працю „Карпатская Русь", до другої частини якої була долучена вказана карта (1876 р.). На переконання українського історика Степана Томашівського (1875—1930), карта Я. Головацького є репродукцією мапи К. Черніга (1856 р.). З цього приводу С. Томашівський писав у 1910 р.: „Задля свойого малого розміру вона (карта Я. Головацького. — *І. Р.*) ще меньше надаєть ся до студіювання угроруської території, ніж Чернігова" [21, с. 101].

1888 р. у Відні вийшла „Мовна карта Австро-Угорщини" Ле Монніє. Про цінність цієї карти акад. С. Рудницький висловився у 1923 р. так: „Вона оперта тільки на одній однісінькій переписі населення (1880), яка спеціально в Галичині була польськими державними функціонерами дуже пофальшована" [19, с. 231].

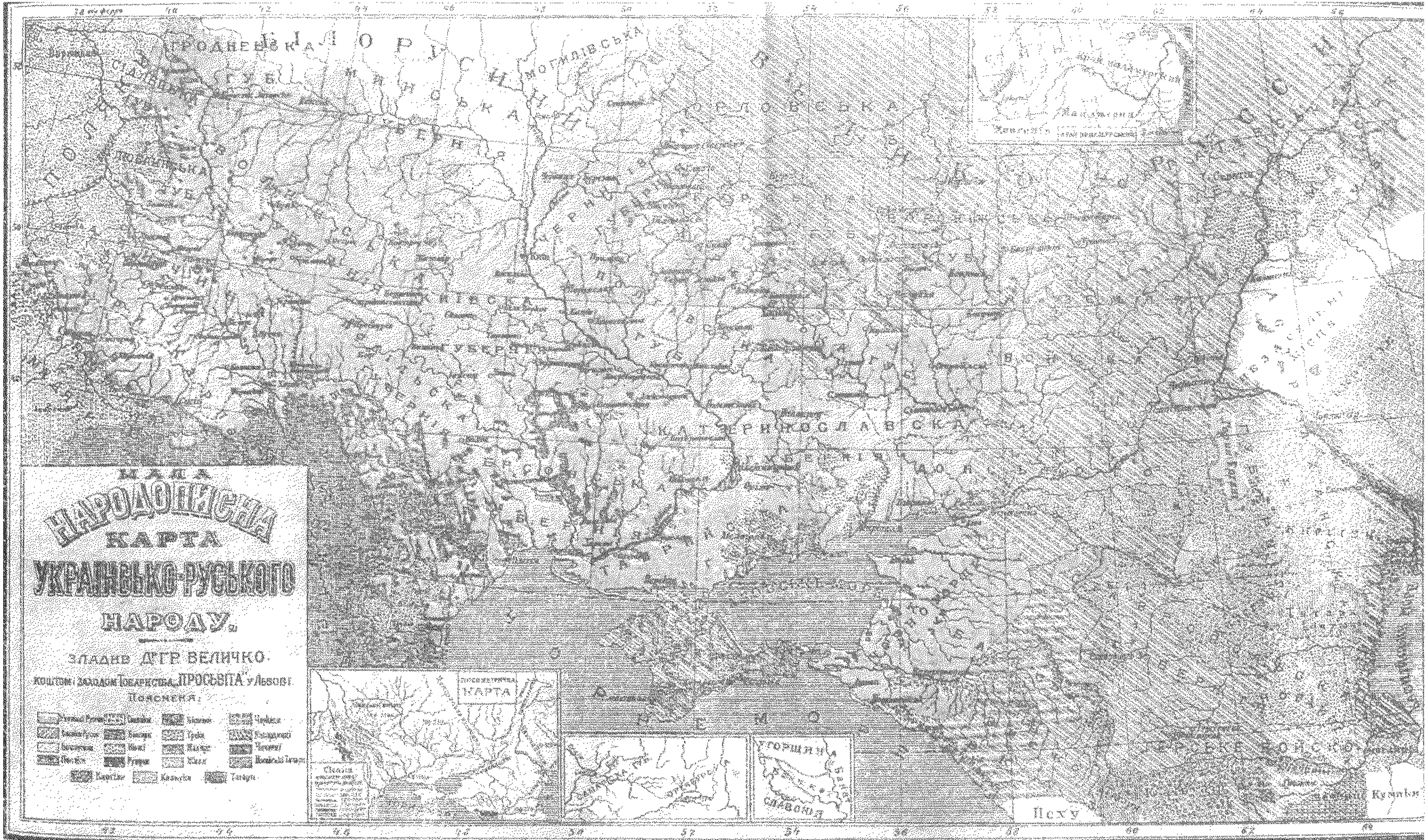
Найвищим рівнем картографічної інтерпретації розселення українського народу „довеличківського" періоду можна вважати етнографічну карту „Русь-Україна і Біла Русь". Вона була створена студентами Львівського університету Мироном Кимаковичем і Любомиром Рожанським і видана „Руским товариством педагогічним" у Львові 1892 р. Л. Рожанський (1872—1925), до речі, став у майбутньому відомим громадським діячем і економістом, був у 1910—1925 рр. директором Українського Земельного Банку Гіпотечного у Львові. Карта базується на попередніх — О. Ріттіха (1878 р.), Ле Монніє (1888 р.) та ін. На карті виділено 13 народів. Серед них, зокрема, — русини-українці, білорусини, великороси (москалі), поляки, румуни, татари та ін. Мірило карти — 1:3 700 000. У її правому верхньому куті поміщена карта-врізка „Европа", на якій зображено ареал розселення українців та білорусів [11].

До літературних джерел слід віднести „Вестник Европы", про який згадує сам Величко [3, с. 1]. „Вестник Европы" — щомісячний журнал ліберального напряму, який видавався у Санкт-Петербурзі (1866—1918). Напрям журналу — в основному історія та політика. У ньому публікувались численні матеріали про українських переселенців на півдні й, особливо, сході Російської імперії. Г. Величко писав також, що про українців та інші народи в ареалі розселення українців він розпитував багатьох вчених, з якими спілкувався, зокрема Ковалевського та російського філософа Лесевича [3, с. 1].

Як вважає Алла Симутіна, „... товариство „Просвіта" почало перші заходи щодо появи цієї карти („Народописної карти українсько-руського народу". — *І. Р.*) вже в 1886—87 рр." [20, с. 19]. Ним, зокрема, у 1887 р. видано етнічну „Карту Галичини, Буковини і Угорської Руси" О. Косткевича. Це була збільшена (що, по суті, антикартографічно) некольорова копія карти Я. Головацького 1876 р. У заходах щодо видання карти брав участь український галицький громадсько-політичний діяч, письменник та пуб-

КАРТА
Етнографична
МАЛОРУСИ.
Орелъ
Курскъ
Воронежъ
Черниговъ
Харьковъ
Полтава
Волынь
Пинчуки
Кіевъ
Подольска губернія
Екатеринославъ
Херсонъ
Бессарабія
Молдавія
Буковина
Крымъ
Азовское море
Чорное море
Кіевъ
Харьковъ
Полтава
Одесса
Николаевъ
Херсонъ
Житоміръ
Винница
Екатеринославъ
Севастополь

Карта 1.

МАПА
НАРОДОПИСНА
КАРТА
УКРАЇНЬСКО-РУСЬКОГО
НАРОДУ.
ЗЛАДИВ Д-Р ГР. ВЕЛИЧКО.
КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА" У ЛЬВОВІ.
Поясненя:
ГРОДНЕНЬСКА ГУБ.
МОГИЛІВСЬКА
ОРЛОВСЬКА
КИЇВСЬКА
КАТЕРИНОСЛАВСЬКА
ОРІЄНТАЦІЙНА КАРТА
УГОРЩИНА
СЛАВОНІЯ
Псху

Карта 2.

ліцист Михайло Павлик (1853—1915). Він з цього приводу писав: „В початку р. 1889, бачучи майже дволітні та безрезультатні заходи „Просвіти" коло видання карти Руси-України, я обернув ся до виділу „Просвіти" через члена її д. Костя Паньківського* с пропозицією обернути ся в тій справі до Драгоманова" [8, с. 146]. Український громадсько-політичний діяч, учений та публіцист Михайло Драгоманов (1841—1895) планував, що технічним виконавцем карти буде французький картограф Перрон (проживав у Женеві, Швейцарія), а видаватиметься мапа у паризькому видавництві Гашета. Гашет видавав 19-томну „Nouvelle Géographie Universelle. La Terre et les hommes" (Найновіша всезагальна географія. Земля і люди) Елізе Реклю (1876—94 рр.). У великій главі „Європейська Росія" (близько 300 сторінок, 1880 р.) цього видання М. Драгоманову належить майже вся статистична, етнографічна і політична частина [15, с. XVI]. Розділ VIII цієї глави називається „Середній Дніпро, нижній Дніпро, Південний Буг і Дністер. Україна, Новоросійський край". Область розселення українців у цьому розділі визначається так: „якщо ми візьмем малоросів (українців. — *І. Р.*), підвладних російській державі, то виявляється, що область їх розселення далеко не обмежується одним тільки басейном Дніпра, — вони проникають на захід в басейн Вісли і переходять за Буг, а на сході займають значну частину Донецького басейну; вони перейшли навіть за верхній Дон, а по ту сторону Азовського моря розповсюдились до Кубані і на Кавказ" [17, с. 793]. У главі є численні посилання на „Исторические песни малорусского народа" (ч. I—II, 1874—75) та „Рукописные заметки" М. Драгоманова. „Просвіта" ніби погодилася на пропозицію М. Павлика, і К. Паньківський писав Драгоманову 28 квітня 1889 р.: „над величиною мапи подумайте самі і пришліть нам (мені) потрібні кошта (рахунки. — *І. Р.*) кількох форматів [...] Мапу хотілоби тов. „Просвіта" видати ще сего року" [8, с. 147-148]. М. Драгоманов листом до К. Паньківського від 17 травня 1889 р. вказані рахунки надіслав. Загальний збір „Просвіти" 29 серпня 1889 р. у Станіславі постановив конче видати етнічну карту українського народу та для цього навіть рушити „залізний фонд" товариства. Проте, з поки що невідомих причин, далі справа не пішла. Натомість, через три роки, наприкінці 1892 р. „Просвіта" доручила розробку карти Г. Величку.

Григорій Величко народився 21 жовтня 1863 р. у м. Миколаєві на Галичині. Закінчив (1883 р.) академічну руську (українську) гімназію у Львові і вступив до Львівського університету. Навчався спочатку (1883—1886) на теологічному, а пізніше (1886—1889) на філософському факультеті. Тут він захопився географією. У 1889—1892 рр. продовжував навчання за кордоном: у 1889—90 рр. — у Відні (географічні студії), в 1890—91 рр. — у Парижі (історико-філологічні студії), у 1891—92 рр. — у Санкт-Петербурзі (знову географічні студії). Повернувшись на Галичину, працював у семінаріях і гімназіях Львова (1892—93 рр.), Дрогобича (1893—95 рр.), Перемишля (1895—98 рр.). Працюючи в семінаріях і гімназіях, опублікував

* К. Паньківський (1855—1915) — галицький громадський діяч, економіст і видавець.

декілька географічних робіт, зокрема: „Галиция“ (Санкт-Петербург, 1892 р.), „O znaczeniu rysunku w nauce geografii i zastosowaniu tegoż na tle planu obowiązującego w gimnazyach“ (Дрогобич, 1895 р.), „Вплив вітру на асиметрію долин всхідноевропейської низини“ (Перемишль, 1896 р.). У лютому 1893 р. Григорій Величко став першим українським доктором філософії в галузі географії.

Львівський часопис „Батьківщина“ писав 16 грудня 1892 р.: „На послідних двох засіданях тов. „Просвіти“ обговорювано виданє етнографічної карти Руси-України. Виготовленє тої карти поручив виділ д-рови (останній докторський іспит Г. Величко склав у листопаді 1892 р. — *І. Р.*) Григориєви Величкови, тепер професорови львівської мужеской семинарії учительської, [...] П. Гр. Величко зобов'язався виготовити карту до нового року 1893-го. В тій справі відбулися два засіданя виділу „Просвіти“ — перше самого виділу з участю п. Величка. а друге виділу при участи п. Величка і запрошених знатоків Вп. пп. професорів Анатоля Вахнянина*, д-ра Юліяна Целевича**, д-ра Омеляна Калітовского*** і Володимира Коцовского****, котрі на жаданє самого п. Величка, мали видати суд в деяких квестиях“ [1, с. 235]. Г. Величко досить швидко розробив карту і львівська „Зоря“ уже 27 березня 1893 р. писала: „На засіданю головного виділу товариства „Просвіти“, що відбулось 22 н-ст. лютого с. р., предложив д-р Григорій Величко, учитель історії і географії в львівській семинарії учительській, уже виготовлену карту цілої України-Руси. Розмір (мірило. — *І. Р.*) карти 1:1 680 000. Карта метр і 20 цтм. довга а 80 цтм. висока. Племя українсько-руське як і всі чужі племена [...] відзначені красками, зглядно красками і шрафами. Всіх зазначених племен є коло 20...“ [9, с. 122]. Ще через кілька місяців (16 травня 1893 р.) газета „Діло“ сповіщала: „На послідних засіданях [...] головного виділу товариства „Просвіта“ порушено між іншим отсі справи: 1. Етнографічну карту Руси-України, виготовлену д-ром Г. Величком, *одобрили* (виділ. наше. — *І. Р.*) знатоки, запрошені на засіданє виділу, а виділ ухвалив для автора зажадану ним ремунерацію 300 зр.“ [6, с. 1]. Проте, у другій половині 1893 р. „Просвіта“ чомусь змінила свою думку і звернулась до Військового інституту у Відні з проханням переробити карту. Ті відмовились, посилаючись на те, що не знають „кирильської“ азбуки. Тоді 14 березня 1894 р. „Просвіта“ ухвалює звернутись до М. Драгоманова з проханням перевірити карту Величка і підготувати рецензію на неї. З цього приводу Драгоманов писав 22 березня 1894 р. до І. Франка: „Тепер пишуть мені Кость Паньківський і Макарушка*****, що карту Величка дали літографувати, та запримітили, що вона нікуди не годить ся, то виділ Просвіти поклав віднестись криптогамічно до мене через Костя Паньківського, щоб я дав суд про карту Величка і робив нову [...]

* А. Вахнянин (1841—1908) — громадський діяч, педагог, журналіст і композитор, засновник і перший голова (1868—1870) товариства „Просвіта“ у Львові.

** Ю. Целевич (1843—1892) — галицький педагог і історик.

*** О. Калитовський (1855—1924) — український галицький педагог і географ.

**** В. Коцовський (1860—1921) — галицький педагог і літературознавець.

***** Остап Макарушка (1867—1931) — галицький філолог і педагог.

Побачу карту Величка. Але своєї робити не можу. Де мені за нові роботи братись? А до того я сам чертати карт не вмію" [7, с. 264-265]. Іван Франко у відповіді М. Драгоманову від 9 квітня 1894 р. наголошує: „А щодо карти етнографічної, то, навіть, якби Ви могли за неї взятися, то я не радив би Вам мішатися в те діло, бо тут, очевидно, є якесь свинство. Адже ж карту Величка давно прийняли і одобрили, так чого ж іще хочуть? Хіба того, щоб ущипнути йому дещо з того мізерного гонорару?" [22, с. 488]. Драгоманов, очевидно, прислухався до думки І. Франка. Рецензія Драгоманова (1894 р.) на карту Г. Величка є доволі коректною і доброзичливою: „Проекція карти здається вірною, — тілько на карті безпремінно треба поставити меридіани і паралелі, при чому, звісно, можна буде докладніше перевірити і проекцію [...]

Етнографічний елемент карти можна взяти за приблизно вірний, зважавши, що зовсім вірно його дуже важко виложити без спеціальних студій. Найслабіші точки карти в сім взгляді, — Русь Угорська і Ставропільська губернія. Далі поляків на правім боці Дніпра означено занадто багато. Автор, очевидно, бере всіх римських католиків за поляків, — тим часом як за поляків можна брати католиків лишень по більших містах; окрім того, безспорні поляки (т. зв. мазури) живуть в деяких селах Подільської губернії, — а решта католиків у правобічних губерніях по селах, а надто в Київській, просто українці. [...] Подібне на лівім боці Дніпра з москалями. З певного погляду майже ½ живучих у містах (городах) там можна взяти за москалів, в смислі „обще-русинів", — але чистих москалів там далеко менше, ніж означено на карті [...]

Номенклатура на карті могла б бути видержана консеквентніше, а надто на лівім боці Дніпра. Коли вживати не номенклатури офіціальної, більше менше помосковленої, — а устної української, то треба писати Ромен, Зіньків, Опішнє, Миропілє і т. п. [...]

Історичного елементу автор, видимо, не мав заміру нанести на свою карту. А се жалко, — бо не потребувало би багато заходів і додатків [...]

Те ж саме треба сказати і про елемент економічний. Залізні дороги непремінно треба означити на карті [...]

Гори теж непремінно треба означити, — при чому може треба б було вбільшити формат карти [...]

Коли б я мусив подати конечний голос, що робити з картою, то я б сказав, — що з поправками і після перегляду автором її б можна було печатати. Звісно, карта дуже далека од совершенства, але все таки може задовільнити пекучу потребу в подібній карті для шкіл і для звичайної публіки. При всіх даних обставинах, ліпша карта може появитись хиба за кілька років, — а тим часом карта д. Величка все таки зробить своє діло, — та й критики на неї можуть прислужитись до виробу ліпшої карти" [8, с. 159-161].

У квітні 1894 р. К. Паньківський передав рецензію Драгоманова Г. Величкові до Дрогобича, де той працював у гімназії. „Народописна карта українсько-руського народу" вийшла друком тільки майже через два роки, на початку 1896 р. Чому так сталося, поки що невідомо. Можливо, Величко так довго враховував зауваження М. Драгоманова. А може, це пов'язано з його переїздом із Дрогобича до Перемишля. У Дрого-

бичі Г. Величко працював у 1893—95 рр., а в Перемишлі — у 1895—98 рр. А може, були (і це найвірогідніше) інші причини. Карту виконав літограф Андрій Андрейчин (псевд. також — Русин) зі Львова. Наклад — 2 000 примірників. Член-засновник „Просвіти" о. Степан Качала (1815—1888) полишив був на видання карти окремим записом 9 000 ринських [16, с. 135]. „Народописна карта..." обійшлась „Просвіті" в 1 460 злр., з них літографові А. Андрейчину — 1160 злр., Величкові — 300 злр.

На „Народописній карті ..." виділено 19 народів. Українці названі — „українці русини". Показані сусіди — румуни, мадяри, словаки, поляки, білоруси, росіяни, а також черкеси та татари. Виділені дисперсно-діаспорні народи — болгари, німці, вірмени, греки, жиди, а також народи, розселені на південний схід від українців — калмики, ногайці, кабардинці, чеченці, киргизи (казахи. — *І. Р.*). У межах Російської імперії показані границі між губерніями. Карту доповнюють чотири карти-врізки: „Гіпсометрична карта малоруських земель"; „Осади малоруські в губернії самарській і оренбурзькій"; „Осади малоруські в Угорщині полудневій"; „Край приамурський" [4]. Своїми картами-врізками: „Осади малоруські в губернії самарській і оренбурзькій" та „Край приамурський" Г. Величко, чи не вперше, виділив два великі регіони українського колонізаційного освоєння в північно-східній Євразії, відомі пізніше під назвою „Сірий клин" і „Зелений клин" відповідно. За часом заселення українцями своєї етнічної території, автор поділяв її на декілька частин. 1894 р. у вже згадуваній статті „Деякі замітки до етнографічної карти Руси-України" Величко писав: „Щодо етнографічних відносин, постійності їх, дасть ся малоруська земля або ліпше сказати: земля, де Малоруси живуть або куди розселюють ся, поділити на кілька частей:

1. Землі з давен-давен малоруські: Майже вся австрійська Русь, часть малоруська в привіслянських губерніях, Волинь, Поділля, північна часть Бесарабії [хотинський повіт], Чернігівщина, части губерній гродненської і мінської, Полтавщина, Київщина [...]

2. Землі, заселені за пізнійших польських часів і в початках российського пановання: Слобідська Україна, Катеринославщина, Херсонщина, земля Донського війська [о скільки она малоруська], Чорномор'я, деякі Саратовські та Астраханські оселі і полуднева Бесарабія [...]

3. Недавно заселені або й нині ще колонізовані області на Кавказі, у Таврії, у всхідно-полудневій России, на Сибіри, в Амурськім краю, в Туркестані" [3, с. 1-2].

Мірило карти — 1:1 680 000. Такий незвичний масштаб пояснюється тим, що, очевидно, Величко використав російські топографічні карти, розмірність яких була у верстах. Дане мірило відповідає 40-верстовому російському масштабу.

Через рік, у 1897 р. Г. Величко видає зменшений варіант мапи, під назвою „Мала народописна карта українсько-руського народу" [5]. Вона була опублікована в календарі „Просвіти" на 1897 р. накладом 10 000 примірників. Літограф карти той же — А. Андрейчин, вийшла вона кращої якості, особливо кольори (карта 2). Ця карта, з огляду на її великий наклад,

мала ще більше значення для усвідомлення українцями своєї геокультурної ідентичності та формування української політичної нації.

Вихід у світ „Народописної карти..." став визначною подією для української культури, його прихильно зустріло українське громадянство. Так, відомий громадський діяч і письменник Володимир Левицький (псевд. Василь Лукич, 1856—1938) писав у журналі „Зоря" у квітні 1896 р.: „Виданєм її зараджено пекучій потребі. Ново-видана карта віддавати ме нам преважні услуги при науці і лектурі, а в наслідок сего вона повинна статись конечною оздобою стін руських комнат, Бесід, читалень і т.и." [13, с. 139]. Василь Лукич висловлює також ряд критичних зауважень щодо карти, зокрема: „Годі нам однак згодитись з добором красок. Як небудь не перечимо, що добір красок відповідає естетичним вимогам, одначе практичні згляди промовляють за красками більше різкими [...] Далі — треба було границі держав відріжнити від границь провінцій іншими знаками [...] Недоглядови треба приписати неодностайність в назвах нашого народу. На заголовку читаємо: „Народописна карта українсько-руського народу". Для чого-ж відтак в трьох малих побічних картах, уміщених на долині, названо землі і осади не українсько-руськими — а „малоруськими"?" [13, с. 139]. У зменшеному виданні карти Величка („Мала народописна карта...", 1897 р.) усі ці зауваження В. Лукича враховані: кольори контрастніші; границі провінцій (губерній) відрізняються від кордонів держав (зокрема, між Австро-Угорщиною та Росією); назва першої із трьох карт-врізок, поданих внизу мапи, змінена з „Гіпсометрична карта малоруських земель" на „Гіпсометрична карта", другої і третьої — зняті взагалі. Михайло Грушевський у своєму першому томі „Історії України-Руси" (Львів, 1898 р.), описуючи територію розселення українського народу, базується на „Народописній карті..." Г. Величка. Степан Рудницький у творі „Огляд національної території України" (Берлін, 1923 р.) вважає „Народописну карту..." Величка першою етнографічною картою України, яка вийшла українською мовою [19, с. 18].

Після видання 1896 р. „Народописної карти..." Григорій Величко працював у 1898—99 рр. у Станіславівській, а в 1899—1903 рр. — у Тернопільській гімназії, 1899 р. став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка. Він друкує ряд праць, зокрема — „Географія України-Руси" (Львів, 1902 р., незакінчена). З початком XX століття раптом різко відходить від географії. Натомість починає активно займатись сільськогосподарською наукою. У 20-х роках переїжджає на Радянську Україну. Спочатку в Умань, де працює в сільськогосподарському інституті. Пізніше, на запрошення акад. С. Рудницького, до Харкова. Там він працював в очолюваному Рудницьким Українському науково-дослідному інституті географії і картографії. Помер у Харкові 1932 р. Степан Рудницький у рік смерті Г. Величка (4 червня) та за рік до свого арешту (1933 р.) писав, що той підготував першу географію України, склав першу мапу України і за це його можна назвати „Нестором української географії" [23, с. 76].

Література

[1] Батьківщина. — Львів, 1892. — Ч. 49. — С. 235-236.

[2] Берг Л. С. Русские этнические карты // Человек. — Ленинград, 1928. — № 1. — С. 63-66.

[3] Величко Г. Деякі замітки до етнографічної карти Руси-України // Діло. — Львів, 1893. — Ч. 52. — С. 1-2.

[4] Величко Г. Народописна карта українсько-руського народу. М 1:1 680 000. — Львів: Просвіта, 1896.

[5] Величко Г. Мала народописна карта українсько-руського народу. М 1:8 000 000 — Львів: Просвіта, 1897.

[6] Діло. — Львів, 1893. — Ч. 98.

[7] Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших 1887—1895. — Львів, 1908. — 431 с.

[8] Житє і слово. — Львів, 1897. — Кн. II. — С. 145-161.

[9] Зоря. — Львів, 1893. — Ч. 6.

[10] Кеппен П. Этнографическая карта Европейской России. М 1:3 150 000 — Санкт-Петербург: РГО, 1851.

[11] Кимакович М., Рожанський Л. Русь-Україна і Біла Русь. М 1:3 700 000. — Львів: РТП, 1892.

[12] Коссак М. Русини // Львовянин на рок 1862. — Львів: Ставропігійський інститут, 1862. — С. 91-105 + карта.

[13] Левицький В. Рец. на: Народописна карта українсько-руського народу // Зоря. — Львів, 1896. — Ч. 7.

[14] Миркович М.Ф., Риттих А.Ф. Этнографическая карта славянских народностей. М 1:4 200 000. — Санкт-Петербург, 1874.

[15] Павлик М. Михайло Петрович Драгоманов. 1841-1895. — Львів, 1896. — 442 + XXXIV с.

[16] Перський С. Популярна історія товариства „Просвіта". — Львів: Просвіта, 1932. — 268 с.

[17] Реклю Э. Земля и люди. Всеобщая география. — С.-Петербург: Общественная польза, 1898. — Кн. 3. — Т. V. — 1206 + 26 с.

[18] Ровенчак І., Симутіна А. Перші етнічні карти українських земель XIX століття // Пам'ятки України. — Київ, 1992. — № 1. — С. 22-26.

[19] Рудницький С. Огляд національної території України. — Берлін: Українське слово, 1923. — 143 с.

[20] Симутіна А. Григорій Величко та його „Народописна карта українсько-руського народу" // Сучасні проблеми географії населення в Україні. Тези доп. І Всеукр. семін. з геогр. насел. — Луцьк, 1993. — С. 19-20.

[21] Томашівський С. Етнографічна карта Угорської Руси. — Санкт-Петербург, 1910. — 93 с. + 2 кар.

[22] Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — Київ: Наукова думка, 1986. — Т. 49. — С. 484-489.

[23] Штойко П. Степан Рудницький. 1877-1937. Життєписно-бібліографічний нарис. — Львів: НТШ, 1997. — 184 с.

[24] Czoernig C. Ethnographische karte der Oesterreichischen monarchie. M 1:1 584 000. — Wien, 1856.

[25] Rittich A. Ethnographische karte von Russland. M 1:3 700 000 // Petermanns geographische Mitteilungen. — Gotha, 1878. — Bd. XII. — H. 54. — S. 1-43 + 2 kar.

Надія Бортняк

„Етнографічна карта Угорської Руси" початку XX ст.

„Етнографічна карта Угорської Руси", автором якої був Степан Томашівський, стала своєрідним підсумком зацікавлення вченого розселенням русинів-українців на території Угорщини. Створенню „Етнографічної карти..." передували ряд розвідок історика, опублікованих у „Записках Наукового товариства ім. Шевченка". Добре знання угорської мови (під час військової служби він спеціально записався в угорський полк) дало йому змогу подавати до видань НТШ рецензії на угорські наукові часописи (зокрема, орган мадярського історичного товариства „Сторіччя"), а також книги угорських авторів.

1903 р. виходить більша розвідка Томашівського „Угорські русини в сьвітлї мадярської урядової статистики", з якої автор розпочав підрахунок кількості русинів-українців на території Угорщини. У праці зіставлені дві книги, видані в Угорщині центральним статистичним урядом: Павла Балоґа „Народності на Угорщині" (1902 р.) та „Спис людності в краях угорської корони 1900 р. Ч. 1. Загальний опис по громадах".

На думку Томашівського, праця Балоґа „має на меті показати перевагу мадярського елемента у цифрах. Се провідна нитка автора. Розуміється ніякий поступ в історичних дослідах в теперішніх часах не викорінить подібних „історичних" поглядів в головах мадярських учених, бо цїлею їх — не наука, а політика (та й не тільки у Мадярів!)"[1]. Фальшиві дані про кількість русинів-українців подають мадярські офіційні переписи населення[2]. Некритичною назвав учений етнографічну карту словаків чеського дослідника Л. Нідерле, яка беззастережно приймає всі висновки П. Балоґа й офіційної статистики 1900/1901 рр.[3] Томашівський порівнює відомості про національність жителів північної Угорщини, наведені у цих книгах, і виявляє, що дані про кількість русинів-українців неправильні.

Угорську статистику та книги окремих авторів він порівнює із працями українських учених — В. Гнатюка, І. Петрушевича, І. Верхратського. Особливо цінними для української етнографії Томашівський вважає томи „Етнографічного збірника", видані В. Гнатюком, також розвідки вченого про національне питання в Угорщині: „Руські оселі в Бачці", „Словаки чи русини? (Причинок до вияснення спору про національність

західних русинів)", „Русини Пряшівської єпархії і їх говори", етнографічно-статистичний опис українських поселень у Банаті, працю І. Верхратського „Знадоби до пізнання угроруських говорів". У співавторстві з Гнатюком Томашівський підготував статтю „Українці" в енциклопедії „Ottü slovnik naucny"[4].

Узагальнивши результати праць українських вчених з етнографії, статистики та діалектології угорських русинів-українців і відзначивши тенденційний характер угорської статистики, на висновках якої ґрунтуються праці мадярських істориків, написані з орієнтацією на мадярські національно-політичні цілі, С. Томашівський приходить до висновку про нагальну потребу в етнографічній карті розміщення русинів-українців на території Угорщини.

Роботу над цією картою С. Томашівський розпочинає 1903 р. у співпраці з В. Гнатюком (на його ж пропозицію). Однак хвороба не дала можливості працювати Гнатюкові, тому Томашівський складає карту сам, при активній допомозі дружини Олени. Про хід підготовки карти Томашівський повідомляв В. Гнатюка, звертався до нього за допомогою у написанні назв східних комітатів Угорщини, їхніх руських відповідників, а також просив його скласти докладну етнографічну бібліографію угорських русинів[5].

1905 р. виходить праця С. Томашівського „Причинки до пізнання етноґрафічної теріторії Угорської Руси, тепер і давнійше", у якій розширено критичний апарат — проаналізовано дані всіх угорських урядових переписів населення за 1869, 1880, 1890, 1900 pp., а також дані 1839—51 pp. з книги Феньєша. Автор підтверджує свої висновки щодо попередньо зробленого ним аналізу новіших угорських урядових переписів. У цій праці подано реєстр понад 500 громад північної Угорщини із позначенням народності жителів.

„Етнографічна карта Угорської Руси" надрукована 1906 р. у Санкт-Петербурзі. Разом із ширшою розвідкою карта вийшла друком 1910 р. у випуску „Статей по славяноведению", які видала Імператорська Академія наук як підсумок міжнародного конгресу славістів.

У розвідці до карти Томашівський аналізує джерела й основну літературу для позначення етнографічних меж проживання русинів-українців. Головним, проте непевним джерелом автор бачить урядову статистику; він подає огляд діяльності австрійської урядової статистичної комісії у Відні. Видану директором цієї комісії Чернігом „Ethnographie der oesterreichischen Monarchie" (1857 р.) вважає вчений найкращим картографічним матеріалом із опублікованого на той час із позначенням Угорської Русі. До інших джерел при підготовці карти він відносить шематизми руських єпархій — Мукачівської та Пряшівської в Угорщині, етнографічні та фольклорні записи (Я. Головацького, І. Верхратського, В. Гнатюка), наукові розвідки українських, угорських, чеських, словацьких авторів. Томашівський подає також огляд виданих на той час етнографічних карт з позначенням Угорської Русі, додаючи критичний аналіз розміщення на них русинів-українців.

Етнографічна карта С. Томашівського, опублікована на початку XX ст., стала першою етнографічною картою, спеціально присвяченою Угорській Русі. Це, по суті, три карти в масштабі 1:300 000: перша визначає етнографічні межі проживання русинів-українців у північно-західній частині Угорщини, друга — у північно-східній, третя — зменшена орієнтаційна карта руських островів. Карта Томашівського цінна з топографічного боку: вона означує всі адміністративні громади у північній Угорщині — на головній руській території. Карта є також добрим джерелом у топонімічному плані, бо подає руські назви населених пунктів, у той час, коли в офіційних мадярських назвах від них не залишилось і сліду. Руський топонімічний матеріал автор брав із церковних шематизмів, урядових лексиконів і наукових праць.

До карти Томашівський додає докладний опис території Угорської Русі. Громадно русини-українці замешкували у повітах Мараморош, Угоча, Берег, Уг, Земплин, Шариш, Спиш, в інших — у формі островів.

Щодо кожного з цих повітів Томашівський наводить число людності за офіційним переписом і критично перевіряє ці дані за іншими джерелами. Це дало змогу Томашівському теоретично вивести число русинів-українців на території Угорщини у 500 тисяч, простір, замешкуваний ними, — на 14 260 км^2, головну область — 14 527 км^2. Карта супроводжується двома таблицями. Перша — із позначенням кількості громад, величини землі і населення у кожному повіті Угорщини, друга — із зазначенням загального числа людності і мовної та релігійної приналежності. Проте, докладне обчислення угорських русинів Томашівський вважав можливим лише за результатами наукової експедиції[6].

Готуючи карти розміщення русинів-українців в Угорській Русі і роблячи підрахунки їх кількості, Степан Томашівський думав про складання докладних етнографічних карт України. Про методологію створення карт він пише у методичних вказівках, опублікованих у „Хроніці НТШ"[7]. 1907 р. на засіданні етнографічної комісії НТШ він запропонував укладення етнографічних карт Галичини, Буковини, українських територій у складі Російської імперії. На думку Томашівського, ці праці могли б стати науковою основою для українських політичних домагань. Окрім підготовленої ним карти Угорської Русі, пропозиції не знайшли відгуку[8].

Дослідники початку XX ст. відзначали цінність „Етнографічної карти..." С. Томашівського. О. Назаріїв писав: „можемо сконстатувати, що се поки що найповажніша та найсолідніша з усіх існуючих наукова праця про кількість і етнографічну територію українців-русинів; результати обчислень і означення автора без сумніву найбільше з усіх існуючих наближаються до дійсності..."[9]. Відомий російський науковець О. Петров при підготовці власної етнографічної карти Угорського королівства станом на 1777 р. використовує „Етнографічну карту" С. Томашівського[10].

Сучасні дослідники історичної картографії також високо оцінили згадану карту С. Томашівського. Про це, зокрема, свідчить той факт, що найновіша „Оглядова мапа України", видана у Києві 1994 р. за редакцією Юрія Лози, для проведення етнічної межі між українцями та угорцями станом на XVII ст. і для картографування українсько-словацької та укра-

їнсько-угорської етнічних меж на початок XX ст. використовує „Етнографічну карту Угорської Русі“ Степана Томашівського, яка на сьогодні залишається цінним картографічним документом.

Примітки

[1] Томашівський С. Угорські русини в сьвітлї мадярської урядової статистики // Записки Наукового товариства ім.Шевченка (далі Записки НТШ). — Львів, 1903. — Т. 56. — Кн. VI. — С. 4.

[2] Там же. — С. 26, 27 [1].

[3] Там же. — С. 34.

[4] Мушинка М. Володимир Гнатюк // Записки НТШ. — Париж—Нью-Йорк—Сідней—Торонто, 1987. — Т. 207. Праці філологічної секції. — С. 99.

[5] Бортняк Н. Степан Томашівський: початки наукової та громадської праці до 1911 р. // Україна в минулому. — Київ—Львів, 1992. — Вип. II. — С. 107.

[6] Томашівський С. Угорські русини ... — С. 27.

[7] Томашівський С. В справі етнографічної карти України-Руси // Хроніка НТШ. — Львів, 1907. — Ч. 31. — Вип. III. — С. 23-27.

[8] Томашівський С. Королївство Галичини і Володимирії // Діло. — Львів, 1916. — Ч. 104. — С. 2-3.

[9] Назаріїв Ол. Етнографічна територія угорських Українців-Русинів // Записки НТШ. — Львів, 1911. — Т. 102. — Вип. II. — С. 165-192.

[10] Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 368, оп. 1, спр. 186, арк. 9.

Павло Штойко

Проблеми картографії доби Української Народної Республіки

Після Першої світової війни, зі зміною кордонів, частковим або повним перерозподілом територій, появою нових держав, редагування і видання географічних карт і атласів суттєво ускладнилося.

На початку XX ст. Україна була маловідомою не тільки для світу, але й для Європи. Українські землі було прийнято трактувати як російські, а згодом — як радянські (Східна Україна) та як польські, румунські, чехословацькі (Західна Україна) і т. д. За політичним статусом її територію було поділено між СРСР, Польщею, Румунією та Чехо-Словаччиною, тому й картографія українських земель — це складова картографії цих країн[1].

Україна як частина колишньої Росії була позбавлена урядових картографічних установ — організацію проведення геодезичних, топографічних і картографічних робіт на державному рівні виконувало Військове відомство — Військово-Топографічне управління Генерального Штабу у Петербурзі (Санкт-Петербурзі) з філіями у Ризі, Києві, Одесі, в Сибіру, на Кавказі (Тбілісі) і в Туркестані (Ташкенті). Їхнім завданням було виконання топографічних зйомок, результати яких відправлялися на доопрацювання і друк до Санкт-Петербурга в Головне Управління. У Сибіру, Туркестані та на Кавказі філії носили назву „Військово-топографічні відділи", в Європейській Росії — „Штаби військових округів".

Вони здійснювали астрономічні спостереження, тріангуляцію, знімальні роботи, що служило основою для виготовлення карт.

Українська картографія, на думку Володимира Огоновського, зародилася наприкінці XVIII ст. (у 1779—1781 рр.), коли „20 бунчукових і військових товаришів і канцеляристів „Малоросійської Колегії" дали картографічне знімання Гетьманщини"[2].

У першій половині XIX ст. майже вся територія України була покрита тріангуляційною сіткою і топографічним інструментальним зніманням. Ці роботи проводилися Корпусом військових топографів, Гідрографічним управлінням та межовим відомством Росії.

До Першої світової війни і під час неї, Росія видала військово-топографічні карти в мірилах 1:21 000 (т. зв. півверстова) і 1:42 000 (одноверстова), 1:84 000 (двоверстова), 1:126 000 (триверстова), 1:420 000 (десятивер-

стова), 1:1 050 000. Географічно довжина цих карт подана від Пулково. Найкращими з них вважають карти 1:21 000 та 1:84 000 з багатою топографією й гіпсометрією. Вони охоплюють лише західні частини українських земель; інші ж карти відображають майже всі українські землі.

У 1919 р. було створено Вище Геодезичне управління (Українське геодезичне управління як відділення Вищого Геодезичного управління утворено у 1924 р.). Його завданням було прокладання основних тригонометричних рядів другого класу та заповнення суцільною другокласною і третьокласною сітками просторів, що лежать між цими рядами (розвиток сіток нижчих класів для цілей землеустрою та потреб промисловості України майже не фінансувався[3]).

В Австрії (пізніше Австро-Угорщині) з 60-х рр. XVIII ст. до 90-х рр. XIX ст. проводилося чотири знімання. Перше (1763—1787 рр.) охоплювало територію Галичини та Буковини (1:28 000) на основі геометричної сітки; друге — (1806—1868 рр.) у тому ж мірилі, що й перше, рельєф зображений штрихами, спочатку на основі кадастрової, а пізніше тріангуляційної сітки. Австрійська тріангуляція була поєднана з російською і пруською тріангуляціями. Третє знімання (1870—1886 рр.) проводилося у мірилі 1:25 000, а четверте „точне" знімання виконувалось у цивільних цілях з 1895 р. у мірилі 1:25 000 (рельєф зображався горизонталями і штрихами). У 1873—1890 рр. Віденським географічним інститутом (заснованим 1839 р.) була видана спеціальна карта Австро-Угорської монархії (1:75 000). З усіх 746 аркушів на територію Галичини припадав 101 аркуш[4].

У 1873—1876 рр. інститутом була створена одноколірна Генеральна карта Центральної Європи (1:300 000 і 1:750 000), а в 1879—1914 рр. — Генеральна карта Середньої Європи в мірилі 1:200 000, яка складалася на основі карти мірила 1·75 000. Після Першої світової війни Військовий географічний інститут зайнявся оновленням і удосконаленням старих європейських карт у мірилі 1:25 000 і 1:75 000. Обидві вони гіпсометричні „в сполуці з рисками". Охоплюють лише землі, які входили до складу Австро-Угорщини. На інших теренах рельєф зображено тільки рисками (штрихами). Окрім вказаних топографічних карт, на основі матеріалів чотирьох знімань, кадастрових робіт та інших картографічних матеріалів, Віденським інститутом та іншими геодезичними установами Австро-Угорщини та Німеччини було створено цілу низку загальногеографічних спеціальних карт (1:200 000, 1:300 000, 1:400 000, 1:750 000). Географічна довжина на всіх цих картах вимірюється від Ферро.

На території Західної України від середини XVII ст. до першого поділу Польщі знімань Польською державою не проводилось. Поширеними були копії карти Боплана (карти України із різних Атласів, наприклад, Й. Гомана, П. Шенка, М. Пітта, Т. К. Лоттера та ін.). У тодішній Польщі не було своєї карто-геодезичної служби. Картографо-геодезичні роботи на території Західної України після Першої світової війни проводились Військово-географічним інститутом (WGI). У 1919 р. він мав знімальні планшети мірила 1:25 000 і відбитки карт мірила 1:75 000, відбитки російської двоверстки і ряду німецьких топокарт. Переробивши іноземні карти, Варшавський інститут у 1923 р. видав тимчасову карту польською мовою

(1:1 000 000). Усі карти, видані Польщею (1:25 000, 1:100 000, 1:300 000, 1:1 000 000) були гіпсометричні. Географічні довжини на них подані подвійно — Грінвіч-Ферро. 1927 р. у польській картографії можна вважати переломним — у цьому році Варшавський інститут розпочав прокладання нової загальної тріангуляційної сітки і проведення знімань у мірилі 1:10 000, 1:20 000, 1:25 000, 1:50 000 та виправлення карти 1:25 000.

Тимчасовим виданням була оперативна карта 1:300 000, одержана шляхом репродукції з німецької карти цього ж мірила, та карта 1:750 000, отримана аналогічно з австрійської карти цього ж мірила.

Карти 1:25 000, 1:100 000, 1:300 000 мають докладну гіпсометричну основу, насичені багатьма елементами топографії з географічними довжинами, орієнтованими на Грінвіч і Ферро.

У 20—30-ті рр. українські землі зображались на багатьох картах, опублікованих у російських (радянських), польських, румунських, чехословацьких географічних і картографічних часописах, в атласних виданнях („Geograficzno-statystyczny Atlas Polski" Е. Ромера (Львів—Варшава, 1921), „Polski Atlas Kongresowy" (Львів—Варшава, 1921), „Powszechny Atlas Geograficzny" Е. Ромера (Львів, 1930, 1934 та ін.).

Картографічні, топографічні та геодезичні роботи на території Румунії проводились Військово-географічним інститутом (створеним у 1873 р.). Частина українських земель у складі Румунії представлена гіпсометричною картою в мірилі 1:100 000, зразком якої служила австрійська карта 1:75 000, на якій горизонталі проведені штрихами. Державна карта Румунії видавалась у мірилі 1:50 000. Крім цього, проводились топографічні знімання у мірилі 1:20 000 (перевидана австрійська карта румунською мовою 1:200 000). На територію Бессарабії створювалась карта 1:20 000 на основі старих австрійських (1:25 000) і російських (1:21 000) карт. До початку 30-х років XX ст. знімальні роботи в Румунії проводились на основі австрійських та російських тріангуляцій. Створення нової тріангуляційної сітки здійснювалось Військово-географічним інститутом і Дирекцією кадастру, і лише наприкінці 1930-х рр. було створено карти 1:500 000 і 1:750 000 (копія Віденського Військово-географічного інституту) та деякі інші карти.

На Закарпатській Україні, в районі Карпат, зокрема Надсяння і Лемківщини (1919—1939 рр.), картографічні, топографічні та геодезичні роботи проводились Празьким Військово-географічним інститутом (з 1918 р.). Перші топографічні роботи інститут розпочав у 1920-х рр. виданням карт у мірилі 1:25 000, а наприкінці 1920-х рр. розпочались нові знімання у мірилі 1:20 000 (подекуди 1:10 000).

В основу карт 1:25 000, 1:75 000, 1:200 000, 1:750 000 взяті дещо кореговані карти Віденського Військово-географічного інституту. До 1938 р. була створена карта Чехословаччини, що включала Закарпаття, райони Карпат, зокрема Верхнє Надсяння та Лемківщину, у мірилі 1:1 000 000. Крім топографічних карт, Празький Військово-географічний інститут видав цілий ряд спеціальних карт Чехословаччини, наприклад, „Геологічна карта республіки М. 1:360 000", „Етнографічна карта Чехословаччини в М. 1:500 000" та ін.[1]

Картографічний відділ при Військово-Топографічному управлінні Головного управління Генерального штабу в Петербурзі, володіючи великими технічними силами, небагато зробив для просвітницьких потреб Росії, тоді як приватне картовидавництво колишнього офіцерського корпусу військових топографів Ільїна „цілком оволоділо ринком". Його виданнями були оздоблені стіни бідних сільських і зразкових міських класів.

У Західній Європі особливо заслуговує на увагу Географічний Інститут Юстуса Пертеса у Ґоті.

Ґота у XIX ст. була важливим німецьким картографічним осередком. Саме там у 1785 р. Йоган Ґеорг Юстус Пертес заклав славний Картографічний інститут, у стінах якого працювали Адольф Стілер, Генріх Берггауз, Теодор Еміль ф. Сидов, Карль Фогель[5]. У 1920-х рр. інститут очолював професор О. Зупан.

Важливими картографічними установами Західної Європи того часу були: у Великобританії — Дж. Бартоломью в Единбурзі; у Франції — фірма Гашет і К; у Німеччині, окрім інституту Юстуса Пертеса в Ґоті, — Фельгаген і Клазінг у Лейпцигу (ще один інститут у Лейпцигу — Дебеса — до 30-х рр. нічим про себе не заявив). Крім згаданих, було ще декілька менш відомих інститутів, наприклад, у Відні Фрейтаг і Берндт; у Берліні — Дітріх Реймер, у Парижі — Арман Колен, у Німеччині в Брауншвейгу — Вестерман та інші; у Стокгольмі — Літографічна установа Генерального Штабу; у Львові — Ромер[6].

З проголошенням Української Народної Республіки Міністерство освіти в Києві порушило питання про видання карт для українських шкіл. Для вирішення цього питання в найкоротший час було створено комісію, яка, не маючи перед собою ні відповідних картографічних закладів, ні належних фахівців, допустила низку помилок.

У Києві не було належних умов для видання карт, атласів, глобусів. Для того, щоб якось підтримати столичні установи, Міністерство освіти вирішило дати частину замовлень місцевим приватним видавництвам, а частину — власнику „Галицької накладні" Якову Оренштайну. Про це свідчить його лист від 2 липня 1918 р. до Міністерства освіти, в якому він пропонує „всі свої здібності як накладця й видавця [...], досвіди і сили предоставити в розпорядження будівничим молодої української культури". Найближчою програмою цього видавця в ділянці картографії було „видання: 1) малого географічного атласу, 2) великого географічного атласу, 3) історичного атласу, 4) 10 великих стінних карт, 5) ріжних гльобів"[7].

З приїздом у Київ Я. Оренштайн запропонував Міністерству, „щоби воно зволило замовлення на картографічні предмети розділити", — одну частину картографічної продукції дати київським підприємствам, а іншу віддати йому і тоді „вирішить Високе Міністерство, чия праця і виконання більше відповідатиме научним і культурним цілям"[8].

Для виконання картографічних робіт, потрібних військам фронту, в Кам'янці-Подільському був організований картографічний відділ при Управлінні начальника інженерів фронту — інженер-генерала Костянтина Величка (1856—1927). Від часу проголошення самостійної України (1918 р.), коли військові операції поширились на простори колишнього

Південно-Західного фронту, з ініціативи геодезистів — полковника Климента Бражника та капітана Костянтина Андрєєва — цей картографічний відділ було перенесено до Києва і за наказом Генерального секретаріату з військових справ прилучено до Управління київської військово-топографічної зйомки[9].

Через відсутність техніків картографічного фаху, технічних пристосувань та приладів цей відділ своїми працями не вийшов за межі звичайної літографії.

У часи Першої світової війни випускалися топокарти для фронтів у 1—3 кольори невисокої якості, малою кількістю каменів і будь-яких гравіювальних приладів. Дрібні гравіювальні роботи виконувалися ручним способом граверами. З готових карт знімалися фотографічним способом копії і розмножували друкуванням на машинах. Через малу кількість каменів, відсутності фотоцинкографії, кліше робилося на перевізному літографському папері, і тоді поза межами відділення вони підготовлювалися для випуску наступних видань. У минулому відділення обслуговувало більше сотні осіб, але влітку 1918 р. опустіло, тому в Картографічному відділенні зовсім неможливо було організувати великі роботи, і для цієї мети організовували приватні літографії[10].

При переході картографічного відділу у відомство Українського військового міністерства та переформування його для потреб Української держави багато працівників відділу демобілізувалися. Серед тих, хто залишився, були головний редактор Костянтин Андрєєв та редактор Віктор Рум'янцев. Незадоволені видавництвом військово-топографічних карт, обмежених „вузькими рамками казенності", що виключали будь-яку ініціативу, обидва пішли в запас і присвятили себе картографічній справі. Їхнє завдання полягало у створенні в Києві Картографічної установи наукового характеру (щось на зразок кращих приватних установ Австрії та Німеччини) для обслуговування шкіл. Улітку 1918 р. Міністерство народної освіти уклало угоду з картографами і замовило перше видання двох шкільних мап Півкуль і Європи. Обидві карти — і Півкуль, і Європи — видані для товариства „Вернигора" і Міністерства народної освіти — вважаються окремими самостійними картографічними творами, виготовленими членами колишнього картографічного бюро „Учебная карта".

Частину шкільних карт іноді виготовляли малознані закордонні літографічні заклади, тому уряд УНР отримував замовлення на картографічну продукцію не завжди за дійсними цінами і з великою затримкою.

Ознайомившись із працею Географічного інституту Юстуса Пертеса, Міністерство народної освіти мало в планах забезпечити майбутню установу у Києві підручним матеріалом з географії та картографії, досвідченими кадрами і виконавцями робіт. При першій нагоді планувалося ввезти з-за кордону машини, технічний матеріал, щоб задовільнити хоча б мінімальні потреби школи та наочно показати, як можна досягти результату при правильній організації робіт навіть у таких установах, як літографії м. Києва. Виконання деяких карт було розпочато ще в серпні попереднього року при сприянні Дошкільної Комісії при Міністерстві народної освіти і фінансовій підтримці Київської Спілки закладів дрібного

кредиту: зокрема, у світ вийшла „Шкільна мапа України" (12000 примірників — 1 примірник на 1 аркуші), складена і виконана картографічним бюро „Учебная карта" за К. Пейкером, Гауслабом, О. Тілло та ін. під загальною науковою редакцією проф. Павла Тутковського[11]. При фінансовій підтримці товариства „Вернигора" світ побачила карта Півкуль (накладом 5000 примірників, на 4 аркушах один примірник).

Віктор Рум'янцев звернувся з доповідною запискою до Міністра освіти у справі виготовлення шкільних географічних карт (2.1.1918—6.11.1918), в якій виклав стан організації робіт карт Півкуль і Європи. Всі замовлення чотирьох частин півкуль, чотирьох частин карти Європи закінчені. Для організації робіт, їхнього технічного виконання, К. Андрєєву вдалося виїхати до Австрії 19 вересня. Згідно із запискою, найбільшою була проблема перевезення паперу із-за кордону, через що вартість його зростала більш як у двічі, хоч ціни на папір за кордоном були низькими. Окрім того, приватні літографії в Києві після двомісячного страйку мали дуже багато приватних і казенних замовлень.

К. Андрєєву, при сприянні українського посла у Відні, вдалося зв'язатися з представниками Віденського Військово-Географічного інституту, які взялися виконати карту Півкуль і Європи під керівництвом К. Андрєєва на їхньому папері, обіцяючи перевезти карти як військовий вантаж, що звільняє папір від мита. Робота може бути розпочата негайно в разі підтвердження Міністерством освіти свого замовлення. Згідно з умовою про видання шкільних мап, Міністерство народної освіти в особі Міністра Петра Холодного і вже згаданих картографів — К. Андрєєва і В. Рум'янцева — беруть на себе розробку елементів, з яких складається мапа, зміст і спосіб виконання, їх друк у власній чи чужій друкарні. Додамо, що мова йде насамперед про мапи Півкуль і Європи. Картографічне бюро „Учебная карта", організатором якого був Климент Бражкин, 20.4.1918 р. розпалося.

У цьому ж році картографічний відділ Головного геодезичного управління видав 54 аркуші спеціальної карти України 1:420 000 і 1:1 050 000 (4 аркуші), і 1:1 680 000 (П. Тутковського) та два плани Києва у мірилі 1:210 000 на 6-ти аркушах з українською номенклатурою[12, 13].

У ділянці української просвіти зростала потреба в географічних підручниках, ставилось питання про виконання великої програми картовидавництва та забезпечення географічними картами шкіл до початку навчального року. Гостро стояла проблема професійного перекладу географічних назв на українську мову. Навіть Київ, як столиця, не дав у картографічній галузі найнеобхіднішого і цілком залежав від петербурзького видавництва. Центр українського політичного та громадського життя був перенесений за кордон, головним чином до Відня, де численними українськими організаціями велась величезна робота економічно-політичного характеру, яка вимагала картографічної інформації про територію України. Щоб задовільнити ці потреби, необхідно було створити відповідний орган.

З ініціативи Міністра закордонних справ п. Темницького та тимчасово виконуючого обов'язки посла Полетики з 1 листопада 1919 р. при Посольстві Української Народної Республіки у Відні почала функціонува-

ти „Картографічна секція“, яка складалася із завідуючого секцією геодезиста Костянтина Андреєва, його помічника картографа — Тирса Петрівського, перекладача — Ігоря Федіва. Бюджет секції становив 21 000 корон. Витрати секції покривались із сум, відпущених посольству на інформаційні цілі. Завданням секції було:

1) видання і постачання для українських інституцій та організацій потрібного картографічного матеріалу (карти, картограми, діаграми);

2) перепровадження урядових замовлень на картографічні матеріали;

3) складання проектів, ескізів, кошторисів на урядові картографічні видання;

4) інформування українських установ про картографічні новини;

5) збирання зразків карт з метою організації картографічного музею при секції, який давав би повну і наочну інформацію урядовцям державних та інших установ, відрядженим для замовлення карт з України;

6) налагодження зв'язків з великими закордонними картографічними видавництвами;

7) ознайомлення відповідних українських організацій та установ з цими видавництвами;

8) вивчення справи картографічної техніки за кордоном[14].

За два місяці свого існування секцією було налагоджено зв'язки з австрійським Міністерством закордонних справ, яке дало дозвіл на навчання геодезисту К. Андреєву (на правах вільного слухача в стані службовця) у Віденському Військово-Географічному Інституті. Картограф Т. Петрівський проходив навчання у Брюсселі (Бельгія).

Незабаром секція поставила перед собою нові завдання:

1) випущену невеликим накладом операційну карту всієї України (1:400 000) вислати, як зразок, до штабу отамана Петлюри з тим, щоб після ухвалення її в штабі надрукувати потрібну кількість;

2) на вимогу багатьох українських організацій завершити друкування адміністративної карти України з точним нанесенням державно-етнографічних меж, губерніальних та повітових;

3) виготовити матеріали та ескізи всіх українських інституцій за кордоном та українських колоній у Сибіру, Північній та Південній Америці;

4) продовжити проектування економічно-промислових карт, картограм, діаграм та атласів України при допомозі українських організацій та окремих осіб, використовуючи матеріали архівів Відня;

5) співпрацювати з видавничою Педагогічною комісією, яка прибула до Відня з приводу видання шкільних карт;

6) пропонувати свої послуги Міністерству пропаганди для видання карт різними мовами, діаграм та картограм інформаційного характеру;

7) входити у зв'язок з усіма українськими інституціями для задоволення їхніх потреб[15].

Очевидно, через відсутність коштів картографічна секція при Посольстві Української Народної Республіки проіснувала лише до початку 1920 р.

Міністерством народної освіти УНР була створена Педагогічна комісія, яку очолював Антін Крушельницький (колишній міністр народної освіти), і 28 жовтня 1919 р. вона була відряджена за кордон. Місія мала на меті:

1) нав'язати за кордоном відносини з авторами, які могли б написати потрібні для шкіл республіки підручники, замовити їх і копії рукопису переслати до Міністерства для рецензії;

2) провести перегляд праць приватних видавництв, які працювали за кордоном на кошти Міністерства народної освіти;

3) закупити друкарню і літографію для справ державного видавництва;

4) закупити і прислати до Міністерства зразки карт, картин з історії, географії, природознавства та ін.;

5) розпочати підготовку до видання картин з історії України, географії, геології, а також словників та енциклопедій для школи тощо.

Педагогічна місія прибула до Відня 15 листопада 1919 р. Залишившись „без коштів не тільки до праці, але й до життя", міністр фінансів Б. Мартос повідомив, що всі місії за кордоном розпускаються, тому й Педагогічну місію чекає така ж доля. З приїздом члена Директорії А. Макаренка становище місії змінилося і вона розпочала свою діяльність. Членам місії було виплачено частину плати та розширено її склад. До Педагогічної місії для видавничих справ причислено Галактіона Поліщука, уповноваженого від Міністерства земельних справ, та для організації картографічного геодезичного відділу — професора Степана Рудницького[16]. Та через брак коштів Педагогічна місія існувала лише номінально: 18 лютого 1920 р. Голова місії Антін Крушельницький звертається до члена Директорії Української Народної Республіки А. Макаренка з пропозицією створити при Педагогічній місії спеціальний картографічний відділ для праці на користь української школи. Це було цілком реально, оскільки Відень мав на той час відповідні українські наукові та технічні сили. На чолі відділу А. Крушельницький пропонує поставити С. Рудницького, який з 6 листопада 1919 р. під ч. 7 числився радником (VI класу) лондонської дипломатичної місії. Його помічниками — Тирса Петрівського, радника (VII класу) лондонської дипломатичної місії, та Михайла Бондаренка, віце-директора Межового Департаменту Міністерства земельних справ, уповноваженого з 20 вересня 1919 р. під ч. 720[17].

Загалом праця Педагогічною місією велася нескоординовано та несистематично.

Головним напрямком роботи місії була видавнича справа. Так, листом від 6 вересня 1920 р. до посла Української Народної Республіки у Відні повідомлялося, що складається до друку географія Русової для VI класу єдиної школи та Фещенка-Чопівського „Економічна географія України" для XII класу єдиної школи, а також готова до друку „Географія Рудницького для I-IV класу гімназії"[18].

Зі звернення головного Отамана УНР Симона Петлюри в Ставці дізнаємося, що до 8 жовтня 1920 р. через брак коштів не надруковано жодної книжки, хоч цілий ряд книжок складається або готові до друку та чекають на папір. А. Крушельницький з цього приводу писав: „узгляднюючи потреби учнів, технічних шкіл і всіляких академій, для яких ми не маємо рішучо ніяких книжок, а супроти незнання європейських мов нашою молоддю засудимо її на користування московськими університетськими книжками, я з тривогою дивився увесь час на нашу шкільну і освітню будуччину і

звертав увагу всіх урядових чинників на це сумне і грізне для нас явище"[19]. Для потреб української школи і громадянства та піднесення української культури голова Педагогічної місії просив уповноважень від Петлюри (як гаранта від уряду УНР) залучити спілку австрійсько-італійського капіталу на роздрук книг.

З 1 квітня 1921 р. тимчасово посаду голови Педагогічної місії займав Д. Дорошенко.

1917 р. став продовженням давно розпочатого розвитку української картографії. З'являється „Оглядова карта українських земель" С. Рудницького у книзі „Україна наш рідний край" (Відень: Накл. вид-ва „Шляхи" у Львові; перевид.: Львів, 1921). У 1918 р. виходить „Стінна фізична карта України" (1:1 000 000, з п'ятьма побічними картами 1:5 000 000; Відень: Накл. НТШ, Фрейтаґ і Берндт), а в 1918 і 1920 рр. — „Стінна фізична карта Європи" (1:3 000 000, Відень: Накл. Вернигора, Фрейтаґ і Берндт, 1920); аналогічна карта для шкіл була вміщена у „Початковій географії для народних шкіл" (Київ – Львів – Відень: Вернигора, 1919); Стінні фізичні карти Азії, Африки, Північної Америки, Південної Америки, Австралії й Океанії (1:10 000 000, Київ – Львів – Відень: Вернигора, 1920).

У 1920 р. Г. Гасенко при співучасті С. Рудницького випустив у світ плакат „Україна в своїх етнографічних межах" з уміщеною на ньому невеликою картою без мірила (Гасенко Г., Рудницький С. Україна в своїх етнографічних межах. Вид. 2-е. — Київ—Відень, 1920). На карті плаката подана інформація про національну символіку України, територію, населення, виробництво найважливіших видів продукції та ін., а також карта „Українці в світі" (1:75 000 000, 2-е вид. Відень: По світу, 1920).

1918 р. під наглядом П. Тутковського Головне геодезичне управління України видає спеціальну 54-аркушну карту 1:420 000, чотириаркушну 1:1 050 000 та 1:1 680 000. Окремі карти виходять у Кам'янці-Подільському. Пізніше з'являється „Геополітична карта України" невідомого автора (Харків: Вид. Комісії шляхів, 1919), адміністративна „Карта Народної Західно-Української Республіки" (знаємо про неї лише з пізнішої польськомовної копії)[20]. М. Осінчук складає „Карту Західної області Української Народної Республіки" 1:750 000, 1919. У 1920-х рр. ряд економічних карт і картосхем видають „Кооперативні союзи України та філії їх на 1. VII. 1919" (Київ, 1920). Але ці перші українські карти швидко стали маловідомими і недоступними навіть для вчених, а згодом, під тиском різних обставин — забороненими і забутими.

Як зазначає Олег Купчинський[21], варто згадати про оригінальні українські карти та картосхеми, уміщені в працях М. Грушевського (Ілюстрована історія України. — Відень, 1917), М. Кордуби (Північно-західна Україна. — Відень, 1917), С. Томашівського (Стара Україна. — 1924, XII), К. Дубняка (Хазяйство Полтавщини. — 1922), П. Тутковського (Природна районізація України. — Київ, 1922; Загальне землезнавство. — Київ, 1927) та ін. У 1925 р. за редакцією К. Воблого виходить „Економічна географія України". Краєзнавча комісія ВУАН видає краєзнавчі збірники для Волині, Поділля, Полтавщини. З'являються ілюстровані картосхеми-довідники, туристичні путівники тощо.

У 1921 р. вийшла друком одноаркушна „Мапа України" (вид. Центрального статистичного управління України), у 1922 р. — „Шкільна мапа Української Соціалістичної Радянської Республіки" (1:1 050 000, вид. Головного комітету соцвиховання НК Освіти).

1927 р. уже в Радянській Україні С. Рудницький сформулював першочергові завдання розвитку української географії: „Топографічна картина українських земель дуже сумна [...] Українських землезнавців ждуть на цім полі величезні завдання. Вони мусять довести до утворення окремого державного географічно-картографічного інституту, який зайняв би ся в першу чергу виготовленням топографічних карт у розмірі бодай 1:1 000 000 для всіх українських земель.

І то карт, які відповідали б вимогам модерної картографії так науковим, як і практичним [...] Головні змагання українських землезнавців мусять бути зосереджені на цій підставовій топографічній карті, без якої — можна сміло сказати — ніякі докладні досліди над природою й культурою України є неможливі"[22].

Примітки

[1] Купчинський О. Причинки до історії української картографії 30—40-х років XX століття. Микола Кулицький // Mappa Mundi: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996. — С. 789-808.

[2] Огоновський В. Атлас України й сумежних країв (рецензія) // Життя і знання. — Львів, 1937. — Ч. 3. — С. 95.

[3] Остащенко-Кудрявцев Б. П. Картография Украины // Естественные производительные силы УССР: Сб. очерков. — Вып. 5: Материалы к построению пятилетнего и генерального плана. — X., 1928. — С. 87-100.

[4] Павлова В. П. Картографическое изучение территории Украинской ССР (исторический обзор): Автореферат дисс. ... канд. геогр. наук. — К., 1954.

[5] Sirko M. Zarys Historii Kartografii. — Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Sklodowskiej, 1999.

[6] Шокальский Ю. Современные географические атласы и их сравнение // Записки Одесского общества естествоиспытателей. — 1928. — Т. XLIV. — С. 375-385.

[7] ЦДАВО України у Києві, ф. 2201, оп. 1, спр. 703, арк. 1 зв.

[8] Там же.

[9] ЦДІА України у Львові, ф. 361, оп. 1, спр. 146, арк. 84.

[10] ЦДАВО України у Києві, ф. 2201, оп. 1, спр. 704, арк. 19.

[11] Тутковський П. Матеріяли для бібліографії мапознавства України (Мапи, плани, атласи, альбоми, мапознавча література). — К., 1924. — Ч. 1.

[12] Кулицький М. Топографічні карти України // Енциклопедія Українознавства: У 2 т. — Мюнхен—Нью-Йорк, 1949. — С. 36-37.

[13] Колодій Г. Картографія // Енциклопедія Українознавства. — Т. 3. — Львів, 1994. — С. 980-982.

[14] ЦДІА України у Львові, ф. 361, оп. 1, спр. 146, арк. 69.

[15] Там же, арк. 69, 70 зв.

[16] Там же, арк. 81.

[17] Там же, арк. 84.

[18] Там же, арк. 199.

[19] Там же, арк. 309.

[20] ЦДІА України у Львові, ф. 742, оп. 1, спр. 719.

[21] Купчинський О. Цит. праця.

[22] Рудницький С. Завдання географічної науки на українських землях // Червоний шлях. — Харків, 1927. — № 3. — С. 106-107.

Уляна Іваночко

Функціональна організація Галичини на основі картографічно-статистичних матеріалів XIX ст.

Для створення узагальнюючої картини, що відображала б рівень урбанізованості й функціональної організації території Галичини в австрійський період (1772—1918), зокрема у другій половині XIX ст., важливе значення має дослідження території нашого регіону на основі статистичних і картографічних джерел цього періоду.

У 1828 р. були опубліковані як додаток до статистичних таблиць Австрійської монархії „Tafeln zur Statistik der oesterreichische Monarchie“ за цей рік „Карта Галичини та Буковини“[1] із позначенням головного міста провінції та міст-центрів округів (Kreisstädte), а також певної кількості міст, яка не зовсім збігається із статистичними даними (разом їх — 49[*]), та „Карта доріг“[2], на якій вказано поселення, що не зафіксовані у статистичних джерелах початку XIX ст. як міста[**]. Згодом, у 1847 р., у Відні професором Людвіґом фон Шедіусом та інженером Самуелем Бляшнеком була видана „Карта королівства Угорщини, королівства Хорватії, Славонії, Далматії, великих князівств Семигороддя, Узбережжя та військових кордонів“. Вона охоплювала також територію королівства Галичини та областей, що прилягали до Кракова. Ця карта була виконана в масштабі 1 віденський дюйм : 6 520,0444 сажнів (тобто 1:547 684). Щодо Галичини, то тут подано адміністративний поділ території на округи (Kreise). Поселення поділяються на три категорії: міста, містечка та села з відзначенням головного міста землі. Також вказано головні функції міста в гірничо-добувній промисловості (зокрема копальні), освітні, поштові та комунікаційні функції (переправа на річках), місце сплаву лісу. Нанесено мережу доріг, причому з класифікацією їх на шосе, комерційні та другорядні (бічні) дороги. Залізниця на території Галичини тут не вказана[3].

Станом на середину XIX ст. територія Галичини з офіційною назвою Королівство Галичини і Лодомерії (Володимирщини) разом з Великим князівством Краківським займає 1 569 кв. географічних миль[4] (78 496 кв. км[5]) з населенням 5 290 973 мешканці, зокрема Східна Галичина — 972 кв. географічні милі з населенням 3 120 023 особи, що проживали у 56 містах, 138 містечках і 3 499 селах[6]. Усе це засвідчує також карта за 1848 р. „Галичина й Лодомерія“ (мал. 2), що була долучена до праці

І. Ступницького, на якій зафіксовано поділ території Галичини на округи з їх межами, вказані міста, містечка й волості. Крім того, тут нанесено головні й другорядні дороги, залізничні колії, вказано основні поштові функції[7].

У проміжку між 1850/1—1857 рр. була проведена чергова адміністративно-територіальна реорганізація та розмежування Галичини за етнічним складом населення на Східну й Західну, що призвело до зміни статусу окремих міських поселень. У статистиці 1857 р. Галичина вже виступає у двох частинах, східній, удвічі більшій за площею і кількістю населення (3 012 849 мешк.), яка налічує 45 міст і 163 містечка, та західній (1 584 621 мешк.). В окрему провінцію виділена Буковина[8].

Детальніший поділ території Галичини з межами судових та податкових округів подає „Оглядова карта новозорганізованих судових округів коронних земель Королівства Галичини й Володимирії та герцогства Буковини" за 1855 р.***, яка була долучена до статистичного покажчика „Alphabetisch geordnetes Ortschafts-Verzeichniß der Königreiche Galizien und Lodomerien so wie des Großherzogthums Krakau und des Herzogthums Bukowina mit Berücksichtigung der politischen und gerichtlichen Eintheilung, und Angabe der Pfarren, Postämter und landtäslichen Eigenthümer". Тут вказано міста, містечка та села з виділенням головного міста королівства, основну мережу доріг з доповненням поштовими функціями та функціями щодо обміну коней. Округи поділяються на судові та податкові повіти, центрами яких, поряд з містами і містечками, досить часто виступають села. Частина міст і містечок залишилися без адміністративних функцій. Судові та податкові повіти переважно об'єднані попарно у судові округи, а суд розташовується в одному з окружних міст. Також на головних поштових трасах вказано села, в яких є обмін коней та розташовані поштові експедиції. На карті зазначено лише залізницю, що вела з Вроцлава і Варшави через Краків і Західну Галичину до Львова, майже дублюючи поштову трасу. На цей період її будівництво було завершене до Ярослава[9].

Аналогічну інформацію містить й оглядова карта, що долучена до карти Куммерсберґа[10]. Основна ж карта Куммерсберґа за 1855 р. на 50 аркушах, виконана в масштабі 1 австрійська миля = 2 ½ віденського дюйма (тобто 1:119 464), подає й межі кадастрових ґмін[11].

Цього ж року складено „Карту Галичини із зазначенням кадастрових громад" на 28 аркушах, що зберігається у ЦДІА України у Львові[12]. На основі цієї карти у 1890 р. з внесенням деяких змін щодо поділу території Галичини та прокладення залізниці видано наступну карту провінції, де на окремому аркуші вказано також площу кадастрових громад (із зазначенням їх кількості), що належать до певного податкового та судового повіту, які в свою чергу об'єднані в окремий політичний повіт. Разом тут зафіксовано на території Галичини 74 політичні повіти і 178 судових повітів, що складалися з 5 941 кадастрової громади[13].

Влаштування додаткових судових та податкових повітів стимулювало розвиток залучених до центральних функцій містечок.

За адміністративним поділом Галичини від 23 січня 1867 р. існуючі досі політичні округи (повіти) (politische Bezirke) поділяються на повітові

староства (Bezirks-Hauptmannschaften), які в той же час існували і як судові повіти (Gerichtsbezirke)[14]. Кількість населення центрів судових повітів наприкінці XIX с. дещо збільшується порівняно з I половиною XIX ст. Наприклад, у Жовківському повітовому старостві (мал. 5-6) у центрах судових повітів, зокрема у місті Жовкві, станом на 1843 р. було 3 909 мешканців, а згідно з даними перепису 1880 р. ця кількість зростає майже вдвічі й становить 6 794; на 1843 р. у містечку Мости Великі — 2 172 мешканці, а на 1880 р. — 3 809; на 1843 р. у містечку Куликів — 2 483 мешканці, а на 1880 р. — 3 226[15]. Тобто, за 37 років населення міста Жовква збільшилося на 73,8 %, а містечок Мости Великі — на 75,4 % і Куликів — на 29,9 %[16].

Зріст населення спонукав також до розвитку окремих функцій у поселеннях і в повітах загалом. Зокрема, від 1 липня 1888 р. Жовківський повіт з населенням 80 936 осіб, з них греко-католиків — 58 325, римо-католиків — 12 433, юдеїв — 9 465, інших віросповідань — 713, утворює окремий шкільний округ, шкільна рада та шкільний інспектор якого перебували в Жовкві. У 1895/6 шкільному році в Жовківському повіті існувало 56 народних шкіл: 45 з українською мовою викладання, 9 — з польською і 2 — з німецькою; 49 однокласних, 5 двокласних, 1 трикласна й 1 чотирикласна[17].

Узагальнюючи функціональний розподіл по містах, містечках та інших поселеннях на прикладі Жовківського повіту станом на 1900 р., можна зазначити, що протягом досліджуваного періоду сформувався розподіл загальних функцій у різних поселеннях повіту. Концентрації спеціальних функцій простежуються в місті-центрі повітового староства та містах чи містечках-центрах судових повітів, які, будучи пунктами адміністративного управління, стають одночасно промисловими і торгівельними осередками. Деякі адміністративно-обслуговуючі функції повторюються в окремих селах, які розташовуються здебільшого на основних шляхах (це є початком містотворчих функцій, що подекуди давало підстави для надання статусу містечка).

Великий вплив на міське й містечкове населення мала релігія. Найбільш розвиненою була церковна сфера, об'єкти якої є в кожному поселенні: церкви, філіальні церкви, каплиці. Українське населення було об'єднане в основному Церквою східного греко-католицького обряду. Адміністративні осередки церковної сфери (деканати, монастирі тощо) тяжіли більше до крайового центру, столичного міста Львова. Забезпеченість сакральними спорудами двох головних націй була в однакових пропорціях (наприклад, у Жовківському повіті на 65 128 греко-католиків припадає 55 сакральних споруд, з них 36 парафіяльних і 19 філіальних церков, а на 14 330 поляків (римо-католиків) — 14 сакральних споруд, з них 4 костели й 10 каплиць). Високого розвитку набула система народної (початкової) освіти, об'єкти яких є у всіх селах і на деяких хуторах[18].

Гіршою була ситуація із закладами вищої та спеціальної освіти, які концентрувалися в основному у Львові, що сповільнювало ріст регіонального міського населення.

Отже, зазначимо, що кожен з округів (повітів, циркулів) не був одиницею, повністю відокремленою в урбанізаційному, соціальному й економічному відношенні щодо решти території Галичини (і Східної зокрема).

Територія та функції кожного округу (повіту) розвивалися залежно від загальних потреб краю, враховуючи місцеві умови, тому ті реформи й реорганізації, що проводилися протягом XIX ст., зазнавали тут деяких видозмін.

Простежити ці особливості кожного з округів, детальніше і глибше дослідити їх у контексті всієї території Галичини дозволяє двостороннє опрацювання картографічних і статистичних джерел, що видавалися у цей період.

Примітки

[1] Karte von Galizien und der Bukowina// Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Jg. 1. Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln. — Wien, 1828. — Tb. 90.

* Найбільшу стабільність щодо кількості міських поселень у Галичині протягом XIX ст. фіксують щорічники „Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie" та пізніші „Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich" і „Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder dann der Militärgränze", які опиралися на регулярні переписи населення в Австрійській монархії.

[2] Staßenkarte у: Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Jg. 3. Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. — Wien, 1830. — Tb. 68. На цій карті зафіксовано основні дороги в межах Австрійської імперії, крім того зазначено дороги, збудовані державним коштом.

** На основі даних цих карт складено мал. 1.

[3] Опис за: Karte des Königreichs Ungarn, der Königreiche Croatien, Slavonien, Dalmatien, des Grossfürstenth. Siebenbürgen, des Küstenland und der Militair Grenze. IIte durchgehends umgeänderte, auf astronomische Bestimmungen gegründete und dem gegenwärtigen Zustande des Landes entsprechende Ausgabe, nebst dem Königreiche Galizien und dem Gebithe von Krakau, so wie den angrenzenden Theilen des Österreich: Kaiserstaates / Herausgegeben von Ludwig von Schedius, K. Rath u. Professor an der K. Ung. Universität, und Samuel Blaschnek, Ingenieur in Pest. — 1847.

[4] Stupnicki H. Galicya pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym. Z mapą Galicyi, łącznie z obwodem krakowskim i Bukowiną. — Lwów, 1849. — S. 1.

[5] Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 4, спр. 145; Karpiniec J. Problem miast byłej Galicyi (od 1772 do poł. XIX w.). Dysertacja dokt. — Uniwersytet Jana Kazimira we Lwowie, 1934. (Rękopis). — S. 1 (14). Згідно з: Chołodecki Białynia J. Lwów w XIX stuleciu. — Lwów, 1928. — S. 1, дані щодо території Галичини становлять 78 497 кв. км, у порівнянні з тим, що „Tafeln zur Statistik..." за 1828 р. подають станом на 1827 р. Галичину як другу, після Угорщини, за величиною провінцію Австрійської імперії із територією 1 508 австрійських кв. миль (або 1 576 географічних кв. миль (що становить 86 780 кв. км [У. І])) із населенням 4 501 087 мешканців.

[6] Stupnicki H. Galicya...

[7] Опис за: Мара „Galicya i Lodomeria" у: Stupnicki H. Galicya...

[8] Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. — Wien, 1857. — S. 38, Tb. Absolute und relative Bevölkerung; S. 79, Tb. Vergeichende Uebersicht.

*** На основі цієї карти зроблено мал. 3.

[9] Опис за: Uibersichtskarte der neuorganisirten Gerichts, und Verwaltungs Bezirke der Kronländer Königreich Galizien und Lodomerien und des Herzogthums Bukowina // Alphabetisch geordnetes Ortscnafts-Verzeichniß der Königreiche Galizien und Lodomerien so wie des Großherzogthums Krakau und des Herzogthums Bukowina mit Berücksichtigung der politischen und gerichtlichen Eintheilung, und Angabe der Pfarren, Postämter und landtäslichen Eigenthümer // Skorowidz wszystkich miejscowości, położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi jakotež w wielkim Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem, pod wzglę-

dem politycznej i sądowej organizacyi kraju wraz z dokładnem oznaczeniem parafii, poczt, właścicieli tabularnych, ułożony porządkiem abecadłowym. — Lemberg, 1855. Ця карта виконана у масштабі 1 австр. дорожня миля = ¼ віден. дюйма (тобто 1:1 194 635).

[10] von Kummersberg, Carl Kumerer Ritter (k. k. Hauptman). Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Großsgerzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern. — Wien, 1855.

[11] Ibid.

[12] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 720, оп. 1, спр. 196. Карта Галичини із зазначенням кадастрових громад. 1855 р., 28 арк.

[13] За: ЦДІА України у Львові, ф. 720, оп. 1, спр. 197. Карта Галичини із зазначенням кадастрових громад. 1890 р. — 19 арк. Фрагмент цієї карти показано на мал. 4.

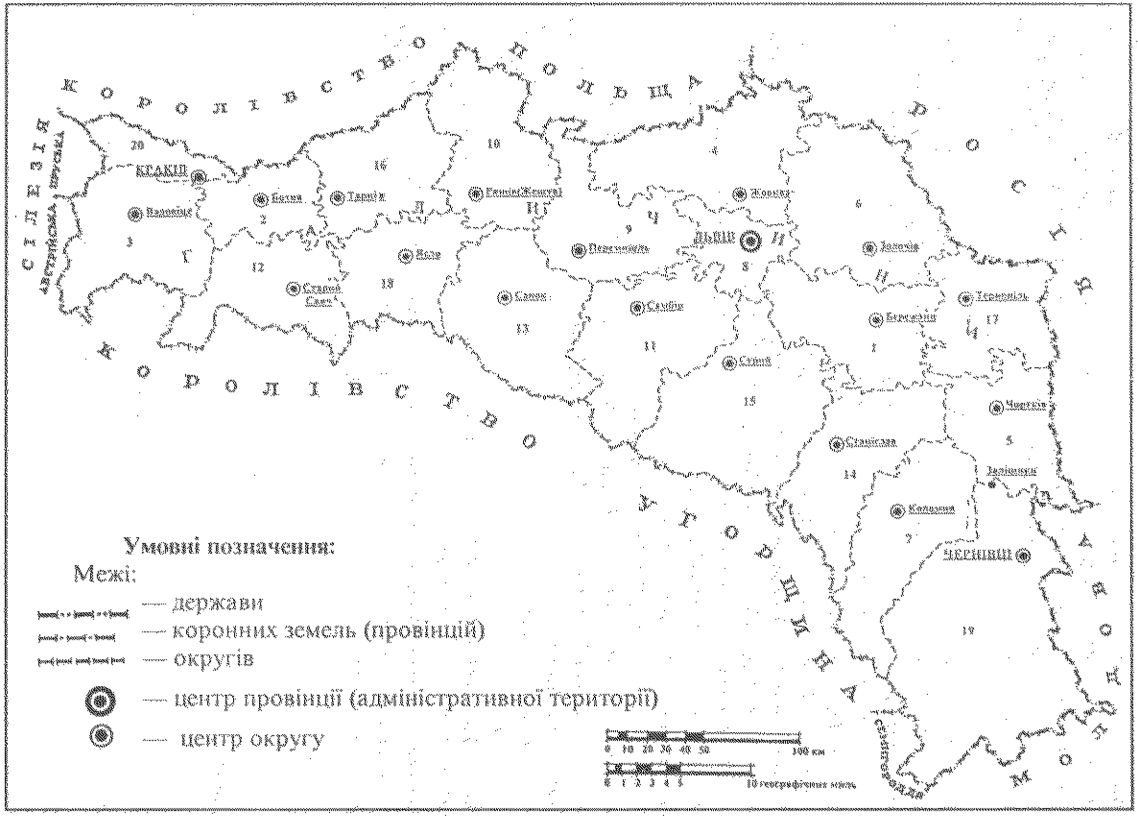
[14] Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, dann der Militärgränze. Nach der Zählung vom 31. December 1869 / Bearbeitet und herausgegeben von der k. k. Statistischen Central-Commission. I. Heft. Bevölkerung nach Geschlecht, Religion und Aufenthalt. — Wien, 1871. — S. 31-34. Tabelle. Ergebnisse der Zählung im Jahre 1869; S. 238-245. Tabelle. Galizien; Die Habsburger Monarchie 1848—1918 / Herausgegeben von Alois Brusatti. Band I. Die wirtschaftliche Entwicklung. — Wien, 1973; B. II. Verwaltung und Rechtswesen. — Wien, 1973; B. III. Die Völker des Reiches. 1. Teilband; 2. Teilband. — Wien, 1980.

[15] Rutowski T. Ludność miast, miasteczek, gmin wiejskich i obszarów dworskich podług wyznania i narodowości // Rocznik statystyki przemysłu i handlu krajowego. — Lwów, 1888. — Z. 9. — S. 65-68. Tablica IV. Wzrost ludności miast i miasteczek od roku 1843, 1851, 1869 do r. 1880; Orts-Repertorium des Königreiches Galizien und Lodomerien mit dem Grossherzogthume Krakau. Auf Grundlage der Volkszählung vom Jahre 1869 bearbeitet von der k. k. statistischen Central-Commission. — Wien, 1874. — S. 266-267. Tb. Landes-Uebersicht; Spezial-Orts-Repertorien der im Oesterreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Spezial-Orts-Repertorium von Galizien / Hrsg. von der k. k. statistischen Central-Commission. — Wien, 1886. — XII. Galizien. — S. 508-509. Tb. Galizien (Galicya); S. 8-507; Spezial Orts-Repertorien der im Österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Special-Orts-Repertorium von Galizien / Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volszählung vom 31. Dezember 1890. — Wien, 1893. — XII. Galizien. — S. 705-706. Tb. Galizien (Galicya); S. 6-704.

[16] Іваночко У. Урбанізаційні особливості Жовківського циркулу [повіту, округу] та системи його міських поселень протягом австрійського періоду (1772—1918) в контексті розвитку регіональних і місцевих функцій // Історична, мистецька, архітектурна спадщина Жовкви: проблеми охорони, реставрації та використання. — Жовква—Львів, 1998. — С. 66.

[17] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa. 1895. — T. XIV. — S. 821-822.

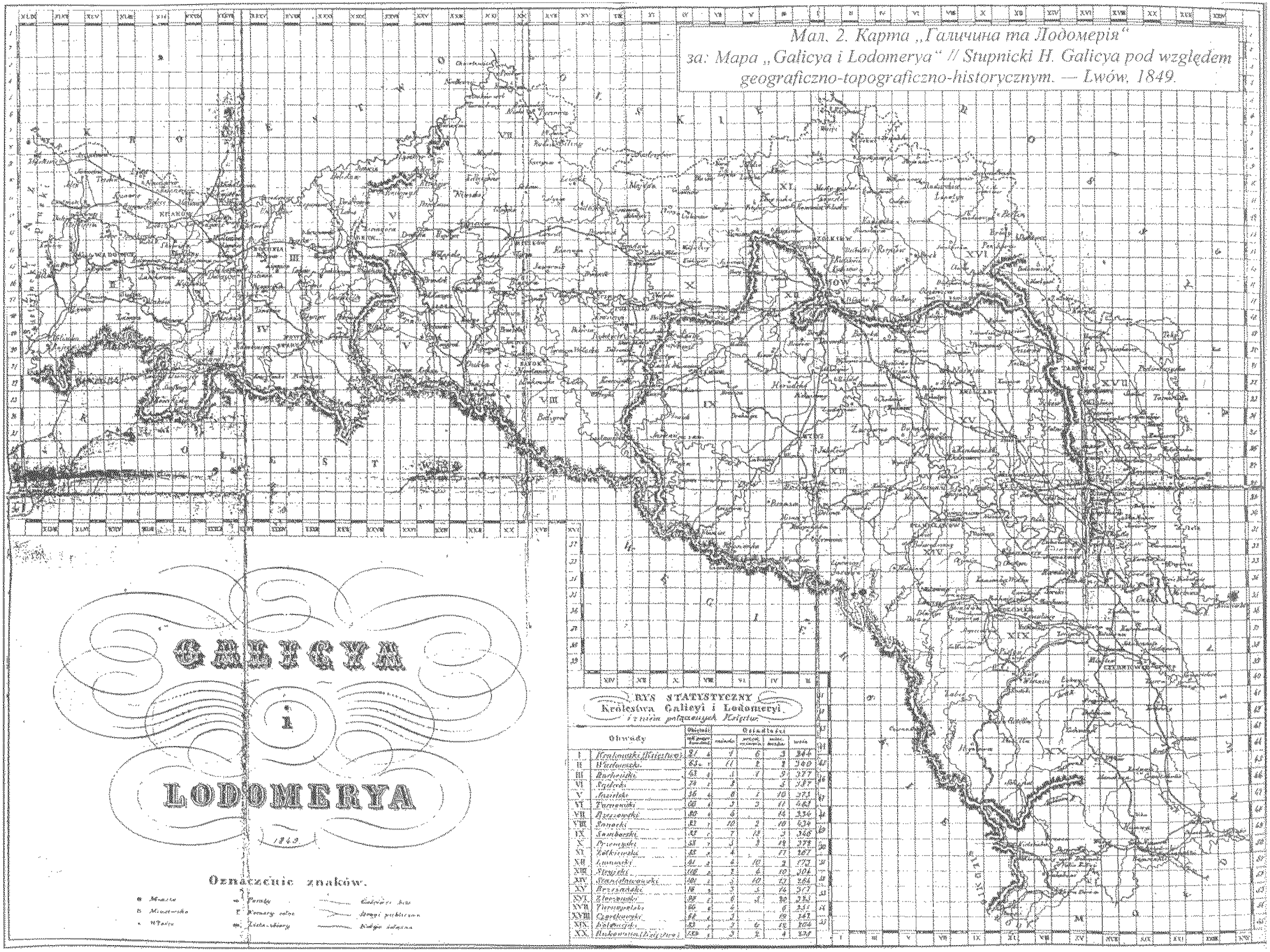
[18] За даними: Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Königreiche und Länder. Gemeindelexikon von Galizien / Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. — Wien, 1907. — XII. Galizien. — S. 790-802.

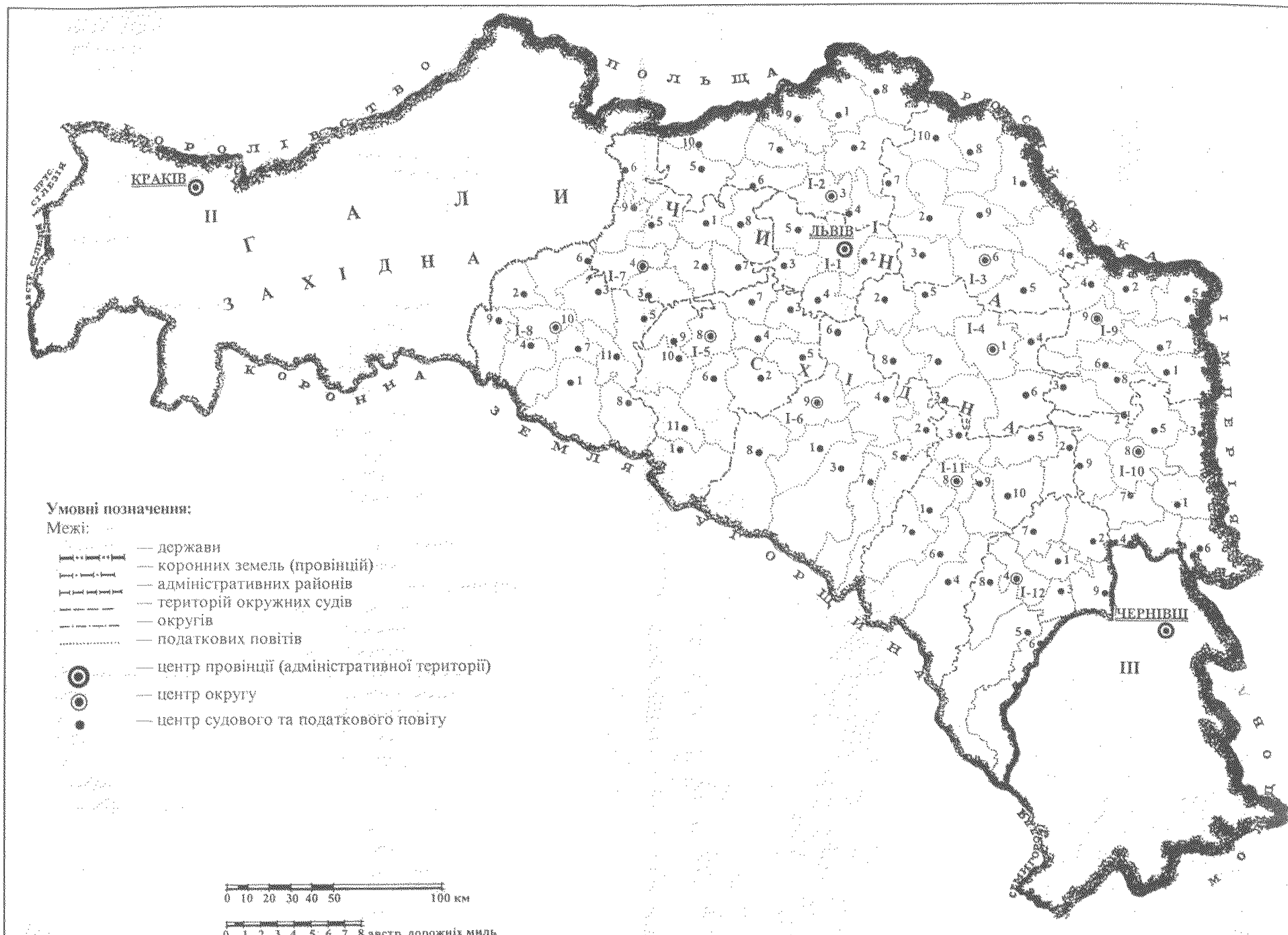
1 — Бережанський округ
2 — Бохенський округ
3 — Вадовіцький округ
4 — Жовківський округ
5 — Заліщицький (з 1816 р. — Чортківський) округ
6 — Золочівський округ
7 — Коломийський округ
8 — Львівський округ
9 — Перемиський округ
10 — Ряшівський (Жешувський) округ
11 — Самбірський округ
12 — Сончський округ
13 — Саноцький округ
14 — Станіславський округ
15 — Стрийський округ
16 — Тарнівський округ
17 — Тернопільський округ
18 — Ясельський округ
19 — Буковина (князівство) [округ Чернівці]
20 — Краківський округ (князівство)

Мал. 1. Поділ території Галичини на округи

Опрацьовано за: Karte von Galizien und der Bukowina // Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie. Jg. 1. Versuch einer Darstellung der österreichischen Monarchie in statistischen Tafeln. — Wien, 1828. — Tb. 90.

Мал. 2. Карта „Галичина та Лодомерія“
за: Mapa „Galicya i Lodomerya“ // Stupnicki H. Galicya pod względem geograficzno-topograficzno-historycznym. — Lwów, 1849.

Мал. 3. Адміністративний поділ території Східної Галичини (станом на 1855 рік) на новозорганізовані судові та адміністративні повіти (за новими постановами Львівського намісництва)

Опрацьовано за: Uibersichtskarte der neuorganisirten Gerichts, und Verwaltungs Bezirke der Kronländer Königreich Galizien und Lodomerien und des Herzogthums Bukowina // Alphabetisch geordnetes Ortschafts-Verzeichniß der Königreiche Galizien und Lodomerien, so wie des Großherzogthums Krakau und des Herzogthums Bukowina mit Berücksichtigung der politischen und gerichtlichen Eintheilung, und Angabe der Pfarren, Postämter und landtäslichen Eigenthümer / Skorowidz wszystkich miejscowości, położonych w Królestwie Galicyi i Lodomeryi jakoteż w wielkim Księstwie Krakowskiem i Księstwie Bukowińskiem, pod względem politycznej i sądowej organizacyi kraju wraz z dokładnem oznaczeniem parafii, poczt, właścicieli tabularnych, ułożony porządkiem abecadłowym. — Lemberg, 1855.

Умовні позначення:

I — адміністративний округ та окружний суд Львів

Суди I-ї інстанції:

— окружний суд Львів:

I-1 — округ **Львів** з судовими та податковими повітами:

1 — **Львів**
Львів (магістрат)
2 — Винники
3 — Городок
4 — Щирець
5 — Янів

I-2 — округ **Жовква** з судовими та податковими повітами:

1 — Белз
2 — Великі Мости
3 — **Жовква**
4 — Куликів
5 — Любачів
6 — Немирів
7 — Рава
8 — Сокаль
9 — Угнів
10 — Цішанув

— окружний суд **Золочів**:

I-3 — округ **Золочів** з судовими та податковими повітами:

1 — Броди
2 — Буськ
3 — Глиняни
4 — Заложці
5 — Зборів
6 — **Золочів**
7 — Кам'янка Струмилова
8 — Лопатин
9 — Олесько
10 — Радехів

I-4 — округ **Бережани** з судовими та податковими повітами:

1 — **Бережани**
2 — Бібрка
3 — Бурштин
4 — Козова
5 — Перемишляни
6 — Підгайці
7 — Рогатин
8 — Ходорів

— окружний суд **Самбір**:

I-5 — округ **Самбір** з судовими та податковими повітами:

1 — Бориня
2 — Дрогобич
3 — Комарно
4 — Лука
5 — Меденичі
6 — Підбуж
7 — Рудки
8 — **Самбір**
9 — Стара Сіль
10 — Старе Місто
11 — Турка

I-6 — округ **Стрий** з судовими та податковими повітами:

1 — Болехів
2 — Войнилів
3 — Долина
4 — Журавно

5 — Калуш
6 — Миколаїв
7 — Рожнятів
8 — Сколе
9 — **Стрий**

— окружний суд **Перемишль**:

І-7 — округ **Перемишль** з судовими та податковими повітами:

1 — Краковець
2 — Мостиська
3 — Нижанковичі
4 — **Перемишль**
5 — Радимно
6 — Синява
7 — Судова Вишня
8 — Яворів
9 — Ярослав

І-8 — округ **Санок** з судовими та податковими повітами:

1 — Балігрод
2 — Бжезів (Бжозув)
3 — Бірча
4 — Буковсько
5 — Добромиль
6 — Дуб'єцько
7 — Лісько
8 — Лютовиська
9 — Риманів
10 — **Санок**
11 — Устрики Дольні

— окружний суд **Тернопіль**:

І-9 — округ **Тернопіль** з судовими та податковими повітами:

1 — Грималів
2 — Збараж
3 — З[-о-]лотники
4 — Ігровиця
5 — Медин
6 — Микулинці
7 — Скалат
8 — Теребовля
9 — **Тернопіль**

І-10 — округ **Чортків** з судовими та податковими повітами:

1 — Борщів
2 — Будзанів
3 — Гусятин
4 — Заліщики
5 — Копичинці
6 — Мельниця
7 — Тлусте
8 — **Чортків**
9 — Язловець

— окружний суд **Станіслав**:

І-11 — округ **Станіслав** з судовими та податковими повітами:

1 — Богородчани
2 — Бучач
3 — Галич
4 — Делятин
5 — Монастириська
6 — Надвірна
7 — Солотвино
8 — **Станіслав**
9 — Тисьмениця
10 — Тлумач

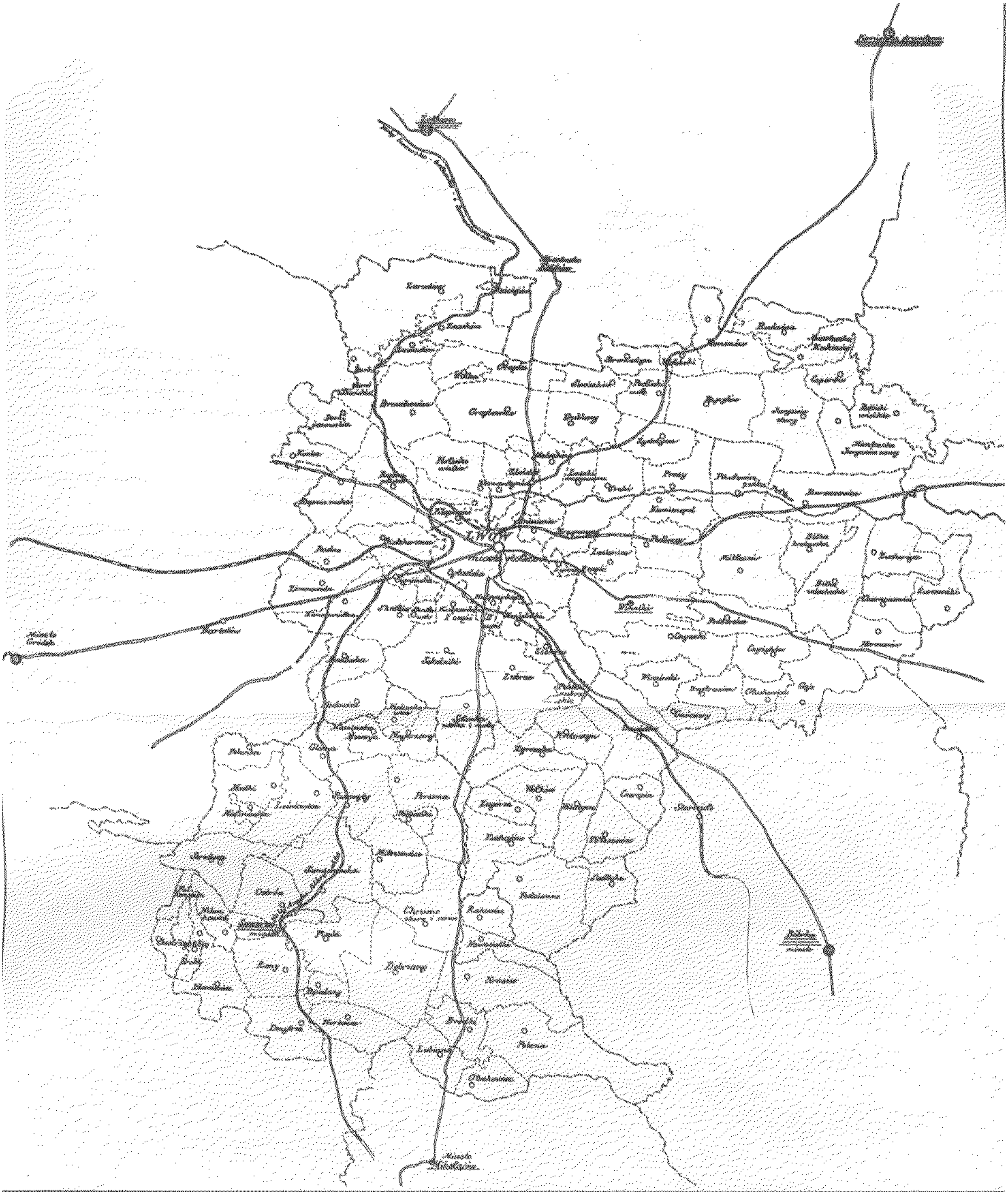
І-12 — округ **Коломия** з судовими та податковими повітами:

1 — Гвіздець
2 — Городенка
3 — Заб[-о-]лотів
4 — **Коломия**
5 — Косів
6 — Кути
7 — Обертин
8 — Печеніжин
9 — Снятин

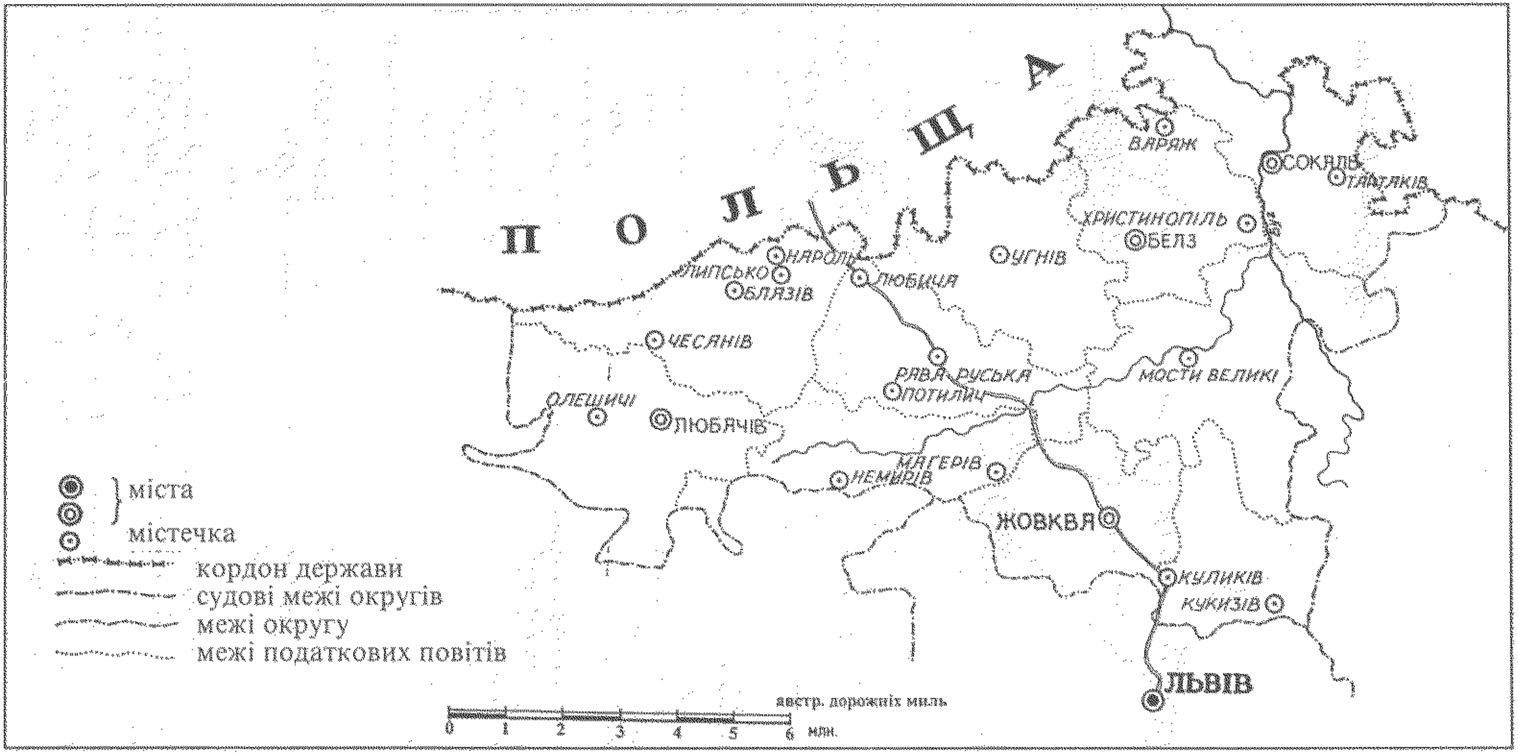
II — Адміністративний округ та окружний суд (суд II інстанції) Краків із судами I інстанції: Краків, Новий Сандець (Сонч), Тарнув, Ряшів (Жешув).

III — Герцогство Буковина:

Суд II інстанції Чернівці.

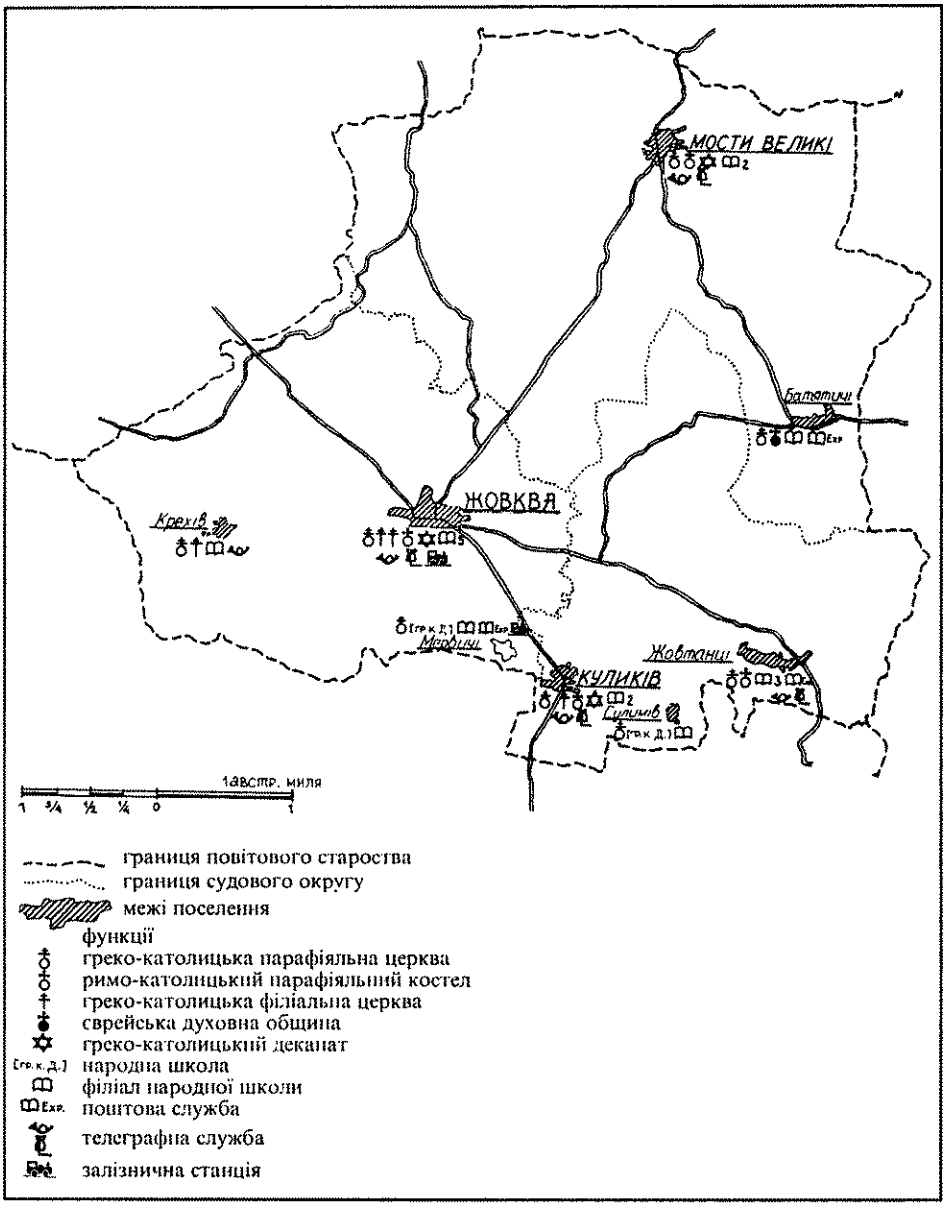

Мал. 4. Територія Львівського повіту в II половині XIX ст.
Фрагмент з „Карти Галичини з зазначенням кадастрових громад“ 1890 р.
у: ЦДІА України у Львові, ф. 720, оп. 1, спр. 197, 19 арк.

Мал. 5. Територія Жовківського округу середини XIX ст.

Опрацьовано за: Uibersichtskarte der neuorganisirten Gerichts, und Verwaltungs Bezirke der Kronländer Königreich Galizien und Lodomerien und des Herzogthums Bukowina, у: Alphabetisch geordnetes Ortschafts-Verzeichniß der Königreiche Galizien und Lodomerien, so wie des Großherzogthums Krakau und des Herzogthums Bukowina mit Berücksichtigung der politischen und gerichtlichen Eintheilung, und Angabe der Pfarren, Postämter und landtäslichen Eigenthümer. — Lemberg, 1855.

Мал. 6. Розподіл функцій по поселеннях Жовківського повіту станом на 1900 р.

Опрацьовано за даними: Gemeindelexikon der im Reichsrate vertretenen Konigreiche und Länder. Gemeindelexikon von Galizien / Bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900. — Wien, 1907. — XII. Galizien; на основі: von Kummersberg C. K. R. Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Großsgerzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern. — Wien, 1855.

Мирослав Дністрянський

Історія формування українсько-білоруського державного кордону в контексті етнополітичних проблем

Одна з найдовших ділянок державного кордону України — це кордон з Білоруссю, який складає 1084 км. В історичному відношенні лінію кордону можна поділити на дві частини: ділянка кордону на схід від межі Рівненської і Житомирської областей формувалася протягом 1920-х рр., західна ділянка була волюнтаристськи встановлена у 1939 р. Складні історичні обставини, суб'єктивність у визначенні лінії кордону зумовили її помітну невідповідність міжетнічному розселенню, що сьогодні створює етнополітичні проблеми, зокрема щодо статусу і становища українського автохтонного населення на території Білорусі.

Початки офіційного розмежування відносяться до часів розпаду Російської імперії і формування новітньої української та білоруської державності. На той час питання українсько-білоруської етнічної межі було досить добре вивчене і відображене в етнографічних, етногеографічних і картографічних працях завдяки експедиційним дослідженням, що їх проводила Російська академія наук та інші наукові установи. В основу методики розмежування було покладено різні лінгвістичні критерії, насамперед визначення крайньої межі поширення характерних для кожної мови явищ, а також результати перепису населення 1897 р. З огляду на наявність перехідної смуги українсько-білоруських діалектів, низький рівень національної самосвідомості дискусійним залишалося питання про національну приналежність населення лише невеликих ареалів, зокрема в районі гирла Прип'яті. Так, на етнічній карті західного слов'янства і Західної Русі Г. Д. Флоринського (Київ, 1911) українсько-білоруська межа проходила по лінії Нарва — Прилуки — Картуська Береза — Іванцевичі — гирло Горині — по Прип'яті до м. Мозир — далі на південь до р. Молонь, тоді знову на схід до гирла Прип'яті і далі Дніпром до Києва. Фактично по тій самій лінії проходила українсько-білоруська етнічна межа на етнічній карті чеського вченого Нідерле. На т. зв. карті діалектів російської мови

(відповідно до тодішньої офіційної російської ідеології українська і білоруська мови розглядалися як наріччя російської), складеній діалектичною комісією Російської академії наук (Петроград, 1914) українська етнографічна межа навіть була зміщена на кілька кілометрів на північ, а в районі Мозира — на схід, але в цілому район гирла Прип'яті визначався як перехідний. Переважно український характер Берестейщини і Пінщини засвідчує і етнічна карта білоруського вченого Е. Карського, хоч проведена ним лінія розмежування дещо зміщена на південь. На більшості українських етнічних карт — Г. Величка, С. Рудницького, І. Зілинського, В. Кубійовича, І. Сидорука — за основу (з незначними відхиленнями) взято лінію Нарва — Пружани — Вигоновське озеро — гирло р. Стир — далі по Прип'яті до Мозира — на південь до Єльська — на схід до гирла Прип'яті — по Дніпру до гирла р. Сож і далі близько до сучасного державного кордону України. В районі історичної Стародубщини міжетнічне розселення мало дифузний характер: ареали компактного проживання українців чергувалися з відповідними ареалами білорусів і росіян.

За переписом 1897 р. українське населення складало абсолютну більшість у Брестському, Кобринському і Більському повітах.

Українська Народна Республіка, яка Третім універсалом була проголошена державою у федеративному зв'язку з Росією, спочатку досить обережно ставила питання про свої кордони, у т. ч. і північні. Тривалий час на переговорах щодо визначення території її державного впливу на півночі партнером УНР була не білоруська сторона, а російські центральні уряди. Намагаючись толерувати сусідні сторони, Центральна Рада рішуче не заявила про український характер Кубані, Підляшшя, частини Бессарабії та Криму, що пізніше мало негативні міжнародно-правові наслідки. Після проголошення 22 січня 1918 р. повної незалежності УНР її делегація взяла участь у переговорах у Бресті з країнами Четвірного союзу і Радянською Росією. В результаті політичного визнання всіма сторонами УНР і підписання 9 лютого 1918 р. мирного договору було визначено західні і північно-західні кордони УНР. Білоруська сторона на переговорах як суб'єкт міжнародних відносин не була представлена. В районі українсько-білоруського міжетнічного пограниччя північно-західний кордон УНР проходив по лінії Високо-Литовськ — Пружани — Вигоновське озеро[1]. Пізніше УНР поширила свою владу на Пінський, Мозирський і Річинський повіти. Згідно зі „Законом про поділ України на землі", прийнятим 6 березня 1918 р., до складу УНР було включено, як окремі адміністративні одиниці, Підляшшя (з центром у Бресті), Дреговицьку землю (з центром у Мозирі)[2].

У березні 1918 р. була проголошена Білоруська Народна Республіка (БНР), делегація якої у квітні цього ж року прибула до Києва для офіційного врегулювання прикордонних проблем. Білоруська сторона зразу ж заявила, що вона не визнає Берестейської угоди, оскільки не була на переговорах представлена, і запропонувала свій проект розмежування, який мало узгоджувався з етнічними реаліями[3]. Керівництво БНР, вважаючи її спадкоємицею середньовічного Литовського князівства, виходило з того факту, що Берестейське воєводство в складі Речі Посполитої належало

безпосередньо до Литви, й ігнорувало інші історичні факти, зокрема включення до української козацької держави часів Б. Хмельницького Турово-Пінщини і навіть частини етнічнобілоруських земель. За білоруським проектом, поданим пізніше на мирну конференцію в Парижі, до Білорусі повинна була перейти велика частина Правобережжя Прип'яті з містами Мозир, Пінськ, Брест[4]. Українська сторона не відмовилася від етнічного принципу. Білоруська Національна Рада не отримала міжнародного визнання і поступово втратила реальну владу, що і привело до безрезультатного завершення переговорів.

Після приходу до влади гетьмана П. Скоропадського до складу Української Держави, зокрема Чернігівської губернії, було прилучено (зі стратегічних міркувань) переважно етнічнобілоруський Гомельський повіт Могилівської губернії, а Пінський, Мозирський і Річицький повіти Мінської губернії — об'єднано в окремі староства[5]. Офіційні переговори щодо розмежування в районі українсько-білоруського розселення гетьманський уряд вже проводив із Радянською Росією, запропонувавши провести кордон по лінії Вигоновське озеро — Глуськ — Жлобин — Рачин — північна межа Чернігівської губернії, яка в районі гирла Прип'яті відступала від української етнічної межі на північ. Російська сторона не брала до уваги ні етнічний, ні історичний принципи і керувалась лише воєнною кон'юнктурою та стратегічними інтересами забезпечення центру продовольством і сировиною, використовуючи будь-який привід для зриву переговорів, що в підсумку і зумовило їх безрезультатність.

Коли на більшій частині України владу захопили більшовики, питання кордонів УСРР вирішувалось уже на інших засадах. Її уряд, ігноруючи національні принципи державотворення, підписав у 1919 р. із Литовсько-Білоруською республікою і РСФРР Договір про кордони, згідно з яким кордони між республіками проводились в основному по губернських межах. З Литовсько-Білоруською республікою офіційний кордон було проведено по північній межі Волинської губернії і західній межі Чернігівської губернії. Північні кордони Чернігівської губернії (Суразький, Новозибківський, Білгородський і Грайворонський повіти) під тиском російської сторони було передано до РСФРР[6]. Таким чином, на білоруському боці опинилася історична Мозирщина, площею близько 8 тис. км^2.

Наступні корективи у північні кордони УСРР було внесено у 1924 р. У той час відбулися деякі зміни в уряді УСРР і частково — в ідеологічних принципах. Зокрема, було дещо переосмислено значення національних особливостей у суспільному розвитку, зміцніли позиції проукраїнськи орієнтованих комуністів-більшовиків. При ВУЦВК була створена Центральна Адміністративно-Територіальна Комісія для часткового перегляду кордонів УСРР з РСФРР і БСРР, який офіційно пов'язувався з реформою адміністративно-територіального устрою. Комісію очолював відомий тодішній партійно-політичний діяч О. Буценко. Під його керівництвом було розроблено проект „Про зовнішні кордони УСРР", який передбачав значні зміни на ділянці українсько-російського кордону і незначні — на ділянці кордону з Білоруською республікою. Документ мав суперечливий характер, оскільки поряд з етнічним принципом в основу розмежування було

покладено економічний підхід з використанням таких суб'єктивних критеріїв, як економічна доцільність, економічне тяжіння тощо. Тому, якщо проектом було передбачено передачу до складу УСРР значної частини етнічноукраїнських земель зі складу РСФРР, то щодо білоруської сторони етнічний принцип фактично не застосовувався. В українському проекті ставилося питання лише про передачу до складу УСРР кількох поселень у верхів'ях притоки Прип'яті р. Словечної і взамін — перехід до складу БСРР частини трьох північних волостей Волинської губернії, розташованих на лівому березі р. Словечної. У проекті не зазначалось, що більшість території Мінської губернії Правобережжя Прип'яті є етнічноукраїнською. Ці незначні зміни були прийняті білоруською стороною і затверджені Президією УВК Союзу РСР 17 жовтня 1925 р. Однак, незважаючи на те, що розмежування супроводжувалось волюнтаристським втручанням центру і завершилось не на користь української сторони, воно все ж було офіційним за характером, що має для сучасної України певне міжнародноправове значення.

Як уже зазначалося, ділянка сучасного державного кордону України з Білоруссю на захід від межі Рівненської та Житомирської областей була волюнтаристськи встановлена восени 1939 р. Офіційно Указом Президії Верховної Ради Української РСР договір про українсько-білоруський кордон було затверджено 27 листопада. Лінія кордону пройшла південніше українсько-білоруської етнічної межі від 100 до 40 км, залишаючи на білоруському боці понад 800 тисяч етнічних українців. Таке суб'єктивне розв'язання проблеми — результат багатьох негативних моментів історичного розвитку північно-західних українських земель, які посилились після включення цього регіону до складу Польщі за Ризьким договором 1921 р. Великі зусилля польська влада спрямувала на ізоляцію цих земель від інших, політично активніших українських регіонів (Галичини, Волині). З цією метою Берестейщина і Пінщина були об'єднані в Поліське воєводство з центром у Бресті, більшість території історичної Волині — у Волинське воєводство з центром у Луцьку. Воєводства зі стратегічних міркувань були витягнуті із заходу на схід, адміністративна межа між ними мала добре виражений бар'єрний характер, оскільки на Поліссі не була дозволена діяльність навіть тих українських організацій, які легально діяли на Волині. Для означення місцевого населення вживалася офіційна назва „тутейші". І все ж, попри антиукраїнську політику, на Поліссі повільно відбувався процес національного самоусвідомлення. Після заборони діяльності „Просвіти" та інших легальних українських організацій на території Берестейщини у другій половині 30-х рр. активізувалась діяльність українського підпілля. В той же час про стратегічні плани і наміри Москви в цьому регіоні симптоматично засвідчив факт поширення тут наказним порядком діяльності т. зв. компартії Західної Білорусі і відповідне згортання роботи компартії Західної України. Тому, коли згідно з пактом Молотова-Ріббентропа Радянський Союз у вересні 1939 р. приєднав західноукраїнські і західнобілоруські землі, питання розмежування вже фактично було вирішене. Таке несправедливе (стосовно українського населення) встановлення кордонів зумовлювалось, зокрема, такими обставинами, як прагнен-

ня всіляко обмежити територію впливу західноукраїнського підпілля з епіцентром у Галичині та бажанням розширити кордони Білоруської республіки за рахунок етнічноукраїнських земель як компенсацію за включення значних етнічнобілоруських просторів до складу Російської Федерації. Спрацювала також інерція історичних адміністративних меж, на яку покликалася білоруська сторона. Як зазначає В. Леонюк, „національній трагедії Полісся не завадили ні демонстрації мешканців Берестя, Кобрина, Пінська за возз'єднання з УРСР, ні поліська делегація до Львова на збори Західної України, куди поліщуків навіть на поріг не пустили“[7]. Не могла нічого добитися й українська делегація у Москві. Тодішній партійний керівник Української РСР М. Хрущов теж безрезультатно робив деякі спроби переконати Сталіна включити Берестейщину до складу УРСР. Геостратегічні інтереси Москви виявилися вищими від інтересів місцевого населення, яке відразу після включення до складу БРСР було проголошене (із записом в офіційний документ) білорусами. Всі українські національно-культурні установи було ліквідовано.

У роки Другої світової війни Полісся, з огляду на Берестейські домовленості 1918 р. та з орієнтацією на відомі етнічні карти, було включене німецькою окупаційною владою разом із Волинню, Поділлям та Наддніпрянською Україною в одну територіальну одиницю — рейхскомісаріат „Україна“, хоч якихось значних результатів для українського національного відродження це не дало, оскільки окупаційна влада мала загалом антинаціональний характер. Після завершення воєнних дій було відновлено довоєнний кордон, який і успадкувала у 1991 р. держава Україна від Української РСР.

Керуючись принципом непорушності державних кордонів у сучасній Європі, Україна офіційно ніколи не ставила питання про перегляд державних кордонів, була ініціатором процесу делімітації кордонів між двома державами, який завершився підписанням у 1997 р. відповідного договору. Це, однак, не знімає цілого ряду етнополітичних проблем. Зокрема, офіційна білоруська влада і навіть опозиційні сили й надалі не визнають автохтонне населення Берестейщини і Пінщини українцями, не забезпечуючи його елементарних національно-культурних потреб. Поширюються всілякі ненаукові концепції щодо неукраїнського походження місцевого населення, блокується діяльність Українського Громадсько-Культурного Об'єднання Берестейщини.

Захистити інтереси Берестейщини може й повинна Українська Держава. Подальше просування Білорусі в силове поле Росії з поступовою втратою суверенітету веде до змін у міжнародно-правовому статусі українського населення, що теж вимагає певних зовнішньополітичних кроків України стосовно гарантій збереження і відродження його національно-культурної самобутності. Оптимальним на даний час розв'язанням проблеми стало б надання етнічноукраїнському регіону статусу адміністративно-територіальної національної автономії.

Примітки

[1] Дорошенко Д. Доба Центральної Ради. — Ужгород, 1932. — С. 222-224.
[2] Вісник Ради Міністрів УНР. — 1918. — № 9.
[3] Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К., 1994. — С. 29.
[4] Ширяєв Е. Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах. — Минск, 1991.
[5] Дорошенко Д. Українська Гетьманська Держава. — Ужгород, 1930. — С. 168-169.
[6] Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України... — С. 51, 52.
[7] Леонюк В. Словник Берестейщини. — Львів, 1996. — С. 29.

Ігор Скочиляс

Адміністративно-територіальний устрій Львівської єпархії в першій половині XVIII ст.: межі єпархії, поділ на офіціалати та деканати (спроба картографування)

Історіографічний аспект. В останні роки зростає зацікавлення істориків організаційною структурою Церкви в Україні (як православної[1], так і греко-католицької[2]), а також у суміжних з нею державах, зокрема в Білорусі[3] та Польщі[4]. Однак щодо XVIII ст. й особливо адміністративно-територіального устрою Львівської єпархії студії проводилися епізодично й вибірково, що не могло не позначитися на загальному незадовільному стані досліджень у цій галузі історіографії. З українських дослідників окрему увагу на деканатський поділ Львівського православного владицтва звернув лише Пилип Лабенський[5], який простежив територіальне розміщення намісництв та визначив число храмів у кожному з них, першим увівши в науковий обіг таке важливе джерело з історичної географії, як реєстр сплаченого катедратика (столового) духовенства єпархії, котрий П. Лабенський датував кінцем XVII ст. Вивчаючи організаційну структуру Уніатської церкви в Речі Посполитій, ряд аспектів розвитку мережі церков, деканатів і офіціалатів Львівської єпархії розглянув Л. Беньковський[6]. Окремі питання адміністративно-територіального поділу владицтва піднімаються і в монографіях Вітольда Колбука[7]. Загальну характеристику церковного устрою в Україні досліджуваного періоду дано також в оглядовій праці О. Крижанівського та С. Плохія[8]. Хоча у візитаційному квестіонарі Замойського синоду й немає окремого питання про адміністративно-територіальну приналежність парафії[9], однак, оскільки візитатори здійснювали канонічні огляди церков у рамках кожного з деканатів, то й, відповідно, зазначали у візитаційних протоколах назву деканату та наводили далі описи тих церков, котрі були „приписані" до нього. Таким чином, для усіх з 1706 храмів Львівської єпархії, візитованих протягом 1730—1733 рр., маємо докладні відомості про їхню церковно-адміністративну приналежність, що дає змогу, опираючись на досвід польської історіографії у використанні візитаційної документації для дослідження організаційної структури Церкви в Речі Посполитій[10], простежити межі й

територію Львівської єпархії та її поділ на окружні офіціалати й деканати. Про ті ж церкви, описи яких не збереглися у візитаційних протоколах, достатньо вичерпну для нашої тематики дослідження інформацію подають т. зв. реєстри сплаченого катедратика, що хронологічно охоплюють кінець XVII ст. — початок 20-х рр. XVIII ст.[11]

Територія Львівської єпархії та її межі. Перша літописна згадка про єпископа галицького сягає 1156 р.[12]; ним тоді був Козьма, який востаннє згадується в джерелах під 1165 р. Більшість сучасних дослідників схиляється до думки[13], що Галицьке владицтво фундоване в 40-х—50-х рр. XII ст., у час зростання політичної могутності Галича за Володимирка Володаревича[14]. Згідно з тогочасною церковною практикою, межі єпархій, у т. ч. і в Київській державі, як правило, збігалися з границями удільних князівств, тому зі самого початку свого заснування Галицьке владицтво охоплювало значну територію, включно з Пониззям і Побужжям[15], відомим пізніше як Поділля[16], й остаточно окреслило свої межі в XIV ст. Якщо прийняти це твердження за аксіому, то можна досить точно простежити формування території єпархії, яка не змінювала своїх границь ні тоді, коли Галичина підпала під панування польських королів (остаточно з 1349 р.), ні тоді, коли історичне Поділля (західна його частина) тимчасово перебувало під владою литовських князів, а з 1434 р. тут, взоруючись на польське право, було утворено окремі Подільське та Руське воєводства[17]. Таким чином, українським владикам після втрати Галицько-Волинським князівством своєї незалежності вдалося зберегти цілісність території Галицької єпархії, канонічний статус якої опирався на давню руську традицію, а своїми межами вона охоплювала галицьку частину колишнього князівства, зберігаючи в своєму церковно-адміністративному поділі архаїчні риси земельного устрою Галицько-Волинської Русі.

На жаль, чітко окреслити межі Галицької єпархії для XII-XVI ст. за браком джерел доволі важко[18]. Також важко встановити загальну площу владицтва; точні обрахунки його території маємо аж з кінця XVIII ст. Станом на 1772 р. територія Львівської єпархії складала 47,1 тис. км², що становило 8,9% від усієї площі Київської уніатської митрополії, котра, в свою чергу, охоплювала 529 тис. км². За своїми розмірами Львівське владицтво поступалося лише Київській митрополичій єпархії (264,2 тис. км²) та розлогій Полоцькій архиєпархії (82,1 тис. км²)[19]. На початок 30-х рр. XVIII ст. Львівська єпархія охоплювала більшу частину Львівської та всю Галицьку землі Руського воєводства, всю територію Подільського воєводства, більшість поселень Брацлавського воєводства, а також окремі уніатські парафії Київського воєводства, в його південній частині. Таким чином, Львівська єпархія простягалася в той час від західних околиць Львова аж до берегів Дніпра, доходячи навіть до колишньої козацької столиці Чигирина. Очевидно, це був час найбільшого територіального зростання єпархії, що припинився аж у 50-х рр. XVIII ст., коли Брацлавський офіціалат було повернуто назад до складу Київської єпархії.

У другій половині XVII — на початку XVIII ст. межі Львівської єпархії в її галицькій частині значно розширилися, передусім за рахунок парафій у тих православних владицтвах, де йшла боротьба за єпископську ка-

федру. Таким чином львівському єпископові, приблизно між 1695 і 1700 рр., вдалося взяти під свій контроль більшу частину (15 парафій) Збаразького та 8 церков Олеського деканатів Луцько-Острозького православного владицтва[20], де місцевий архиєрей Дионісій Жабокрицький, вибраний єпископом у 1695 р., ніяк не міг домогтися хіротонії від православного митрополита, тому не всі вірні та священики визнавали його владу над собою[21]. Однак вже на початку XVIII ст. Збаразький деканат перейшов під омофор володимирського уніатського єпископа, який, у свою чергу, в 1703 р. повернув його назад владиці Жабокрицькому[22]. Приблизно в цей період було передано луцькому владиці і церкви Олеського деканату.

Подібним чином потрапили у склад Львівського православного владицтва 26 церков Буського та кілька храмів Мостецького деканату, що формально завжди належали до Холмсько-Белзької єпархії[23], яка в другій половині XVII ст. традиційно вважалася уніатською. Очевидно, в даному разі зміну адміністративних кордонів між Львівською та Холмсько-Белзькою єпархіями треба пов'язувати з міжконфесійною боротьбою на українських землях. Однією з форм протесту проти унії, що поширювалася в українських землях, і став перехід практично всіх парафій Буського деканату під зверхність львівського православного владики. Мабуть, подібним чином у складі Львівської єпархії опинилися й мостецькі церкви[24]. Що саме протистояння між православними та з'єднаними призводило до кореляції меж Львівської єпархії на користь останньої, свідчить той факт, що границя між Львівською та Перемишльською єпархіями, православними аж до кінця XVII ст., залишалася практично незмінною до поділів Речі Посполитої, тоді як певна частина парафій Луцького та Холмського владицтв на деякий час опинилися в складі Львівської єпархії. Однак протягом перших років XVIII ст. ті деканати та окремі парафії, котрі були „привласнені" львівським владикою, було повернуто тим єпархіям, у складі яких вони попередньо перебували. Таким чином, після прийняття унії західна, північна та південна (тут границя єпархії збігалися з державним кордоном Речі Посполитої) межі Львівської єпархії остаточно стабілізувалися, повернувшись, вірогідно, до своїх давніх, ще з княжих часів, границь, і не зазнали якихось помітних змін до 1772 р. включно.

Цілком іншою була ситуація в подільській частині Львівської єпархії. Тут територія Кам'янецького офіціалату зростала в міру того, як поширювалася народна колонізація Правобережної України. Специфікою розвитку організаційної структури Уніатської церкви в цьому регіоні було те, що мережа деканатів та церков тут була практично ліквідована в останній чверті XVII ст., коли Поділля перейшло під владу імперії Османів. Приблизно п'ята частина поселень (196 із 1102), котрі існували в Подільському воєводстві станом на 1648 р.[25], зникли назавжди, що утруднювало відновлення церковних структур Львівської єпархії. Територія Кам'янецького та Брацлавського офіціалатів зростала у міру того, як просувалася народна колонізація цих теренів. Так, протягом 1700—1728 рр., згідно з найновішими дослідженнями[26], на Поділлі з'явилося 103 нових поселень, а за 1729—1741 рр. — ще 55 населених пунктів, що створювало сприятливі умови для відновлення старих, створення нових деканатів та просування кордонів

єпархії далі на схід і південь. Можна припустити, що східна межа Львівської єпархії в XV—XVI ст. не збігалася з кордоном Подільського воєводства, а була висунута значно далі, аж до Київського воєводства. Це пояснюється, на нашу думку, тим, що в попередній період, а саме в XIII—XIV ст., ця територія складала єдине ціле й входила спочатку до Галицько-Волинського князівства, а потім підлягала Орді. Після 1430-х рр., коли брацлавське Поділля відійшло до Великого князівства Литовського[27], православні парафії, що в той час існували на його території, швидше всього, відійшли до Київської митрополичої єпархії. Такий стан зберігався до початку Хмельниччини. У другій половині XVII ст., унаслідок безперервних військових дій, економічної розрухи та турецької окупації Поділля 1672—1699 рр., організаційна структура Православної церкви на Правобережжі значною мірою була порушена, чим і скористався енергійний львівський владика Йосиф Шумлянський. Покликуючись на „давнину", що полягала в приналежності колись цієї території до Львівської єпархії, він намагався повернутись до давніх кордонів своєї єпархії, що частково йому вдалося. Виглядає на те, що ряд українських церков Брацлавського й навіть Київського воєводств перейшли під юрисдикцію львівського владики ще в другій половині XVII ст. Нотатки писаря в консисторських книгах Львівської єпархії дають підстави твердити, що на початок 80-х рр. XVII ст. Йосиф Шумлянський зумів підпорядкувати своїй духовній владі ті деканати Київської митрополичої єпархії, котрі в XVI — першій половині XVII ст. традиційно вважалися доменом православного митрополита. Згідно з джерельними відомостями на 1680 р., основний на той час церковний податок катедратик (столове) львівському єпископові мали б сплачувати духовенство Білоцерківського, Богуславського, Корсунського, Лисянського, Немирівського, Рашківського, Хмельницького та Ямпільського деканатів[28]. За іншими даними, в 1694 р. під безпосередній контроль Йосифа Шумлянського перейшли також церкви в ряді інших деканатів Київського воєводства, над якими львівський єпископ поставив свого окремого вікарія.

Деканати Брацлавського офіціалату, приєднані Шумлянським до Львівської єпархії на основі нібито „багатьох письмових пам'ятників і привілеїв"[29], були приписані до „Кам'янецького собору", тобто ввійшли в склад подільської частини Львівського владицтва. На Замойському соборі 7 вересня 1720 р. на вимогу папського нунція Атанасій Шептицький підписав декларацію про свою відмову (котра поширювалася також на його наступників) від юрисдикції над церквами Брацлавського й Київського воєводств, а саме в деканатах Білоцерківському, Вінницькому, Житомирському, Коростишівському, Немирівському та Чуднівському, та повернув їх київському митрополитові Льву Кішці[30]. Однак невдовзі Брацлавський офіціалат, як свідчать матеріали генеральної візитації 1730—1733 рр., знову відійшов під омофор львівського владики; протягом 1730—1731 рр. візитатори обстежили понад 200 церков восьми деканатів Брацлавщини й, очевидно, підпорядкували їх владі львівського єпископа, тоді вже одночасно й київського уніатського митрополита. Після того, як київським митрополитом у 1748 р. став Флоріан Гребницький, уніатська ієрархія знову почала домагатися повернення Брацлавського офіціалату до Київської ми-

трополичої єпархії. У 1751 р. папський нунцій визнав юрисдикцію над ним київського митрополита, а через два роки Конгрегація поширення віри своєю ухвалою закріпила брацлавські деканати за Київською єпархією. Тоді ж Флоріан Гребницький розпочав у Римі судовий процес за повернення офіціалату назад у свій домен. Після того, як у 1755 р. парафіяльне духовенство Брацлавського офіціалату відмовило в послуху львівському єпископові, ця територія остаточно перейшла до складу Київської єпархії, і входила до неї аж до ліквідації унії на Правобережній Україні в кінці XVIII ст.[31]

Таким чином, бачимо, що границі єпархії, які, найвірогідніше, в попередній період (XII—XIV ст.) формувалися на базі державних адміністративно-територіальних утворень, протягом наступних століть й особливо на переломі XVII—XVIII ст., вже більше не збігалися з кордонами воєводств і повітів, а корегувалися відповідно до особливостей розвитку Уніатської церкви в Речі Посполитій, пастирських потреб ієрархії та все ще опиралися на давню традицію розмежування єпархій у кордонах руських князівств і державного кордону між Короною Польською й Великим князівством Литовським. Цим і пояснюється незрозумілий, на перший погляд, довготривалий спір між львівським єпископом і київським митрополитом за Брацлавський офіціалат, який якраз розташовувався на стику колишніх границь сфер впливу між Польщею й Литвою, з одного боку, та на східній межі володінь галицько-волинських князів, окреслених у джерелах як Пониззя з Побужжям.

Окружні офіціалати. Окружні офіціалати (або генеральні намісництва) в Київській уніатській митрополії були проміжною ланкою в організаційній структурі Церкви — між єпископським престолом і консисторією та урядом декана. Перші згадки про запровадження в Уніатській церкві інституту офіціалатів датуються часами митрополитства Йосифа Рутського (1613—1637), який запровадив його в своїй митрополичій єпархії; цілком вірогідно, що в той час окружні офіціалати з'явилися також у Полоцькій архиєпархії, де владичий престіл обіймав Йосафат Кунцевич (1618—1623)[32]. У Львівській єпархії на час проголошення унії фактично функціонували три генеральні намісництва з центрами в Галичі (Крилосі), Кам'янці-Подільському та Львові. Іноді джерела їх називають ще Галицьким, Кам'янецьким і Львівським „соборами", від місця осідку катедральних храмів (соборів) Львівської єпархії в цих трьох містах. До речі, від цього владицтво й отримало таке потрійне найменування Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія. На думку багатьох дослідників[33], здвоєна чи строєна назва єпархії окреслювала її територію та юрисдикцію її владик. У випадку Львівської єпархії потрійна назва вказувала на зміну місця осідку владики (з Галича до Львова) та на адміністративні центри земель (Галицької та Львівської) і воєводств (Подільське), в межах яких тоді перебувала єпархія. Оскільки згадані міста були також центрами державного управління, відомчі території якого звичайно збігалися з церковно-адміністративними, включення назв цих міст у титул єпископа підвищувало авторитетність його влади. На цьому наголошував і львівський владика Лев Шептицький, коли в 1761 р. надсилав до Риму звіт про стан своєї єпархії, переконуючи Апостольський престол, що хоча владицтво і має потрійну назву, однак ніколи трьох окремих єпархій тут не було[34].

Замойський синод 1720 р. підвів юридичну базу під функціонування цієї важливої ланки церковного управління в Уніатській церкві. Було вирішено (розділ ухвал синоду „De Officialibus"), що якщо в єпархії є більше ніж одна катедральна церква, то в такому разі владицтво повинно поділятися на стільки офіціалатів, скільки „соборів" воно традиційно має[35].

Львівська єпархія у першій половині XVIII ст. поділялася на Брацлавський (табл. 1), Подільський (табл. 2), Львівський (табл. 3) і Галицький (табл. 4) офіціалати.

Таблиця 1

Деканатський поділ Брацлавського офіціалату Львівської єпархії[36]

Деканат	Кількість церков			
	між 1701 і 1708 рр.	1721 р.	1730 — 1733 рр.	1747 р.
Браїлівський	?	?	25	40
Брацлавський	?	?	28	43
Вінницький	?	?	25	41
Кальницький	?	?	24	55
Комаргородський (з 1737)	—	—	—	?
Краснянський (з 1737)	—	—	—	32
Немирівський	?	?	27	39
Рашківський	?	10 (разом з Ямпільським)	34	?
Уманський	?	?	28	?
Ямпільський	?	10 (разом з Рашківським)	19	36

Подільський офіціалат. Коли саме в Кам'янці-Подільському осів намісник львівського (галицького) єпископа, невідомо. Можна лише умоглядно констатувати, що він мав такі ж територіальні повноваження, як і генеральний подільський староста (пізніше — воєвода), тобто його духовна влада поширювалася на все Західне, а можливо, й Східне Поділля. Перша безпосередня згадка про „намісника міста Кам'янця, а також усієї Кам'янецької землі" датується 1502 р[37]. Після того, як Поділля в 1699 р., після майже 30-літньої турецької окупації, було повернуте Речі Посполитій, місцеве населення знову номінально підпорядковувалося львівському єпископові, й поступово тут протягом перших двох десятиліть XVIII ст. поширилася унія. Запровадження унії означало також і латинізацію організаційної структури Уніатської церкви на Поділлі, що проявилася, між іншим, і в появі окремого офіціала, духовна й судово-адміністративна влада якого поширювалася на ту територію Поділля, де місцеве українське населення визнало зверхність папи римського. На 1720 р. кам'янецьким офіціалом був о. Дионісій Маскевич, ігумен Святоонуфріївського монастиря у Львові[38].

Не всю структуру деканатів після турецької окупації Поділля церковній владі вдалося відновити. Через спустошеність поселень, відсутність населення та економічний занепад адміністративних центрів деканатів окремі

з них припинили своє існування. Так було з Чорноострівським деканатом, який у другій половині XVII ст. ще фігурував у реєстрі деканатів Подільського офіціалату[39], однак на початок XVIII ст. він у цих списках вже не значився[40], і лише в другій половині 30-х рр. XVIII ст. Чорноострівський деканат знову з'явився на карті подільської частини Львівського владицтва[41].

Таблиця 2

Деканатський поділ Подільського офіціалату Львівської єпархії

Деканат	Кількість церков			
	між 1701 і 1708 рр.	1721 р.	1730 — 1733 рр.	1747 р.
Барський	13	?	22	60
Більчецький	?	30	22	20
Городоцький	?	?	26	24
Гусятинський	30	?	22	37
Деражнянський	?	?	22	28
Зіньківський	?	?	31	34
Кам'янецький	?	?	44	91 (разом)
Кам'янець-Подільський (офіціальський)	58	?	41	91 (разом)
Китайгородський	?	?	27	31
Копайгородський	?	?	26	28
Королівський (із Ягольницького)	—	—	17	19
Летичівський	?	?	?	32
Меджибіжський	52	?	23	29
Могилівський	15	?	27	38
Пилявецький (з Меджибіжського)	—	—	8	24
Плоскирівський	?	?	22	23
Сатанівський	16	?	30	29
Скальський	19	?	48	49
Смотрицький	?	?	24	28
Соколецький	?	?	26	40
Солотківський	?	?	25	27
Червоногродський (з Язловецького та Більчецького після 1721 р.)	—	—	18	39
Чорноострівський	?	?	?	35
Шаргородський	?	?	35	28
Ягольницький	20	?	28	27
Язловецький	49	32	25	—

Львівський офіціалат. Львівським офіціалом у 1720 р. і, принаймні, до 1725 р. був о. Дионісій Синкевич, ігумен Гошівського та Львівського Святогеоргіївського василіанських монастирів[42].

Таблиця 3

Деканатський поділ Львівського офіціалату Львівської єпархії

Деканат	Кількість церков			
	між 1700	1721 р.	1730 — 1733 рр.	1747 р.
Бережанський	40	?	36	35
Бібрський	53	?	?	22
Білокам'янецький	13	21	24	22
Бовшівецький	22	24	?	—
Болехівський	?	?	?	20
Будилівський зі Снятинського та Бережанського)	—	?	15	—
Глинянський	27	?	25	24
Гологірський	27	?	30	24
Гримайлівський	—	34	23	21
Долинський	65	?	?	26
Дунаївський	15	?	17	17
Жидачівський	62	?	22	20
Жовківський	30	?	?	27
Журавненський	—	?	16	20
Збаразький	15	—	—	—
Зборівський	—	24	25	35
Золочівський	68	37	29	29
Кам'янко-Струмилівський	26	?	25	25
Козівський (із Бережанського й Підгаєцького)	—	?	13	25
Козлівський	—	?	—	19
Куликівський	37	?	?	28
Львівський	58	?	?	50
Миколаївський (зі Щирецького)	—	?	?	20
Мостівський	2	—	—	—
Олеський	8	?		
Оліївський (із Золочівського)	—	?	19	—
Поморянський	31	?	25	22
Роздільський (із Жидачівського)	—	?	?	23
Скалатський (із Гримайлівського та Теребовельського)	—	—	28	26
Соколівський	—	?	—	17
Стратинський	—	?	—	—
Стрілиський	35	?	?	23
Теребовельський	66	41	33	32
Тернопільський	47	?	38	37
Ходорівський	—	?	—	21
Чортківський	32	45	19	19
Щирецький	49	?	37	37
Янівський (з Чортківського та Теребовельського після 1721)	—	—	26	23

Галицький офіціалат. Галицьким офіціалом станом на 1709 р. був Кирило Шумлянський[43], а в 1720 р. на цій посаді вже бачимо о. Антонія Сидлевича, ігумена Погонського та Угорницького монастирів[44].

Таблиця 4

Деканатський поділ Галицького офіціалату Львівської єпархії

Деканат	Кількість церков			
	між 1701 і 1708 рр.	1721 р.	1730 — 1733 рр.	1747 р.
Блудницький	12	?	?	—
Богородчанський	19	?	?	21
Бурштинський	—	—	—	25
Бучацький	51	30	31	56
Войнилівський	28	?	35	30
Галицький	48	44	?	25
Городенківський	—	?	26	28
Жуківський	—	?	34	28
Заболотівський (з Коломийського)	—	?	21	22
Завалівський (із Підгаєцького)	—	24	22	18
Калуський	58	?	?	24
Княгининський	31	?	31	—
Коломийський	75	?	?	29
Косівський	—	?	?	28
Кулачківський	38	?	?	32
Нижнівський	—	—	—	19
Отининський (з Тисменицького)	—	?	?	26
Підгаєцький	52	34	31	23
Потоцький	—	32	34	—
Рогатинський	53	35	36	28
Рожнятівський	—	?	?	20
Снятинський	54	?	?	22
Солотвинський	28	?	?	30
Станиславівський	34	?	?	22
Тисменицький	55	36	?	27
Тлумацький	—	25	—	19
Устецький	45	?	31	29

Особливості деканатського поділу Львівської єпархії першої третини XVIII ст. До кінця XVII ст. територіальна структура деканатів Львівської єпархії відома лише фрагментарно. Назагал протягом XVI — початку XVIII ст. структура деканатів формувалася відповідно до існуючого державного адміністративно-територіального устрою, тобто в межах певних повітів, а також у границях приватновласницьких, королівських і церковних, переважно католицьких, володінь. На переломі XVII—XVIII ст. ме-

режа деканатів у галицькій частині Львівської єпархії стабілізувалася; загальне число деканатів тут складало 35, а кількість парафій у них сягала 1282[45]. Щодо Кам'янецького та Брацлавського офіціалатів, то достовірні відомості про їх деканатський поділ маємо аж з 20-х рр. XVIII ст. Їх адмінподіл у XVII ст. відомий фрагментарно. Згідно з даними 1715 р., у той час Львівська єпархія складалася з 48 деканатів, і якщо припустити, що число деканатів у Галицькому та Львівському офіціалатах з 1700 р. тут не зросло, то виходить, що на Поділлі та Брацлавщині тоді уніатській ієрархії вдалося відновити функціонування 13 деканатів[46].

Межі деканатів дуже часто збігалися з границями приватновласницьких володінь, що сформувалися, цілком можливо, протягом XVII і навіть XVI ст. Так, значну частину парафій Дунаївського деканату складали церковні володіння Львівської римо-католицької архиєпархії — Козлів, Городище, Кропивна, Таурів, а також м-ко Дунаїв — літня резиденція львівських латинських ієрархів. Цей маєтковий комплекс сформувався після 1504 р., коли зазначені поселення були подаровані Католицькій церкві королем Александром[47]. Очевидно, саме наявність Дунаївського ключа була каталізатором утворення тут Дунаївського православного намісництва, яке під пастирським оглядом розміщувалося дуже невигідно, охоплюючи два відрізані одні від одного анклави, розділені парафіями сусіднього Будилівського деканату (див. карту). Очевидно, при його заснуванні питання пастирської доцільності та адміністративного раціоналізму важили дуже мало; засадниче значення мала приналежність парафій до одного колятора, який, можливо, і був ініціатором створення нового деканату.

Подібна ситуація була і на Поділлі. Оскільки адміністративно-територіальний устрій Подільського воєводства вивчено порівняно добре (на відміну від Руського воєводства), спробуймо простежити на прикладі кількох деканатів залежність адміністративних структур Церкви від приватновласницьких інтересів польської шляхти та визначити архаїчні форми деканатського поділу. Картографічний матеріал та результати останніх досліджень[48] дають підстави твердити, що мережа деканатів на Поділлі значною мірою опиралася на повітовий устрій воєводства, який своїм корінням сягає другої половини XVI ст. та історично опирався, вірогідно, на тьми-округи часів татарської окупації краю середини XIII — середини XIV ст. Простежимо це на прикладі Кам'янецького та Скальського деканатів. Станом на 1733 р. вони за територією та кількістю церков були найбільшими в Подільському офіціалаті. Зіставлення меж цих деканатів з границями Кам'янецького та Скальського повітів першої половини XV ст.[49] показує, що вони, починаючи від впадіння р. Нічлави в Дністер і далі на північ, доходячи на м. Збриж, практично збігалися з тим адміністративним поділом між Кам'янецьким офіціальським і Скальським деканатами, який візитатори зафіксували на початку 30-х рр. XVIII ст. Велика кількість парафій у кожному з деканатів також свідчить на користь нашої гіпотези про те, що початково Кам'янецький і Скальський деканати формувалися в межах однойменних державних повітів-староств, а їх адміністративними центрами ставали місця осідку королівських старост чи гродських судів. Цілком вірогідно, деканатська структура Львівської єпархії

на Поділлі була сформована якраз у середині XV ст., у період, коли в краї стабілізувалася політична ситуація та було поширено польське право, що, без сумніву, сприяло стабілізації пастирських та адміністративних структур Православної церкви на Поділлі. Цікаво, що межі обох деканатів на цій ділянці не змінилися навіть тоді, коли в другій чверті XVI ст. Скальський повіт перестав існувати, перетворившись у звичайне староство-державу[50]. Подібну еволюцію, до речі, пройшли й Бакотський, Зіньківський, Меджибізький та Смотрицький повіти (відомі з кінця XIV — початку XV ст.), котрі також зникають протягом XVI ст., однак церковно-адміністративні одиниці, створені на їх основі, продовжували функціонувати (за винятком Бакотського) і на початку XVIII ст. З колишніх повітів-староств лише Кам'янецький і Летичівський зберегли свій статус, перетворившись у два рівнозначних гродські повіти, в той час, як протягом XV ст. число подільських повітів доходило до дев'яти.

Межі деканатів змінювалися внаслідок збільшення числа храмів у межах деканату, а також розвитку церковної адміністрації. Великий вплив на формування територіальної мережі і появи нових деканатів мали колятори парафій — королівські старости, шляхта та духовні, переважно римо-католицькі, інституції. Як правило, нові деканати поставали внаслідок розвитку земельно-власницьких відносин у певних маєткових комплексах (ключах, волостях тощо), власником яких була одна особа, котра і виступала патроном не лише парафій, але й всього деканату. Тож не дивно, що дуже часто границі деканатів збігалися з межами приватновласницьких маєткових комплексів. Центри деканатів у багатьох випадках були центрами повітів або центрами вже ліквідованих адміністративних одиниць, або, в інших випадках, магнатськими резиденціями чи центрами господарсько-маєткових ключів[51]. Яскравий приклад цього — поява на початку 1728 р. (а саме 16 січня) нового деканату — Королівського[52], до складу якого увійшли переважно парафії, розташовані у володіннях Людовіки Жевуської, белзької воєводини й вдови великого коронного гетьмана (Королівський ключ і Лановецьке староство), а місцем осідку декана стало м-ко Королівка, адміністративний центр однойменного маєткового ключа.

Спробу пристосувати організаційну структуру єпархії до пастирських потреб вірних і духовенства, а також позбавитись залежності від державних і приватновласницьких адміністративних структур, було здійснено у Львівській єпархії в 1721 р., коли за наказом Атанасія Шептицького було реорганізовано мережу деканатів в усіх офіціалатах[53]. Регуляція деканатів у загальних рисах була завершена в 1737 р., коли у Львівській єпархії було проведено адміністративну реформу, яка заторкнула й частину парафій Київської митрополичої єпархії (йдеться про Київський офіціалат). Згідно з новим територіальним поділом єпархії, що мав усунути суперечки за парафії й остаточно розмежувати офіціалати, до Галицького офіціалату було віднесено 24 деканати, до Львівського — 29, до Кам'янецького — 25 (у реєстрі помилково до Кам'янецького офіціалату віднесено Скалатський деканат, тому фактична кількість деканатів мала би бути 24), та до Брацлавського офіціалату, який територіально належав до Подільського „собору" — 10 деканатів[54]. Загальне число церков у всіх чотирьох

офіціалатах Львівської єпархії на 1747 р. сягнуло цифри 2 526[55], яка фактично не змінювалася аж до першого поділу Речі Посполитої (на 1772 р. Львівська єпархія мала 2 524 церкви[56]). Така адміністративно-територіальна структура Львівської єпархії залишалася майже незмінною до першого поділу Речі Посполитої в 1772 р., коли галицька частина владицтва опинилася під владою Австрійської монархії.

Зіставлення статистичних таблиць деканатського поділу усіх чотирьох офіціалатів Львівської єпархії дає змогу простежити еволюцію її територіальної структури. Впадає у вічі, що, починаючи з 20-х рр. XVIII ст., зменшується число церков у межах деканату, а отже, зменшується й територія деканатів. Поява нових деканатів призводила також до перерозподілу парафій у межах окремих офіціалатів. Формування нових деканатів „провокувала" тенденція до збільшення кількості парафій; особливо це стосується Поділля й Брацлавщини, де протягом першої половини XVIII ст. йшов процес відновлення парафіяльної мережі й освоєння нових, ще не заселених територій. Число деканатів тут швидко росло, і якщо в 1713 р. їх було лише 13, то в 1747 р. — вже 26. Натомість у Галичині поява нових деканатів була викликана іншими причинами. Тут до кінця XVII ст., як видається, формування мережі деканатів було завершене, а також остаточно розбудовано мережу церков, що задовільняла духовні потреби вірних, незважаючи на окремі ініціативи парохів і коляторів, які керувалися назагал своїми практичними розрахунками, відкриваючи нові парафії. Це підтверджується й матеріалами візитації 1730—1733 рр. Візитуючи церкву с. Коростятин Устецького деканату, єпископський комісар негативно поставився до факту побудови тут нової церкви, яку практично ніхто не відвідував[57]. І все ж остаточно пристосувати організаційну структуру Львівської єпархії до церковних потреб її владикам не вдалося, про що свідчить значна різниця в кількості церков між окремими деканатами. Стабілізації деканатського поділу сприяло й прагнення єпископату підвищити матеріальний та інтелектуальний рівень парафіяльного кліру, через що церковна влада вимагала від фундаторів нових церков їх відповідного забезпечення, й це фактично призвело до припинення закладання нових храмів.

Назагал величина деканату в той час визначалася не його територіальною охопленістю, а числом церков. Згідно з даними 1772 р., у середньому пересічна парафія Львівського владицтва займала 18,8 км^2, у той час як кількість храмів на її території складала 35[58].

* * *

Матеріали генеральної візитації 1730—1733 р. та інші церковні джерела того часу дають підстави говорити про поступову латинізацію організаційної структури Львівської єпархії, її уподібнення до адміністративного поділу латинських єпархій у Речі Посполитій. До цього значною мірою спричинилися ухвали Замойського синоду, які перенесли на Уніатську церкву структуру Католицької церкви й сприяли уніфікації устрою уніатських владицтв відповідно до їх латинських зразків, її підпорядкування Апостольському престолові. Разом з тим, адміністративно-територіальні реформи 1721 та 1737 р. були спричинені прагненням уніатської ієрархії

до централізації Церкви, намірами покращити душпастирську працю парафіяльного кліру, зробити дієвішим контроль за його діяльністю й дотриманням мирянами церковної дисципліни в парафіях та задовільнити духовні потреби вірних, полегшивши їм доступ до храмів Божих і можливість у разі потреби приймати св.Тайни, особливо оливосвячення перед смертю та хрещення немовлят після їх народження.

Поява нових деканатів та регулювання меж офіціалатів у Львівській єпархії протягом першої третини XVIII ст. свідчить про поступове звільнення уніатської ієрархії від залежності від державних чинників й особливо польської шляхти, котрі раніше були визначальним чинником при вирішенні питання про появу того чи іншого церковно-адміністративного утворення. У досліджуваний період Львівська єпархія починає брати під свій контроль цей процес, що позитивно позначилося на функціонуванні її пастирських та адміністративних структур передусім у Галичині, а на Поділлі церковна влада, з огляду на слабкість тут своїх позицій та нестійкість політичної й релігійної ситуації в краї, все ще мусила значною мірою опиратися на підтримку магнатерії. Відтоді безпосередня влада єпископа над деканом не ставилася більше коляторами церков під сумнів, а це давало змогу ієрархії доконувати територіальні зміни в церковних потребах, без огляду на межі земельних володінь королівських старост чи панів-шляхти.

Примітки

[1] Недавнім прикладом такого зацікавлення є монографічне дослідження Ігоря Лимана про Православну церкву на Запоріжжі: Лиман І. Церковний устрій Запорозьких Вольностей (1734—1775).— Запоріжжя, 1998, де автор, між іншим, розглядає й ієрархію церковного управління на запорізьких землях, а саме взаємостосунки між київським православним митрополитом та військовим керівництвом Січі.

[2] На потребі вивчення організаційної структури Уніатської церкви в Україні останнім часом наголошують: Дністрянська М., Ковальчук А. Адміністративно-територіальна організація Греко-католицької церкви: історична ретроспектива і сучасні проблеми // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу (Львів, 3—8 травня 1995 року). — Львів, 1996. — С. 82-83; Ковальчук А. Територія діяльності Уніатської (Греко-католицької) церкви у XVIII ст. (Період найбільшого поширення Церкви в Україні) // Історія релігій в Україні. Матеріали VIII міжнародного круглого столу (Львів, 11—13 травня 1998 року). — Львів, 1998. — С. 118-120; Присяжнюк В. П. Система заміщення уніатських архієрейських кафедр у Правобережній Україні в XVIII столітті (до питання про організаційну структуру церкви в регіоні) // Вісник Київського університету. Історія. — Київ, 1994. — Вип. 22. — С. 21-28.

[3] Туронак Ю. Фармаваньне сеткі рыма-каталіцкіх парафіяў у Беларусі (1387—1781 г.) // Беларускі гістарычны агляд. — Менск, 1995. — Т. 2. — Сшытак 2 (Сьнежань). — С. 173-194.

[4] Budzyński Z. Sieć parafialna prawosławnej diecezji przemyskiej ma przełomie XV i XVI wieku (Próba rekonstrukcji na podstawie rejestrów podatkowych ziemi przemyskiej i sanockiej) // Polska—Ukraina: 1000 lat sąsiedztwa. — Przemyśl, 1990. — T. 1: Studia z dziejów chrześcijaństwa na pograniczu etnicznym. — S. 135-155; Kłoczowski J. Główne typy źródeł do geografii historycznej Kościoła w Polsce // Sprawozdania z czynności wydawniczej i posiedzeń naukowych oraz kronika Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. — Lublin, 1962. — Nr 12. — S. 81-85.

[5] Лабенский Ф. К истории Львовской епархии в вторую пол. XVII в. // Вестник „Народного Дома". — Львов, 1907. — Ч. 2 (февраль). — С. 25-28.

[6] Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 808-813, 861-864, 912-915.

[7] Kołbuk W. Kościoły Wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772—1914. — Lublin, 1992. — S. 56; Kołbuk W. Kościoły Wschodnie w Rzeczypospolitey około 1772 roku. Struktury administracyjne. — Lublin, 1998. — S. 33.

[8] Крижанівський О.П., Плохій С.М. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3-х кн. — Київ, 1994. — Кн. 3: Кінець XVI — середина XIX століття.

[9] Див.: Quaestiones in Visitationibus indagandae // Synodus provincialis ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo domino nostro Benedicto PP. XIII dicata. — Romae, 1724. — P. 128-143.

[10] Див., зокрема: Hemperek P. Oficjałaty okręgowe w Polsce // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. — 1971. — T. 18. — Z. 5. — S. 51-73; Kłoczowski J. Prace nad Atlasem historycznem Kościoła w Polsce // Roczniki Humanistyczne. — Lublin, 1958. — T. 6. — Cz. 5. — S. 265-269; Kłoczowski J. Rozwój i problematyka badań nad geografią historyczną Kościoła katolickiego // Roczniki Humanistyczne. — 1962. — R. 11. — Z. 2. — S. 5-93; Kumor B. Archidiakonat sądecki. Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu historycznego Kościoła w Polsce // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. — Lublin, 1964. — T. 8. — S. 271-304; T. 9. — S. 93-286; Kumor B. Granice metropolii i diecezji polskich (968—1939) // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. — Lublin, 1969. — T. 18. — S. 289-352; T. 19. — S. 271-351; 1970. — T. 20. — S. 253-374; T. 21. — S. 309-404; 1971. — T. 22. — S. 319-402; T. 23. — S. 361-399; 1972. — T. 24. — S. 361-404; Kumor B. Prepozytura tarnowska. Opracowanie materiałów źródłowych do atlasu historycznego Kościoła w Polsce // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. — 1966. — T. 12. — S. 205-288; Litak S. Prace nad atlasem chrześcijaństwa w Polsce // Kwartalnik Historyczny. — 1967. — Nr 4. — S. 1147-1150; Müller W. Struktura organizacyjna diecezji rzymsko-katolickich w Polsce XVI—XVIII w. // Znak. — 1965. — R. 17. — S. 1512-1527;

[11] Національний музей у Львові, відділ рукописів та стародруків (далі — НМЛ), Ркл—144, Ркл—157.

[12] Полное собрание русских летописей. — Москва—Ленинград, 1963. — Т. 25. — С. 63.

[13] Щапов Я.Н. Государство и церковь Древней Руси X—XIII вв. — Москва, 1989. — С. 50-51 (автор висунув також гіпотезу, що галицька єпископська кафедра могла бути перенесена з Перемишля, де вона, можливо, була заснована на початку XII ст. (Там же. — С. 40-41)); Senyk S. A History of the Church in Ukraine. — Rome, 1993. — Vol. I: To the End of the Thirteenth Century. — P. 142 (дослідниця схиляється до думки, що початково кафедра могла бути заснована в Звенигороді після 1124 р., на початку князювання Володимирка, а вже згодом, у середині 1150-х рр., перенесена до Галича, де саме в цей час було зведено кафедральний собор). Загальні відомості про заснування Галицької єпархії подають також: Щапов Я.Н. Формирование и развитие церковной организации на Руси в конце XI-XII вв. // Древнейшие государства на территории СССР. — Москва, 1985. — С. 58-62; Poppe A. L'organisation diocésaine de la Russie aux XIe—XIIe siècles // Byzantion. — 1970. — Vol. 40. — P. 165-217.

[14] Відомий історик Російської православної церкви митрополит Макарій [Булгаков] відносив дату заснування Галицької єпархії до часів Володимира Великого або, принаймні, Ярослава Мудрого (Макарий [Булгаков]. История Русской Церкви. — Москва, 1995. — Кн. 2: История Русской Церкви в период совершенной зависимости ее от константинопольского патриарха (988—1240). — С. 32), що не є переконливим. Інший російський вчений — Євстахій Голубінський — свого часу припускав, що Галицьке владицтво було відкрите перед 1165 р. (Голубинский Е. История Русской Церкви. — Москва, 1997. — Т. 1: Период первый, киевский или домонгольский. — Ч. 1. — С. 338; див. також с. 332-342).

[15] Про генезу, етимологію та семантику терміна „Поділля", перша згадка про яке сягає 60-х рр. XIV ст., детальніше див.: Дашкевич Я. Р. Поділля: виникнення і значення назви // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Сек-

ція історії дожовтневого періоду. — Кам'янець-Подільський, 1990. — С. 58-60. Тут автор доходить висновку, що ця назва відбиває географічні реалії й значить „країна долин".

[16] Формування території Поділля простежено в: Крикун Н.Г. Административно-территориальное устройство Правобережной Украины в XV—XVIII вв. Границы воеводств в свете источников. — Киев, 1992. — С. 6-39.

[17] Детальніше про це див.: Крикун М.Г. Поширення польського адміністративно-територіального устрою на українських землях // Проблеми слов'янознавства. — Львів, 1990. — Вип. 24: Історія зарубіжних слов'янських народів. — С. 24-41, й зокрема с. 24-28.

[18] Загальні відомості про територію Львівської єпархії для цього періоду подають: Покровский И. Опыт церковно-исторического, статистического и географического исследования. — Казань, 1897. — Т. 1. — С. 28-41; 388-407; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce. — Kraków 1969. — T. 2: Wieki XVI—XVIII. — S. 796-797.

[19] Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 864. Вітольд Колбук коригує дані Людомира Беньковського, твердячи, що Львівська єпархія в той час обіймала 45,8 тис. км^2 (Kołbuk W. Kościoły Wschodnie na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej 1772—1914. — Lublin, 1992. — S. 56; Kołbuk W. Kościoly Wschodnie w Rzeczypospolitey około 1772 roku. Struktury administracyjne. — Lublin, 1998. — S. 33).

[20] НМЛ, Ркл—144, арк. 10 зв., 22 зв.

[21] Антонович В. Нарис становища Православної церкви на Україні від половини XVII до кінця XVIII ст. // [Антонович В.], Грушевський М., Левицький О. Розвідки про церковні відносини на Україні-Руси XVI-XVIII вв. — Львів, 1900. — С. 124-125; Антонович В. Що принесла Унія Україні. Стан Української православної церкви від половини XVII до кінця XVIII ст. — Вінніпег, 1991. — С. 65-68.

[22] Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2: Wieki XVI—XVIII. — S. 861.

[23] ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4 б, спр. 205, арк. 74-74 зв.; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 1039.

[24] НМЛ, Ркл—144, арк. 9 зв.

[25] Крикун М.Г. Динаміка чисельності поселень Подільського воєводства в XVI—XVIII ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. — Київ, 1985. — Вип. 11. — С. 60.

[26] Там же — С. 61.

[27] Крикун Н.Г. Административно-территориальное устройство... — С. 69.

[28] НМЛ, Ркл—157, арк. 52 зв., 54 зв.

[29] Тут ідеться про підтвердну грамоту київського митрополита Макарія, чолобитну духовенства Львівської єпархії та грамоту новообраного львівського владики Макарія Тучапського, в яких йшлося про відновлення Львівської єпархії, заснування крилосу, рамки повноважень львівського єпископа та його юрисдикцію над церквами Галичини й Поділля; див.: Harasiewicz M. Annales Ecclesiae Ruthenae. — Leopoli, 1862. — P. 97-110.

[30] Описание документов архива западнорусских униатских митрополитов. — Санкт-Петербург, 1907. — Т. 2: 1701—1839. — С. 45 (док. № 1196).

[31] Головацкий Я. Львовская руская епархия перед стома леты, описана по донесению, поданому до Римской курии Преосвященнейшим Львом Шептицким, Епископом Львовским, Галицким и Каменецким. — Львов, 1860. — С. 12 (оригінал реляції Лева Шептицького до Апостольської столиці про стан своєї єпархії зберігається в ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4 в, спр. 82); Описание документов архива запад-

норусских униатских митрополитов. — Санкт—Петербург, 1907. — Т. 2: 1701—1839. — С. 138, 155, 176 (док. № 1563, 1602, 1644).

[32] Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 914.

[33] Цієї гіпотези дотримуються, зокрема: Gudziak B.A. Crisis and Reform. The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of the Union of Brest. — Cambridge (Mass.), 1998. — P. 46-47; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 796.

[34] „Хотѧ по древнемꙋ обычаю тїи три Єпископїи Галицкаѧ, Львовскаѧ, и Каменецъ-Подольскаѧ исчислѧютсѧ, однакже никогда не было трехъ розличныхъ Єпископов, но ꙗко прежде предстоѧл симъ тремъ главнымъ городамъ, Галичꙋ, Львовꙋ и Каменецꙋ, одинъ Митрополит" (Головацкий Я. Львовская руская епархия перед стома леты, описана по донесению, поданому до Римской курии Преосвященнейшим Львом Шептицким, Епископом Львовским, Галицким и Каменецким. — Львов, 1860. — С. 8).

[35] „Si quis autem plures habet Ecclesias Cathedrales, pro unaquaquae Diaecesi unum constituere teneatur" // Synodus provincialis ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo domino nostro Benedicto PP. XIII dicata. — Romae, 1724. — P. 101.

[36] Підставою для складення цієї та інших таблиць є: НМЛ, Ркл—11, арк. 1-396, Ркл—12, Ркл—144, арк. 2-55 зв.; ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4 б, спр. 244, арк. 2-3; Catalogus sacerdotum saecularium Ucrainorum dioecesis Leopoliensis, qui cum suis ecclesiis, duce episcopo Šumlanskyj, ad Ecclesiam Catholicam accessrunt. 1701 // Monumenta Ucrainae historica. — Romae, 1967. — Vol. IV: 1671—1701. — P. 293-332. Статистику уніатських церков Київського та Брацлавського воєводств станом на 1772 р. подає також: Бантыш-Каменский Н. Историческое известие о возникшей в Польше унии... — Вильно, 1866. — С. 394-395.

[37] Investitura Hryczkonis super namystnikowstwo // Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. — Metryka Koronna. — Ks. 17. — K. 266-266 v.

[38] Synodus provincialis ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo domino nostro Benedicto PP. XIII dicata. — Romae, 1724. — P. 11.

[39] НМЛ, Ркл—157, арк. 50-51

[40] НМЛ, Ркл—144, арк. 39-47.

[41] НМЛ, Ркл—199, арк. 6 зв.; Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 1043.

[42] НМЛ, Ркл—158, арк. 23; Synodus provincialis ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo domino nostro Benedicto PP. XIII dicata. — Romae, 1724. — P. 11.

[43] НМЛ, Ркл—175, арк. 11 зв.

[44] Synodus provincialis ruthenorum Habita in Civitate Zamosciae Anno MDCCXX sanctissimo domino nostro Benedicto PP. XIII dicata. — Romae, 1724. — P. 11.

[45] НМЛ, Ркл—144, арк. 1-47; Catalogus sacerdotum saecularium Ucrainorum dioecesis Leopoliensis, qui cum suis ecclesiis, duce episcopo Šumlanskyj, ad Ecclesiam Catholicam accessrunt. 1701 // Monumenta Ucrainae historica. — Romae, 1967. — Vol. IV: 1671—1701. — P. 293-332.

[46] Чистович И. Очерк истории Западно-Русской Церкви. — Санкт-Петербург, 1884. — Ч. 2. — С. 416.

[47] Скочиляс І. Маєтковий поділ Теребовлянського повіту Галицької землі в другій половині XVI ст. // Україна в минулому. — Київ—Львів, 1992. — Вип. 1. — С. 32.

[48] Найбільший внесок у вивчення державної адміністративної структури Подільського воєводства належить Миколі Крикуну (див.: Крикун М. Г. Повітовий устрій Подільського воєводства в XV—XVI ст. Перспективи джерелознавства історичної географії України // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Київ, 1992. — Вип. 1. — С. 157-178). Особливості повітового поділу та формування території

Подільського воєводства простежені автором також у ряді статей, що стосуються окремих періодів та локальних питань зазначеної проблематики: Крикун М. Г. Повітовий поділ Подільського воєводства в останній чверті XVI—XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1997. — Вип. 32. — С. 43-53; Його ж. Повітовий поділ Подільського воєводства в XVI—XVIII століттях // VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей. Секція історії дожовтневого періоду. — Кам'янець-Подільський, 1990. — С. 56-58; Його ж. Початки подільського повітового устрою // Проблеми української медієвістики. — Київ, 1990. — С. 33-52.

[49] Див. карту-схему М. Крикуна „Подільське воєводство в XVI—XVIII ст. між с. 384 і 385 у науковому збірнику: Український археографічний щорічник. Нова серія. — Київ, 1992. — Вип. 1.

[50] Крикун М. Г. Повітовий устрій... — С. 168-169.

[51] Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 810-812.

[52] НМЛ, Ркл—11, арк. 285.

[53] НМЛ, Ркл—144, арк. 47 зв. (запис у книзі: „Namiesnitstwo Rohatynskie reformowane 1721 Ann").

[54] НМЛ, Ркл—199, арк. 6-7.

[55] ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 244, арк. 3.

[56] ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 46, спр. 244, арк. 40 зв.

[57] Візитатор заявив буквально таке: „Tam pustynia wieczna, parochian tylko jeden rusin [...] Dziw, do czego się ten kapłan tam ordinował" (НМЛ, Ркл—11, арк. 141).

[58] Bieńkowski L. Organizacja Kościoła wschodniego w Polsce XVI—XVIII w. // Kościół w Polsce. — Kraków, 1969. — T. 2. — S. 919, 937.

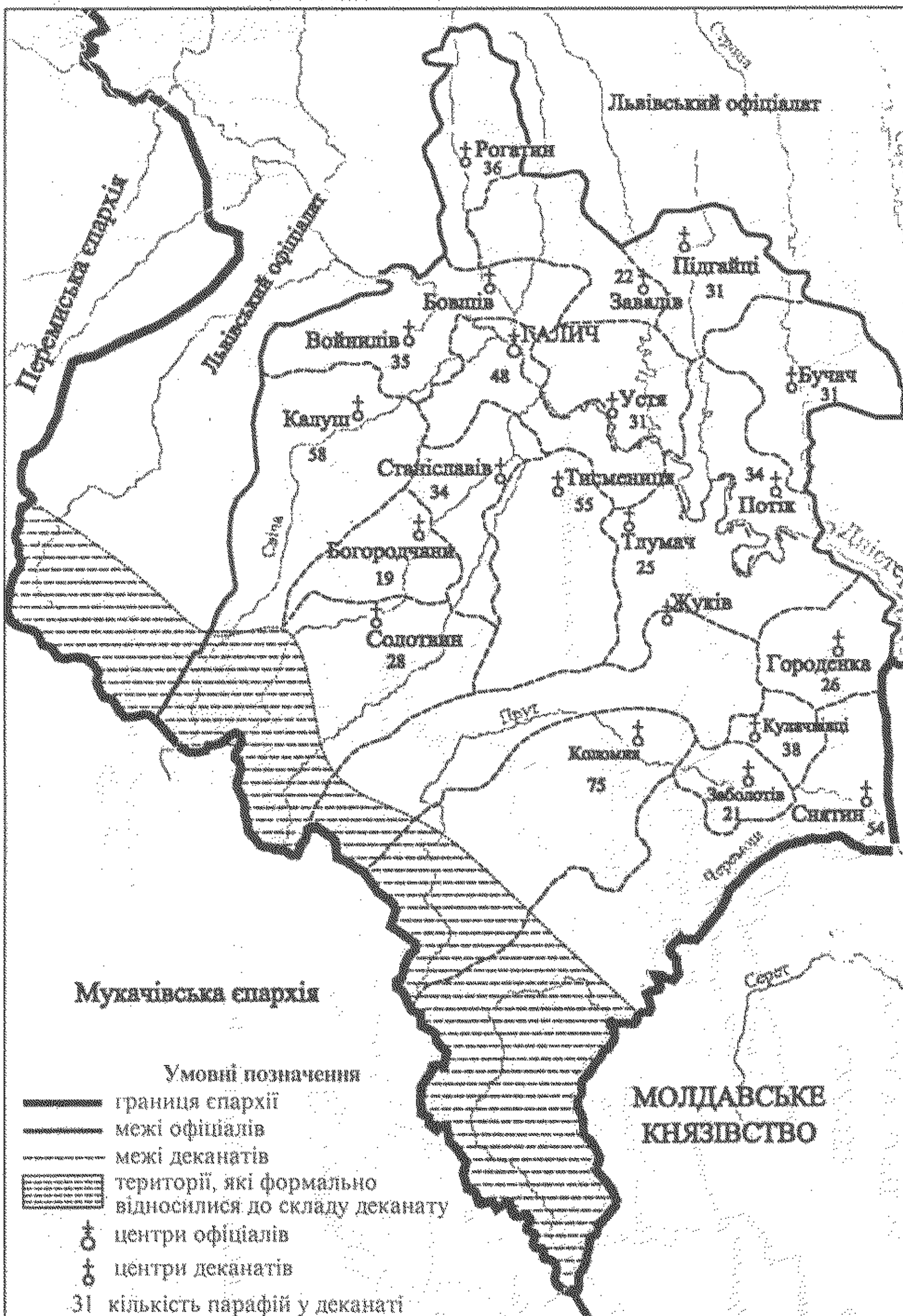
Карта-схема деканатського поділу Львівської єпархії (Брацлавський офіціалат)

Умовні позначення

- границя єпархії
- межі офіціалів
- межі деканатів
- деканати, які тимчасово входили до складу єпархії
- території, які формально відносилися до складу деканату
- ? території, адміністративну приналежність яких не вдалося встановити
- центри офіціалів
- центри деканатів

Карта-схема деканатського поділу Львівської єпархії в першій третині XVIII ст.
(Кам'янецький офіціалат)

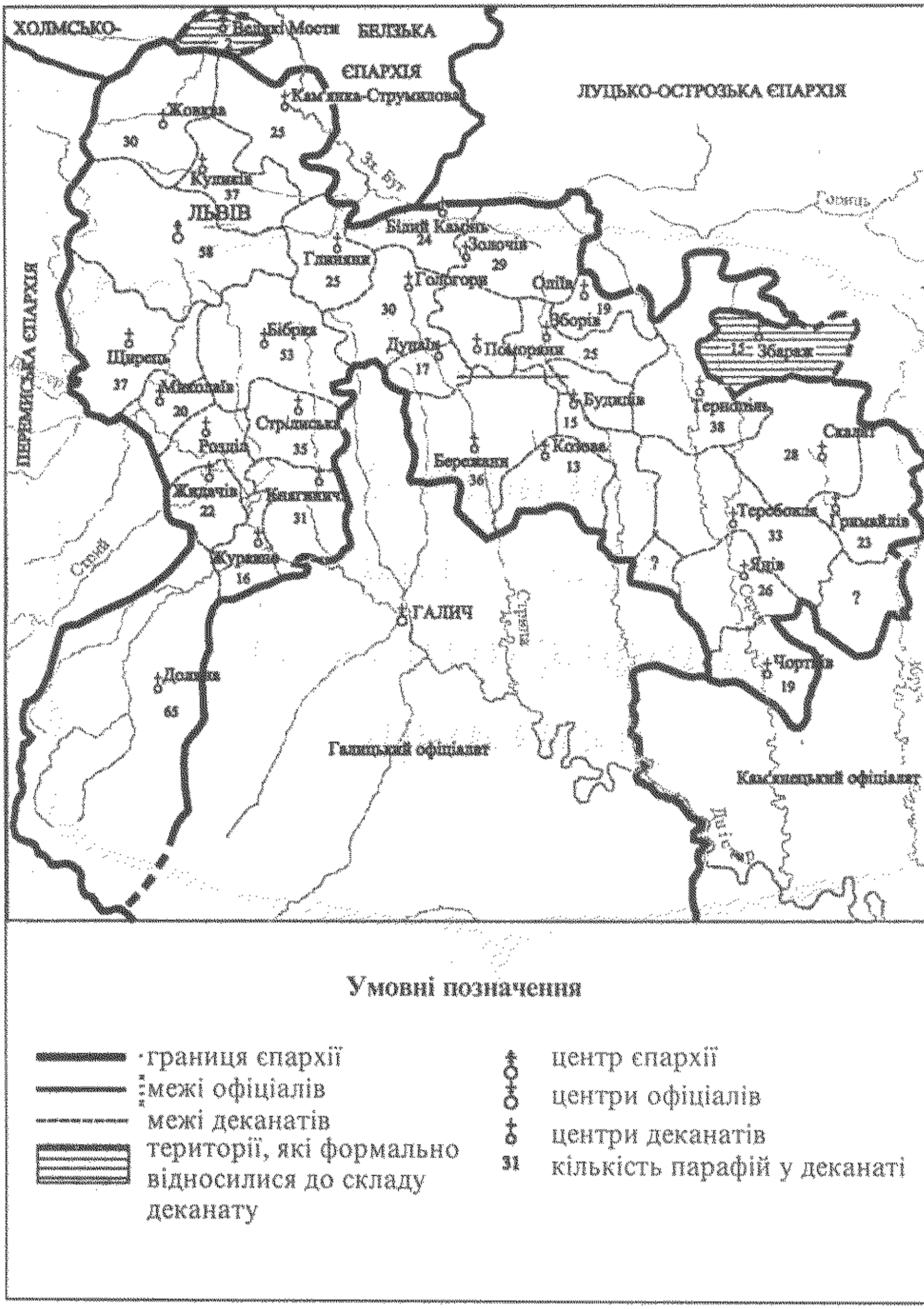
Карта-схема деканатського поділу Львівської єпархії в першій третині XVIII ст. (Брацлавський офіціалат)

Умовні позначення

- границя єпархії
- межі офіціалів
- межі деканатів
- території, які тимчасово відносилися до складу єпархії
- території, які формально відносилися до складу деканату
- ? території, адміністративну приналежність яких не вдалося встановити
- центр єпархії
- центри офіціалів
- центри деканатів
- 1 Кам'янецький офіціальський деканат
- 2 Кам'янецький деканат

Карта-схема адміністративно-територіального поділу Львівської єпархії в першій третині XVIII ст.

Карта-схема деканатського поділу Львівської єпархії в першій третині XVIII ст. (Львівський офіціалат)

II розділ

Історична картографія та картографічна практика

Юрій Лоза

Про концепцію та структуру Великого Історичного Атласу України

Період після 1991 р. виявився плідним для дослідників, сферою наукового пошуку яких є українська історія. Велика кількість наукових праць, серйозних історичних досліджень, публікація архівних матеріалів, попри економічні складнощі перехідного періоду, викликала й продовжує викликати великий інтерес збоку фахівців та тієї частини українського суспільства, для яких вивчення історії свого народу й країни становить важливу частку їхнього буття.

Не залишилися осторонь цього процесу й українські картографи. Як відомо, світова картографія (передовсім це стосується країн, що мають давні й стійкі традиції картовидання) завжди брала безпосередню участь у популяризації історичних знань, користуючись при цьому т. зв. картографічним методом — простим і ємким засобом, доступним широкому загалові. Особливість цього методу — у надзвичайній лаконічності й виразності картографічної мови, яка дозволяє читачеві легко сприймати увесь складний комплекс подій та явищ, навіть не маючи на те фахової підготовки. Іншими словами, ту суму інформації, яку історик подає у вигляді наукового дослідження (часто — досить великого), картограф через спеціальні знакові системи (простіше — картографічну мову) синтезує у доступному для сприйняття вигляді — укладає мапу чи зшиток мап, об'єднаних єдиною концепцією, — атлас.

Комплексні історичні атласи країн чи окремих народів — це видання, що за своїм науковим рівнем та інформативністю дорівнюють хіба що таким фундаментальним роботам, як національні атласи. Це картографічні твори науково-довідкового характеру, які містять різнобічну характеристику етносу в його історичному розвиткові, політичну історію цього етносу, демографію, історію його релігії, культури, економіки тощо. Це праці національного значення й престижу, які узагальнюють досягнення національної науки і, таким чином, відображають рівень історичних знань про країну чи народ. Такі історичні атласи мають США, Канада, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія, Бельгія, Голландія, Угорщина, Польща, Болгарія; побачили також світ атласи народів — ірландського, єврейського тощо[1].

Україна, на жаль, досі ще не має великого науково-довідкового історичного атласу, хоча спроби створити такий атлас у минулому були. Як тут не згадати працю видатних українських істориків І. Крип'якевича та Ф. Шевченка, зусиллями яких та їхніх колег у середині 1960-х рр. було розроблено й опубліковано проект „Історичного атласу України"[2]. Проте, цей проект не було реалізовано через невідповідність концепції цього атласу політичним догмам правлячого тоді режиму. (Про непросту долю проекту Крип'якевича — Шевченка та пізнішу спробу створення заідеологізованого „Атласа истории Украинской ССР" детально йшлося у публікаціях проф. Я. Дашкевича[3]).

Перші ж історичні атласи України було опубліковано поза її межами. Один із них, україномовний, був укладений у 1980 р. І. Теслею та Є. Тютьком за редакцією Л. Винара і нараховував 41 мапу (Пізніше побачив світ дещо перероблений англомовний варіант цього атласу). Другий атлас, з 24-ма мапами у ньому, було видано П.-Р. Маґочієм у 1987 р., англійською мовою[4]. Обидва атласи можна цілком віднести до досягнень української історичної картографії, хоча варто зазначити, що можливості картографів на еміграції, особливо щодо використання необхідної джерельної бази для укладання атласів, були набагато обмеженішими, ніж ті, що їх мали картографи та історики тут, в Україні. Ці атласи, попри їхній незначний обсяг, відіграли свою позитивну роль, бо це були перші спроби засобами картографії відобразити українську історію у просторі.

Наше картографічне видавництво „Мапа" взялося за розробку „Великого Історичного Атласу України". Атлас планується як фундаментальний картографічний твір, який, будучи комплексним історичним виданням і відображаючи реальний стан історичних досліджень з історії України, спонукатиме до нових пошуків, спрямованих на заповнення виявлених ним „білих плям" української історії. Цей атлас може використовуватись не тільки у науковій діяльності, але й у навчальному процесі та виховній роботі. Окрім того, це видання могло б мати пропагандистське значення, зігравши роль культурного посланця України за рубежем, утверджуючи правдиву історію України та протидіючи різноманітним фальсифікаціям. (Цей атлас — погляд на історію України очима українських картографів та істориків, а не очима наших сусідів, через яких увесь світ ще досі сприймає Україну та її історію часто у необ'єктивному світлі).

Концепція (система ідей) „Великого Історичного Атласу України" є нашою розробкою. Центральне місце у концепції займає відображення усього комплексу подій та явищ історії українського етносу у тих просторових межах, у яких він (етнос) перебував у відповідний історичний період. Це значить, що на мапах атласу, котрі відображають певний історичний проміжок, картографуванню підлягає та територія, яку український етнос заселяв у відповідний хронологічний період, без свідомого обмеження картографованої території сучасними політичними кордонами. Це випливає із загальновідомої істини (характерної не тільки для українців), що політичні кордони ніколи не збігалися і не збігаються з етнічними чи мовними межами. Відомо також і те, що українська суцільна етномовна територія постійно перебувала у динаміці, зміщуючись у часі й просторі із

північного заходу на південний схід (спричинялося це, з одного боку, сильними асиміляційними процесами збоку наших західних та південно-західних сусідів у довгі періоди бездержавного життя українців та, з іншого боку, — колонізацією, здебільшого українцями, надчорноморських просторів після занепаду Османської імперії та Кримського ханату). Все це дає нам підставу від розділу до розділу, залежно від того чи іншого історичного періоду, змінювати рамки картографованої території, об'єктивно й у динаміці прослідковуючи за усіма етапами формування та розвитку української національної території.

Крім історії розселення українського етносу, важливе місце у атласі займатимуть теми, що стосуються історії української державності (Київська Русь, Галицько-Волинська держава, козацька держава, державні традиції новітньої доби) та історії українського козацтва.

Іншою характерною ознакою нашої концепції є те, що кожна історична тема, яка подається в атласі, розкривається з допомогою синтетичних і аналітичних мап, що, доповнюючи одна одну, повною мірою характеризують усі сфери українського буття — культуру, освіту, релігію, демографічні зміни, економіку, територіальну організацію тощо.

Ще одна особливість концепції — події української історії подаються у тісному взаємозв'язку з подіями європейської та світової історії, що цілком відповідає об'єктивним реаліям. Україна була і є частиною Європи та світу й українське суспільство розвивалося за загальними світовими законами.

У „Великому Історичному Атласі України" передбачається вмістити близько 420 мап і мапок (врізок), 30 планів битв і міст, а також картограми, картодіаграми, таблиці, схеми тощо — все це буде зосереджено на 240 сторінках. На одному розвороті атласу може бути вміщено від 1 до 9 мап, які об'єднуються у 9 тематичних розділів. На початку кожного із розділів дається коротка історична довідка про той чи інший історичний період, що супроводжується кольоровими ілюстраціями та довідково-статистичним матеріалом. Довідка є доповненням до мап розділу і в ній основна увага звертається на ті моменти, які з тих чи інших міркувань не знайшли належного відображення на мапах. Кожний із розділів поділяється на декілька окремих тем; кожна із тем може включати від 2 до 35 мап, мапок, планів.

На мапах, що мають велике мірило чи оглядовий характер, відображаються деякі загальногеографічні елементи — рельєф (способом кольорової відмивки), ліси, болота, піски, солончаки. Відображення цих елементів є важливим для історичних мап, оскільки характеризує стан місцевості відповідного історичного періоду. Згадані елементи, як і елементи гідрографії (моря, озера, річки, канали), на мапах актуалізовані відповідно до того чи іншого відрізку історії (наявність штучних водоймищ і рукотворних каналів на мапах новітньої доби, зміна берегової лінії морів, прогресуюча тенденція до зменшення площ лісів, боліт тощо).

Формат зброшурованої книжки — 50×40 см, формат одного розвороту — 50×80 см. Як базові, для всієї території України, використовуються мірила 1:2 млн. та 1:3 млн., як допоміжні — 1:4 млн., 1:5 млн., 1:6 млн.,

1:8 млн., 1:10 млн., 1:12 млн, 1:15 млн., 1:20 млн. Мапи світу, Європи, Америки та частин Євразії мають менше мірило (від 1:12 млн. до 1:250 млн.). Мапи окремих регіонів України (включаючи врізні мапки) виконані у мірилі 1:250 тис., 1:500 тис., 1:800 тис., 1:1 млн., 1:1,5 млн., 1:2 млн., 1:3 млн., 1:4 млн., 1:5 млн., 1:6 млн. Плани міст — від 1:20 тис. до 1:300 тис.

Кожен із розворотів буде мати 2 кольорових поля — на півночі і на півдні. На північному полі дається заголовок теми, а на південному — посилання на ті сторінки атласу, де історичні явища подібної чи однорідної тематики вже було відображено на попередніх мапах чи буде відображено на наступних. Наприкінці атласу подається покажчик назв, що їх вжито на мапах, з поясненням їхньої характеристики (назви поселень, адміністративних одиниць, етносів тощо) та способу пошуку відповідної назви в атласі. Для об'єктів, назви яких змінювалися, подаються усі вжиті в атласі варіанти назв, які існували протягом відповідних історичних періодів, із зазначенням дати зміни тої чи іншої назви. Як додаток до атласу окремою вклейкою буде вміщено хронологічну таблицю найважливіших дат української історії.

Ось коротка характеристика кожного із розділів.

Відкриває атлас розділ „Найдавніше минуле України. Зародження та еволюція праукраїнських племен". Тематика мап розділу відображає найдавніший період нашої історії — появу першої людини, розвиток найдавніших цивілізацій на українських землях, етногенез праукраїнських племен на фоні зародження й розвитку Слов'янщини. Мапи розділу опрацьовуються на підставі найновіших археологічних, писемних даних українських і зарубіжних дослідників. Для таких великих наукових проблем, як походження індоєвропейців, Скіфія чи прабатьківщина слов'ян, буде передбачено відображення наукових гіпотез різних авторів та шкіл у їхньому порівнянні.

Розділ „Русь-Україна у IX—XIV ст." має різноманітний тематичний склад. Мапи, що відображають політичну історію Київської держави, тісно переплітаються з іншими, на яких подаються військово-політичні події, міграційні потоки, господарство, культура, релігія. Розділ доповнюють мапи заселення та територіальної організації, що мають досить крупне мірило. Осібне місце займають теми, присвячені історії Галицько-Волинської держави, а також Закарпаття, яке, будучи генетично пов'язаним із Києвом, пройшло в історії свій шлях. Сюди ж включено мапи, що висвітлюють пізньоантичну та ранньосередньовічну історію Тавріки-Криму. Цей історичний період був би неповний без мап, що дають уявлення про Русь-Україну як порубіжне суспільство, яке виникло й існувало на межі лісостепу і степу у протиборстві з кочовими євразійськими племенами.

Наступний розділ атласу „Українські землі під владою іноземних держав" представляє один із найдраматичніших періодів української історії — період, коли Україна, після втрати своєї державності, була розшматована сусідніми державами. Набір мап цього розділу — досить традиційний. Тут поєднуються мапи, що характеризують усі сфери життя України цієї епохи — політичний устрій українських земель, історію заселення та територіальної організації, міграційні потоки та реколонізацію Середньої

Наддніпрянщини, господарство, культуру, релігію. У цьому розділі вперше подаються межі української суцільної етномовної території, що для наступних розділів стане традиційним. Невід'ємну частину розділу становить тема, присвячена Кримському ханату, його зародженню й розвиткові у відповідний історичний період з відображенням непростих українсько-кримських стосунків.

Основним завданням розділу „Україна у козацькій добі" є всебічне висвітлення історії українського козацтва від його початків до занепаду. Поряд із мапами, що представляють ареали поширення козацтва, перші козацькі походи, Січ як столицю козацтва, топографію усіх Січей, козацькі війни проти Польщі й Туреччини, буде вміщено серію мап, що дають комплексну характеристику Української козацької держави в усі періоди її існування, від Б. Хмельницького до К. Розумовського. Це будуть мапи військово-політичних подій, плани битв, мапи заселення й територіальної організації (з відображенням української суцільної етномовної межі у відповідний період), мапи господарства, культури, релігії тощо. У розділі знайде також відображення тема, що стосується українського переселенського руху від середини XVI ст. до початку 1770-х рр. (козацько-селянська колонізація Дикого Поля й виникнення Слобідської України, початок масового заселення Надчорномор'я тощо).

Розділ „Українські землі під владою двох імперій (кінець XVIII ст.— 1914 р.)" присвячено подіям і явищам нашої історії того періоду, коли територію України було розподілено між Російською та Австрійською імперіями. Важливе місце у цьому розділі займає серія мап, що відображає болісний для України процес інкорпорації її земель обома імперіями (поступове реформування територіального устрою, включення господарства України до імперських економічних систем, демографічні зміни та початок урбанізаційних процесів, аграрні реформи, індустріалізація). Чільне місце відводиться темам, що пов'язані з переселенським рухом українців (військова еміграція козацтва після ліквідації Січі, подальше освоєння українцями Північного Надчорномор'я, Кубані, Наддіння, Передкавказзя, українська еміграція в Азію та Америку, українська діаспора до 1914 р.). Як і у попередніх розділах, висвітлюється тема еволюції української етномовної межі, а також подаються мапи етнічного складу населення України та зміни у стані посідання українців за останні майже три століття. До найбільш важливих тем розділу належить також серія мап, присвячених суспільно-політичним подіям XIX — початку XX ст. в Україні, а саме — розвиткові національно-культурного руху, політизації цього руху та підготовці української національно-демократичної революції. Цілком логічним є вміщення у розділі також мап культури та освіти. Зміни у становищі українських церков (конфесійні межі між Православною та Греко-католицькою церквами, церковні реформи, обмеження церковної влади державою тощо) відображає інша серія мап розділу. Ще одна група мап подає комплексну характеристику Кримського ханату — від його занепаду до повного поглинання імперією.

Наступний історичний період, що його представлено у розділі „Україна у Першій світовій війні та у період відновлення державності (1914—

1920 pp.)", хоча й охоплює порівняно незначний (на відміну від інших розділів) проміжок часу, але є надзвичайно насиченим важливими для України подіями. Основна тематика мап цього розділу стосується подій Першої світової війни в українських землях та подій, пов'язаних з українською революцією і відновленням Української держави у 1917—1920 pp. (УНР, ЗУНР, Українська Держава гетьмана Скоропадського), військово-політичними подіями в Україні, війнами із зовнішніми ворогами на захист незалежності України та поразкою української революції.

Мапи, вміщені в розділі „Українські землі у міжвоєнні часи (1921—1939 pp.)", висвітлюють події і явища історії України, територія якої укотре зазнала перерозподілу поміж сусідніми державами. Цей історичний період характеризувався виникненням Української СРР (пізніше — РСР) у складі новочасної Російської імперії — Радянського Союзу, куди увійшла більшість етнічних українських земель. На мапах цього розділу знайшли відображення усі складні й драматичні моменти тієї епохи. Темі „українізації" 1920-х pp. присвячено блок мап, що детально висвітлює особливості радянської адміністративної реформи, відбудову економіки та початок індустріалізації, демографічні зміни (зростання міст та урбанізація, імміграція до промислових центрів тощо), культурне відродження (українізація науки, вищої освіти, шкільництва, преси, друку, розцвіт української літератури, театру, музики, архітектури, образотворчого мистецтва). Наступний період, що його назвали „десятиліттям великого терору" (1930-ті pp.), представляє серія мап такої тематики: індустріалізація та будівництво промислових гігантів, колективізація та пов'язані з нею репресії, насильницька депортація селян, голодомор 1932—33 pp., демографічні наслідки індустріалізації та колективізації, кінець „українізації" (знищення національних інституцій, ліквідація УАПЦ, наступ на українські пресу, друк і шкільництво). Окрему групу у розділі становлять мапи, що комплексно характеризують ті українські етнічні землі, які не увійшли до складу УРСР (Галичина, Західна Волинь, Берестейщина, Підляшшя, Холмщина, Закарпаття, Лемківщина, Буковина, українська частина Бессарабії, Стародубщина, Північно-Східна Слобідщина, Кубань, Наддіння). Основними об'єктами для картографування тут є політичний устрій та територіальна організація цих земель, господарство, суспільне життя українців у краї, стан української культури, церкви, освіти, шкільництва. Українській діаспорі міжвоєнного періоду присвячено інший блок мап розділу, де відображаються зміни у розселенні українців за відповідний період, повоєнна еміграція з України (військова, політична й економічна), стан українського суспільно-політичного, релігійного й культурного життя.

Розділ „Україна у Другій світовій війні та у повоєнний період (1939—1989 pp.)" пов'язаний з попереднім розділом не тільки хронологічно, а й своєю структурою та способами зображення. Основними об'єктами картографування тут є геополітична ситуація у Центральній та Східній Європі напередодні війни (Карпатська Україна, включення західноукраїнських земель та частини Бессарабії до складу УРСР та радянізація цих земель, нові кордони та внутрішній устрій УРСР), початок військових дій у Європі, напад Німеччини на СРСР та військові дії в Україні, окупацій-

ний режим і рух опору (партизанський і повстанський), визволення України, втрати України у війні (демографічні, господарські, культурні). Повоєнна історія України представлена блоком мап, що об'єднані у такі теми: завершення формування території УРСР та зміни її адміністративного устрою (у т. ч. хрущовські реформи врядування за виробничим принципом), відбудова господарства та нове економічне зростання, уповільнення зростання та початок кризи, вплив господарської діяльності людини на природне середовище та техногенні катастрофи, місце та роль України у військовому потенціалі СРСР, демографічні зміни (урбанізація, занепад сіл, міграції, депортації, зменшення частки українців у всьому населенні УРСР), розвиток культури, освіти, мистецтва, стан релігії, русифікація, опозиційний та дисидентський рух. За традицією розділ доповнюється блоком мап, присвячених українській діаспорі повоєнного періоду, що характеризують основні сфери життя українців у діаспорі, відображаючи їхню суспільну діяльність, структуру зайнятості, географію розселення.

Тематика мап останнього розділу „Україна. Шлях до незалежності" інформує читача про Україну як незалежну державу, що має давні й стійкі традиції державності. Головними у розділі є такі блоки мап: українська державність у минулому і тепер (від Русі до сучасної України), геополітичне становище України, українські землі як об'єкт геополітичних інтересів інших держав (XI—XX ст.), відновлення незалежності у 1991 р.

Зрозуміло, що у процесі роботи виникне необхідність у корекції певних тем чи мап. Зумовлюється це передовсім наявністю значної кількості „білих плям" в українській історії, браком сучасних розробок з цілої низки історичних тем, а то й цілковитою відсутністю будь-яких джерел з певних проблематик.

Ми переконані, що без підтримки держави та солідних меценатів чи жертводавців таку велику й серйозну роботу не може бути виконано тільки одним колективом картографів та істориків, які зі свого боку усвідомлюють, що їм випала висока честь прислужитися такій благородній справі, як духовне відродження нашої Батьківщини — України.

Примітки

[1] United States History Atlas. — Maplewood (N. J.), Hammond, 1984.
Cope Harris, R. (ed.). Atlas Historique du Canada. — Montréal, 1987. — Vol. 2.
Freemann-Grenville, G. S. P. Atlas of British History. — London, 1979.
Sinclair, S. Atlas de Geographie Historique de la France et de la Gaule. — Paris, 1985.
Atlante Storico d'Italia. — Novara, 1997.
Vicens Vives, J. Atlas de Historia de España. — Barcelona, 1973.
Verzameling, R. Atlas der Algemene en der Belgische Geschiedenis. — Namen, 1985.
Vermaseren, B. A. Atlas Algemene en Vaderlandse Geschiedenis. — Groningen, 1969.
Történelmi Világatlasz. — Budapest, 1997.
Atlas Historyczny Polski. — Warszawa — Wrosław, 1993.
Атлас История на България. — София, 1975.
Edwards, R. D. An Atlas of Irish History. — London, 1973.
Gilbert, M. Jewish History Atlas. — London, 1973.

[2] Крип'якевич І. П., Перковський А. Л., Шевченко Ф. П. Проект структури та орієнтовний список карт історичного атласу України // Український історичний журнал. — К., 1966. — № 4. — С. 86-90.

[3] Дашкевич Я. Навколо історичного атласу України // Україна в минулому. — К. — Львів, 1993. — Вип. IV. — С. 164-211; Дашкевич Я. Полково-сотенний лад XVII-XVIII століть на Україні — штучна біла пляма // Пам'ятки України. — К., 1990. — № 1. — С. 7-8.

[4] Тесля І., Тютько Е., Винар Л., (ред.). Історичний Атлас України. — Монтреаль — Нью-Йорк — Мюнхен, 1980; Magocsi, P. R. Ukraine: A Historical Atlas. — Toronto — Buffalo — London, 1987.

ДОДАТОК

Структура та орієнтовний перелік мап Великого Історичного Атласу України

Номер сторінки атласу	Назви **розділів,** ***окремих тем,*** мап та врізних мапок
1	Титул
2-3	Вихідні дані, передмова
4-5	Зміст
6	Умовні позначення
7-23	**Розділ I.** **Найдавніше минуле України.** **Зародження та еволюція праукраїнських племен**
7-9	Текст та ілюстрації до розділу
10-17	***Залюднення території України у найдавніші часи (від появи людини до рубежу н. е.)***
10-11	А Ашельська епоха раннього палеоліту (600-150 тис. р. тому) Б Мустьєрська епоха раннього палеоліту (150-40/35 тис. р. тому) В Пізній палеоліт (40/35 тис. р. тому) Г Мезоліт (10-7 тис. р. тому)
12-13	Д Неоліт (7-4 тис. р. тому) Е Мідний вік (IV-III тис. до н. е.) Є Походження індоєвропейців Ж Поширення рільництва та скотарства у Європі та Передній Азії
14-15	З Епоха бронзи (II-I тис. до н. е.) З1 Ранній період З2 Середній період З3 Пізній період З4 Кінець пізнього періоду И Українські землі в голоцені. Формування сучасних природно-кліматичних умов І Передскіфська епоха (IX-VIII ст. до н. е.)
16-17	Ї Скіфія (VII-III ст. до н. е.) Ї1 Скіфія за даними різних авторів Й Кельтське розселення й поширення латенської культури в Європі (V-I ст. до н.е.) Й1 Латенська культура на території Закарпаття (III-II ст. до н. е.) К Античні держави Північного Причорномор'я (VI ст. до н. е. — IV ст. н.) К1 Елліністичний світ у IX — VI ст. до н. е.

	Ж3 Хотинська битва 1621 р.
	З Чорноморські походи запорожців 1621-1624 рр.
	И Козацькі повстання проти Польщі 1620-1630-х рр.
	И1 під проводом М. Жмайла (1625 р.)
	И2 під проводом Т. Трясила (1630-31 рр.)
	И3 під проводом Я. Острянина, Д. Гуні, П. Бута (1638 р.)
74-77	***Українська держава за гетьмана Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.)***
74-75	А Визвольна війна та формування української держави
	А1 Виступ Б. Хмельницького. Перші перемоги (1648 — серпень1649 р.)
	А2 Битва під Жовтими Водами
	А3 Битва під Корсунем
	А4 Битва під Пилявцями
	А5 Битва під Зборовом
	А6 Від Зборова до Берестечка (серпень 1649 — червень 1651 р.)
	А7 Битва під Берестечком
	А8 Від Білоцерківської угоди до союзу з Москвою (вересень 1651— березень 1654 р.)
	А9 Битва під Батогом
	А10 Завершальна стадія Визвольної війни (квітень 1654 — кінець 1656 р.)
	А11 Хронологія основних подій Визвольної війни
76-77	Б Гетьманська Україна: устрій держави
	В Чигирин — столиця гетьмана
	Г Політико-дипломатичні зв'язки України у роки Визвольної війни
	Г1 Найважливіші політичні угоди періоду Визвольної війни і їхні наслідки для України
78-87	***Українська козацька держава у 1657-1783 рр.***
78-79	А Гетьманська Україна (Велике князівство Руське) за І. Виговського (1657-1659 рр.)
	А1 Річ Посполита після Гадяцького договору
	А2 Битва під Конотопом 1659 р.
	Б Початок „Руїни" (1659-1665 рр.)
	В Гетьманська Україна за П. Дорошенка (1665-1676 рр.)
	В1 Турецьке панування на Поділлі (1672-1699 рр.)
	Г Занепад козацького устрою Правобережжя. Останні роки „Руїни" (1676-1687 рр.)
	Г1 Договори України
	Г2 Міжнародні угоди про Україну
80-81	Д Гетьманська Україна за І. Мазепи (1687-1708 рр.)
	Д1 Битва під Полтавою (1709 р.)
	Д2 Чортомлицька Січ (1652-1709 рр.)
	Е Похід П. Орлика та його союзників на Правобережжя (1711 р.)

128-129	Ж Суспільно-політичний рух в українських землях Ж1 наприкінці XVIII — у 1-й пол. XIX ст. Ж2 у 2-й пол. XIX — 1914 р.
130-131	З Культура (XIX — поч. XX ст.) З1 Шкільництво. Писемність (наприкінці XIX — поч. XX ст.) З2 Преса й друк (наприкінці XIX — на поч. XX ст.)
132-133	И Релігія (1780-ті рр. — поч. XX ст.) И1 Ліквідація Греко-католицької церкви у Російській імперії (XIX ст.)
134	***Крим наприкінці XVIII — на поч. XX ст.*** А Крим після приєднання його до Російської імперії (1783-1914 рр.) Б Кримська війна: військові дії у 1854-1855 рр.
135-147	**Розділ VI.** **Україна у Першій світовій війні та у період відновлення державності (1914-1920 рр.)**
135-138	Текст та ілюстрації до розділу
139-140	***Українські землі на час початку війни (1. VIII. 1914 р.)*** Територіальна організація. Межі української етномовної території
142-143	***Перша світова війна (1914-1918 рр.) та Україна*** А Геополітична ситуація у світі напередодні та у ході війни Б Воєнні дії в Європі Б 1 Плани протидіючих сторін щодо переустрою Європи В Воєнні дії в українських землях (1914-1917 рр.) Г Українські військові формування у Першій світовій війні
144-146	***Відновлення Української держави (1917-1920 рр.)***
144-145	А Територія та внутрішній устрій
146	Б Київ — столиця УНР, Української Держави. В Львів — столиця ЗУНР. Г Культурне будівництво у самостійній Україні (1917-1920 рр.) Д Дипломатичні зв'язки України (1918-1920 рр.)
147	***Інтервенція в Україну та втрата незалежності*** А Війна з більшовицькою Росією та Денікіним. Спроби більшовиків розчленувати Україну Б Українсько-польська війна (1918-1920 рр.) В Співвідношення політичних сил в Україні (1917-1920 рр.).
148-181	**Розділ VII.** **Українські землі у міжвоєнні часи (1921-1939 рр.)**
148-151	Текст та ілюстрації до розділу
152-169	***Радянська Україна у 1920-1930-ті рр.***
152-153	А Повоєнний перерозподіл українських земель Б Утворення УСРР. Зміни адміністративного устрою у 1919-1922 рр.

Юрій Лоза

Система шкільних атласів з історії України

Відродження української державності викликає гостру потребу формування національної свідомості. Вивчення свого минулого, знання й розуміння його буде сприяти вихованню молодого покоління в дусі поваги до своєї держави, до свого народу. У зв'язку з цим реалізація нової концепції історичної освіти в Україні вимагає модернізації всього навчально-методичного комплексу, до якого входять підручники, робочі зошити й інші навчальні посібники, зокрема й атласи.

Картографічне видавництво „Мапа" долучилося до роботи у цій царині в тій непростій ситуації, коли навчальних атласів з курсу історії України не існувало взагалі, як не існувало і ніяких розробок з такої проблематики. Бракувало також і єдиної програми викладання української історії у школі та концепції змісту історичного курсу для кожного класу школи зокрема. З іншого боку, на початок 1990-х рр. нами було підготовлено концепцію „Великого Історичного Атласу України", за якою вже розпочато підготовчі роботи над зазначеним проектом. Напрацьований матеріал було використано для роботи над навчальними атласами.

Отже, в основі цілої серії шкільних атласів з української історії, що їх підготувало і готує видавництво „Мапа", лежить єдина концепція — концепція „Великого Історичного Атласу України", точніше її спрощений варіант, пристосований до сучасних підручників і шкільних програм.

Треба зазначити, що існуюча шкільна програма передбачає вивчення стислого курсу української історії у 5 класі, даючи дітям елементарні знання про історичні події, що охоплюють період від найдавніших часів до сьогодення. Для 6-11 класів програма дає розгорнутий виклад курсу, розрахований на 7 років навчання, характерною особливістю якого є те, що історія України вивчається паралельно з курсом світової історії в однакових хронологічних межах за лінійним принципом. Крім того, курсом вітчизняної історії передбачено вивчення регіональної історії.

Ці вихідні позиції й продиктували тематику навчальних атласів. Перший у серії з них — це атлас для 5 класу. Особливість цього атласу — це можливість використання його як картографічно-ілюстративного посібника, який відповідає наявним шкільним підручникам, а також як самостійного посібника з курсу історії України.

Тематика мап атласу відповідає розділам і темам шкільних програм. Усі мапи атласу є оригінальними, тобто розробленими спеціально з урахуванням потреб молодших класів школи.

Іншою особливістю цього атласу є використання значної кількості іконографічного матеріалу, синхронного матеріалові картографічному. Портрети видатних діячів України, фрагменти битв, знаряддя праці, військова атрибутика, державні символи, інші сюжети, що представляють визначні події української історії, мають органічно доповнювати суто картографічний компонент атласу.

Атлас містить 35 кольорових мап, які згруповано у 16 картографічних тем. Кожна із зазначених картографічних тем охоплює ключові періоди нашої історії, а саме:

– зародження та розвиток перших цивілізацій на українських землях;
– праукраїнські племена на тлі слов'янського розселення;
– виникнення й розвиток Київської держави;
– Галицько-Волинська держава як безпосередня спадкоємиця політичних і культурних традицій Київської держави;
– іноземне панування на українських землях;
– виникнення та розвиток козацтва;
– Українська козацька держава Б. Хмельницького;
– народні рухи кінця XVI — XVIII ст.;
– Українська козацька держава за І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи; занепад автономії України;
– культурний розвиток українських земель;
– Україна під гнітом двох імперій у XIX — на початку XX ст.;
– територія розселення українців та українська еміграція;
– відновлення української державності у новітні часи (1917—1920 рр.);
– Україна між двома світовими війнами;
– Україна в Другій світовій війні;
– Україна сучасна.

Наприкінці атласу вміщується хронологія найважливіших подій з історії України від найдавніших часів до сьогодення.

Поглиблене вивчення шкільного курсу вітчизняної історії, як було вже сказано, розпочинається у 6 класі й закінчується в 11 класі. Відповідно до програми та підручників цей курс історії послідовно, згідно з історичними періодами, знайшов своє відображення на сторінках 4-х навчальних атласів:

– для 6-7 класів;
– для 8 класу;
– для 9 класу;
– для 10-11 класів.

Як і у випадку з атласом для 5 класу, мапи атласів для наступних класів є оригінальними, переважно розробленими вперше і, що важливо, — на заново підібраній та перевіреній фактографічній підставі.

В атласі для 6-7 класів відображено період нашої історії від появи первісної людини на українських землях до середини XVI ст. На 24 сторінках видання вміщено мапи, які об'єднано за такими темами:

– Найдавніші цивілізації на українських землях (поява людини, розселення найдавніших людей на теренах України, ранні рільницько-скотарські племена, мисливсько-риболовецькі племена доби розквіту родоплемінного ладу, племена трипільської культури);

– Народи й племена I тис. до н. е. — початку I тис. н. е. на українських землях (племена чорноліської культури, кіммерійці, скіфи, сармати, ґоти, гуни, грецькі міста-держави, ранні слов'яни);

– Слов'яни у VI — середині IX ст. (ареал слов'янського розселення до початку VI ст., їхній рух на захід та на Балкани, розподіл слов'ян на три гілки, сусіди слов'ян — тюркські, германські, балтійські, фінно-угорські племена);

– Київська держава (зародження державності у східних слов'ян, виникнення й розквіт Київської держави, еволюція її території за князювання різних князів, культура й церква Київської держави, столиця, занепад Київської держави та самостійний розвиток земель-княжінь до кінця 1230-х рр., монгольське вторгнення);

– Політичний устрій та територіальна організація окремих земель Русі-України у період ослаблення центральної влади (Київська, Чернігівська та Переяславська землі);

– Галицько-Волинська держава як безпосередня спадкоємиця політичних і культурних традицій Київської держави (об'єднання Галицького й Волинського князівств, розквіт Галицько-Волинської держави, занепад держави та боротьба за галицьку спадщину, окупація Галичини й Волині сусідніми державами);

– Українські землі під владою іноземних держав (загарбання частини українських земель Литвою та Польщею, Буковина й Закарпаття у складі Молдавії та Угорщини, експансія Московської держави й Османської імперії, напади татар і турків на Україну);

– Кримське ханство у II половині XV — I половині XVI ст. (розпад Золотої Орди, становлення самостійного Кримського ханства, еволюція його території, встановлення васальної залежності Туреччини над Кримом).

Історичний атлас для 8 класу продовжує висвітлення подій і явищ історії України, поданих у попередньому виданні, й охоплює період від II половини XVI до кінця XVIII ст. На 32 сторінках атласу знайшли відображення такі теми:

— Українські землі у II половині XVI — I половині XVII ст. (територіальний перерозподіл українських земель за Люблінською унією, Чернігово-Сіверщина у московсько-польській війні, політичний та адміністративний устрій українських земель, господарство, населення, культура та церква);

– Козацькі повстання проти Польщі наприкінці XVI ст. та у 20-30-ті рр. XVII ст. (під проводом К. Косинського, С. Наливайка, М. Жмайла, Т. Федоровича, І. Сулими, П. Бута, Я. Острянина).

– Козацька держава за гетьмана Б. Хмельницького (хід національно-визвольної війни, устрій держави Б. Хмельницького, українська етнічна територія);

– Політична автономія України (Гетьманська Україна за гетьманування І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи — політичний устрій та територіальна організація, військово-політичні події; Гетьманщина К. Розумовського, ліквідація царизмом автономного устрою України);

– Запорізька Січ (територія вольностей Запорізького війська у різні періоди існування та зміни його політичної належності, походи запорожців, топографія Січей, останній період існування Запоріжжя, українські козацькі формування після ліквідації Січі, Задунайська Січ, Чорноморія, запорожці в австрійських володіннях);

– Слобідська Україна (Українська козацько-селянська колонізація Дикого поля, слобідські полки та їхній устрій, поселення Слобідщини, сусіди);

– Козацько-селянські рухи в Україні в середині та у II половині XVIII ст. (гайдамацькі повстання, рух опришків, антикріпосницькі повстання та козацько-селянські виступи);

– Українські землі наприкінці XVIII ст. (територіальний перерозподіл українських земель, інкорпорація українських земель Російською та Австрійською імперіями, межі української суцільної етномовної території, територіальна організація, господарство, населення, культура, церква);

– Кримське ханство у II половині XVI ст. — 1783 р. (Османська імперія та її васали, Кримське ханство — його устрій, територіальні зміни, сусіди, приєднання до Російської імперії).

Явища та події, що охоплюють період української історії від початку XIX ст. до 1917 р., відображаються в атласі для 9 класу, на 24 сторінках якого представлено такі теми:

– Українські землі у I половині XIX ст. (українська національна територія, політичний та адміністративний устрій, господарство);

– Національний та суспільно-політичний рух в українських землях у XIX — на початку XX ст. (початки українського національного відродження, російські та польські революційні рухи в Україні, український національно-визвольний рух II чверті XIX ст., виступи селян та військових поселенців, український національний рух у 1860—80-х рр. та перенесення його центру із Наддніпрянщини в західноукраїнські землі, російський революційний рух в Україні наприкінці XIX ст., політизація українського національного руху наприкінці XIX — на початку XX ст., революційні події 1905 р. в Україні);

– Демографічні зміни в українських землях наприкінці XVIII — на початку XX ст. (густота населення та людність поселень, динаміка зростання чисельності українців, частка українців у загальній кількості населення за регіонами України);

– Українці: територія розселення та еміграція (розвиток української етномовної території від початку XV ст. до середини 1920-х рр., переселенський рух із України, участь українців у хліборобській колонізації Євразійського степу — Сірий Клин, Зелений Клин, українська еміграція до Америки, основні регіони виходу українських переселенців до Азії та Америки);

– Україна напередодні Першої світової війни (політичний та адміністративний устрій, господарство);

– Культура й релігія українських земель у XIX — на початку XX ст. (вища освіта, наука, література, архітектура, малярство, театр, музика — події, заклади, діячі, пам'ятки; стан українського шкільництва; українські церкви);

– Україна в роки Першої світової війни (геополітична ситуація у Східній Європі напередодні війни, бойові дії Першої світової війни в українських землях, українські військові формування у Першій світовій війні).

Завершальним у серії навчальних атласів з історії України є атлас для 10-11 класів, що охоплює період від 1917 р. до сьогодення. Цей атлас нараховує 24 сторінки, об'єднані у такі теми:

– Україна у визвольних змаганнях 1917—1920 рр. (устрій українських земель напередодні української революції, Українська незалежна держава — кордони, внутрішній устрій УНР, ЗУНР, Української Держави гетьмана П. Скоропадського, тимчасові анекси України, військові дії більшовицької Росії проти України, війна Польщі проти ЗУНР та польська окупація Галичини, денікінський наступ, боротьба українських армій проти денікінських та більшовицьких військ, поразка визвольних змагань та встановлення радянського режиму в Україні);

– Українські землі в міжвоєнний період 1920—30-х рр. (Українська СРР-РСР — політичний та адміністративний устрій, зміни кордонів, українська етномовна територія, приєднання Західної України та інших територій до УРСР, Карпатська Україна);

– Господарство українських земель наприкінці 1930-х рр. (промисловість, сільське господарство, транспорт, індустріалізація в Українській РСР);

– Населення у 1930-ті рр. Голодомор в Українській РСР 1932—33 рр. (густота населення, людність міст, міська й сільська людність — до 1933 р.; смертність в УРСР та втрати від голоду 1932—33 рр.);

– Культура й релігія (культурне будівництво у період відновлення Української держави 1917—1920 рр.; нетривала „українізація" в УРСР; наука, література, мистецтво у 1920—30-ті рр. — події, заклади, діячі; стан українського шкільництва; українські церкви);

– Україна у Другій світовій війні (наступ німецьких військ у 1941—42 рр., нацистський окупаційний режим, антифашистський рух опору — радянські партизани та українські повстанці, наступ радянських військ у 1943—44 рр.);

– Україна у повоєнні роки (УРСР — територіальні зміни у повоєнний період та політичний і адміністративний устрій; соціально-економічний розвиток — промисловість, сільське господарство, транспорт, забруднення довкілля та екологічні катастрофи, місце й роль України у військовому потенціалі СРСР; демографічні зміни — густота населення та людність міських поселень у 1959 та 1989 рр., наслідки русифікаційної політики держави щодо українців, зміни у чисельності населення України);

– Україна на порозі XXI ст.: відновлена незалежність (референдум 1991 р.; сучасна Україна — кордони, внутрішній устрій; геополітичне становище України — місце у світі, торговельно-економічні зв'язки, членство в міжнародних організаціях, ядерна зброя та її вивезення за межі України, іноземні військові бази в Україні (Крим).

Три з названих атласів уже побачили світ, останні два незабаром вийдуть друком. Автор та укладачі атласів сподіваються, що, як з наукового, так і дидактичного погляду атласи отримають об'єктивну критику. Ми намагалися зробити атласи політично не заангажованими, віддаючи перевагу фактам і уникаючи проявів своїх політичних уподобань. Цілком зрозуміло, що з часом концепція викладання історії в школах буде вдосконалюватися — що, в принципі, є об'єктивним процесом. На зміну політичним пристрастям, притаманним нашому часові, прийде більш зрілий і виважений погляд і на цілу низку проблем української історії. Під час наступних перевидань атласів це буде обов'язково враховано.

Навчальні атласи з історії України
картографічного видавництва „Мапа"

Видано:

1. Україна. Історичний атлас для 5 класу / Авт. концепції та мап Ю. Лоза; ред. Т. Погурельська. — К.: Мапа, 1997. — 40 с.: 22 × 28.

2. Україна. Історичний атлас для 6-7 класів / Авт. Ю. Лоза. — К.: Мапа, 1998. — 24 с.: 22 × 28.

3. Україна. Історичний атлас для 8 класу / Авт. Ю. Лоза. — К.: Мапа, 1998. — 32 с.: 22 × 28.

Готуються до видання:

4. Україна. Історичний атлас для 9 класу / Авт. Ю. Лоза. — К.: Мапа. — 24 с.: 22 × 28.

5. Україна. Історичний атлас для 10-11 класів / Авт: Ю. Лоза. — К.: Мапа. — 24 с.: 22 × 28.

Петро Сіреджук

Картографія німецьких колоній Галичини (кінець XVII — початок XX ст.)

Карт німецьких колоній Східної Галичини у вітчизняних архівах збереглось чимало. Найбільше їх у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі ЦДІАЛ).

Найдавніша з цих карт датується 1789 роком. На ній зображено йосифінську колонію Візенберг на Львівщині[1].

Серед збережених у ЦДІАЛ карт найчисельнішою є група кадастрових карт, яку сконцентровано в фонді „Краєва земельно-податкова комісія". Ці карти складалися землемірами-геодезистами повітових комісій Галичини, котрі провадили оцінку земель для встановлення і стягнення податків із землекористувачів. Усі вони виконані професійно і майстерно на твердому папері великого і малого формату. Деякі з них були виконані в кольорі, а інші — чорно-білі. Вони просистематизовані за алфавітом назв населених пунктів (спочатку карти великого формату, тоді малого). У межах однієї німецької колонії їх розміщено за хронологією. Так, про німецьке поселення Вайсманівка, яке розташовувалося поблизу села Завидовичі Львівського округу, збереглося три карти (1850, 1852 і 1887), а про колишню німецьку колонію Ґасендорф біля с. Улично у Самбірському окрузі — 4 карти (1853, 1856, 1898, 1931)[2].

Фондові кадастрові карти німецьких колоній краю не згруповані разом, а розсипані по картографічних збірках східногалицьких адміністративно-територіальних округів. Звичайно, їх кількість в окружних картографічних матеріалах різна. Так, у колекції кадастрових карт Тернопільського і Бережанського округів є тільки по одній карті німецьких колоній: Конопківки (1861) й Бекерсдорфа (1846), Станіславівського округу — дві: Мікульсдорфа та Нойдорфа (1851). З округу Сянок збереглись кадастрові карти трьох німецьких поселень — Прінценталя (1853, 1854), Розенбурга (1854) і Фалькенберга (1854, 1875)[3].

Дещо більші картографічні збірки німецьких колоній Жовківського, Перемишльського і Самбірського округів. Тут відклалися кадастрові карти 26 німецьких колоній, у т. ч. 8 з Перемишльщини і по 9 із Жовківщини та Самбірщини. Зокрема, нам відомі кадастрові карти колоній німців Бургау (1856), Брукенталя, Візенберга, Ігнатівки (1854), Константівки

(1910), Лінденау (1856), німецького Мокротина, Рожанки і Фельзендорфа (1854) на Жовківщині; Бердікау, Гартфельда, Кляйндорфа (1849), Куттенберга (1855), Михайлівки (1852), Моосберга (1849, 1852), Регберга (1849) й Шумлау (1853) — на Перемишльщині; Бригідау (1856, 1885), Ґассендорфа (1853, 1856, 1898, 1931), Йозефсберга (1856, 1894), Кайзердорфа (1853, 1856, 1886), Кранцберга (1853, 1856, 1899), Кинігсау (1853, 1856, 1894), Нойдорфа біля Болехівців (1853, 1856, 1879), Нойдорфа поблизу Самбора (1856, 1887), Угартсберга (1853, 1856, 1874) — на Самбірщині[4].

Багатими постають колекції Золочівського, Львівського і Стрийського округів. У трьох збірках збережено кадастровий картографічний матеріал 55 німецьких колоній, у т. ч. — 20 із Золочівського, 18 — з Львівського і 17 — зі Стрийського округів. Золочівський округ має кадастрові карти таких німецьких поселень: Ангелівка (1845, 1850); Альфредівка (1845, 1888); Антонин (1844, 1850); Броніславівка (1844, 1850, 1885), Воля Сушанська (1844, 1850, 1896), Ганунин (1850), Забава (1844, 1850), Кастелау (1850), Ланерівка (1850), Лани Німецькі (1844, 1850), Лапаївка (1844, 1850), Сабанівка (1844, 1850, 1896), Сапіжанка (1844, 1850, 1896), Станин (1850), Тоболів (1844, 1850, 1896), Унтенберген (1850, 1927), Унтервальд (1845, 1850, 1856, 1903), Феліксівка (1844, 1850, 1892), Щиглівка (1844, 1850, 1896), Ягоня (1844, 1850, 1901, 1937, 1939). Колекція кадастрових карт Львівського округу представлена німецькими колоніями: Айнзідель (1850, 1854, 1876, 1937), Богданівка (1849, 1879, 1912), Брундорф (1849, 1887, 1890), Бургталь (1849, 1879, 1899, 1901), Вайсманівка (1850, 1854), Вайсенберг (1849), Дорнфельд (1850, 1854, 1876), Ебенау (1850, 1854, 1875, 1899), Загродки (1850, 1852), Кальтвассер (1849, 1852), Лінденфельд (1850), Мюллердорф (1849, 1887, 1890), Райхенбах (1850, 1852), Розенберг (1850, 1852), Роттенган (1849, 1852, 1871, 1854, 1937), Унтерберг (1850, 1852, 1890, 1923, 1927), Фалькенштайн (1850, 1854, 1876), Шинталь (1849), а Стрийського округу — Брочків (1851), Ґельсендорф (1850, 1879), Гофнунсау, Діброва (1851), Енгельсберг (1853), Ізидорівка (1850, 1853), Йозефталь (1851), Карлсдорф (1851), Корнелівка, Ландестреу, Людвиківка (1853), Новий Бабілон (1853), Новичка (1851), Обліска (1851), Пихерсдорф, Тересівка й Угартсталь (1853)[5].

Таким чином, серед 10 адміністративних територій Східної Галичини найкраща збірка кадастрових карт німецьких колоній збереглась із Золочівського, Львівського та Стрийського округів, а з перерахованих колоній галицьких німців —Роттенган, Унтерберг й Ягоня.

Кадастрові карти східногалицьких німецьких колоній несуть різнобічну інформацію про залюдненість, планувальну структуру тощо. Ось, наприклад, у німецьких колоніях Антонин (1853), Ігнатівка (1854), Казимирівка (1844) і Рожанка (1854) налічувалося по 5, Каролівці і Кляйндорфі (1849) — по 8, Щиглівці, Забаві (1844) — по 10, Броніславівці — 11, Вайсманівці (1850) — 12, Соболівці (1845) — 14 господарств німецьких осадників[6].

У забудові і плануванні німецьких колоній Східної Галичини можна виділити три форми: однорядну, дворядну і хрестоподібну[7]. Однорядну забудову мали малі колонії, які складалися з 5—15 господарств німецьких колоністів: Броніславівка, Казимирівка, Каролівка, Кляйндорф,

Маленівка (Малинівка), Феліксівка, Ягоня (1844), Ігнатівка, Рожанівка (1851), Антонин (1853)[8].

Малі колонії галицьких німців закладались при дорогах, як з лівої, так і з правої сторони. При забудові малих поселень німецькі колоністи надавали перевагу лівій стороні. Правостороння планувальна структура була лише в чотирьох німецьких колоніях: Кляйндорфі, Рожанці, Соболівці та Феліксівці[9].

Щоправда, серед однорядних німецьких колоній Східної Галичини, винятком був Бекерсдорф — велика німецька католицька община, яку спланували так, що посередині колонії розташовувалися каплиця і школа[10].

Дворядними прямолінійними поселеннями звичайно були німецькі колонії середньої величини. У цих колоніях житлові та господарські будівлі розміщувалися по обох боках вулиці. Така забудова з кадастрових карт простежується у німецьких колоніях Бердікау, Вайсманівка, Воля Сушанська, Ґайнріхсдорф, Ґассендорф, Куттенберг, Ляндестреу, Розенберг, Соболівка, Феліцієнталь (1853) та ін.[11]

Кадастрові карти великих німецьких колоній засвідчують здебільшого хрестоподібне планування. У Східній Галичині хрестоподібна планувальна структура була в колоніях німецьких осадників у Брукенталі, Візенбергу (1854), Йозефсбергу, Угартсталі (1853), Фалькенштайні (1850) та ін. Г. Петришин та О. Олешко констатують, що всі галицькі хрестові колонії мали одну особливість: „поворот плану поселення відносно північної осі у напрямі пн-пн-сх або пн-пн-зх до 45 градусів по відношенню до розпланування основних земель“[12].

Окрім того, з планів кадастрових карт видно, що забудова німецьких колоній Східної Галичини є значно щільнішою від забудови українських сіл. Це суттєва відмінність архітектурно-ланшафтного середовища українських і німецьких поселень краю[13].

Деякі кадастрові карти німецьких колоній кидають світло на розвиток садівництва досліджуваної території. Так, установлено, що садівництвом займалися колоністи Брукенталя (1854), Кинігсберга (1853), Ягоні (1844)[14] та ін.

Місцеві кадастрові карти складали фахові геодезисти I—IV розряду-класу. Відомими серед них були Георг Анціх, Йоганн Баадер, Сімон Ґентер, Франц Зоммер, Франц Йогн, Антон Магр, Йозеф Нагн, Себастьян Світер, Адальберт Урбас, Себастьян Філлер, Франц Філлер, Йоганн Франц, Йозеф Шварц, Франц Шік та ін.[15]

У когорті геодезистів числився і відомий краєзнавець Галичини Антон Шнайдер. Відомо, що він виготовив кадастрові карти галицького села Ператин та німецької колонії Антонин[16].

Крім кадастрових карт, у ЦДІАЛ у фонді № 720 зберігаються плани земельних ділянок деяких німецьких колоній. Так, 1799 р. датується план лісових ділянок колонії осадників Ґрюнталь на Городоччині. З Перемишлянщини зберігся план земельних ділянок Мюллерівки (1873). Серед планів „наймолодшим“ є план земельних ділянок Айнзіделя Львівського повіту (1934). Тут замішалась і карта меж населених пунктів Улично та Ґасендорф (1795)[17].

Таким чином, багата і різнопланова картографія німецьких колоній Східної Галичини становить важливе джерело дослідження етнічної історії України.

Примітки

[1] ЦДІАЛ, ф. 453, оп. 1, спр. 1284, с. 12.

[2] Там же, ф. 186, оп. 8, спр. 340, 1213; оп. 10, спр. 1532, 1534, 1536.

[3] Там же, оп. 11, спр. 164, 412; оп. 13, спр. 193; оп. 16, спр. 108, 126, 173.

[4] Там же, оп. 5, спр. 273, 305, 369, 409, 417, 424, 774, 927; оп. 9, спр. 6, 51, 143, 144, 274, 329, 367, 405; оп. 10, спр. 123, 157, 509, 542, 583, 595, 1004, 1005, 1531, 1729, 2110.

[5] Там же, оп. 6, спр. 144-151, 287, 288, 290, 292, 554-558, 594, 596, 639, 791-796, 804, 805, 874-876, 898, 901, 940, 944, 945, 1039, 1041, 1044, 1104, 1106, 1201, 1261-1264, 1559, 1693, 1703; оп. 8, спр. 280, 292, 340, 418, 455, 468, 477, 519, 522, 598, 688, 722, 723, 745, 752, 819, 903, 1037-1041, 1044, 1047, 1049, 1083, 1087, 1106-1109, 1135, 1137-1139, 1196, 1197, 1201-1204, 1213, 1230, 1237, 1239; оп. 12, спр. 37, 45, 68, 83, 221, 246, 722, 739, 818, 819, 863.

[6] Там же, оп. 5, спр. 273, арк. 13; оп. 6, спр. 149, арк. 1; спр. 594, арк. 5; спр. 874, арк. 14; спр. 940, арк. 18; спр. 1039, арк. 1; оп. 8, спр. 340, арк. 6; оп. 9, спр. 274, арк. 8.

[7] Там же, оп. 6, спр. 1103, арк. 12; оп. 8, спр. 340, арк. 6; Петришин Г., Олешко О. Хрестоподібні планувальні структури Галичини XVII—XVIII ст. // Українська хрестологія. Мистецтвознавчі дослідження. — Львів, 1997. — С. 70-72.

[8] Там же, оп. 5, спр. 273, арк. 13; оп. 6, спр. 149, арк. 7; спр. 594, арк. 5; спр. 791, арк. 9; спр. 874, арк. 14; спр. 940, арк. 18; оп. 8, спр. 688, арк. 7; оп. 9, спр. 274, арк. 8.

[9] Там же, оп. 5, спр. 274, арк. 9; оп. 6, спр. 144, арк. 4; спр. 1039, арк. 7; оп. 9, спр. 274, арк. 8.

[10] Там же, оп. 4, спр. 11, арк. 7.

[11] Там же, оп. 6, спр. 1103, арк. 12; оп. 8, спр. 340, арк. 5; оп. 9, спр. 144, арк. 2; оп. 15, спр. 12, арк. 18.

[12] Петришин Г., Олешко О. Хрестоподібні планувальні структури... — С. 70.

[13] ЦДІАЛ, ф. 186, оп. 6, спр. 144, арк. 1-4; спр. 1039, арк. 1-7; спр. 1103, арк. 1-12.

[14] Там же, оп. 5, спр. 774, арк. 1; оп. 6, спр. 791, арк. 9; оп. 15, спр. 12, арк. 18.

[15] Там же, оп. 6, спр. 594, арк. 5; спр. 940, арк. 7; спр. 1103, арк. 1; спр. 1210, арк. 1; спр. 1261, арк. 9; оп. 8, спр. 340, арк. 5; спр. 722, арк. 7; оп. 9, спр. 274, арк. 8; оп. 10, спр. 1504, арк. 3; спр. 1531, арк. 1.

[16] Там же, оп. 6, спр. 874, арк. 2.

[17] Там же, ф. 720, оп. 1, спр. 4, 94, 250, 372, 397, 648.

Степан Ямелинець

Сучасні методи створення топографічних та кадастрових карт

Історія створення кадастрових карт і планів (як і будь-яких інших картографічних робіт) починалася з простих окомірних знімань, які поступово удосконалювалися шляхом застосування дедалі точніших інструментів для вимірів віддалей і кутів і накладення цих вимірів у вибраному масштабі на папір.

В основу всіх топографічних знімань покладено їхню точність (з якою точністю можна нанести на карту, а потім поміряти по карті цю віддаль). За точність будь-якої карти чи плану взято 0,2 мм між двома паралельними лініями (тоді точність плану масштабу 1:500 — 0,1 м, а карти масштабу 1:10 000 — 2 м).

Цих 0,2 мм взято в розрахунки при створенні того чи іншого масштабу карт чи планів. Розраховують, яка повинна бути густота і точність пунктів мереж у геодезичних мережах згущень методом знімань, час проведення робіт, терміни завершення робіт тощо.

Як уже зазначалося, першими були покладені на папір чи інші матеріали, окомірні зйомки, виконані за розповідями безпосередньо з натури чи записані за згадками. Ці методи весь час розвивалися з удосконаленням мірних приладів, а також з розвитком прикладної математики у XVIII—XIX ст. і на початку XX ст.

Створення топографічних планів і карт відбувається у два основних етапи: 1) польові виміри й обчислення вимірів; 2) складання карти і викреслення в камеральних умовах. Тому вдосконалення цього процесу велося таким чином, щоб скоротити час і кошти на виконання дорогих, обмежених часом сприятливих умов, польових робіт і модернізувати камеральні роботи. У такій же послідовності розвивалися і методи: спочатку майже всі роботи виконувалися в польових умовах і тільки невелика частина — в камеральних. Основними тут були методи створення топографічних карт і планів за допомогою мензульної і тахеометричної зйомок, зйомки по квадратах, перпендикулярах, а також поєднання цих методів. Удосконалювалася тут, як правило, сама технологія цих знімань та інструменти, які при цьому застосовувалися. З часом, з огляду на зростаючі потреби людства в картографічній продукції, необхідно було залучати все більше

і більше людей на проведення польових робіт. Лише тоді, коли в 30-ті рр. XX ст. почав застосовуватися стереоскопічний метод топографічних знімань, що дало поштовх до створення нових фотограмметричних технологій і розробки нових інструментів, більшість роботи стали виконувати в камеральних умовах, а значить скоротилась кількість людей, потрібних для виконання одного й того ж обсягу робіт. Окрім того, ці роботи вже можна було проводити цілорічно.

В основу стереоскопічного методу покладено одну з властивостей відтворення в людській уяві об'ємних зображень: якщо сфотографувати об'ємний предмет (а земна поверхня є такою) з двох точок, розташованих з одного боку цього предмета, то при розгляді цього предмета двома очима (кожним оком свій знімок) в уяві виникне об'ємне зображення предмета. І якщо поміряти віддаль між точками фотознімання, то можна за допомогою спеціальних фотограмметричних приладів проводити вимірювальні роботи на фотографічному зображенні предмета (земної поверхні).

За способом фотографування розрізняють аерофотографічний, космічний та фототеодолітний стереоскопічні методи. Найбільш поширеним є аерофотографічний метод, тобто знімання земної поверхні з аероносіїв (літаків, вертольотів, повітряних куль, дельтапланів).

Наше підприємство в своїй практиці (як і всі підприємства Укргеодезкартографії) десь на 95 % використовує стереоаерофотограмметричний метод. Практично всі топографічні карти всіх масштабів створюються і поновлюються стереоскопічним методом.

Роботи при цьому методі виконуються в такій технологічній послідовності:

1. Створення для кожного масштабу такої мережі геодезичних пунктів, яка густотою і точністю задовільняла б точність майбутньої карти.

2. Польові роботи для стереоскопічної зйомки:

– планово-висотна прив'язка знімків (повна чи розріджена);

– польове дешифрування знімків.

3. Камеральні роботи при стереозйомці:

– фотограмметричне згущення точок на знімках стереопар, тобто визначення координат і висот точок на знімку не менше 4-х у кутах стереопари.

4. Стереорисування знімків:

– рисування рельєфу;

– рисування контурів;

– складання і викреслення карти (чи плану) упорядкування;

– підготовка до видання видавничим кресленням чи гравіруванням;

– видання.

Топографічні карти створюються в таких масштабах:

а) дрібномасштабні — 1:1 000 000, 1:500 000;

б) середньомасштабні — 1:200 000, 1:100 000, 1:50 000;

в) великомасштабні — 1:25 000, 1:10 000.

Топографічні плани:

а) дрібного масштабу — 1:5 000;

б) великого масштабу — 1:2 000, 1:1 000, 1:500.

Територія України покрита всіма масштабами топографічних карт, за винятком невеликих площ у Карпатах і в Закарпатті, а також на Львівщині вздовж кордону з Польщею, смугою завширшки 5—20 км від Рави-Руської до Сянок, масштабу 1:10 000. Карти (весь масштабний ряд) поновлюються, залежно від території, кожні 5—10 років.

Щодо планів, то для території міст і містечок маємо плани масштабу 1:5 000 і для частини їх — також масштабу 1:10 000.

Масштаб 1:500 створювався для території великих міст, де є густа мережа підземних комунікацій.

Стереоскопічний метод створення топографічних карт і планів постійно вдосконалюється шляхом модернізації існуючих і створення нових технологій та інструментів. Створені нові покоління аерофотокамер з високою фотографічною здатністю, що дає змогу при великому збільшенні знімків не втратити точності зображення об'єктів. На зміну аналоговим фотограметричним приладам прийшли аналітичні прилади (цифрові), тобто є можливість створювати карти в цифровому вигляді. Ці прилади (аналітична станція сімейства „Стереонаграф", цифрові фотограметричні станції типу „Дельта" та ін.) виробляються в Україні і за своїми якісними параметрами не поступаються аналогічним зразкам зарубіжного виробництва.

Для згущення геодезичних і знімальних мереж використовуються нові технології, т. зв. GPS — приймачі для визначення координат геодезичних пунктів спостережень спеціальних супутників (американська і російська системи) і прив'язка АФЗ. З цими супутниковими приймачами проводяться наземні топографічні зйомки. Також для проведення тахеометричних зйомок створено нове покоління приладів, електронних тахеометрів і тотальних графічних станцій. Цими приладами доцільно виконувати роботи, коли необхідно на невеликій площі в стислі терміни видати результати знімання. Результати вимірів і їх обробка виконуються за допомогою комп'ютерів.

На початку 90-х років, спочатку в Радянському Союзі, а потім і в Україні, почали говорити про кадастр і, відповідно, про створення кадастрових планів і карт, тобто планів розташування земельних ділянок.

Технологія створення кадастрових карт і планів аналогічна створенню топографічних карт і планів. Їх можна створювати як наземними методами, так і стереографічними, за допомогою вказаних інструментів.

Кадастрові карти і плани створюються в таких масштабах:

- дуже великі міста — масштаб 1:500;
- інші населені пункти — масштаб 1:2 000;
- густозаселена територія — масштаб 1:5 000;
- малозаселена територія — масштаб 1:10 000.

Використовуються кадастрові карти і плани в цифровому вигляді. Існуючі ж на сьогодні плани та карти, виконані на папері, з допомогою сучасних комп'ютерних програм можна легко перетворити у цифрові.

Цифрові карти і плани у майбутньому слугуватимуть основою для створення геоінформативних систем (кадастрових, земельнореєстративних тощо).

III розділ

Картографічні колекції та інформаційні системи

Іван Сварник

До історії Архіву карт у Львові

Архіву карт у Львові (офіційні назви — Цісарсько-королівський архів кадастрових карт, Архів кадастрових карт, Архів карт) дуже не пощастило з бібліографією. Оскільки він припинив діяльність задовго до 1939 р., про нього зовсім не згадують радянські видання й публікації з історії архівної справи[1]. Довголітній директор ЦДІА УРСР у Львові Н. Врадій, пишучи про попередників цього архіву, вказує (з посиланням на передвоєнну публікацію С. Зайончковського[2]), що документи Державного архіву у Львові, куди влився у міжвоєнні роки Архів карт, „розміщалися у кількох архівних приміщеннях та канцеляріях установ“[3]. Попри значний щодо кількісних параметрів обсяг та інформаційну насиченість і важливість вмісту, цей архів свого часу пройшов також повз увагу поважних австрійських і польських архівой джерелознавців[4]. Едвард Хвалевік, наприклад, у двотомному довіднику описує у Львові 7 архівів і 44 бібліотеки, 17 музеїв, 71 приватну колекцію, багато з яких мали картографічні збірки. Натомість цілковито оминає колишні відомчі архіви (крім Галицького намісництва, фонд якого став основою Державного архіву у Львові). При описі Державного архіву у Львові Хвалевік у розділі VIII (Фінансова Прокуратура, Fundus Religionis, Cameralia judicialia, Fundationalia judicialia, Cameralia), де зберігалися документи з 1772—1900 рр., згадує „теки з планами з кінця XVIII і з початку XIX ст., карти окремих камеральних маєтків, першу оригінальну карту Галичини з 1775 р. і т. д.“[5], однак ні словом не прохоплюється про кадастрові карти. При описі архівів, бібліотек і колекцій Кракова також пропущено Архів кадастрових карт[6], який, безперечно, існував у ті роки, про що йтиметься далі. У науково-довідковій літературі лише відомий у минулому столітті краєзнавець Антоній Шнайдер подав у своїй краєзнавчій енциклопедії коротку інформацію про цей архів: „Архів кадастрових карт містить оригінальні карти та метричні книги ґрунтових помірів, закладені за давнішими й новішими помірами, почавши від 1845 р. (див. Кадастр)“[7]. На жаль, літера „к“ і стаття „Кадастр“ в енциклопедії відсутня: перший том виявився і єдиним виданим. Зібраний Шнайдером величезний матеріал, складений у теки за алфавітом гасел, після війни було вивезено до Польщі. Нині він зберігається у Воєводському архіві в Кракові (т. зв. Теки Шнайдера). Інформація про співробітників Архіву карт, наприклад про директора Адольфа Скоду, відсутня і в біографічному словнику польських архівістів[8].

Як не дивно, у ЦДІА України у Львові, де зберігаються фонди трьох передвоєнних львівських архівів — Державного, Давніх Актів м. Львова й Земського (Бернардинського), жодних документів про діяльність Архіву карт не виявлено. Очевидно, його фонд було знищено після ліквідації архіву як самостійної установи або перероблено як макулатуру під час II Світової війни, як трапилося з архівами багатьох установ міжвоєнного періоду.

Відомості про заснування архіву й законодавчу основу його діяльності подають шематизми установ і службовців — універсальні довідники, що періодично видавалися в часи Австро-Угорської монархії. Скажімо, шематизм 1914 р. вказує, що цісарсько-королівський Архів крайових кадастрових карт було створено „для використання всього кадастру" Галичини й Буковини на підставі цісарського розпорядження від 6 грудня 1822 р. й декрету надвірної комісії для врегулювання ґрунтових податків від 21 грудня 1822 р.[9] Свою діяльність архів розпочав 1 листопада 1824 р. Головні напрямки діяльності цієї установи було визначено архівною інструкцією надвірної комісії від 18 листопада 1826 р. й надвірними декретами від 27 липня 1829 р. й 6 липня 1841 р. У 1853 р., паралельно з львівським, аналогічний Архів карт створили й у Кракові, але вже 30 липня 1867 р. його було приєднано до львівського архіву, який став центральною інституцією з власним директором, підпорядкованим безпосередньо Дирекції Скарбу у Львові[10]. Згодом це рішення знову скасували, й архів у Кракові існував як самостійний, оскільки на одній копії кадастрової карти (сс. Залуква і Св. Станіслав), що зберігається у ЦДІАЛ, виявлено штамп: „Репродуковано в Архіві кадастрових карт у Кракові за станом з 1927 року"[11].

Початково архів діяв у будівлі Дирекції Скарбу, в комплексі первісного губернаторства. На кадастровому плані Львова 1845 р. цей будинок з німецьким підписом „Архів Карт" є найпівнічнішим у суцільній забудові губернаторства по вул. Карла Людвіґа горішній (тобто на правому березі Полтви), де вона виходить на площу Каструм[12]. Нині ця будівля не існує, як нема й сусідніх з нею комплексів губернаторства, старого університету, р. Полтви. А в останні роки XIX ст. для Архіву карт було збудовано спеціальний будинок по вул. Личаківській, 2[13] (нинішній автошляховий технікум). Для створення сталого мікроклімату в будинку він мав спеціальний глибокий фундамент, масивні стіни, зміцнені кованими спеціально для цієї будівлі траверсами. Склепіння будинку розташовані на казематах — кавернах, подібних на фортечні, що мали вберегти вміст навіть при попаданні снаряда. Міцність склепінь розраховувалась на 200 тонн (вага карт у сховищі), тобто 20 повних залізничних вагонів. Крім усього, в архіві було влаштовано спеціальну вентиляційну систему й інше обладнання для забезпечення сталої температури протягом року[14]. При архіві діяв спеціальний літографічний заклад для копіювання карт, і серед наявних у ЦДІАЛ кадастрових карт досить багато було виготовлено саме в цьому закладі. На основу, скопійовану з первісної (оригінальної) карти, згодом, навіть у 30-ті роки[15], наносилися пізніші зміни. Таким чином на окремі населені пункти Галичини в архіві відклалося до десяти неоднакових за повнотою (кількістю частин) карт з різними датами. На відміну від оригіналу всі літографічні копії не кольорувалися.

У міжвоєнній Польщі Архів кадастрових карт у Львові підпорядковувався Фінансовій Палаті (Izba Skarbowa) у Львові, прототипові нинішньої податкової інспекції, створеній за розпорядженням Міністерства фінансів від 27 квітня 1921 р.[16] Архівом у 1924 р. далі керував старший евіденційний геометр Адольф Скода (1854—1926). Він працював в Архіві старшим геометром ще перед І Світовою війною[17], помер і похований у Львові на Личаківському цвинтарі під надгробком, виконаним скульптурною майстернею Л. Тировича. Причому напис на могилі чітко говорить про його посаду — „директор Архіву карт у Львові"[18]. У віданні Фінансової Палати був і відділ реконструкції кадастрових опрацювань на чолі з інженером С. Ґрошеком[19].

На початку 30-х років, під час світової економічної кризи, Фінансову Палату у Львові, всі її установи, а отже, й Архів карт, було формально поділено на дві частини. Перша обслуговувала Львівське воєводство, друга — Тернопільське й Станіславівське. Однак осідком обох до 1935 р. залишався Львів. При цій реорганізації Міністерство фінансів 1 червня 1931 р. „випадково" ліквідувало Архів як самостійну установу[20]. Архів карт у Львові, таким чином, проіснував протягом 109 років. А в 1935 р. Фінансову Палату-ІІ перевели до Станіславова. Сюди було перевезено й певну частину кадастрових карт. Цей крок польських фінансово-податкових бюрократів д-р П. Контний порівняв у той час зі спаленням Національної Бібліотеки, висадженням у повітря Вавеля чи зруйнуванням катедри св. Яна у Варшаві[21]. В газетній публікації статті П. Контного[22] вилучено цікавий сатиричний фрагмент, наявний у машинописі: „Коли я сказав про це певній видатній особі: „Чи відомо панові, що частина сектора II відділу 6 Ф. П. їде до Станіславова?" — та, витріщивши очі, злостиво відрізала: „Чи пан, випадково, не зсунувся з глузду, а я тут при чому?" Коли ж іншому, не менш видатному фахівцеві, я сказав виразно: „Архів карт розбили на дві частини, одна їде до Станіславова", його мов пружиною викинуло з крісла. Він схопився з криком: „Господи, чи вони вже геть здуріли?"[23] Жодні аргументи — щодо потреб обороноздатності Польщі, податкової системи, охорони приватної власності, щодо відсутності в Станіславові відповідного приміщення, літографічного закладу для копіювання карт і т. д. і т. п. не переконали польських бюрократів. Показово, що і в радянський час, попри пропозиції архівістів[24], кадастри залишалися практично невикористаними, в той час, як меліоратори (точніше геодезисти й картографи) наново здійснювали надзвичайно трудомісткі й дорогі польові картографічні роботи.

Після 1935 р. фахівці — картографи, історики, геодезисти — втратили унікальну можливість працювати одночасно з усім комплексом кадастрової і картографічної документації Галичини. В наш час більшість цієї документації разом з чистовими й робочими картами зосереджені в ЦДІА України у Львові, частина кадастрів зберігається в Державних архівах Івано-Франківської, Тернопільської областей, в інших архівах, бібліотеках і музеях України, частина навіть належить приватним особам, частина опинилася за межами нашої держави.

Історія Архіву карт у Львові є яскравим прикладом нехтування чиновниками не лише потреб науковців і користувачів інформації, але й загальнодержавних інтересів.

Примітки

[1] Вайнбаум О. Т., Замковий П. В. Архівне будівництво в західних областях Української РСР // З історії архівного будівництва на Україні. — Харків, 1958; Врадій Н. Ф. З історії виникнення архівів у м. Львові // Науково-інформаційний бюлетень Архівного Управління УРСР. — К., 1963. — № 4; Її ж. До історії львівських архівів у 1939—1944 рр. // Архіви України. — К., 1974. — № 5; Мітюков О. Г. Радянське архівне будівництво на Україні. 1917—1973. — К., 1975.

[2] Zając̨zkowski S. Archiwum Państwowe we Lwowie // Gazeta Lwowska. — 1923. — № 288. — S. 7.

[3] Врадій Н. Ф. УРСР у м. Львові // Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Перша секція. Архівознавство. — Київ, 1968. — С. 25.

[4] Dudik B. Archive im Königreich Galizien und Lodomerien, im Auftrage des hohen Staatsministeriums beschreiben und durchforscht von...— Wien, 1867; Chwalewik E. Zbiory polskie. — Warszawa—Kraków, 1926. — T. 1-2.

[5] Chwalewik E. Op. cit. — T. 1. — S. 372.

[6] Ibidem. — S. 181-193.

[7] Schneider A. Encyklopedia do krajoznawstwa Galicyi.— Lwów, 1870. — T. 1. — Z. 3. — S. 164.

[8] Słownik biografichny archiwistów polskich. — Warszawa—Łódź, 1988. — T. 1. 1918—1984.

[9] У підготованій для газети статті „200 тонн макулатури й рекорд скандалу" д-р П. Контний як дату заснування Архіву карт подає декрет Надвірної канцелярії від 16 жовтня 1827 р. (див.: Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАЛ), ф. 776 (Державний архів у Львові), оп. 1, спр. 156, арк. 4).

[10] Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z W. K. Krakowskiem na rok 1914. — Lwów, 1914. — S. 284.

[11] ЦДІАЛ, ф. 186 (Крайова земельно-податкова комісія), оп. 11, спр. 73, арк. 1.

[12] Там же, оп. 3, спр. 5, арк. 7.

[13] Księga adresowa król. stoł. miasta Lwowa na rok 1898. — Lwów, 1898. — S. 195; Księga adresowa... 1910. — S. 473; Księga adresowa... 1916. — S. 391.

[14] ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 156, арк. 12-13.

[15] Останні за хронологією кадастрові карти датовано 1939 роком.

[16] Учреждения Западной Украины до воссоединения ее в едином Украинском Советском социалистическом государстве (XIV в. — 1939 г.): Справочник. — Львов, 1955. — С. 133.

[17] Szematyzm Królestwa Galicyi... — S. 284.

[18] Nicieja S. S. Cmentarz Łyczakowski we Lwowie w latach 1786—1986. — Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, 1988. — S. 181.

[19] Księga informacyjna król. stoł. miasta Lwowa i czterech południowo-wschodnich województw RP. — Lwów, s. a. — S. 85 b.

[20] ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 156, арк. 3.

[21] Там же, арк. 13.

[22] Kontny P., dr. Ewakuacja kulturalna Lwowa postępuje ...// Ilustrowany kuryer codzienny. — Lwów, 1935, 13 stycznia. — S. 3-4.

[23] ЦДІАЛ, ф. 776, оп. 1, спр. 156, арк. 3-4.

[24] Кулачковський Р. С. Характеристика земельних кадастрів Галичини і можливість їх використання в наш час // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція. Спеціальні історичні дисципліни. — Київ, 1965. — С. 149-158.

Володимир Самарський

Історія формування колекції карт і планів відділу давніх актів ЦДІА України у Львові

Фонд № 742, який входить до складу фондів відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі — ЦДІАЛ), має офіційну назву: „Колекція карт і планів". Але характеризувати цей комплекс карт і планів таким терміном, як „колекція", не зовсім коректно, оскільки, як відомо, формування будь-якої колекції є результатом цілої низки методичних і цілеспрямованих дій. Формування ж цього фонду було спонтанним і тому тут більше підходить термін „збірка". Хоча, зауважимо, у цьому фонді зберігається багато карт і атласів, які можна віднести до раритетних. Серед них необхідно виділити: атласи Молло, Гартлєбена, Шанлєра і Ментеля, Бромме, атлас Галичини, який був підготовлений у 1942—1943 рр. групою науковців, до складу котрої як картограф входив Степан Білецький[1] (до видання цього атласу справа не дійшла і збереглися лише неповні комплекти пробних примірників і окремих карт цього атласу) та ін., а також карти Гомана, Лоттера, Лізґаніґа, Гандтке, Генеральну карту Європи за Шедою, план Львова 1766 р., складений Десфілєм, значну кількість карт і планів окремих ділянок Львова, які інколи слугують чи не єдиним джерелом при вивченні окремих питань історії Львова.

Основою для формування цього фонду послужила збірка карт і планів Львівського міського архіву, що відкладалися у магістраті (загальна кількість — 316 одиниць). У 1910 р. Францем Ковалишиним до неї був складений інвентар[2]. 1937 р. при передачі справ архіву А. Чоловським Каролю Бадецькому у цей інвентар було внесено 317 одиниць зберігання[3]. Крім того, за цей час, згідно з „Щоденником нових надходжень архіву", ця збірка поповнилась ще на 40 одиниць, які не були внесені до інвентаря Ковалишина. Ці карти надходили до архіву як подарунки від окремих осіб, з приватних колекцій і бібліотек, або купувались архівом[4].

У такому стані ця збірка проіснувала в архіві практично до 60-х років і фігурувала як фонд № 742 під назвою „Колекція карт і планів" у відділі давніх актів. На початку 60-х років, коли після вдосконалення окремих фондів архіву й архівної бібліотеки виділили велику кількість карт, планів і атласів, було прийнято рішення про передачу їх до фонду № 742.

Таким чином, згідно з документами, у 1963—65 рр. до цього фонду передали: з бібліотеки архіву — 23 атласи і 15 кг розсипу; з фонду „Плани земельних ділянок, шосейних доріг і водних шляхів на території Галичини" — 56 одиниць збереження; з фонду „Крайова земельно-податкова комісія" — 700 карт, які становили збірку кадастральних планів Галичини XIX ст., а також топографічних і оглядово-топографічних карт Галичини періоду воєн 1914—1920 рр. і 1939—1945 рр.[5] Ця збірка походила з Краєвого архіву кадастральних карт (Archiwum krajowe map kadastralnych), після ліквідації якого ці карти були передані на зберігання до історичного архіву, у відділ судово-адміністративних установ. У 1968 р. до фонду № 742 також були передані 3 карти з фонду „Василіанські монастирі у Галичині"[6] і 1 карта з фонду № 52 („Магістрат міста Львова")[7]. Загальна кількість переданих матеріалів становила 517 кг практично неупорядкованих атласів, карт і планів[8]. Тоді ж було здійснено впорядкування цього фонду. Керував цією роботою О. А. Купчинський. Ним була розроблена досить вдала схема систематизації, яка оптимально підходила для цієї збірки і відповідала загальноприйнятим вимогам до колекцій карт і планів[9]. Упорядкування фонду № 742 було закінчено у 1965 р. У результаті цієї роботи було сформовано 1 900 справ і складено два описи: загального користування — до нього було внесено 1 488 справ, і опис т. зв. частково таємних справ, який охоплював 412 одиниць зберігання. До цього опису вносились насамперед топографічні й оглядово-топографічні карти, військові карти, а також карти, які не відповідали ідеологічним критеріям трактування певних історичних подій. Ці карти були передані на збереження до „таємної частини" архіву.

З огляду на великий обсяг робіт з упорядкування й обмежений часовий термін, неможливо було скласти абсолютно досконалий опис цього фонду, уникнувши цілого ряду помилок. Крім того, відповідно до тогочасних вимог ідеологічного характеру до описів карт і планів в описи були внесені комплекси справ з т. зв. глухими заголовками (переважно це стосується опису частково таємних справ). Для прикладу: під назвою „Топографічна карта Галичини (поч. XX ст.)" до опису було внесено 9 справ із загальною кількістю — 81 карта; під назвою „Оглядово-топографічна карта Австро-Угорської імперії і прилеглих до неї країн (кінець XIX ст.)" — 23 справи із загальною кількістю — 343 карти; під назвою „План міста Львова" — 21 справа із загальною кількістю — 38 карт. Таким чином, значна кількість карт була практично вилучена з наукового обігу.

У 70-х роках на підставі акту про виявлення від 28 лютого 1978 р. до опису справ загального користування було внесено 135 справ; до опису „таємної частини" — 5 справ[10]. Загальна кількість справ становила — 2 044.

У першій половині 80-х років почався другий етап упорядкування фонду № 742 — було вдосконалено „загальну" частину фонду: виправлено значну кількість помилок і похибок, допущених при складанні першого опису; відредаговано й уточнено заголовки справ; розшифровано частину глухих заголовків і, нарешті, складено систематичний каталог. До складання опису справа не дійшла, оскільки почалися розсекречування документів і передача їх з „таємної частини" архіву до загального корис-

тування. Ці заходи стали, так би мовити, початком третього етапу формування цього фонду.

Наприкінці 1986 р. було розсекречено і передано до загального фонду 329 справ. У „таємній частині“ залишилось 89 справ, з них 65 справ було об'єднано і загалом сформовано 25 справ. Це об'єднання мало досить механістичний характер. Вказівок, які справи з якими об'єднувати, фактично не залишилось. Тому подекуди відновити первісну картину опису і внести ці справи до перевідної таблиці неможливо. Станом на грудень 1991 р. усі справи фонду № 742 були розсекречені, опис частково таємних справ ліквідований, і справи були під'єднані до загального опису.

На завершення зазначимо, що на сьогодні існує потреба у кваліфікованому опрацюванні й описі карт цієї фондової збірки, а також у підготовці каталога цих карт, планів і атласів.

Примітки

[1] Купчинський О. А. Причинки до історії української картографії 1930—1940-х років. Микола Кулицький // Mappa Mundi: Зб. наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. — Львів—Київ—Нью-Йорк, 1996. — С. 805.

[2] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАЛ), ф. 742: Inwentarz planów i map.

[3] Там же.

[4] ЦДІАЛ, Справа фонду, ф. 742, арк. 1-3.

[5] Там же, арк. 10-12.

[6] Там же, арк. 16.

[7] Там же, арк. 13.

[8] Там же, арк. 14.

[9] Там же, арк. 4-9.

[10] Там же, арк. 20.

Уляна Кришталович

Рукописні карти Галичини XVII—XVIII ст. у фондах ЦДІАЛ

Колекція рукописних карт XVII—XVIII ст. Центрального історичного архіву у Львові була створена у 20-30-ті роки XX ст. Державним архівом у Львові. До 1939 р. рукописні карти та плани земельних ділянок і володінь зберігалися у VII відділі Державного архіву у Львові разом зі судовими документами та документами Прокураторії скарбу[1].

З 1948 р. колекція доповнювалася картографічними матеріалами, які надходили з інших фондів архіву та філій Держархіву Львівської області у Самборі, Раві-Руській, Дрогобичі[2]. На сьогодні в колекції (ф. 720. Плани й карти населених пунктів, земельних ділянок і шляхів сполучення на території Галичини) зібрані картографічні матеріали різного профілю: плани земельних, лісових, нафтоносних ділянок, розміщення корисних копалин, шосейних, залізничних та водних шляхів сполучень; карти ґрунтові, меліоративні, кліматичні, урбаріальні, кадастрові, геологічні, карти адміністративного поділу та кордонів Галичини з Польщею, Угорщиною, Росією, Молдавією[3].

Серед картографічного матеріалу в колекції чітко вирізняється велика група карт і планів (близько 600 одиниць з 1 110 справ) кінця XVII — середини XVIII ст. Це рукописні плани-карти земельних ділянок та угідь, сіл і містечок. Виготовлялись вони на замовлення власників маєтків для окреслення володінь або для судових процесів. Зазвичай карти відкладалися разом зі судовими документами й, очевидно, зберігалися з матеріалами шляхетського суду[4].

Накреслені без картографічної сітки у досить великому масштабі плани-карти мають переважно однотипні титули: „Mappa ductus et reductus inter communitatem villæ...“, „Mappa Diferentiarum granicialium inter Bona...“, „Mappa Bonorum...“, „Mappa topographica Bona...“, проте інформація, яку вони несуть, настільки різноманітна, що їх доцільно поділити на кілька підгруп.

I. Найбільшу підгрупу становлять карти розмежувань приватних маєтків та ситуаційні плани-карти сіл і містечок. Сюди ж можна віднести карти ключів, циркулів, повітів. Карти покривають значну територію Галичини, найбільше збереглося карт населених пунктів Тернопільського,

Львівського, Станіславівського повітів Руського воєводства та частини Краківського воєводства.

Саме до цієї колекції належать найраніші карти колекції: карта Сандомирського староства (1751)[5], карта ґрунтів с. Бартиці Ново-Санчівського повіту (1754)[6], карта розмежування сіл Комарів і Хмелів Сандомирського староства (1759)[7], план лісових угідь між селами Хлівчани, Хоронів, Шоломи Рава-Руського повіту (1761)[8], карта меж між селами Конюшки, Острів, Черних Рудківського повіту (1767)[9] та найцікавіший із ранніх картографічних матеріалів атлас володінь князів Радзивіллів у Золочівському повіті (1752)[10].

Найінтенсивніше карти розмежувань володінь і земельних угідь створювались у період між 1772 р. та 90-ми роками XVIII ст. Пояснюється це законодавством нової австрійської влади, яка проводила в Галичині ряд адміністративних, аграрних та фінансових реформ і вимагала від місцевої шляхти підтвердження шляхетства. Власники маєтків були зобов'язані подати, окрім документів про своє походження, опис границь володінь з картою маєтків.

Створювались карти повітовими геометрами на основі земельних помірів, затверджувались печаткою власника села або громади, печаткою повітового суду, підписами судового присяжного геометра та двох мірників. Під титулом карти переважно зазначалося прізвище геометра.

Починаючи з 70-х років XVIII ст. у Галичині паралельно існують два методи створення карт земельних ділянок:

1) традиційний, рукописний план-карта, з довільним масштабом та форматом, довільною системою умовних позначень, які звичайно визначалися автором карти;

2) кадастр, із застосуванням нових методів помірів землі, з єдиним масштабом, чіткою системою умовних позначень та кольористики, єдиним форматом. І рукописні, і кадастрові карти створювалися одними і тими ж геометрами-картографами.

У 70-ті роки XVIII ст. на території Галичини працювало понад 60 геометрів. Уже 1783 р. 12 повітових інженерів Галичини і 8 геометрів Буковини пройшли атестацію і почали працювати як інженери-картографи під керівництвом Йозефа Лізґаніґа, відомого австрійського картографа й астронома, автора топографічної карти Галичини 1792 р., при роботі над якою він уперше застосував метод тріангуляції. У той час Й. Лізґаніґ очолював Будівельну дирекцію та інженерно-навігаційну службу Галичини[11].

Далі подаємо список присяжних повітових інженерів, в обов'язки яких входило створення карт ґрунтів і які, одночасно, працювали з Й. Лізґаніґом при зніманні помірів території Галичини для його топографічної карти[12].

Прізвище	рік	карта нас. пункту	повіт
Андерс (надлісничий)	1779	м. Городок	Городок
Барановський Антон (трибунальський геометр, лісничий)	1774	с. Батятичі	Жовква
—"—	1776	с. Гориці	Ряшів

Баранський Карл (трибунальський геометр на Буковині)	1784	с.Тартаків	Жовква
—“—	—“—	с. Спасів	Сокаль
—“—	1779	с. Малий Ключів	Коломия
—“—	1788	м. Дрогобич	Дрогобич
—“—	1799	с. Голосковичі	Броди
Бернацький Матіаш (присяжний геометр у Замості)	1787	с. Звертів	Жовква
Біленький Ізидор (присяжний геометр)	1774	с. Горки	Березів
Білянський Стефан	1799	с. Креховичі	Стрий
Єндзейовський Антон (присяжний інженер у Бережанах)	—	—	—
Калінський Франциск (присяжний геометр)	1798	с. Скербешів	Замостя
—“—	1798	с. Іловець	—“—
Корчинський Іоанн (трибунальський геометр)	1785	м-ко Козлів	Бережани
—“—	1795	м-ко Бібрка	Бережани
—“—	1798	с. Войславичі	Сокаль
Лянґенфельс (військовий інженер)	—	—	—
Лясковський Йозеф (присяжний геометр)	1777	с. Боришівка	Теребовля
—“—	—“—	с. Зимновідка	Львів
—“—	1791	с. Вислобоки	—“—
Лозенау Бенедикт (лейтенант, військовий інженер)	—	—	—
Мікошевський Станіслав (граничний коморник, присяжний геометр)	1759	Атлас володінь Радзивіллів	Золочів
Йоган де Наґі (інженер-картограф)	1799	м. Городок	Городок
Новицький Йозеф (трибунальський геометр)	1790	карта Золочівського циркулу	
—“—	1793	карта Яворівського повіту	
—“—	1799	с. Долиняни	Городок
—“—	—“—	с. Желехів	Золочів
Рокосовський Киприан (трибунальський інженер)	1785	с. Оріхівці	Перемишль
—“—	1784	с. Більче	Борщів
—“—	—“—	м.Городенка	Коломия

Скупінський Йозеф (трибунальський геометр у Ряшеві)	1779	План м. Городка	Городок
—"—	1793	с. Оришківці	Гусятин
—"—	1794	Карта лісів біля Борислава та Городка	
Слупський Ігнатій (трибунальський геометр у Замості)	—	—	—
Тетмаєр Адальберт де Пшерова (присяжний геометр)	1793	м. Тарнів	Тарнів
Троцкевич Теофіл (присяжний геометр Коронного Трибуналу)	1767	сс. Острів, Конюшки	Самбір
Тустановський Іоанн (присяжний геометр)	1799	с. Прусинів	Сокаль
—"—	1811	с. Дуб'є	Броди
—"—	1813	с. Великий Желехів	Золочів

Картотека геометрів-картографів, складена на основі опрацювання рукописних карт, дозволяє простежити застосування двох методик створення карт. Наприклад, повітовий геометр Юзеф Скупінський: 1779 р. разом з інженером де Наґі малює карту лісів у районі м. Городка (Der zur Kameral Herrschaft Hrodek, und Janow gehörigen Waldungen), робочий варіант якої нанесений на тріангуляційну сітку[13]. 1783 р. він пройшов атестацію у Й. Лізґаніґа і став інженером навігації[14], у 1795—97 рр. малює плани русла ріки Бугу, застосовуючи метод тріангуляції[15]. В 1795 р. створює карту розмежування сіл Ляшки та Дороговиже Бережанського повіту (Copia mappae ex originali Mappa desumta, demonstrans fundum Controversum inter Camerale Drohowyz et Dominium Laszki)[16] та 1798 р. — карту розмежування міста Коросна з селами Добєшин і Полянка (Mappa Dominii Polanka, cum attinenti Villa Swierzowa ... determinas Lineam Ductus, inter idem Dominium Polanka et Liberam Civitatem Krosno, tum Lineam Ductus inter Dominium Polanka et Dominium Dobieszyn)[17], які є яскравим прикладом традиційного рукописного плану-карти.

Фізико-географічні елементи на рукописних картах подаються подібно, як на значно пізніших кадастрових картах. Однак чіткої системи в цьому не прослідковується. Кожен геометр застосовував свої символи.

Легенди карт, як правило, є дуже великими і займають чверть аркуша. В легенду виносилися умовні позначення, посилання на раніші документи чи карти, перераховувались привілеї чи дарчі, надані власникам маєтків. Літерами латинського алфавіту або цифрами позначалися об'єкти і виносилися для пояснення в легенду; часто застосовувалась подвійна система знаків — кольором і літерою; об'єкти, зображені на карті графічно, не виносились у легенду, іноді їхня назва подавалась на самій карті біля малюнка. Трапляються карти і з потрійною системою: малюнок, напис і літера. Ранні рукописні карти переважно були триколірні (червоний, зеле-

ний, жовтий). На пізніших картах, приблизно з 1780 р., використовується значно більше кольорів (на картах після 1800 р. бачимо 9 і більше кольорів), натомість зникає літерна і номерна система позначень. Позначення висот і низин, боліт, водоймищ існують навіть на найдавніших картах. Проте передача їх, як і інших об'єктів, не узагальнена. Так, наприклад, за період від 1772 р. до 1800 р. існувало 13 різних символів для позначення граничних копців і ліній розмежування сіл, 11 — придорожних хрестів і могил, 16 — позначень млинів, 19 — церков. На деяких картах для позначення одного об'єкта вживаються два або й три графічні символи.

Більшість планів-карт, крім вказаних у титулі назв місцевостей, відображають і значно ширшу територію. Наприклад, на карті границь села Корчів („Mappa topographica Bonorum Villæ Korczow in Circulo Zulkieviensi")[18] подано плани (частина схематично) ще десяти сіл з околицями. Крім назв сіл, зазначаються назви урочищ, лісів, шляхів.

II. Карти парафій, дієцезій та монастирських володінь. Такі карти складають невеликий відсоток від загальної кількості одиниць колекції і фрагментарно покривають невелику частину Галичини. Створені вони, виходячи із хронологічних рамок колекції, у ранній період — до 1790 р. Ні способом виконання, ні змістом такі карти не відрізняються від уже описаних карт маєтків.

III. Карти доріг, лісів та русел рік.

Ця група суттєво відрізняється від двох попередніх, особливо в пізніший період (після 1790 р.). Це пояснюється тим, що в кінці XVIII ст. французька ідея виховання спеціальних військових картографів, які займалися б створенням якнайточніших карт територій, доріг, розташування портів, фортець, водних шляхів, поширилась у всіх європейських арміях, у т. ч. і в австрійській. 1770 р. у французькій армії запровадили посади військових інженерів-картографів, подібний корпус інженерів-картографів та інженерів-навігаторів у австрійській армії почав діяти з 1770 р. Таким чином, 1772 р. на території Галичини вже працювали висококваліфіковані картографи, які здобували освіту в інженерно-військовій школі в Парижі. Завданням військових картографів було проектування нових шляхів сполучень, меліоративних систем та каналів. Співпрацюючи з Будівельною та Навігаційною дирекціями, військові інженери-картографи створювали карти, котрі якісно відрізнялися способом виконання та поданням фізико-географічних елементів. Прийнята єдина система умовних знаків[19] не вимагала винесення символів у легенду. Тому ці карти позбавлені широкої описової частини. Часто не вказане прізвище картографа, оскільки робилися карти не одним, а групою інженерів. Зйомка проводилася на основі геометричної сітки, з використанням єдиного масштабу. На картах доріг наносились перерізи ґрунтів. Населені пункти подавались тільки схематично, без нанесення топонімів і мікротопонімів. Натомість, дуже детально наносились лісові масиви з просіками, ґрунтовими дорогами, струмками, із зазначенням видів лісів, позначенням висот. Трапляються карти, наближені до кадастру, з парцеляцією земельних ділянок (карти Перемишлянського повіту 1800—1848 рр.[20]).

Багатші на топоніми карти русел рік. Це карти русла ріки Дністер у районі м. Самбора (1800—1830 рр. та пізніші доопрацювання 1879 р.)[21]; ріки Прута в районі міст Чернівців, Коломиї, Снятина (1800—1816 рр.)[22]. Карти рік Стрия[23], Дунайця[24], Сяну[25], Раби[26] відображають значно ширшу територію, на них позначені плани сіл чи містечок, подані перерізи ґрунтів, висоти. Створенням карт водних шляхів Галичини займалася Інженерно-навігаційна дирекція (діяла з 1773 р.), головним завданням якої було вдосконалення водних шляхів Галичини. Робота над детальними картами галицьких рік стала підготовчим етапом для реалізації проекту з'єднувального каналу між ріками Сян і Дністер[27].

Карти шосейних доріг і рік переважно багатоаркушеві, з великим хронологічним діапазоном, як-от: план-карти шосейних доріг Чернівці—Тернопіль (20 аркушів, 1790—1840 рр.)[28], дороги Дукля—Динів (17 аркушів, 1800—1855 рр.)[29].

Рукописні плани-карти відклалися також і в інших фондах архіву. Найдавніша з рукописних карт, карта околиць ріки Зубрі (1654) зберігається у Колекції карт та планів (ф. 742). Велика частина подібних за змістом та способом виконання карт відклалася разом з текстовими матеріалами у фонді „Колекція документів про продаж королівських і церковних маєтків" (ф. 453) та у фонді Шляхетського суду (ф. 149).

Рукописні карти кінця XVII—XVIII ст. засвідчують етап розвитку давнього схематичного плану-малюнка у стабільний план-карту. Детальне різнопланове їх дослідження, складення каталога з якнайширшим описом усіх елементів, дозволить з'ясувати історичний розвиток картографії на території Галичини, яка, орієнтуючись на тенденції французької картографії XVII ст. та австрійської картографії XVIII ст., мала свої регіональні риси.

Примітки

[1] Chwalewik E. Zbiory Polskie. — Warszawa—Kraków, 1926. — T. I. — S. 372.

[2] ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 1111.

[3] Там же. Передмова до опису ф. 720.

[4] Там же, ф. 720, оп. 1, спр. 87; ф. 149, оп. 4, спр. 121, арк. 1-8, 11, 64-65. Карта й документи (протокол, пленіпотенція, циркуляр) про розмежування володінь графів Чарторийських у Жовківському циркулі (м. Любачева з сс. Дахнів, Олешичі й Борхів). 1798 р.

[5] Там же, спр. 864.

[6] Там же, спр. 11.

[7] Там же, спр. 460.

[8] Там же, спр. 1048.

[9] Там же, спр. 455.

[10] Там же, спр. 402. Атлас складається з 15 окремих карт, створених граничним коморником, присяжним геометром Станіславом Мікошевським. Попри розкішні картуші, дуже чітко і точно накреслені фізико-географічні елементи, атлас не виходить за межі середнього між схематичним планом і стабільним планом-картою.

[11] Кришталович У. Перша топографічна карта Галичини Йозефа Лізганіга // Боплан і Україна. — Львів, 1998. — С. 146-155.

[12] Список складено за звітом Й Лізганіга Надвірній Канцелярії у Відні про роботу над топографічною картою Галичини (ф. 146, оп. 1, спр. 250, арк. 30) та на основі опрацювання рукописних карт колекції (ф. 720).

[13] ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 237.

[14] Там же, ф. 146, оп. 1, спр. 250, арк. 63, 69.

[15] Там же, ф. 167, оп. 1, спр. 32, арк. К2.

[16] Там же, ф. 720, оп. 1, спр. 338.

[17] Там же, спр. 269.

[18] Там же, спр. 469.

[19] Там же, ф. 146, оп. 1, спр. 22, арк. 150. Розпорядження Надвірної Канцелярії про введення системи умовних позначень на картах (1780 р.).

[20] Там же, спр. 740-742.

[21] ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 691.

[22] Там же, ф. 720, оп. 1, спр. 1059.

[23] Там же, спр. 866.

[24] Там же, спр. 964.

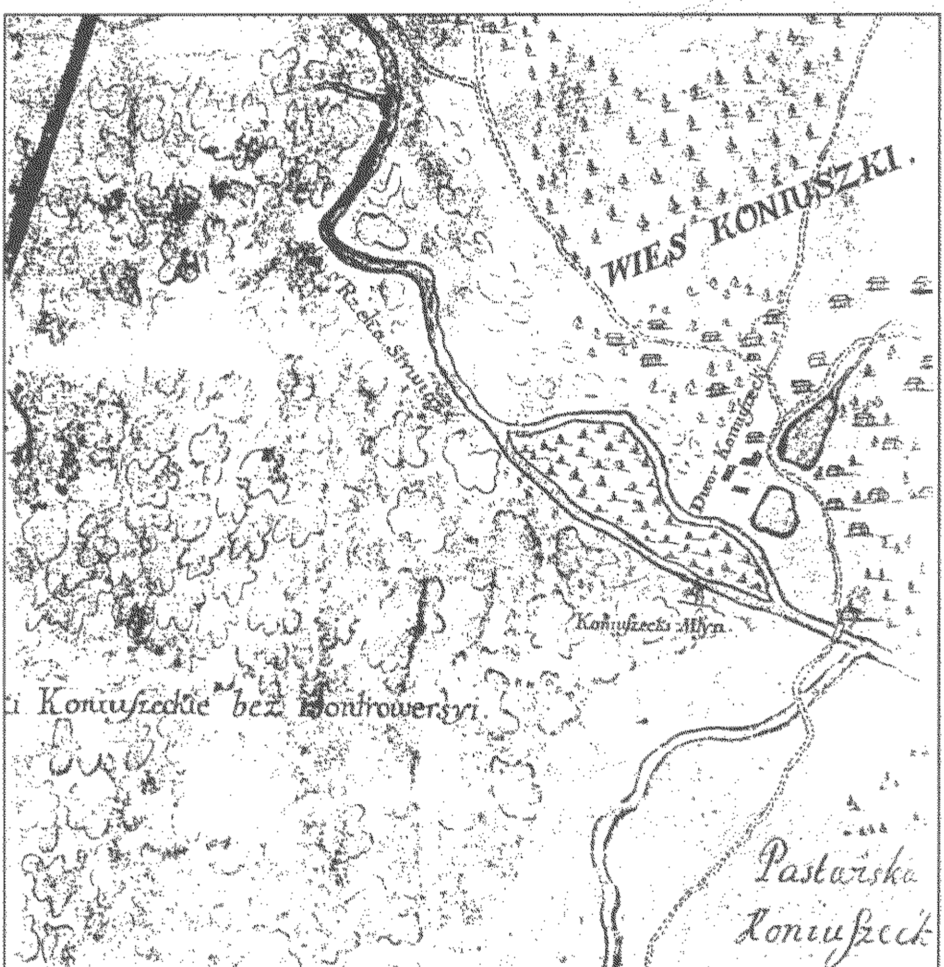
[25] Там же, спр. 1007.

[26] Там же, спр. 1042.

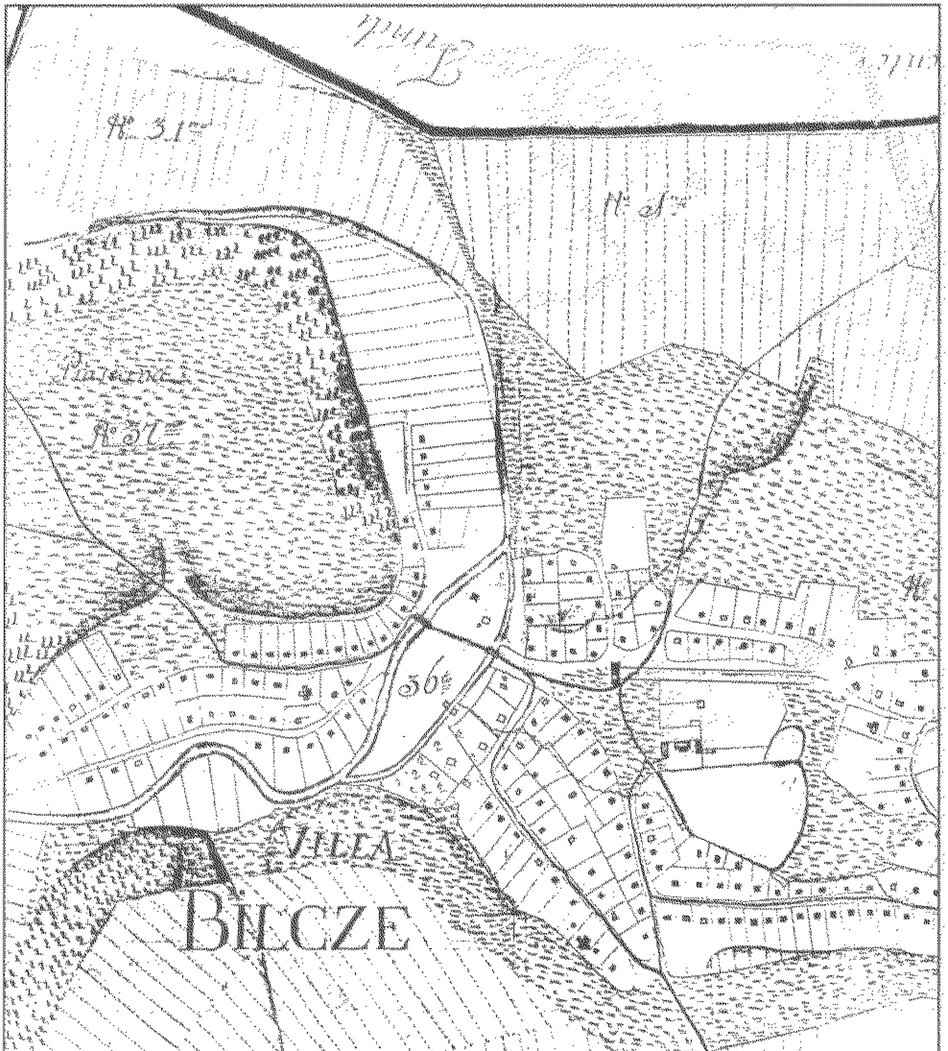
[27] Там же, ф. 167, оп. 1, спр. 32, арк. Б. Топографічно-статистичні таблиці водних шляхів Галичини. 1823 р. З 1773 р. цією роботою керували Й. Лізганіґ, який на той час займав посаду головного будівельного директора, та інженер водних шляхів отець Каспар Каспарі, котрий з 1788 р. очолив Будівельну дирекцію у Львові.

[28] ЦДІАЛ, ф. 720, оп. 1, спр. 1062.

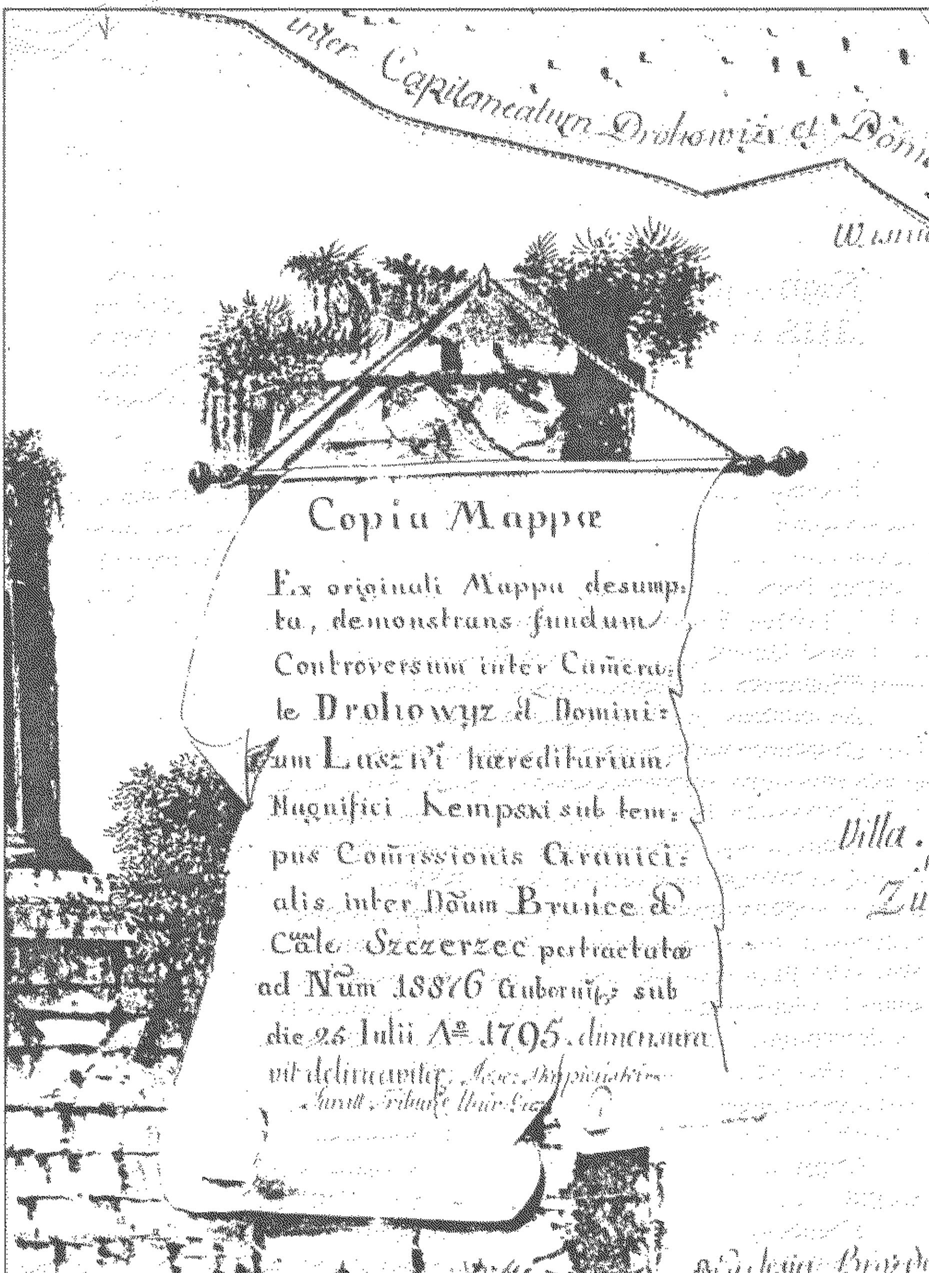
[29] Там же, спр. 304, 305, 996.

1767 р. Карта розмежування сіл Конюшки й Острів Рудківського повіту. Фрагмент. Геометр Теофіл Троцкевич

1784 р. Карта розмежування сіл Більче і Бліх Борщівського повіту. Фрагмент. Геометр Киприян Рокосовський

1795 р. Картуш карти розмежування маєтків сіл Дороговиж і Ляшки. Фрагмент. Геометр Йозеф Скупінський

Тарас Паславський, Неоніла Падюка

Картографічні видання у фондах ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України

Колекція карт та атласів ЛНБ ім. В. Стефаника є однією з найбільших в Україні. На сьогодні вона налічує понад 18 тисяч одиниць зберігання. У радянській літературі ця колекція згадувалася поряд з картографічними збірками Російської Державної бібліотеки у Москві (колишня бібліотека ім. В. І. Леніна), Російської національної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі (колишня Публічна бібліотека), Центральної наукової бібліотеки ім. Вернадського у Києві.

До колекції ЛНБ увійшла велика кількість карт, атласів та інших картографічних матеріалів з багатьох львівських книгозбірень, які формувалися упродовж декількох століть і після 1940 р. склали основу бібліотеки ім. В. Стефаника. Всю колекцію можна згрупувати за певними критеріями.

Безперечно, найціннішою частиною фонду є західноєвропейські стародруковані атласи і карти XVI—XVII ст. У колекції зберігаються видання основних картографічних шкіл цього періоду: фламандської — антверпенські видання атласу А. Ортелія „Theatrum orbis terrarum" (1584; 1598, 1601 рр.); голландської — амстердамські перевидання двотомного атласу Г. Меркатора Г. Гондтом (1633 р.), видання Й. Янсона „Atlas novus sive descriptio..." (1638 р.), „Atlas novus sive Theatrum orbis terrarum..." (1646—1652 рр.); атласи фірми Блау. Збірка французької картографічної школи представлена атласами карт Н. Сансона і синів у виданнях Г. Желло (1689 і 1702) та окремими картами Г. Боплана.

Окрім атласів, у збірці зберігаються також карти згаданих шкіл та авторів.

Німецьку картографічну школу періоду XVI—XVII ст. репрезентують базельські видання карт з „Космографії" С. Мюнстера і його перевидань Птолемеєвої „Географії" (1540—1590-ті рр.), у т. ч. ті, на яких зображена територія України: „Von dem Königreich Poland...", „Liber III. De regno... Poloniae...", „Polonia et Ungaria XV. Nova Tabula", „Regni Polonici contracta", „Landtafel des Ungerlands / Polands...".

Однак найстарішою картою, яка містить найдавніші географічні, історичні, топонімічні відомості про Україну, є мапа Східної Європи М. Вальдзеємюллера із його видання „Географії Птолемея" (1513 р.).

Крім згаданих видань, у картографічній збірці багато цінних карт і атласів інших авторів кінця XVII — першої половини XVIII ст., на яких зображено Центральну та Східну Європу, території сучасних Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Румунії, України (її правобережну частину). Це, передусім, атласи й окремі карти німецьких фірм. Нюрнберзьке видавництво Й. Гоманна і його нащадків представляють у збірці атласи, які виходили впродовж багатолітнього існування фірми (1702—1813 рр.): „Neuer Atlas...“ (1711 р.), „Special-Atlas von Deutschland...“ (1735 р.), а також атлас, адаптований для навчання у школах, — „Johann Hübners bequemer Schul Atlas aus achtzehen Homannischen Landkarten“ (1754 р.). У колекції зберігається і велика кількість карт цього видавництва, у т. ч. тих, на яких зображено територію України: „Ukrania quae et Terra Cosaccorum cum vicinis Walachiae, Moldaviae...“ (1729 р.), „Regni Poloniae Magnique Ducat Lithuaniae...“ (1739 р.), „Generalis Totius Imperii Russorum...“, карти Російської імперії Й. М. Гаса, мапи таких відомих німецьких картографів і граверів, як Ф. Л. Гюссефельд, Й. Т. Майєр, Й. Г. Ебершпергер.

Видавництво М. Г. Зойттера з Аугсбурга та його спадкоємців Т. К. Лоттера і Й. М. Пробста представлене у збірці численними картами й атласами: „Atlas novus sive Tabulae Geographicae Totius Orbis“ (1728 р. і 1735 р.), „Atlas universalis, Exhibens Corticem Totius Orbis“ (1743 р.).

У збірці є також праці голландських картографів XVIII ст. Ф. де Віта („Reipublicae et Status Generalis Poloniae...“, „Regni Poloniae et Ducatus Lithuaniae, Voliniae, Podoliae, Ucraniae, Prussiae, Livoniae et Curlandiae“ та ін.), К. Й. Вішера (Піскатора), П. Шенка, Г. Валька, Й. Ковенса, К. Морт'є, К. Данкертса, Й. Оттенса, Г. Алларда, відомого французького реформатора картографії Гійома Деліля („Le Pologne“ та ін.).

На картах згаданих авторів традиційно подано політико-адміністративний поділ держав, у т. ч. Українських земель, у складі Польщі.

Окрему групу фонду творять карти й атласи кінця XVIII — першої половини XIX ст. Це роботи польських, французьких, австрійських, німецьких і російських картографів, на яких зображено території Галичини, Буковини, Східної Прусії, Польського царства у складі Росії, Австрії та Прусії. Зміст карт доповнено новими елементами: крім традиційних — топографії та кордонів (внутрішніх і зовнішніх), висвітлюється ступінь господарського розвитку, подаються відомості про чисельність і національний склад населення, віровизнання та ін.

Фундаментальні праці цього періоду представляють атласи Т. Молло („Allgemeiner Hand-Atlas“, Відень, 1818 р.), Ф. Й. фон Райлі („Grosser deutscher Atlas“, Відень, 1795 р.), Ф. А. Шрембля („Allgemeiner grosser Atlas“, Відень, 1800 р.), Ф. Гандтке („Schul-Atlas“, Глогау, 1847 р.), Географічний атлас Російської імперії полковника Пядишева (Санкт-Петербург, 1823 р.) та багато інших.

До найбільш цінних карт цього періоду належать 24-сторінкова карта Польщі („Carte de la Pologne“, Париж, 1772 р.), створена італійцем Річчі Занноні з ініціативи і за кошти О. Яблоновського, який від 1740 р. проводив картографічні роботи на території Польщі; а також карта Галичини і Лодомерії („Regna Galiciae et Lodomeriae“, Відень, 1790 р. і переви-

дання німецькою мовою 1824 р.) австрійського картографа Й. Лізґаніґа, що була побудована за матеріалами першого топографічного знімання Галичини 1772—74 рр. і призначалась для військових та адміністративних потреб. Ці карти, створені на основі тріангуляційних вимірів, відображають політико-адміністративний поділ Галичини і Буковини в кінці польського (Р. Занноні) і на початку австрійського (Й. Лізґаніґ) правління.

Цінною є карта І. Ісленєва (1777 р.), на якій зображено територію Південної України (тоді — Новоросійської губернії) за принципами „нової" картографії.

Багато у збірці картографічних праць другої половини XIX — початку XX ст. Вони відтворюють основні тенденції розвитку картографічної науки тих часів: атласи та карти стають модерними, науково обґрунтованими, містять статистичні дані. Цей період цікавий тим, що з'являються ґрунтовні видання з української тематики іноземних та українських авторів. Насамперед це атлас К. Куммерсберга 1855 р. з назвою „Administrativ-Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien" („Адміністративна карта Королівства Галичини і Лодомерії"). Ця фундаментальна праця — результат другого топографічного знімання території Австро-Угорщини на основі нової тріангуляції. Особливістю карти є якісна характеристика земель: окремо виділені поля, ліси, луки, пасовища, сади, непродуктивні землі, ареали для забудови.

Значну наукову цінність становить якісно оформлений геологічний атлас Галичини („Atlas geologiczny Galicji"), виданий у Кракові 1887—1911 рр. з текстовим поясненням до нього.

Серед картографічних видань українських авторів найбільш вартісними є карти П. Чубинського — К. Михальчука — К. Маржецького „Карта южно-русских нарєчій и говоров" (1871 р.), Я. Головацького „Этнографическая карта русского народонаселения въ Галичине, северовосточной Угрии и Буковине" (1878 р.), М. Кимаковича — Л. Рожанського „Русь — Україна і Біла Русь" (Львів, 1892 р.), Г. Величка „Народописна карта українсько-руського народу" (Львів, 1896 р.), С. Рудницького „Стінна фізична карта України" (Львів—Відень, 1918 р.).

У колекції зберігаються твори польської картографії XIX ст.: історичні атласи Й. Лелевеля („Geschichte Polen", Ляйпціг, 1847 р.), О. Яблоновського („Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Dział II: Ziemie ruskie Rzeczypospolitej", Варшава—Відень, 1894 р.), карти й атласи картографічного інституту Е. Ромера у Варшаві та Львові, наприклад, „Географічно-статистичний атлас Польщі" (1916 р.), де використано статистичні матеріали з Росії, Австрії та Прусії. Цей атлас був створений для Паризької мирної конференції (18.01.1919 р. — 21.01.1920 р.) і використовувався для встановлення кордонів Польщі після Першої світової війни, закріплених Версальським мирним договором.

З російських картографічних творів другої половини XIX — початку XX ст. до збірки увійшли карти, які видавалися військовим відомством і картографічними закладами О. Ільїна, К. Солдатенкова, М. Свешнікова. Це карти А. Шевельова („Карта Европейской России и Сибири", Санкт-Петербург, 1892 р.); А. Ракінта („Политическая карта Европейской Рос-

сии, Царства Польского, Великого княжества Финляндского и Кавказкого" (Санкт-Петербург); „Карта сообщений Европейской России", Санкт-Петербург, 1866 р.). Крім того, у збірці є етнографічні карти російських авторів: П. Кеппена („Этнографическая карта Европейской России", Санкт-Петербург, 1851 р.), О. Ріттіха („Карта западных и южных славян", Санкт-Петербург, 1875 р.), М. Мирковича („Этнографическая карта славянских народностей", Санкт-Петербург, 1877 р.), Т. Флоринського („Этнографическая карта западного славянства и Западной Руси", Київ, 1911 р.), а також карта густоти населення А. Ракінта („Генеральная карта всей Российской имперіи с означением степени населённости", Санкт-Петербург, 1868 р.) та ін.

Відомі європейські картографічні школи і видавництва другої половини XIX — початку XX ст. представлені у збірці фундаментальними працями німецьких авторів: А. Штіллера („Schul-Atlas", 1869 р.; „Stielers Hand-Atlas", різні роки видання); К. Шпрунера („Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte Asiens, Africa's, America's und Australiens", 1855 р.; „Historisch-geographischer Hand-Atlas zur Geschichte der Staaten Europa's von Anfang des Mittelalters bis auf die neueste Zeit", 1854 р.); Р. Андре („Allgemeiner Handatlas", різні роки видання); Ф. Гандтке, Г. Берггауса; а також картами австрійських фірм Фрайтага і Берндта у Відні і видавництва „Artaria".

Значну частину колекції становлять військові карти, які відтворюють події Першої світової війни, театри, плани, щоденники військових дій (переважно видані закладами Флеммінга, Кетлера, Лехнера, Дітріха).

У збірці є велика кількість топографічних і оглядово-топографічних карт різного масштабу: австрійських, німецьких, російських, польських, на яких зображено і територію України.

Видання міжвоєнного періоду представлені працями українських дослідників. Це — перший український комплексний атлас Л. Кльованого (Харків, 1928 р.), „Атлас сіту" Ю. Шокальського з картами України під редакцією С. Рудницького, „Географічний атлас" М. Кордуби (20-ті роки, Київ—Ляйпціг), „Атляс України й сумежних країв" за редакцією В. Кубійовича, виданий Українським видавничим інститутом у Львові 1937 р., а також карти, надруковані у Львові у літографічному закладі „Унія" для Української загальної енциклопедії („Етнографічна карта України і сумежних країв" і „Карта розміщення українського населення" В. Кубійовича та М. Кулицького; „Карта густоти населення України і сумежних країв" В. Кубійовича; „Україна і суміжні краї" і „Фізична карта України і сумежних країв" М. Кулицького та ін.).

Надзвичайно великою у збірці є колекція планів міст — Києва, Львова, Чернівців, Луцька, Тернополя, Харкова, Одеси, Острога, Станіслава, Кам'янця-Подільського, Москви, Санкт-Петербурга, Відня, Варшави, Будапешта, Парижа, Праги, Мюнхена, Тулузи, Інсбрука, Кракова, Познані, Ярослава, Гданська, Кембріджа, Кельна, Константинополя, Лондона, Мілана та ін.

Відносно невелику частку становлять сучасні картографічні видання після 1945 р.

Отже, колекція є досить непропорційною за своїм значенням і цінністю, однак у ній чітко відтворені етапи її формування.

Як відомо, ЛНБ ім. В. Стефаника була сформована у 1940 р. на базі понад 80-ти публічних і приватних бібліотек Львова та околиць. Основними книгозбірнями, які увійшли до складу новоутвореної академічної бібліотеки, були: Бібліотека Наукового Товариства ім. Шевченка (з 1893 р.), Бібліотека Народного дому (з 1849 р.), Бібліотека Онуфріївського монастиря, Бібліотека Ставропігії (одна з найдавніших бібліотек в Україні XVI ст.), Бібліотека Оссолінських, Бібліотека Баворовських, Бібліотека Дідушицьких, бібліотеки Педагогічна, Військова та ін.

Найбільшу картографічну збірку мала бібліотека Оссолінських, яка на кінець 1938 р. налічувала близько 2 400 карт і атласів. З колекції бібліотеки Оссолінських дійшла до нас основна частина європейських видань XVI—XVII ст.

Надзвичайно цінною і добре збереженою була у картографічному фонді „Оссолінеуму“ збірка з Бібліотеки Павліковських, приєднана до „Оссолінеуму“ у 1921 р. Майже 500 карт зберігалося у Бібліотеці Баворовських. Аналіз старої інвентарної книги картографічної колекції „Оссолінеуму“ дозволяє спостерігати ріст фонду протягом 1939—45 р. Станом на травень 1945 р. у картографічній збірці „Оссолінеуму“ налічувалося майже 4 000 карт і атласів. Слід зауважити, що, на відміну від університетської бібліотеки, згідно з польськими джерелами, картографічна колекція ЛНБ зазнала дуже малих втрат під час німецької окупації Львова. З ЛНБ було вилучено німцями майже 70 топографічних карт, в основному території Східної України і Північного Кавказу, і передано у Військовий інститут у Варшаві, про що зроблено відповідні записи в інвентарній книзі. Однак, що стосується інших видів документів, то частина їх була втрачена.

Багата збірка карт і атласів перейшла до ЛНБ з бібліотеки НТШ. Згідно з хронікою НТШ, станом на 1 січня 1939 р. там нараховувалося 2 249 скаталогізованих карт під 664 номерами. На сьогодні ця збірка налічує 740 карт і атласів. Зрозумілою є цінність цієї колекції з огляду на українську тематику.

Великою колекцією була картографічна збірка Бібліотеки Народного дому. На жаль, стара інвентарна книга не збереглася, тому важко стверджувати, яка частина колекції 1939 р. потрапила до нас. Тепер інвентарний ряд фонду Народного дому налічує 1 415 одиниць зберігання.

Видання з інших історичних збірок не мають окремих інвентарних рядів. Тому з'ясування їх загальної кількості у картографічній колекції ЛНБ дещо затримується, хоча на документах трапляються штампи і сигнатури якщо не всіх 80-ти, то принаймні 40—50-ти бібліотек.

Ще один цікавий фонд, який рекаталогізовано і повернено на старе місце, — картографічна збірка колишнього спецфонду. Тут налічувалося 2 250 друкованих одиниць, з них 90 % потрапили туди не за ідеологічним принципом, а за масштабом. Це — карти територій Росії та Західної України, що були масштабом менші від 1:400 000, наприклад, польські топографічні і туристичні 1:100 000, радянські геологічні і т. п.

Отже, у фондах кабінету картографії ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України зберігаються різноманітні картографічні видання (атласи, карти і плани міст): загальногеографічні, топографічні, етнографічні, історичні, військові, морські, економічні та ін. Особливо цінною рисою колекції є наявність у ній значної кількості стародруків XVI—XVIII ст. Серед них, а також серед видань XIX—XX ст., маємо карти територій України та її історико-географічних областей (Галичини, Буковини, Закарпаття, Волині, Поділля, Запоріжжя, Таврії та ін.), що ще раз підтверджує унікальність фонду картографічної збірки для української науки.

Наталія Швець

Історія формування картографічної збірки Наукової бібліотеки ЛДУ ім. І. Франка

Збирання картографічних видань у бібліотеці Львівського університету пов'язане, насамперед, з потребами у відповідній літературі тих закладів, книгозбірки яких поступово склали фонди НБ ЛДУ, — бібліотеки Львівського єзуїтського колегіуму[1] (заснований у 1608 р.), який згодом набув статус вищого навчального закладу (1661 р., Львівська єзуїтська академія), шляхетського колегіуму[2] (заснований у 1749 р.). Вагомою за кількістю примірників та їхньою науковою та книгознавчою цінністю була передача у бібліотеку Львівського університету зібрання особистої бібліотеки радника імператора Карла VI, лейбмедика та префекта Імператорської придворної бібліотеки, бібліофіла Пія Миколая Гареллі (1670—1740 рр.). У систематичному рукописному каталозі[3] цього зібрання його наглядачі Деніс та Шнайдер виділили окремий розділ „Космографія" з підрозділами: географія, хорографія, топографія, в яких описано близько 450 атласів, карт, описів країн, міст (найдавніше з них видання — Strabonis. Rerum geographicarum. Venezia, 1472, in fol). Але, при переінвентаризації цього зібрання у бібліотеці Львівського Йосифінського університету (каталоги 1786—1806 рр.[4]) жодних позначок про походження книг не робилося, таким чином примірники зібрання Гареллі були розпорошені серед інших зібрань[5].

Про окреме зберігання картографічних матеріалів свідчать і хроніки Львівського університету, і документи архіву бібліотеки. Так, одна з книг адміністрації бібліотеки[6] за 1852—1892 рр. подає опис „Зібрання картографії та творів мистецтва" із зазначеними кріпосними номерами, кімнатами, де вони зберігалися (мова йде про приміщення бібліотеки в корпусі університету по вул. св. Миколая, 4). У цьому рукописі занотовано 1 229 найменувань, зазначено, що вони зберігались у 1-й та 5-й бібліотечних кімнатах, крім того, у читальному залі та професорській кімнаті були стінні карти країн.

Новий підйом у комплектуванні картографічних видань у бібліотеці університету був пов'язаний з побудовою нового корпусу бібліотеки університету (1905 р.), надання додаткових субсидій на закупівлю особливо цінних видань, надходження дарів, серед яких слід виділити бібліотеку

князів Чарторийських (передана у 1923 р.), в якій розділ географії, карт, атласів, планів нараховував 1 739 томів. Тому 1932 р. виникла потреба в упорядкуванні картографічного зібрання, складанні системи каталогів та картотек (алфавітний — країн, авторів, топографічний та ін.), було розпочато ведення нового окремого інвентаря на зібрання. Останній запис у ньому був зроблений 1941 р. про купівлю за 200 крб. атласу „Atlas major scholasticus ex triginta sex generalibus et specialibus mappis Homannianis. Nürnberg: Heredes Homann., 1752" (233688 V). Загальна кількість найменувань, записаних у вказану інвентарну книгу, — 2 697.

На жаль, після II Світової війни ця робота була припинена, нові картографічні видання надходили до загального фонду. Тільки за останні 5 років відділ рідкісних книг бібліотеки провів роботу з реконструкції старого картографічного зібрання НБ ЛДУ та поставив своїм завданням його подальше поповнення, наукове опрацювання та дослідження.

Примітки

[1] В єзуїтських школах у навчальні плани обов'язково включалися курси стародавньої історії та географії (Kolle J. Die Jesuiten-Gymnasien in Österreich. Prag, — 1873. — S. 287).

[2] На зразок закордонних навчальних закладів серед дисциплін викладалися історія, цивільне право, географія народів, метеорологія (Exercitationes Collegium nobilium, an. 1772/3)

[3] Bibliotheca Garellia. Studio Mich. Denis..., Opera Ant. Schneider. ... — An. 1774—1778. — Vol. VI: Historica. — P. 301-350 (НБ ЛДУ, рук. 254 IV).

[4] НБ ЛДУ, рук. 415 IV, vol. I-IX.

[5] У процесі дослідження цього зібрання ідентифіковано понад 250 примірників, серед яких і картографічні, напр., Münster. Cosmographia. Basel, 1559, in fol. Кріпосний номер бібліотеки Гареллі — 18. a. 29, сучасний інвентарний номер НБ ЛДУ— 16378 III.

[6] НБ ЛДУ, рук. „Księga administracji biblioteki, № 36".

Олег Купчинський

Ермітажна збірка рукописних карт українських територій XVIII ст.[*]

Загальновизнано, що документальні фонди Російської національної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі становлять скарбницю культури не лише слов'янських народів, а й усього світу. Значні і єдині в своєму роді її документальні матеріали, пов'язані з історією України.

Наше повідомлення присвячено джерелам, які окремо не привертали увагу дослідників при вивченні історії картографії. Вони невеликі за обсягом, але дослідження їх має пізнавальну вагу й актуальність. Мова йде, зокрема, про ті рукописні карти, які перейшли на зберігання у Російську національну бібліотеку з бібліотеки Ермітажу.

Історія створення колекції тісно пов'язана з формуванням бібліотеки Ермітажу і збиранням для неї рукописних джерел. Відомо, що її утворенню передувало спеціальне розпорядження Катерини II. Спочатку збиралися твори іноземного походження, переважно художні, пізніше з території імперії. Поряд із друкованою продукцією виникає інтерес до рукописів, зокрема історичного характеру — літописів, пропам'ятних книг, грамот. У 90-х рр. XVIII ст. від О. Мусіна-Пушкіна до Ермітажної збірки надходить низка літописів і документів, зібраних П. Крекшиним, дещо пізніше — рукописи історика М. Щербатова, далі — особистий фонд російського дипломата першої половини XVIII ст. І. Щербатова[1] і т. д.

Значна увага імператорського дому в цій галузі відводилась українським землям, які увійшли до складу Росії після поділів Речі Посполитої. Граф Зубов у травні 1793 р. звертається до волинського генерал-губернатора Тутолміна, мовляв, імператриці бажано мати „для собственного употребления по всевысочайшему упражнению ее в исторических сочинениях" західноруські літописи, які зберігаються в монастирських бібліотеках, зокрема в Острозькій[2]. Згідно з цим розпорядженням, у Волинській губернії почали складати реєстри рукописів, книг, різних книгозбірок та бібліотек приватних осіб. Окремі з них копіювалися. У квітні 1794 р. підготовлені списки рукописних книг були надіслані до Петербурга, яких, на жаль, і досі не вдалося виявити[3]. В них, як слід сподіватися, містяться незвичайної наукової ваги відомості про склад і обсяг книжкових та доку-

ментальних фондів бібліотек станом на кінець XVIII ст., що мало б значення не лише для історії бібліознавства, бібліотекознавства, а й для історії культури України зокрема.

Збиранням писаних історичних пам'яток і відомостей про них починають займатися і на інших землях. У паперах імператриці знайдено такий напис: „Требовать из Чернигова, Переяславля, Новгород-Северского, чтобы прислали реестр рода Рюрикова князей поименно, как в тех городах сохранены. Так же супруг тех князей, и, буде отищутся супруги — от какого рода. Также просить митрополита киевского й архиреев вышеписанных городов, чтобы из монастырей тех епархий так же реестры присланы были..."[4]

Очевидно, тоді були виявлені і включені до Ермітажної збірки картографічні твори.

Торкаючись лише рукописної частини збірки, яка стосується України, зауважимо, що в її складі такі загальнослов'янського значення раритети, як „Изборник Святослава" 1076 р. (№ 20), списки „Повісті временних літ" (№ 482, 522), українські літописи і хронографи: „Летописец си єсть кроника" Леоніда Боболинського (1699 р.), „Летописец в Малороссии прежде Хмельницкого бывших гетманов и при них действиях... до 1734-го" (№ 408, 411), „Летописец малороссийский XVIII в. от начала козацкого имени... до 1708 года" (№ 412) та ін. (№ 427, 492).

З історіографічних пам'яток привертають увагу „История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при царе Алексее Михайловиче" XVIII—XIX вв. (частина II—IV, з портретами і рисунками, 371/1-4); „История Украины XVIII ст." (№ 372).

До збірки належать також матеріали „Гадяцької комісії" половини XVII ст. (№ 320/1-3), матеріали до історії Криму, т. зв. „Кримські та ногайські справи" за 1472—1594 рр. (№ 550/1, 4, 5, 7, 9, 14). Інтерес становлять пам'ятки з історії церкви (№ 59, арк. 65-66; № 370, арк. 212-214; № 381-383, 414, арк. 372-379; № 445, арк. 147-151). У збірку увійшли також оригінальні рукописні та перекладні твори: „Синопсис" — Інокентія Гізеля (№ 525), „Скіфська історія" — Андрія Лизлова (№ 485), „Кроніка" — Матвія Стрийковського (№ 551-а/1-2, 551-б/1-2) та ін.

Значне місце в Ермітажній збірці займає колекція картографічних творів.

Крім загальних, уже викладених міркувань щодо комплектування збірки, конкретніших відомостей з історії створення колекції і надходження до неї карт немає. Про провенієнцію колекції карт прямі згадки в літературі відсутні. Не містять про це ніяких даних і самі карти. Відомо лише одне, що матеріали з бібліотеки Ермітажу переходять на зберігання до Російської національної бібліотеки протягом двох років — 1852 і 1862. Слід думати, що в один із цих років, імовірніше, у 1862 р., була передана і картографічна колекція[5]. В її складі переважно карти, що відображають землі Російської імперії (вигідно вирізняється Сибір), Грузії (ріка Сура, Військово-Грузинська дорога, план Тифліса), Білорусії (ріка Двіна, Могильовська губернія — атлас Могильовського намісництва) тощо.

Близько 50 карт і картосхем присвячені території України і прилеглим до неї країнам, морям. Умовно поділяємо їх на: 1) карти суцільної території України; 2) карти Чорного й Азовського морів та побережних північних, північно-західних і північно-східних територій; 3) карти рік; 4) плани міст, фортець, портів. Ці карти здебільшого рукописні (друкованих відбитків досить мало). Вони виконані звичайним пером, чорно-білі або чорно-біло-кольорові. Одні завершені — на них повністю нанесені дані тематичного навантаження на зображувальному полі аркуша, інші є лише схемами, ескізами, підготовчими кресленнями або матеріалами тріангуляційних вимірів.

Більшість карт місцевого виробництва. Вони створені на базі оригінальних зарисовок терену або більш ранніх карт. За формою карти одноаркушні або багатоаркушні і часто перші є складовою других.

Щодо змісту карти синхронно фіксують стан історичної дійсності XVIII ст. Окремі з них є певним узагальненням наукових надбань того часу, оскільки відображають події багатовікової давності. До таких належить „Карта, представляющая Россию й обитавшие по оной народы во время пребывания Рюрикова от рождения Христова в лето 862“, складена у XVIII ст. Іваном Вілпамоном (№ 243/2, арк. 4). Зацікавлення науковців викликають подані в ній межі поселень білих хорватів, полян, древлян, уличів та інших племен (вирізняється територія „київських слов'ян“). Ця карта є складовою карти Європейської частини Російської імперії, задуманої, очевидно, у формі генерального атласу. Що було підставою для її складання — не відомо. Десь у цей же час створюється карта Росії латинською мовою за Геродотом (№ 282, арк. 1-2), а паралельно — ще одна карта тією ж мовою під назвою „Историческая карта Европейской части России“ (№ 282, арк. 3-4). На обох українські землі подаються схематично.

Частина карт побудована на матеріалі XVIII ст. Серед них — „Пограничная карта Российской и Турецкой империи и Польши“ (№ 243/2, арк. 23), на якій чітко проглядаються адміністративно-територіальний поділ на полки Лівобережної України, густа сітка заселеності краю, виразно виділена територія Запорізької Січі. Тут же детально розроблена сітка рік Дніпровського басейну, нанесені їхні назви, виведені кордони Воронезької та Білгородської губерній 1769 р.

Аналогічного змісту й інша карта, складена у цей же час. На ній також показано російсько-польсько-турецьке прикордоння на землях України. На увагу дослідників історичної політичної географії заслуговують кордони між Туреччиною і Польщею, території земель, які належали запорізькому козацтву і контролювались ним (№243/2, арк. 24). Неабияке історико-географічне та картознавче значення має і „Карта украинских линий с показанием крепостей, редутов и сколько в оной пушек состоит и близ лежащих местечек, слобод и рек, 1766 год“ (№ 232, арк. 17-18).

Для вивчення адміністративного поділу України XVIII ст. становить інтерес „Carte de la Russe Méridionale“. На ній, поруч із загальними географічними відомостями, окреслені і території Нової Сербії, Запоріжжя та землі, охоплені полум'ям Гайдамаччини, — „Hajdamacus“ (№ 243/2, арк. 54). Ті ж тематичні елементи з означенням території гайдамацького

повстання нанесені на карті, складеній L'Rouge 1769 р. у Парижі: „Théatre de la Guerre entre les Russes, les Turcs et les Polonais" (№ 243/2, арк. 5). Карта, порівняно з попередньою, охоплює більш південні землі.

Окремі карти колекції відображають кордон України з Молдавією, межі Буковини, яка ще в 1771 р. входила до її складу і т. д. (№ 243/2, арк. 30). Варто звернути увагу і на карту операцій російських військ біля Хотинської фортеці (80-ті роки XVIII ст., № 232, арк. 17).

Територія України у XVIII ст., зокрема Правобережжя, знаходить докладне окреслення ще на двох картах: „Карте вновь положенной границы между Российской империей и Королевством Польским" (вона відображає новостворені кордони після першого поділу Речі Посполитої в 1772 р.; крім ліній кордону, тут виведені границі воєводств — Волинського, Брацлавського, Подільського, Берестейського та ін.) (№ 243/2, арк. 9) і „Карте южной половины Европейской части России и восточной части Польши в границах, установленных 2-м разделом Польши в 1793 г." (№ 243/2, арк. 26).

Загальні відомості для вивчення картографії українських земель дає загальногеографічна „Мировая карта" з XVIII ст. Вона складається з 91 частини різних розмірів, порізана за територіями на окремі держави, моря, острови (№ 263/1-2). Для дослідження історичного ландшафту окремих земель останніх десятиріч XVIII ст. пізнавальним є Генеральний атлас Європейської частини Росії, який виконувався на підставі „имеющихся при адмиралтейской чертежной разных городов описей всякого рода лесам 1782 года". Атлас налічує 108 аркушів. При ньому зберігаються відомості про кількість заліснених земель (№ 610).

У вигляді окремої книги з'єднано 15 карт, які відображають територію частини Катеринославського намісництва. Назва цього зібрання — „Атлас новоприобретенной области от Порты Оттоманской и присоединенной к Екатеринославскому наместничеству, состоящей из четырех уездных и трех разных местоположениями планов" (№ 233). Карти атласа кольорові, на них багато подані річкова система і назви населених пунктів.

Поруч із фіксацією у картографічних творах суцільних територій суші України колекцією охоплені карти Кримського півострова, Чорного й Азовського морів з прилеглими побережними землями. До них, насамперед, належить „Карта полуострова Крыма, показания на оной крепостей, городов и деревень". Карта кольорова, орієнтована на північний захід, без сітки. За допомогою умовних знаків диференційовані грецькі, вірменські та „магометанські" селища (№ 232, арк. 11). Іншою картою, на якій зображені землі Криму, є „Карта части полуострова Крыма с показанием границ прилежащих выгонов и дач городов Эникале и Керчи во время турецкого, оными во владении между татар снята 1772-го году, октября, 30 дня". Вона відзначається детальністю в поданні меж міст Керчі та Еникале, водопровідної мережі тієї частини Криму. На карті позначені зруйновані селища (№ 232, арк.14).

Територія приморських земель України засвідчена на картах морів: північна частина Чорного моря — „Карта генеральная, часть Азовского и Чорного моря", складена в 1773 р. у Москві (№ 232, арк. 16); північно-за-

хідна частина — „Чорное море", XVIII ст., Москва (№ 232, № 15) та ін. (пор. № 232, арк. 14, 26). Територія Азовського моря і Приазов'я (разом з р. Доном) зображена в окремому атласі, який складається з 66 відрізків, опису 1769—1770 рр. і 5 розмальованих карт частин Азовського моря (№ 257). Азовське море, зокрема його північно-східна частина, разом з побережжям подано і на інших картах (№ 234/2, арк. 31). Зображення русла р. Дону з його гідрографічними, топографічними та стратегічними характеристиками бачимо у перевиданому російською мовою з амстердамського видання 1703—1704 рр. атласі під назвою „Прилежное списание реки Дона или Танаиса, Азовского моря или Езера Меотского Понта Эвксинского или Чорное море... карты чертены при военной походной г[о]спо[д]ина генерал-инженера и кавалера Дебоскета канцелярии. И переведено с голландского на российский язык 1765 года в Санкт-Петербурге" (№ 265).

Крім карт рік, які входять до атласів, виявлені окремі, одинарні карти річкових русел і побережних земель, наприклад Дону (дельта, № 243/2, арк. 31), Вісли — Дніпра (схематичне креслення земель між цими ріками, № 255/4), Дунаю (схема дельти, № 243/2, арк. 33).

Низка картографічних творів колекції — це плани окремих міст, фортець, портових укріплень з кінця XVIII — початку XIX ст., серед яких виділяються міста Кримського півострова. Виявлені плани міст Кафи (Феодосії) (№ 243/2, арк. 56, 57); Херсонеса (Таврійського) (№ 243/2, арк. 58, 60); Севастополя (заслуговують на увагу види міста Ахтіари, берегів південних бухт, Ахтіарського рейду і Павлівського мису) (№ 272); фортеці Ори (на Перекопі) (№ 243/2, арк. 39).

Картографічні твори Ермітажної збірки відділу рукописів Російської національної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна не вичерпуються поданим. Ми розглянули головним чином карти, які охоплюють тільки територію сучасної України. Пропущено опис карт, що тематично дублюються. Не взяті до уваги „Географические описания Российской империи" (№ 245/1-2), де лише побіжно йдеться про українські землі, а також великомасштабні карти, де територія України подається оглядово[6].

Загалом картографічна колекція Ермітажної збірки потребує професійного дослідження з погляду історії картографії українських земель, в основу якого має бути покладений порівняльний аналіз картографічних надбань XVIII ст., а також попередніх і наступних століть.

Примітки

* Варіант статті опубліковано в „Архівах України" (1973. — № 1. — С. 75-78).

[1] Альшиц Д. Н., Шапот Е. Г. Каталог русских рукописей Эрмитажного собрания. — Ленинград, 1960. — Арк. 2-2 зв. (на правах рукопису).

[2] Альшиц Д. Н. Обзор русских рукописей XI—XVII вв. в Эрмитажном собрании // Труды Государственной публичной библиотеки имени М. Е. Салтыкова-Щедрина. — Ленинград, 1958 — Т. V (8). — С. 168.

[3] Там же.

[4] Там же.

[5] Історія походження Ермітажної збірки і передача її до Російської національної бібліотеки відображена в працях: Жиль Ф. Музей императорского Эрмитажа. Описание различных собраний, составляющих музей с историческим введением об

Эрмитаже императрицы Екатерины II. — Санкт-Петербург, 1861. — С. 27-117, 136-137; Иконников В. С. Опыт русской историографии. — К., 1891. — Т. I, кн. I. — С. 772-777; Альшиц Д. Н. Обзор русских рукописей... — С. 167-170.

[6] Суттєво доповнює огляд рукописних карт, які торкаються українських територій XVIII ст., стаття В. Пірка „Картографічні матеріали Півдня України XVII століття“ // Записки НТШ. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. — Львів, 1996. — Т. CCXXXI. — С. 400-412).

Орест Мацюк

Про спільне видання „Покажчика до кадастрових карт“

Зростаюче зацікавлення численних дослідників кадастровими картами зумовило потребу видання покажчика до цих надзвичайно цінних документів, які, як відомо, використовуються не лише з метою написання наукових праць, але й зі суто практичних міркувань — відновлення садово-паркових комплексів, повернення власникам земельних ділянок, будівель тощо. Складність вирішення цього питання полягає в тому, що кадастрові карти Галичини зберігаються сьогодні в декількох архівах України та Польщі.

Незважаючи на те, що Крайова земельно-податкова комісія була створена у Львові лише у травні 1869 р., перші кадастрові карти з'явилися вже у 1813 р. (перелік податків, сплачуваних громадянами, описи сіл, плани земельних ділянок). До 1869 р. з цього приводу було видано цілу низку законів, патентів і розпоряджень[1].

Крайова земельно-податкова комісія у Львові керувала визначенням розмірів і сплатою поземельного податку. Крім Львівської комісії, існували рівноправні підкомісії в Кракові і Тернополі. Компетенція Львівської комісії розповсюджувалася на 26 повітів, Тернопільської — на 23 повіти Галичини. У кожному повіті існували повітові оцінювальні комісії, завданням яких було визначення розмірів чистого прибутку із земельних ділянок і розміру податків. Вищі інстанції — крайові і центральні комісії — вирішували конфлікти, що виникли у справі оцінки землі. Львівська комісія припинила свою діяльність у 1918 р. Згодом уряд Польщі відновив роботу комісії, яка проіснувала до 1939 р.

Референтів для оцінки земель і лісів призначав міністр фінансів. Вони мали дорадчий голос. У разі потреби крайові і повітові комісії вводили до свого складу персонал для вимірювальних робіт.

За законом від 24 травня 1869 р.[2] усі особи, котрі входили до складу комісії, мусили добре знати місцевість і мову населення краю. Але ця умова нерідко порушувалась, крім того, серед членів крайової і повітових комісій, що діяли на території Галичини, майже не було українців, а малоземельних селян і поготів, бо навіть членами повітової оцінювальної комісії могли бути лише великі власники землі.

Уся основна робота з кадастру землі перекладалася на повітові оцінювальні комісії, в компетенцію яких входило: обмір землі, визначення якості кожної ділянки (класифікація), складання карт і визначення суми чистого прибутку.

Оподаткуванню підлягали всі ґрунти, що оброблялися, за винятком неторфових боліт, доріг, площ, русел річок, цвинтарів, ділянок, зайнятих під будівлі і т. п. Оцінювальні комісії ділили їх на 10 розрядів: 1) рілля; 2) сіножаті; 3) городи; 4) виноградники; 5) пасовиська; 6) полонини; 7) ліси; 8) озера, болота, стави; 9) пустирі; 10) т. зв. парифікаційні землі (цегельні, вапнярні, копальні піску, кремнію, торфу, склади, приватні дороги, ділянки вздовж залізниць, каменоломні і т. п.). Кожний розряд ґрунту ділився у свою чергу на 8 класів. Кожний клас мав свій тариф.

Основна кількість кадастрових карт, що охоплює більшість території Галичини (у межах України за сучасним адміністративно-територіальним поділом і державними кордонами), зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові. Ці архівні матеріали до 1939 р. належали до „Архіву карт" у Львові і, правдоподібно, були описані, оскільки справи на окремі місцевості мають старі інвентарні номери, а деякі навіть штампи з написом „Архів карт". Але описи на них не збереглися. Після 1939 р. цей архів унаслідок розмежування з Львівським Облдержархівом у січні 1950 р. передано в ЦДІАЛ. Наприкінці 1950-х — на початку 1960-х рр. зі Станіславівського Облдержархіву надійшло 5 тонн т. зв. розсипу (кадастрові карти). У цей же час з різних райцентрів Львівської і Станіславівської областей було привезено ще сотні кадастрових карт. У результаті зібрано колекцію, яка на сьогодні нараховує 29 043 справи за 1813—1939 рр. (512 погонних метрів полиць) на різні місцевості Галичини. Декілька кадастрових карт залишилися ще на зберіганні в Державному архіві Івано-Франківської області. Вони будуть включені в покажчик.

Кадастрові карти, що відклалися у Тернопільській підкомісії в кількості 1 137 справ, зберігаються сьогодні у фондах Державного архіву Тернопільської області. Якщо в інших архівах справи сформовані за географічною ознакою, то тут на кожну карту заведено окрему справу[3], що значно збільшить обсяг майбутнього покажчика. Складніше з кадастровими картами Краківської підкомісії, оскільки вони розкидані по декількох архівах Республіки Польща, тобто на всій території колишньої Західної Галичини — від Перемишля до Катовиць.

Покажчик охоплюватиме цілу територію Східної і Західної Галичини і буде складений українською та польською мовами. На даний час розроблена спільна схема цього покажчика, створюється комп'ютерна база даних. Покажчик укладатиметься за географічною ознакою, незалежно від того, в якому архіві, в котрій країні перебувають документи. Це буде багатотомне видання, яким зможуть користуватися громадяни України і Польщі не лише в наукових, але й в практичних потребах. Покажчик зменшить великий наплив запитів з різних кутків України та Польщі щодо використання документів, пов'язаних з кадастром, значно прискорить їх виконання. У покажчик будуть включені також т. зв. операти, тобто докладні записи розміру земельних ділянок та інших володінь кожного зем-

левласника станом на час складання податкових відомостей. Ці дані охоплюють, в основному, 40—50 р. XIX ст., однак деякі кадастрові (податкові) відомості з часом поповнювалися і доведені аж до 1939 р.

Після 1939 р. і до проголошення незалежності України у зв'язку з насильною колективізацією деякі колгоспи по кілька разів укрупнювалися або ж, навпаки, відокремлювалися. Те ж відбувалося і з територіями сільрад (громад). Тепер виникають суперечки між окремими селами за право власності на ґрунти, які були безпідставно передані сусіднім селам. У Галичині розмежування сіл проведено ще наприкінці XVI — на початку XVII ст. на основі королівського привілею. Ці документи зберігаються в архівах Львова і Варшави. Після захоплення Галичини Австрією здійснено повторне розмежування із збереженням пізньосередньовічних меж і врахуванням змін, що сталися внаслідок розбудови сіл, колонізацією, будівництвом доріг, пізніше — залізниць і т. п.[4] Однак це були лише описові кадастри на кожну громаду Галичини. У зв'язку з тим, що ці матеріали, на відміну від карт, були передані до архіву ще перед Першою світовою війною, вони повністю збереглися. Кадастрові карти, крім тих, що ввійшли до „Архіву карт", перебували обидві світові війни в різних містах і містечках Галичини, тому частково втрачені. Отже, на зміну цим описовим кадастрам кінця XVIII — початку XIX ст. прийшли не лише податкові відомості т. зв. операти з докладним описом кожного клаптика землі, кожного, без винятку, власника, починаючи від т. зв. халупників до великих землевласників, але й карти, що все це докладно фіксували (аж до межі кожної ділянки, кожної будівлі, межі полів, сіл, які фактично не змінювалися до 1939 р.). А якщо і змінювалися (крім меж громад) унаслідок зміни власника, то періодично наносилися на нові карти.

Згаданий покажчик, над яким працюють львівські і тернопільські архівісти спільно з архівістами цілого ряду міст Польщі, стане у пригоді не лише дослідникам, але й широкому колові громадян, які намагаються встановити історичну справедливість.

Примітки

[1] Бібліографію див.: Rózycki R. O podatkach w Austryi. — Lwów, 1898. — S. 40.

[2] Dziennik Ustaw Państwa za 1869 r.

[3] Кількість карт у кожній справі залежить від розміру угідь, величини громади (їх може бути від 2 до 20—30 арк.) та збереженості документів.

[4] Йосифінська (1785—1820) і Францисканська (1819—1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. — Київ, 1965.

Євгенія Лісовська

Кадастрові карти як джерело до історії Галичини XIX ст.

Латинський термін „кадастр“ означає облік і економічну оцінку нерухомого майна. Поземельний кадастр — це урядовий офіційний опис ґрунтів і будинків, який містить дані про власників, поверхню ґрунту, урожайність та прибуток, необхідні для оподаткування прибутків від землі. Відповідно, кадастрова карта відображає усі ці аспекти (хіба що крім власників та прибутків) у картографічному вираженні.

Створення кадастрів — одна з гілок економічної політики держави, що здійснюється за окремими урядовими розпорядженнями. Створення кадастрів у Галичині бере початок від імператорського патенту з 12 квітня 1785 р.[1], який зобов'язав обміряти та описати ґрунти по всій державі і вирахувати натуральну та грошову вартість кожної земельної ділянки. Ця робота в Галичині тривала два роки. Було точно визначено і закріплено граничними знаками межі громад; у кожній громаді описано урочища, в кожному урочищі — окремі ділянки. У 1787 р. ці матеріали були зібрані у Львові під назвою Йосифінський кадастр (за ім'ям тодішнього цісаря Йосифа II).

Аграрні реформи Йосифа II викликали опір шляхти, що змусило нового імператора Леопольда вернути систему оподаткування ґрунтів на основі фасій. Проте, уряд не відмовився від намірів покласти в основу податків відомості достовірніші, ніж зізнання самих платників податків.

Патентом від 23 грудня 1817 р.[2] встановлювалася нова система оподаткування ґрунтів. З метою визначення розміру податку проводились такі заходи: вимірювання земельного майна, виготовлення карт, класифікація ґрунтів та оцінка прибутків від землі. При класифікації до уваги бралися два фактори: рід використання земельної ділянки та родючість ґрунту. За родом використання земельні ділянки поділялися спочатку на чотири типи: рілля, луки, виноградники, ліси; а з 1869 р. — на десять типів: рілля, сіножаті, городи, виноградники, пасовиська, полонини, ліси, озера (болота, стави), неужитки, парифікаційні землі (копальні піску, кременю, вапнярні, дороги вздовж залізниць і т. п.). Кожний тип ґрунту був поділений на вісім класів родючості і кожній ділянці присвоювався відповідний клас. Таким чином податкові органи мали з найбільшою точністю визначити

суму прибутку, а відповідно — і податку з кожної земельної ділянки. Однак і при такій детальній класифікації прибуток з конкретної ділянки визначався з певним наближенням, оскільки його обчислювали не з кожної ділянки (що було неможливо), а тільки з ділянки-взірця певного типу ґрунту. Тому система оподаткування супроводжувалася безперервними рекламаціями, які вимагали внесення поправок і вдосконалень на кожному етапі.

Протягом кількох десятиліть змінювалися фінансові органи, які обчислювали прибутки та встановлювали податки від землі, змінювалася структура виконавчих органів, що здійснювали та контролювали оподаткування, вдосконалювалася методика опису земель.

У травні 1869 р. Міністерство фінансів створило у Львові Крайову земельно-податкову комісію Міністерства землеробства та аграрних реформ[3] з рівноправними підкомісіями у Кракові та Тернополі. Важливість комісії засвідчує той факт, що половина з десяти її членів призначалася Міністерством фінансів, а друга половина обиралася сеймом. Навіть до повітових оцінювальних комісій половину членів призначав міністр фінансів. Комісія припинила діяльність у 1918 р. Польський уряд реорганізував її в Окружне земельне управління, яке діяло до 1939 р.

У результаті діяльності Крайової земельно-податкової комісії відклалася величезна кількість документів, які тепер зберігаються у Львівському історичному архіві.

Кадастрові карти, відкладені у фондах архіву (в основному, в одному фонді — 186[4]), покривають територію дев'ятнадцяти округів Галичини і налічують 10,5 тисяч одиниць.

Різні округи по-різному представлені кадастровими картами. Найбільша кількість документів є зі Самбірського, Золочівського, Перемиського, Львівського та Жовківського округів. Буквально кількома картами представлені округи Тарнів, Краків, Вадовіце, Бохня, Ясло. 10,5 тисяч карт описують близько трьох тисяч населених пунктів Галичини. Співвідношення між кількістю кадастрових карт і кількістю населених пунктів, які цими картами описані, за окремими округами таке:

Бережани	— 654 карти	— 230 населених пунктів
Жовква	— 1104	— 263
Золочів	— 1760	— 342
Коломия	— 372	— 167
Львів	— 1357	— 180
Перемишль	— 668	— 251
Самбір	— 2282	— 372
Станіслав	— 430	— 192
Стрий	— 947	— 303
Тернопіль	— 208	— 128
Чортків	— 137	— 115

Як бачимо, окремі населені пункти представлені кількома або й кільканадцятьма кадастровими картами. Якщо взяти до уваги, що в Гали-

чині на цей період було близько шести тисяч населених пунктів, то стає зрозумілим, що з багатьох населених пунктів немає жодної карти. Слід зазначити, що в процесі опрацювання фонду географія розширюватиметься за рахунок розшифрування карт громад, у які входять по декілька населених пунктів (наприклад: Лагодів з місцевостями Сивороги і Затемне[5], Отинія з місцевістю Угорники і колонією Микульсдорф[6], Накваша з місцевістю Тетильківці[7] і т. п.), та виявлення робочих кадастрових карт, які зберігаються в одних справах із журналами землевласників.

Цікавою є хронологія створення кадастрових карт. Перші, принаймні, з тих, що зберігаються в історичному архіві у Львові, датовані 1825 роком. Переважно — це карти малого формату, на твердій основі (картон). Найбільша кількість ранніх кадастрових карт — з Коломийського округу. За 30-ті роки XIX ст. карт дуже мало. Пік виготовлення карт припадає на середину 40-х — середину 50-х років XIX ст. Приблизно половина карт датована 1854 роком. Спостерігається певна закономірність: 1851 р. — робоча кадастрова карта, 1854 р. — оригінальна. На основі аналізу значної кількості документів можна зробити висновок, що період між вимірами на місцевості та виходом комплекту картографічних документів складає 3-4 роки.

Нерівномірно і в незначних кількостях виготовлялися карти в 60—70-х роках XIX ст.

На підставі патенту від 12 липня 1896 р.[8] створюються Крайові комісії для ревізії кадастрів і ґрунтових податків з метою виявлення помилок, допущених при оподаткуванні ґрунтів у 50-х роках. Цей період знову характеризується виготовленням досить значної кількості кадастрових карт.

Кадастрові карти бувають трьох типів: великоформатні, які прийнято називати оригінальними, карти на твердій основі та робочі. Оригінальна кадастрова карта добре промальована, з чітко нанесеними межами ділянок та угідь громади. Вона складається з окремих аркушів, розміром 65х52 см, які укладаються в карту згідно з директрисою. На кадастровій карті відсутня легенда. На середину XIX ст. по всій Австрії була прийнята єдина система позначень на кадастрових картах[9]. Інструкція дозволяла геометрам застосовувати до 34 типів позначень поверхні землі (див. мал. 1). На практиці використовувалось значно менше.

Кадастрова карта обов'язково має директрису і зазначення масштабу (як, зрештою, і всяка карта). Відсутність в окремих картах цих атрибутів пояснюється неповним обсягом карт. Масштаб кадастрових карт 1:2880, 1 wz = 40 kl (1 віденський цаль = 40 кляфтерів). Оскільки 1 wz = 2,634 см, а 1 kl = 189,65 см, то простим перерахунком визначається, що це співвідношення складає 1:2880. Відрізняються масштабом карти пізнішого, польського, періоду (як правило — копії). На карті земельні ділянки під забудовою розмежовані з усіма іншими: номери ділянок під будівлями зазначені на карті чорним кольором, усі інші — червоним. Будівлі нанесені на карту у вигляді геометричних фігур жовтого кольору; на деяких картах є розмежування дерев'яних і цегляних споруд: цегляні забарвлені червоним кольором, інколи — зі штрихуванням. Культові будівлі позначені хрестами і підписані.

Кадастрові карти на твердій основі витримують усі принципи побудови оригінальних кадастрових карт: масштаб, позначення поверхні, нумерацію ділянок, і відрізняються тільки розміром аркушів. Фрагмент карти на твердій основі складає ¼ аркуша оригінальної карти.

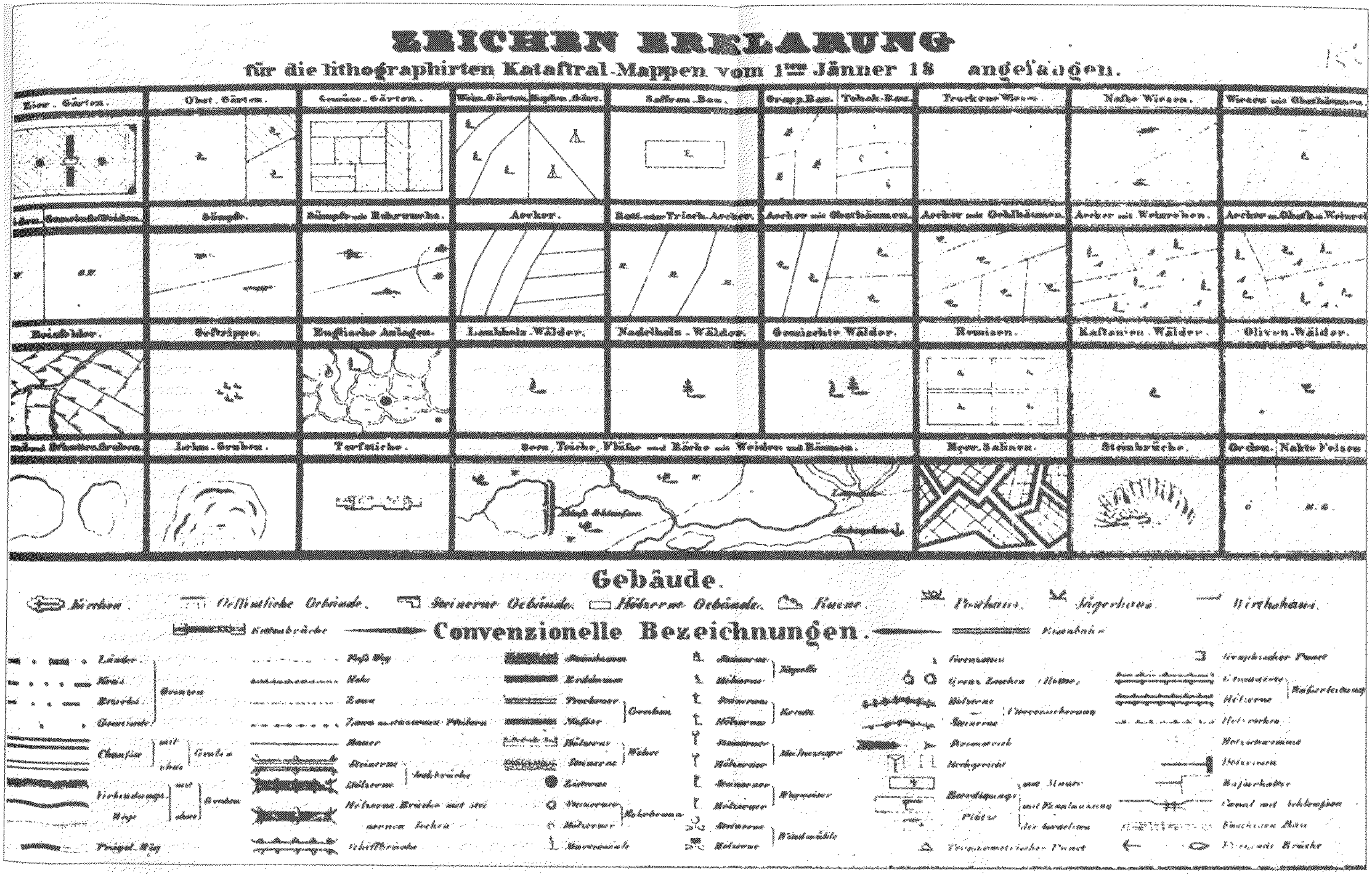
Інакше виглядає робоча кадастрова карта. Дотримуючись основних принципів у позначеннях, вона не містить номерів земельних ділянок; на ній нанесені номери будинків і, часто, — прізвища землевласників. Співвідношення розмірів аркуша робочої карти й оригінальної — 1:4. Масштаб зберігається, хоч на проаналізованих робочих картах не зазначений. Перевага робочих карт над оригінальними в тому, що вони збережені, як правило, у вигляді підшивок і тому повні.

Кількість описових документів до кадастрових карт — приблизно 13 тисяч справ. Це документи п'яти типів: описи границь громади, алфавітні покажчики землевласників, парцеляційні протоколи (валові списки будівельних і ґрунтових ділянок), журнали врожайності, подвірні картотеки.

Алфавітні покажчики укладені за прізвищами землевласників; до кожного номера землевласника зазначені номер будинку та належні йому ділянки (кольорами, оберненими по відношенню до карти: будівельні — червоним, ґрунтові — чорним кольором) і загальна площа угідь. Ніякої інформації про розміри окремих ділянок, урожайність, категорії алфавітні покажчики не подають. Парцеляційні протоколи укладені за номерами земельних ділянок: окремо — за будівельними, окремо — за ґрунтовими, від першої до останньої у певному населеному пункті. За номером ділянки зазначені прізвище та ім'я власника, номер будинку, рід використання ділянки, її площа. Є графа „зауваги"; наприклад: ділянка N... використовується як дорога, перебуває у спільному користуванні (вказані прізвища співвласників) або ж право власності оспорюється.

Найінформативнішими з усіх описових документів є подвірні картотеки. На кожного землевласника заведена облікова картка із зазначенням на титульній сторінці населеного пункту, податкового повіту, номера будинку, прізвища та імені землевласника та місця його проживання. Інформація про земельні угіддя є вичерпною: вказані номер ділянки, номер аркуша кадастрової карти, на якому ця ділянка зображена, назва урочища, клас, згідно з восьмибальною системою класифікації ґрунтів, площа ділянки та прибуток від неї. Підсумки площі та прибутку зазначені по кожній сторінці та в загальному по обліковій картці. Подвірні картотеки звичайно є найпізнішими з описових документів: вони датовані 1882—1883 рр. У цьому їхня перевага і недолік. Вони відтворюють найближчу до нашого часу картину, у них внесено багато змін та виправлень відносно парцеляційних протоколів, але саме тому в картотеках є невідповідності з кадастровими картами, виготовленими на 20—30 років раніше.

Та при такому значному обсязі документів, які зберігаються в історичному архіві (кадастрові карти та описові документи нараховують близько 25 тисяч справ), комплектною документацією представлена невелика кількість населених пунктів. Однак, ці документи становлять значний інтерес для дослідників історії Галичини XIX ст.

Мал. 1. Таблиця умовних позначень на кадастрових картах

На кадастрових картах зафіксовані назви громад та населених пунктів, які входили до цих громад; назви урочищ: На Княжому, Могилки, Лиса Гора, Замлиння, Вапняки і т. п. Це дає змогу прослідкувати зміни у назвах населених пунктів протягом століть, встановити через назви урочищ розташування різних об'єктів, які давно зникли. Позначення замків, городищ тощо можуть бути використані при археологічних розкопках. Через вивчення карт вирисовується послідовна картина створення поселень колоністів, система злиття дрібних населених пунктів з крупнішими. Надзвичайну цінність мають карти для вивчення ланшафтних змін: за незначний, з погляду історії, час зникли і з'явилися нові озера, потоки і болота, ліси.

В описових документах трапляються тиснуті, сургучеві, чорнильні, сажеві печатки громад та церков, різноманітні штемпелі та штампи, що становить цікавий матеріал для дослідників сфрагістики.

Самі документи писані, в основному, німецьким готичним шрифтом, частково — латиною; є також протоколи німецькою й українською мовами (важливе джерело для палеографів і мовознавців).

Кадастрові матеріали можуть бути використані для досліджень філігранології та метрології. Дослідження водяних знаків свідчать, що для виготовлення карт та описових документів вживався папір як вітчизняного, так і зарубіжного виробництва. Очевидно, що промисловість Галичини не забезпечувала земельні комісії великоформатним папером, і він ввозився з-за кордону. Широкий спектр у позначеннях мір довжини, площі, об'єму: йохи, кляфтери, морги, сажні, цалі, корці та ін.

Багатим джерелом кадастрові документи є і для вивчення демографічної ситуації та стану сільського господарства в Галичині у XIX ст. Списки землевласників з населених пунктів, із зазначенням площ земельних угідь, дають чітку картину соціальної структури населення. Вираховується співвідношення між володіннями великих землевласників, церков, костелів, монастирів, громадськими володіннями та володіннями дрібних власників. Аналіз прізвищ та назв урочищ дає уявлення і про національну структуру громад і окремих поселень. Розвиток сільського господарства, а саме величину оброблюваних площ, урожайність, співвідношення між окультуреними і неокультуреними ділянками можна прослідкувати, аналізуючи типи поверхні на карті та роди використання угідь в описових документах.

Кадастрові карти в комплексі з описовими документами можуть і повинні бути використані при складанні нового поземельного кадастру на західних землях України. Вони є підставою для встановлення майнової справедливості при розмежуванні населених пунктів, спотвореному під час колективізації; для встановлення права власності на землю окремих господарів, церковних громад, визначення співвідношень між громадською і державною власністю та ін. За порівняно короткий термін суттєво не змінилися структурний склад та якість ґрунтів. Використання кадастрових документів XIX ст. значно спрощує і здешевлює здійснення кадастрової політики на сучасному етапі та дає змогу зробити це у порівняно стислі терміни.

Особливу увагу потрібно звернути на незліченну кількість топонімів на кадастрових картах, які є джерелом для фахівців усіх галузей науки. Розглянемо їх на прикладі карти Львова.

Кадастрова карта Львова[10] складається з 65 фрагментів, розміщених на 17 аркушах. Дата виготовлення карти — 1849 р. Титул карти: Головне місто Львів з передмістями (Hauptstadt Lemberg (Lwów) sammt den Vorstädten):

1 частина	1-tes Viertel
Галицьке передмістя	Haliczer Vorstadt
(Пасіки Міські)	(Pasieki miejskie)
2 частина	2-tes Viertel
Краківське передмістя	Krakauer Vorstadt
3 частина	3-tes Viertel
Жовківське передмістя	Zolkiewer Vorstadt
4 частина	4-tes Viertel
Бродівське передмістя в Галичині	Brodyer Vorstadt in Galizien.

Масштаб 1:2880, зазначений у вигляді масштабної лінійки. Карта багатоколірна. Забудова позначена двома кольорами: червоним і жовтим. Карта густо насичена топонімами, мікротопонімами та гідронімами.

Проаналізуємо їх на одному аркуші карти[11].

Топоніми: Вулька (Wulka), Галицьке передмістя (Haliczer Vorstadt), Ґрунти Соболевських (Sobolewski'sche Grunde), Каштелівка (Kastelówka), Софіївка (Sofiówka), Стадівка (Stadowska), Стрийська рогачка (Stryer Schranken) — це назви окремих урочищ у цій частині міста.

Топоніми: дім для убогих (Armenhaus), лікарня для перестарілих (Siechenhaus), казарми Яблоновських (Jablonowskishe Caserne), цегельні (Ziegelhütten), цитадель (Citadelle), цісарсько-королівська школа плавання (K. K. Militär Schwimmschule), цісарсько-королівський склад ліжок (K. K. Bettenmagazin) несуть повну інформацію про розміщення промислових закладів, військових, державних та громадських установ.

Топонімами св. Лазар (St. Lazarus), св. Софія (St. Sophia), св. Миколай (St. Nikolaus) позначені костели під відповідними гаслами.

Мікротопоніми: Зелена (Grüne Gasse), Гончарська (Töpfer Gasse), Гончарська Бічна (Töpfer Seiten Gasse), Пташина (Hühner Gasse), святого Марка (St. Markus Gasse), Стрийська (Stryer Gasse), Яблоновських (Jablonowski'sche Gasse), Ярова (Holweg Gasse); площа Яблоновських (Jablonowski'scher Platz) не тільки вказують на адміністративно-територіальний поділ, а й несуть у своїх назвах відомості про історичних осіб та замешкання ремісників.

На аркуші багато гідронімів: Млинівський потік (Mühlgraben); ріки Млинівка (Mühlbach) і Полтва (Peltev Bach); стави Мигулівський (Michulischer Teich), Панєнський (Paneński'scher Teich), Пелчинський (Pelczynski'scher Teich). Окрім перечислених, на аркуші позначено ще сім ставів менших розмірів без найменувань. Жоден з них на сьогодні вже не існує.

Наведені приклади не вичерпують усіх можливостей використання картографічної інформації. Кадастрові карти, очевидно, відкривають для науковців й інші, не згадані тут, аспекти використання цього важливого джерела до історії Галичини XIX ст.

Примітки

[1] Continuacio Edictorum, Mandatorum et Universalium in Regnis Galiciæ et Lodomeriæ. — 1785. — P. 46-59.

[2] Ibidem. — 1817. — P. 155-159.

[3] Dzennik Ustaw i Rozporządzeń krajowych dla Królewstwa Galicyi i Łodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. — 1869. — № 88.

[4] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАЛ), ф. 186, оп. 1-23 (Крайова земельно-податкова комісія Міністерства землеробства та аграрних реформ, м. Львів).

[5] Там же, оп. 6, спр. 586.

[6] Там же, спр. 733.

[7] Там же, оп. 11, спр. 164.

[8] Dzennik Ustaw ... — 1896. — № 121.

[9] ЦДІАЛ, ф.156 (Вища державна прокуратура Міністерства юстиції, м. Львів), оп. 1, спр. 22, арк. 150.

[10] ЦДІАЛ, ф.186, оп. 8, спр. 630.

[11] Там же, арк. 10.

Надія Соснова

Інформативність кадастрових карт
(До питання вивчення планувальних структур садибно-паркових комплексів Галичини середини XIX ст.)

Кадастрові карти були складені для кожної гміни земель Галичини у вигляді комплекту пронумерованих аркушів розміром 58x70, 64x79, 63x80 см чи наближено до цього. Оскільки масштаб карт 1:2 880 витримувався на усіх кресленнях, то у комплект входило, як правило, від 4 до 25 аркушів, залежно від площі територіальної одиниці. Так, Дрогобицький повіт мав аж 65 гмін, що посідали більше 100 моргів[*] поля (для порівняння — Станіславівський повіт мав таких гмін лише 6), а це 87,84 % від усіх гмін цього повіту. До великообшарних повітів належали Самбірський (41 гміна, 43,62 %), Стрийський (41 гміна, 43,62 %), Перемишлянський (30 гмін, 40%)[1]. Більшість карт датуються 1845-1855 роками, хоча поміри земель та їх кадастрування почалися ще у 1813 р. Отже, кадастрові карти детально фіксують стан на землях Галичини періоду середини XIX ст.

При такому масштабі карт, окрім чітких територіальних меж гміни, можливим є аналіз природних умов: типу ґрунтів, гідрографічної мережі, рослинності; типу та характеру розміщення урбаністичної одиниці (міста, села, присілка і т. п.); планувальної структури дрібніших елементів (палацово-паркового, монастирського комплексів, фільварку, сільської садиби); характеру ведення земельного господарства.

Знакові та колірні позначення на кадастрових картах є досить інформативними. Гідрографічна мережа (ріки, потоки, канали, стави, озера) мають традиційне позначення — заливку голубого кольору. Напрям ріки вказаний стрілкою, а назва пишеться вздовж русла. Колірне позначення ставу, що поріс очеретом, доповнюється знаками. Колір водойм, що висохли, на карті переданий із зеленим відтінком. Річкові заплави позначені горизонтальними „крапковими" штрихами. Різні типи ґрунтів зображені різними відтінками коричневого. Часто умовні позначення доповнені написами, наприклад: нива, панські ґрунти, городи, лани.

Велика кількість умовних позначень відведена для подання точної інформації щодо зелених насаджень. Лісові масиви через значні розміри не могли наноситися на карти самими символами дерев. Знаки використо-

вувалися лише для того, щоб вказати породи дерев, а територія лісу в масиві виділялася сірим кольором.

Особливо багато умовних позначень застосовувалося при зображенні садів і парків палацових і замкових комплексів, садиб, дворів. Навіть звичайні порослі травою простори подавалися у кількох тонах зеленого кольору (луки, пасовища, незагосподарьовані ділянки), не кажучи вже про зображення проектованих травників і квітників, грядок, котрі на карті додатково опрацьовані штрихом. Подекуди застосовується до 15 різних типів штрихування партерного саду значного (близько 20 га) закладення (наприклад, у селах Конюшків Бродівського району, Зарудці Жовківського району[2]). Рівновіддалені дерева-знаки круглої крони позначають фруктові сади регулярної рядової посадки. Довільне розташування цих символів також означає сад, але живописного характеру. Деревами витягнутої або овальної крони позначалися усі листяні породи. Для зображення хвойних насаджень використовувався знак, що був стилізованим уособленням зовнішнього вигляду цієї породи. Для позначення мішаного лісу ці символи застосовувалися одночасно. Зовсім маленькими знаками у формі кружків передані кущі.

Подиву гідні деталізація кадастрових карт і ставлення до роботи над ними (для більшої атракційності зображено навіть тінь від кожного дерева і куща). Вершиною відтворення реальності є зображення клумб з квітами, оскільки справа доходить до застосування кількох кольорів і виявлення характеру квіткового орнаменту буквально на кількох міліметрах креслення. Така нюансність кадастрів уможливлює вивчення найдрібніших елементів — рослинних форм, з яких формувалася планувальна композиція садибно-паркових комплексів.

Розмаїття знаків і символів іноді залучалось просто задля більшої ефектності карт і не завжди відповідало реальному стану. Так, на кадастровій карті села Борщовичі у зображенні садибно-паркового комплексу позначенням дерев викладено буквенні знаки WB[3]. Оскільки, по-перше, така посадка ускладнює їхній ріст, по-друге, людського зросту замало, щоб сприйняти дані символи, по-третє, у літературі не згадуються такі засоби композиції, то приймаємо це за оздоблення креслень. Водночас такі паркові мотиви, як шахівниця, лабіринт, орнаментика, існували насправді.

На жаль, на картах відсутня характеристика рельєфу. Кадастрові карти, як відомо, створювалися для оподаткування земель, тому важливішою була характеристика ґрунту і не було доцільно інформативно перевантажувати карту. Проте, конкретні земляні споруди (оборонні вали, дамба, насип при колії) і дрібні земляні форми, котрі виступали парковими елементами (пагорб для акцентування хреста, скульптури чи навіть особливої породи дерева) на кадастрових картах фіксувалися штрихами, котрі густо клалися у напрямку ухилу земельної площини, що, зрештою, є загальноприйнятим позначенням укісних земляних поверхонь штучного походження.

Будівлі на кадастрових картах поділяються лише за двома критеріями: дерев'яні (позначені жовтим кольором) і муровані (червоні). Про функціональне їх призначення додатково інформують символічні позначення: хрест у плані, прапорець чи умовне зображення млинового колеса —

все це полегшує читання карти. Пасіки, броварні, гуральні чи інші виробничі будівлі села на карті підписані. Для точної ідентифікації функції і власника будівлі та парцелі пронумеровані і внесені до книги опису. Також вказані мости через ріки і канали. У палацових комплексах житлові будинки подаються дуже детально: у плані фіксуються кутові вежі, еркери, колони і часом навіть пілястри; кількома сходинками показано входи в будинок, подається форма завершення наріжних башт (наприклад, у селах Поникква Велика Бродівського району, Гряда Жовківського району, Борщовичі Пустомитівського району). Зображення Поникхвівського, значного, як за розмірами (близько 30 га), так і за задумом (парк, закладений при палаці, витриманий в англійському пейзажному стилі), комплексу є прикладом детальності кадастрових карт[4]. Вказано навіть човен-паром, місця, де він пристає до берега, і канат!

Легко сприймаються відмінності в позначенні мережі комунікацій. Мощені дороги мають те ж колірне позначення, що і муровані будівлі, і наведені подвійною лінією; ґрунтові втрамбовані дороги — коричневого кольору і також подвійного обведення; ділянки, не порослі травою, що служать проїздами, — без колірного позначення і викреслені в одну лінію; насипні паркові алеї, ґрунтові доріжки подані в світло-коричневому кольорі, контурне обведення замінене крапкуванням або зображенням кущів по периметру. Прикладом є план садиби заможного селянина[**] села Борщовичі Пустомитівського району. Вісім партерних чотирикутників, засаджених деревами, розділені ґрунтовими доріжками. Тут, мабуть, наслідується не стільки далекі взірці італійського чи французького паркозакладення, скільки садибно-парковий комплекс графа Сємінського[5], що був у тих же Борщовичах. Стосовно своєї північно-південної орієнтації, ця маєтність є винятком з правил, оскільки з метою хорошого освітлення будинки орієнтували на „годину десяту“[6]. Композиція комплексу базується на основній осі, що проходить через репрезентативне житло і десять прямокутних травників позаду будинку. Їхній характер і загальний композиційний задум парку точно передано за рахунок кількісно й інформаційно багатих символічних позначень зелених насаджень. Композиція починається з прямокутників квіткового орнаменту, наступні — з центральною посадкою дерева хвойної породи, яке на кадастрі вказане дрібним зображенням оригіналу; далі йде вже група дерев, для контрасту, листяної породи; за ними — висаджені кущі, і, нарешті, знов квіткова клумба. Геометричністю побудови відзначається і садибний парк села Мальчиці[7].

Такі прості, але геометричні сільські закладення кінця XVIII ст. нагадують італійський парк початку XVI ст., що був „скромний, а простір, зайнятий ним, був, як правило, невеликий. Його розпланування починалося від „квадратури простору“, яка ділилася на правильні чотирикутники, поміж котрими йшли дороги. Краї чотирикутників обсаджувалися деревами або стриженими шпалерами, а всередині були грядки з квітами і травами“[8].

Кадастрові карти дають інформацію про те, що багато дворів з парком, котрі функціонували раніше, на середину XIX ст. уже не тільки не еволюціонують, але і не існують взагалі, або, в ліпшому разі розвиваються зі

суто виробничим характером, а парк представлений лише у вигляді кількох паркових елементів (клумба, фрагменти площі, засаджені деревами, залишки липової чи грабової алей). Прикладами є маєтності сіл Підгородці, Желехів Малий, Млинище, Поричі, Гонятичі, Печихвости. На плані Генрика Кляйна 1734 р. зафіксовано замок XVI ст. Ляшок Мурованих[9]. Найповнішим прикладом закладення з першої половини XVIII ст. щодо взаємопов'язаних різнонапрямних осей композиції, є замковий парк. Він опирався на сповненому фантазії і розмаху розв'язанні важкого, з погляду на ситуацію, завдання, послідовно приєднуючи різні частини композиції в монолітний організм[10]. Та після передачі Мніщхами маєтності до інших рук замок було зруйновано. Справу нищення почато у 1832 р. і швидко завершено. Залишилися лише замкові окопи[11]. Кадастрова карта 1853 р. фіксує цю деградацію замково-паркового комплексу у Ляшках Мурованих. Є лише дві будівлі, а конфігурація травників віддалено нагадує п'ятикутну форму колишніх мурів. Значні простори навколо засаджені деревами, і лише кілька без будь-якої логіки розміщених прямокутних травників чи грядок і під'їзна алея, обсаджена деревами, вказують на садибно-парковий характер цього колись значного закладення[12]. Відсутність на карті структури, колись існуючої, по-суті, також інформація (хоч і невтішна).

На одну гміну часто виготовлялось кілька карт: оригінал і копії. Копії виконані у чорно-білій графіці (літографічні відбитки) і є менш детальними. Інформація, котра на оригіналі подана кольором, лише частково замінена на знакову. Наприклад, чи це мурована, чи дерев'яна будівля, за копією визначити неможливо. Важко читається гідрографічна мережа. Спрощено подані й умовні позначення зелених насаджень. Проте, ці більш лаконічні дані добрі для відчитання типу планування.

Через масштабність праці з кадастрування земель пропозицію урядового проекту щодо ревізії кадастру кожних 15 років було реалізовано лише частково[13]. Хоча, наприклад, село Бориничі (тепер Жидачівського району) має кадастрову мапу 1846 р., а через 29 років, у 1875 р., знов створена карта цих земель[14]. Порівнюючи два різночасові кадастри, легко помітити навіть незначні зміни у планувальній структурі[15]. Кадастр був сталим і мав тривати віками, а склад посілостей залежав від випадку і міг змінитися. Такі зміни кількох десятиріч наносилися безпосередньо на оригінал карти червоною тушшю, що є не найкращим методом картографії.

Кадастрові карти є документом-оригіналом і їхній зміст у деяких питаннях — чи не єдине свідчення давніх історичних фактів стосовно архітектурно-планувальних тенденцій нашого краю.

Примітки

1 польський морг = 5 600 м. кв = 0,56 га;
1 австрійський морг = 5 755 м. кв = 0,575 га.

[1] Schmidt S. Własność folwarczna zachodniej Małopolski w chwili wskrzeszenia państwa Polskiego. — Kraków, 1924. — 88 s.

[2] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІАУЛ), ф. 186, оп. 8, спр. 381: Кадастрова карта с. Зарудці; оп. 6, спр. 479: Кадастрова карта с. Конюшків.

[3] Там же, оп. 8, спр. 52: Кадастрова карта с. Борщовичі.

[4] Там же, оп. 6, спр. 985: Кадастрова карта с. Пониква.

** Об'єднано близько 6 земельних наділів.

[5] Słownik geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych krajów słowjańskich. — Warszawa, 1884. — T. 1. — S. 109.

[6] Markowski F. Polskie dwory zwyczajne i obronne XVI—XIX w. — Lwów, 1935. (за: Łoziński W. Życie polskie).

[7] ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 8, спр. 657: Кадастрова карта с. Мальчиці.

[8] Ciołek G. Ogrody polskie. (Uzupełniające rozdziały napisał Janusz Bogdanowski). — Warszawa, 1978. — S. 33.

[9] Січинський В. Історія українського мистецтва. — Нью-Йорк, 1956. — Т. 1. Архітектура. — С. 71.

[10] Ciołek G. Op. cit. — S. 94-95.

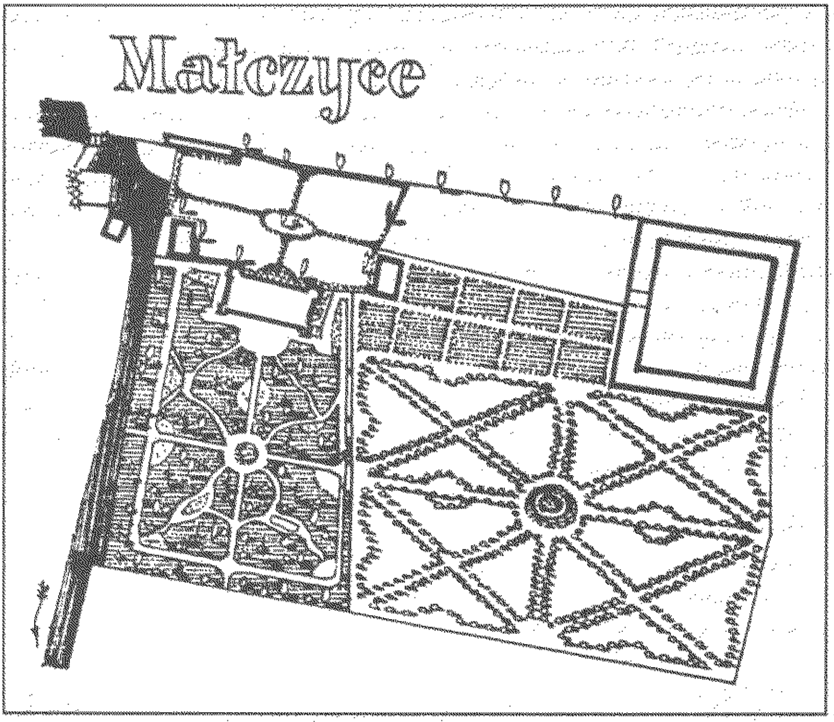
[11] Słownik geograficzny... — T. 5. — S. 95.

[12] ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 10, спр. 858: Кадастрова карта с. Ляшки Муровані (тепер Муроване Старосамбірського р-ну).

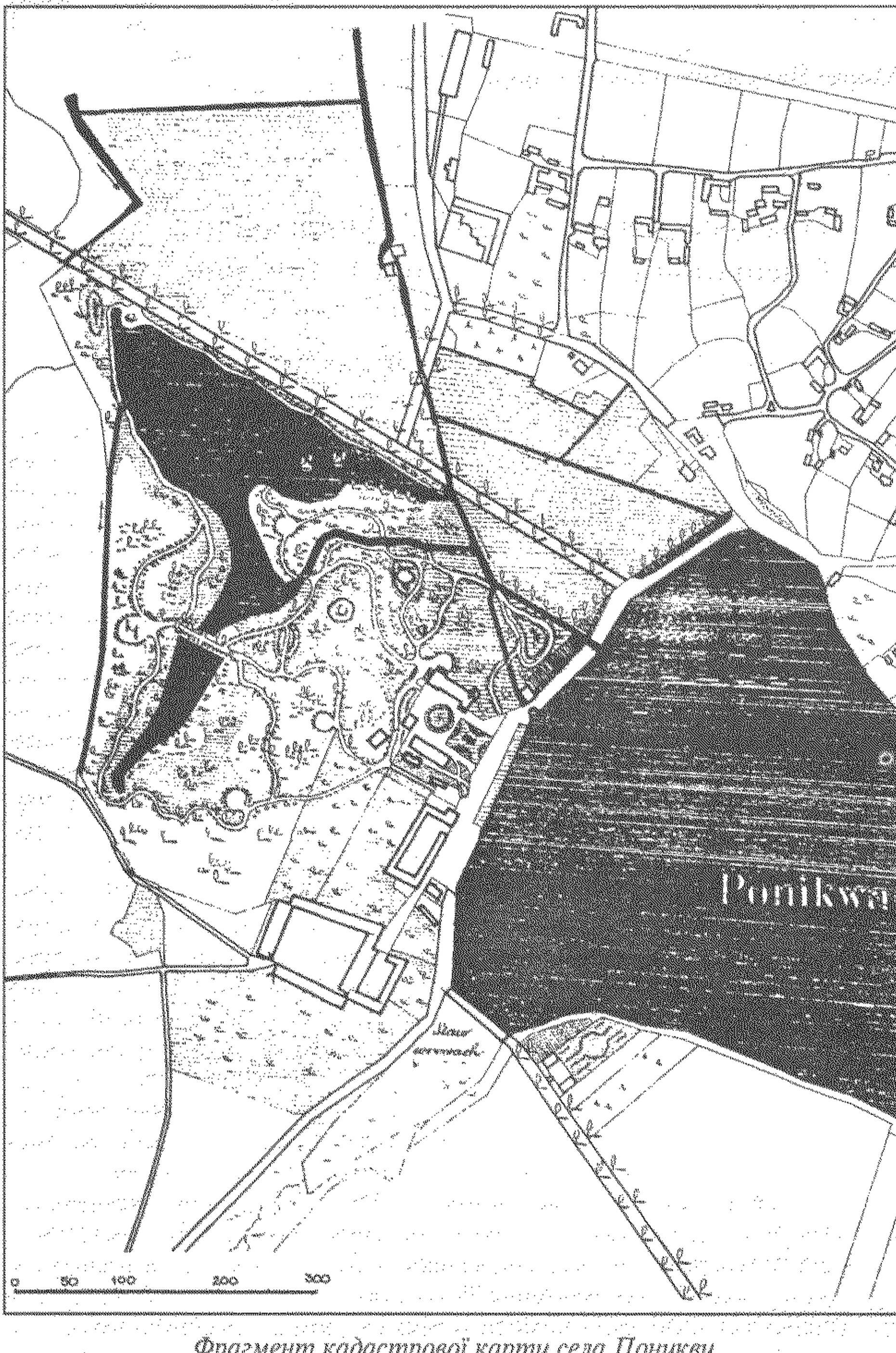
[13] Petycya c. k. galicyjskiego towarystwa gospodarskiego w sprawie podatków gruntowego i budynkowego oraz rozbiór projektów rządowych przedłożonych Radzie Państwa, odnoszących sie do reformy podatków. — Lwów, 1869. — S. 8.

[14] ЦДІАУЛ, ф. 186, оп. 4, спр. 37: Кадастрова карта с. Бориничі 1846 р.; оп. 1, спр. 75: Кадастрова карта с. Бориничі 1875 р.

[15] Змінився, точніше — розбудувався, маєток графа Володимира Борковського (див.: Słownik geograficzny... — T. 1. — C. 332.).

Фрагмент кадастрової карти села Мальчиці

Фрагмент кадастрової карти села Поникви
(графічне опрацювання автора)

Марія Вавричин, Олег Голько

Покажчик назв об'єктів, відображених на Спеціальній карті України Ґ. Боплана 1650 р.

Від упорядників

У Львівському відділенні Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України підготовлено до друку видання Спеціальної карти Ґ. Боплана 1650 р. (4-й варіант, ґданський примірник), котре буде здійснене у Видавництві „Мапа" у Києві. До цього видання й розроблявся покажчик назв об'єктів, відображених на карті. Для полегшення користування картою покажчик складено у двох варіантах: латинський ряд, в якому згідно з алфавітом просистематизовано назви об'єктів, зафіксовані на карті, з відсиланням до сьогоднішньої назви об'єкта, та український ряд, на першому місці в якому стоїть сучасна назва об'єкта, з відсиланням до назви, відчитаної на карті. З дозволу Видавництва у збірнику „Боплан і Україна" (Львів, 1998. — С. 154-229) опубліковано латинський ряд покажчика. Сьогодні ми друкуємо український ряд покажчика

У процесі опрацювання покажчика виникло ряд труднощів. По-перше, за майже 350 років, що минули з часу укладення карти України Ґ. Бопланом, відбулося багато змін. Одні населені пункти зникли з карти України, інші змінили назву (іноді неодноразово, особливо за останні 70 років). Часто на місці зниклих з'явилися нові об'єкти з новими назвами. По-друге, назви об'єктів у Ґ. Боплана дуже перекручені. У їх написанні відчуваються впливи української, польської, французької мов, але правопису жодної з цих мов не дотримано. Критерієм для ототожнення Бопланової назви з нинішньою були для нас топографічні карти областей України (мірило 1:200 000), видані ВКФ Міністерства оборони України у 1991—1995 рр., а також довідники адміністративно-територіального поділу України й областей 1946 — початку 1990-х рр. видання. Особливо цінними виявилися додані до цих довідників покажчики змін назв населених пунктів.

Попри це, не всі назви пощастило ототожнити з повною впевненістю. Біля сучасної назви об'єкта, яка ніяк не збігається з назвою на карті Ґ. Боплана, але за географічним розташуванням знаходиться в тому ж місці, у покажчику поставлено знак запитання. Розташування деяких об'єктів, які зникли або злилися з іншими населеними пунктами і втратили самостійне існування, на сучасній карті можна визначити лише приблизно за відношенням до найближчого об'єкта. У такому разі в покажчику написано, що цей об'єкт слід

шукати в околицях такого-то сучасного села чи міста — напр.: Bondugў, с. VIII О-12 В — околиці с. Висоцького Вл. Зауважимо також, що Ґ. Боплан позначив на карті багато лісів з назвами, які на сучасній топографічній карті України втрачені. Тому в покажчику біля цих назв теж указано орієнтир (напр. Ternow Las, ліс V В-8 Б — околиці с. Тернівки Вн). Це стосується також визначення місця бродів, мостів, гребель, водяних млинів та інших об'єктів, які не мають назви або які не ідентифікуються з сучасною назвою.

Усі назви об'єктів з таким приблизним визначенням місця їх розташування згруповані в окремий покажчик, який додається після українсько-латинського покажчика. Ця частина покажчика, надіємось, стане предметом особливої уваги краєзнавців.

Для полегшення пошуку потрібного об'єкта на карті розроблено систему координат, яка об'єднує всі секції в одне ціле. Шифр координат складається з номера секції, літери, яка означає квадрат, в якому розташований об'єкт по вертикалі, цифри, що означає номер цього квадрата по горизонталі, та літери, яка є першою літерою назви адміністративної одиниці чи території на карті Ґ. Боплана. Напр.: Woikowce, с. V Е-11 П, тобто село з такою назвою треба шукати у пятій секції, у квадраті Е по вертикалі й одинадцятому квадраті — по горизонталі Подільського воєводства. Якщо назва стосується адміністративної одиниці чи території, розташованої в одній секції, то вказується лише номер секції (напр.: Volhyniae Citerior Pars, тер. VI). Якщо назва стосується об'єкта, розташованого в кількох квадратах (найчастіше це великі ріки), то вказуються всі квадрати, напр.: Niester, Tyras flu, Fluvius, р. — V Д-10 Вал; VII З-12 РП.

У першій секції карти вміщено врізку з картою нижньої течії Дніпра. При шифруванні назв об'єктів, розташованих на цій карті, замість літери на означення адміністративної одиниці, після номера квадрата в дужках указується, що об'єкт слід шукати на врізці, напр.: Woronowa flu, р. — I В-1 (врізка).

Підготовка покажчика проводилась протягом ряду років і ми користувалися допомогою багатьох фахівців. Передусім тут слід згадати покійних уже сьогодні д-ра іст. наук О. Я. Мацюка (ЦДІАУ, м. Львів), д-ра філол. наук Я. В. Закревську (Інститут українознавства НАНУ), В. П. Куземського (ЦДІАУ, м. Львів).

Велику допомогу цінними порадами і консультаціями під час ідентифікації назв об'єктів надали нам також д-р іст. наук М. Г. Крикун (Львівський національний університет ім. Івана Франка), канд. філол. наук У. Я. Єдлінська (Інститут українознавства НАНУ), канд. іст. наук І. Л. Бутич (Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАНУ), С. П. Ямелинець (Державне підприємство „Західгеодезкартографія"), О. В. Клименко (Державний геодезичний фонд „Укргеодезкартографії"; у перекладах текстів з іноземних мов — М. О. Патерига, О. П. Старчак (ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ), Н. М. Царьова (ЦДІАУ, м. Львів). Усім їм упорядники висловлюють щиру подяку.

Ми будемо вдячні ученим, спеціалістам, краєзнавцям за їхні зауваження.

Марія Вавричин

Скорочення, вжиті на карті Ґ. Боплана

B. — B[rod]
D. — D[olina]
Ducat. — Ducat[us]
fl. — Fl[uvius]
Flu. — Flu[vius]
H. — H[orodiszcze]
M. — M[onasterium]
monst. — Mon[a]st[erium]
o. — o[strow]
ost. — ost[row]
Rz. — Rz[eka]
S. — S[loboda]
SRM — S[acrae] R[egiae] M[ajestatis]

Значення літер, вжитих у шифрах координат для позначення назв адміністративних одиниць, історично-географічних областей України та суміжних держав, поданих на карті Ґ. Боплана

Б — Брацлавське воєводство
В — Волинь
Вал. — Валахія
К — Київське воєводство
М — Велике Московське князівство
П — Подільське воєводство
Р — Червона Русь
РП — Покуття
С — Сіверське князівство
Т — Трансільванія
Ч — Чернігівське князівство

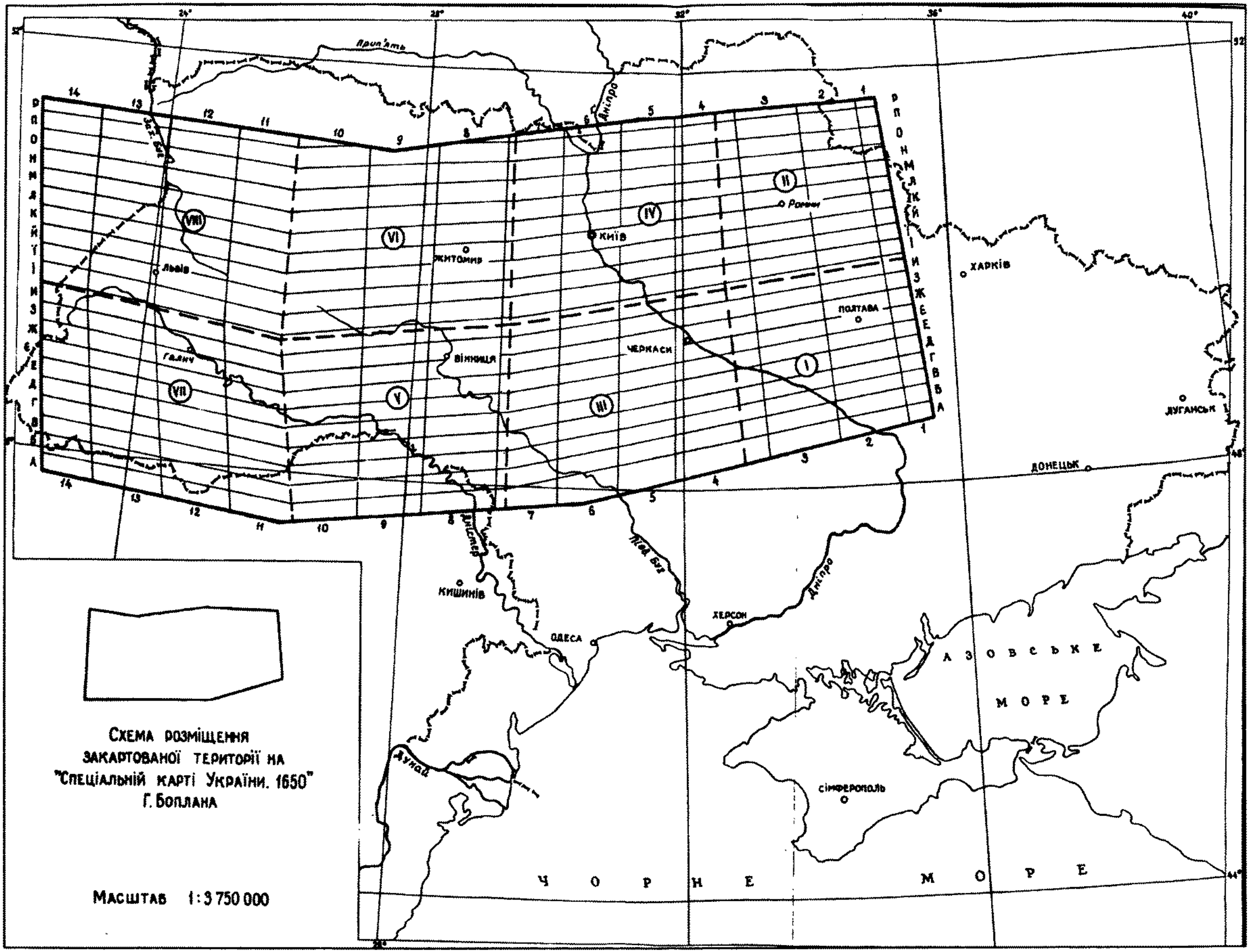
Скорочення, вжиті в покажчику

бас. — басейн
вод. — водяний
г. — гора
г-ще — городище
дол. — долина
л. — ліва притока
м. — місто
м-ко — містечко
мон. — монастир
о. — острів
обл. — область
оз. — озеро
п. — права притока
р. — ріка
с. — село
сл. — слобода
смт. — селище міського типу
тер. — територія
ф. — фортеця
х. — хутір

Назви сучасних адміністративних одиниць України та сусідніх держав

Вл — Волинська обл.
Вн — Вінницька обл.
Днп — Дніпропетровська обл.
Жт — Житомирська обл.
Зк — Закарпатська обл.
ІФ — Івано-Франківська обл.
Кв — Київська обл.
Крв — Кіровоградська обл.
Лв — Львівська обл.
Мк — Миколаївська обл.
Млд — Республіка Молдова
Од — Одеська обл.
Пл — Полтавська обл.
Пол. — Республіка Польща
Рв — Рівненська обл.
Рум. — Румунія
РФ — Російська Федерація
См — Сумська обл.
Тр — Тернопільська обл.
Хм — Хмельницька обл.
Хрк — Харківська обл.
Чрв — Чернівецька обл.
Чрк — Черкаська обл.

УКРАЇНА

Автор схеми Олег Голько

А

Абрамовичі (Abramowice), с. Пол. — Abramowice, с. VIII П-14 Р
Агрономічне (Вишня), с. Вн. — Wiczenia y Rz., с.V Ж-9 Б
Андріївка, с. (?) Чрг. — Szydłowice, с. IV Л-4 К
Андріївка (Ферлеївка), с. Лв. — Firleyowka (Firleyows), с. VII Ї-12 Р
Андрійківці, с. Хм. — Dos[b]raska, с. V И-10 П
Андріяшівка, с. Вн. — Andresuwka, с. V В-9 Б
Антонів, с. Кв. — Antenow, м. III И-7 К
Антонівка, с. Чрг. — Antonowka, с. II Ї-4 К
Антонівці, с. (?) Хм. — Lewekoce, с. V З-10 П
Аріонешть, с. (?) Млд. — Larewonucze, с. V Г-9 Вал
Артополот, р. бас. Сули — Artopołok Rz., р. II І-3 К

Б

Бабанка, р. бас. Синюхи — Babine y Rz., р. III Е-7 Б
Бабин, с. Вн. — Babin, ф. V Є-8 Б
Бабин, с. ІФ — Babin, с. VII Є-12 РП
Бабин, с. Чрв. — Babin, с. VII Е-11 Вал
Бабинці див. Урожайне
Бабинці, с. на р. Нічлаві Тр. — Babince, с. VII Е-11 П
Бабичі, с. (?) Чрк. — Klowance, с. III Ж-5 К
Бабче, с. ІФ. — Babeczen, с. VII Е-12 РП
Бабчинці, с. Вн. — Babaynec, сл. V Г-9 Б
Бабшин, с. Хм. — Bubeczin, с. V Д-10 П
Баворів, с. Тр. — Baworow, м. VIII І-11 Р
Багатківці, с. Тр. — Bohatkowce (Bohokoucze), с. VII И-11 Р
Багва, р. бас. Синюхи — Bawa Rz., р. III Є-7 К
Багринівці, с. Вн. — Barinowce, с. V З-9 П
Базалія, смт Хм. — Basilia, м. VI Ї-10 В
Байбузівка, с. (?) Од. — Boc[b]oucza, с. III Б-7 Б
Байківці, с. Тр. — Nariczinowka, с. VIII І-11 П
Байраківка, с. Вн. — Boyrake, с. V Є-8 Б
Бакота, с. Хм., затоплене — Bakota, с. V Д-10 П
Бакумівка, с. Пл. — Kuponowka, с. I Є-3 К
Бакумівка, с. Пл. — Bakumowka, с. I З-3 К
Балабанівка, с. Вн. — Balabanowka, с. V Є-7 Б
Балаклія, с. Пл. — Baklei, с. I Є-3 К
Балаклія, с. Чрк. — Bakle, сл. III Д-5 К
Баланівка, с. Вн. — Bołanowka, ф. V В-8 Б
Балики, х., нині у складі с. Балико-Щучинки Кв.— Bellacouczin, с. IV И ...
Балин. с. Хм. — Bulene, с. V Є-10 П
Балин, злн. станція Хм. — Buleneka Stari, с. V Є-10 П
Балинці, с. ІФ — Balince, с. VII Д-12 РП
Балучин, с. Лв. — Bahouczin, с. VIII Ї-12 Р
Банилів, с. Чрв. — Banilow, с. VII Г-11 Вал

Баня Лисовицька, с. Лв. — Czonihane, с. VII Ж-13 РП
Бар, м. Вн. — Bar, ф. V Ж-9 П
Баранівка, смт Жт. — Baranowka, м. VI Л-9 В
Баранівка, с. Хм. — Burennoce, с. V З-10 П
Барбешти, злн. станція Чрв. — Barboce, с. VII Г-11 Вал
Бариш, с. Тр. — Baris, сл. VII Ж-11 П
Баришівка, смт Кв. — Baryszowka (Baryszow), м. IV Й-5 К
Барок, с. Вн. — Barkow, ф. V Е-9 П
Батіг, околиці Четвертинівки, с. (?) Вн. — Batoha, с. V Г-8 Б
Батурин, смт Чрг. — Baturÿn, м. II Н-3 Ч
Батьків, с. Рв. — Baitokow, с. VIII К-11 Р
Бахмач, м. Чрг. — Bachmac, с. II М-3 К
Бахтин, с. Вн. — Bukotin Wiellky, с. V Є-9 П
Бахтинок, с. Вн. — Bukotin Maly, с. V Є-9 П
Бебехи див. Яснозір'я
Бедриківці, с. Тр. — Bedrihowcze, с. VII Е-11 П
Бедриківці, с. Хм. — Bedrikofce, с. V З-10 П
Безпальче, с. Чрк. — Bezpalsza, с. III И-5 К
Безсали, с. Пл. — Bezsele, с. II І-3 К
Безугляки, с. Кв. — Bezlaski, с. IV І-7 К
Белелуя, с. ІФ. — Bellelowÿ, с. VII Д-11 РП
Белжиця (Bełżyce), м-ко Пол. — Belzica, м. VIII П-14 Р
Белз, м. Лв. — Belz, ф. VIII Л-13 Р
Бенева, с. Тр. — Benewa, с. VII И-11 Р
Бербениці, с. Пл. — Berbanice (Berbdnice) с. II Ї-3 К
Бердичів, м. Жт. — Berdiczow, м. VI Ї-8 В
Береги, с. Рв. — Ber[c]ha, с. VIII М-11 В
Берегомет, с. Чрв. — Berehomucze, с. VII Д-11 Вал
Бережани, м. Тр. — Bzrezany, ф. VII И-12 Р
Бережанка, р. бас. Пд. Бугу — Las Wielki Rz., р. V В-8 Б
Бережанка, с. Хм. — Berczanky, с. V Ж-10 П
Бережанка, с. Хм. — Berezanki, с. V Є-11 П
Бережниця, р. бас. Дністра — Bereszenisca y Rz., р. VII Є-12 РП
Бережниця, с. ІФ. — Bereszenisca y Rz., с. VII Є-12 РП
Бережниця (Bereżnica), с. Пол. — Beresnica, с. VIII Н-13 В
Бережці, с. Вл. — Berezec (Berescze), с. VIII П-13 В
Березанка, р. бас. Трубежу — Berezanka Rz., р. IV Й-5 К
Березанка, с. Чрг. — Berezanka, с. IV М-4 К
Березань, м. Кв. — Berezan, ф. IV Ї-5 К
Берездів, с. Хм. — Berezduw (Beregowa) с. VI Н-9 В
Березина, с. (?) Лв. — Czartoria, с. VII И-12 Р
Березівка, с. Вн. — Berezowka, с. V Г-9 П
Березівка, с. Хм., затоплене — Ber[o]zowa, с. V Е-10 П
Березівка, с. Чрг. — Berezowic, с. II Й-3 К
Березова Лука, с. Пл. — Berozowułae (Berezowuła), с. I И-3 К
Березоточа, с. Пл. — Bresietowce, с. I И-4 К
Березянка, с. Жт. — Bereza, м. III И-7 К

Білка, с. ІФ — Bilka, c. VII E-11 P
Білки, с. Жт. — Bieliki, м. IV Ї-7 K
Білобожниця, с. Тр. — Bialebozinca, c. VII Ж-11 П
Біловежі Перші, с. Чрг. — Białowies, H., г-ще II Л-3 K
Біловод, с. См. — Białowoda, c. II Й-3 K
Білогір'я, смт Хм — Lakhowce, c. VI Й-10 B
Білогорілка, с. Пл. — Biała Horyłka, c. II Ї-3 K
Білогородка, с. Хм. — Biallo Grodka (Bialla Grodko), c.VI Й-10 B
Білозір'я див. Яснозір'я
Білозір'я, с. Чрк. — Biklo[z]or, c. III Д-5 K
Білокриниця, с. Тр — Biala Krenice, c. VII З-11 P
Білопілля, с. Вн. — Biollo Pole (Bielle Pole), м. VI І-8 K
Білоусівка, с. Вн. — Bilaszow, c. V Г-8 Б
Білоусівка, с. Пл. — Biala Osuka, c. II Ї-4 K
Білоусівка, с. (?) Чрв. — Werbowa, c. V Д-10 Вал
Білоусівка, с. Чрк. — Białoszowka, c. III И-4 K
Білоцерківці, с. Пл. — Biało Cerkowce, c. II Ї-4 K
Білоцерківці, с. Чрг. — Białocerkowce, c. IV К-5 K
Білоч, р. бас. Дністра — Bilocza (Bilocze), p. V A-8 Б
Білошапки, с. Чрг. — Bialoczapki, c. IV Ї-4 K
Білявинці, с. Тр. — Bilawince, c. VII Ж-11 П
Білявці, с. Лв. — Bilaac, c. VIII К-12 P
Біляки, с. Пл. — Hołaki, c. I E-3 K
Більськ, с. Пл. — Bielski H., г-ще I Ж-2 K
Більче-Золоте, с. Тр. — Bilcze, c. VII Є-11 П
Більшівці, смт ІФ. — Boczowce, ф. VII Ж-12 P
Бірки, с. Пл. — Borek, c. I З-3 K
Бірки, с. Пл. — Borek, c. II І-2 K
Бірків, с. Вн. — Borkow, c. V З-9 Б
Біскуп'є (Biskupie), с. Пол. — Bukupce, c. VIII H-14 B
Блищанка, с. (?) Тр. — Zerianku, c. VII E-11 П
Блюдники, с. ІФ. — Bloudeniky, c. VII Ж-12 РП
Бобівці, с. Чрв. — Bouboce, c. VII Г-11 Вал
Боблів, с. Вн. — Boblow, c. V Є-8 Б
Бобрик Перший, с. Од. — Babrowice, [c.] III A-7 Б
Бобрик, р. бас. Псла — Bobrik Rz., p. II И-2 K
Бобрик, р. л. Терну бас. Сули — Dobrik Rz., p. II К-2 M
Бобрик, с. См. — Bobrik, c. II Й-3 K
Бобриця, р. бас. Дніпра — Bobrycz Rz., p. IV Ї-6 K
Бобрівники, с. Тр. — Bobrowueniky, c. VII Є-12 P
Бобровиця, м. Чрг. — Bobrowica, ф. IV Л-5 K
Бобулинці, с. Тр. — Boboul, c. VII З-11 П
Бовбасівка, с. Пл. — Bąbuzuwka, c. I Є-3 K
Бовдури, с. Лв. — Bolduf, c. VIII К-12 P
Бовтиш, р. бас. Тясмину — Baudika Dolina, p. III B-5 K
Бовшів, с. ІФ. — Boczow, c. VII Ж-12 P
Богданівці, с. Хм. — Boydanowce, c. V И-10 П

Брацлав, смт Вн. — Braclaw, ф. V Е-8 Б
Брацлавське воєводство — Palatinatus Bracłaviensis (Bracłaviensis Palatinatus)
Бринь, с. ІФ. — Brint, с. VII Є-12 РП
Брисі, нині мкр. м. Червонозаводське Пл. — Bniszy, с. II І-3 К
Брід (Вітольдів Брід), с. Мк.; перехід через Пд. Буг — Wituleik B., брід III Б-7 Б
Бровари, м. Кв. — Browary (Brewary), ф. IV Л-6 К
Броди, м. Лв. — Brody, ф. VIII Й-12 Р
Бронниця, с. Вн. — Browicza, с. V Г-9 П
Брусилів, с. (?) Чрг. — Perekop, с. IV Р-4 Ч
Бруслинів, с. Вн. — Brusłian, с. V З-9 Б
Бубни, с. Пл. — Bubni, с. II Ї-4 К
Бубнівка, с. Вн. — Bobenowka, с. V Г-8 Б
Бубнівська Слобідка, с. Чрк. — Słoboda, сл. III Ж-5 К
Бубнове, с. Чрк., затоплене — Bobnuwka, ф. III Ж-5 К
Буданів, с. Тр. — Budhanow (Budanow), с. VII З-11 П
Будилів, с. ІФ. — Boudilow, с. VII Д-11 РП
Будилів, с. Тр. — Budÿlow (Bodilow), с. VIII И-12 Р
Будилівський, поріг Дніпра — Budÿlow, 10 поріг I В-1 (врізка)
Будилка, р. бас. Дніпра — Budÿlow flu, р. I Б-1 (врізка)
Будилка, р. бас. Псла — Budyłki Rz., р. II І-2 К
Бужин, с. Чрк., затоплене — Buzin, ф. III Г-4 К
Бузівка, с. Чрк. — Buzowka (Bozowka), ф. III Є-7 Б
Буйволівці, с. Хм. — Boiolofce, с. V И-10 П
Буймир, р. бас. Ворскли — Buymir Rz., р. II И-2 К
Букачівці, смт ІФ. — Kackowce (Kaczowce), ф. VII Ж-12 Р
Буки, с. Кв. — Buki, с. IV І-7 К
Буки, смт Чрк. — Buki, ф. III Є-7 К
Булаї, с. Вн. — Bulaye, с. V З-8 Б
Бурдяківці, с. Тр. — Bargarkoce, с. V Ж-11 П
Бурштин, м. ІФ. — Burstin, сл. VII З-12 Р
Буськ, м. Лв. — Busk (Busc), м. VIII Й-12 Р
Буцні, с. Вн. — Busniow, с. V Є-9 П
Буцні, с. Хм. — B[ucniowce], с. V З-9 П
Буцнів, с. Тр. — Bouczinowe, с. VII И-11 П
Бучач, м. Тр. — Buczac (Bouczucze), ф. VII Ж-11 П
Бучая, с. Хм. — Boczoya Maly, с. V Е-10 П
Буша, с. Вн. — Busza, ф. V В-9 Б
Буша, р. бас. Дністра — Busza Rz., р. V Г-9 Б

В

Важне, с. Вн. — Zuszna, сл. V Г-7 Б
Валки, с. Чрг. — Walki, с. II Й-4 К
Варва, р. бас. Удаю — Warwa Rz., р. II Ї-4 К
Варва, смт Чрг. — Warwa, ф. II Й-4 К
Варівці, с. Хм. — Waroce, с. V И-10 П
Варковичі, с. (?) Рв. — Markowicza, м. VIII М-11 В

Великі Єрчики, с. (?) Кв. — Tu[n]kozince, c. IV И-7 К
Великі Межирічі, с. Рв. — Miedzÿrzecz, c. VI Н-10 В
Великі Мости, м. Лв. — Mostÿ, м. VIII К-13 Р
Великі Сорочинці, с. Пл. — Krasnopol, ф. I 3-3 К
Великі Чорнокінці, с. Тр. — Czernakouce, c. VII Ж-11 П
Великозалісся (Великі Вірмени), с. Хм. — Ormian[i], c. V Є-10 П
Великополовецьке, с. Кв. — Połowice (Połowic), c. IV І-7 К
Велчинець, с. Млд. — Wocziniec, c. V Г-9 Вал
Венслави, с. Пл. — Wesławka (Wosławka), c. II І-3 К
Вепр (Wieprz), р. бас. Вісли — Wieprs flu, р. VIII М-13 Р; VIII П-13 Р
Веприк, р. бас. Псла — Wieprszyk Rz., р. I И-2 К
Вербич див. Гранів
Вербів, с. Тр. — Verbow, c. VII 3-11 Р
Вербівка с. (?) Вн. — Kaplasuwka, c. V Д-9 Б
Вербівка с. (?) Вн. — Mnich, c. V Д-9 Б
Вербівка (Льдзяне), с. ІФ. — Lizane, c. VII Є-12 РП
Вербівці, с. Тр. — Wirbuce, c. VII 3-11 П
Вербка, р. бас. Дністра — Werbky Czelo y Rz., р. V 3-10 П
Вербка, с. Вн. — Verbeka, сл. V Б-8 Б
Вербка, с. Вн. — Verbeky, Krasnepole, сл. V В-9 Б
Вербка, с. Хм. — Werbka (Werba), c. V Є-10 П
Вербка, с. Хм. — Veoky, c. V 3-9 П
Вербка, с. Хм. — Werbky Czelo y Rz., c. V 3-10 П
Вербка-Мурована, с. Хм. — Werbky, ф. V 3-10 П
Вербова, р. бас. Дністра — Werbowa y Rz., р. V Г-9 Вал
Вербова, с. Кв. — Wirsbowa, c. III И-6 К
Вербовець, р. бас. Дністра — Birbicze y Rz., р. V Е-10 П
Вербовець, с. Вн. — Birbicze y Rz., сл. V Е-10 П
Вергуни, с. Пл. — Werwoni, c. I 3-4 К
Вережани, злн. станція, Млд. — Werezany, c. V Г-9 Вал
Вереміївка, с. Чрк. — Jeremiowka, ф. III Д-4 К
Вересоч, с. Чрг. — Weretoczyn, c. IV О-4 Ч
Веригіне, нині у складі м. Глухова См. — Werynin, c. II О-2 С
Вернигородок, с. Вн. — Groudeka, c. VI І-8 К
Верхівка, с. (?) Вн. — Nowogrod, ф. V В-8 Б
Верхівка, с. Вн. — Wirkufka, c. V Є-9 П
Верхівня, с. Жт. — Wirkowenies, c. IV І-7 К
Верхній Вербіж, с. ІФ. — Werbicze, c. VII Г-12 РП
Верхня Білка, с. Лв. — Billeka, c. VIII Ї-13 Р
Верхобуж, с. Лв. — Virchobucz, c. VIII Ї-12 Р
Веселе, с. (?) См. — Poharicz, c. II М-2 С
Веселинівка (Скопці), с. Кв. — Kupcze, c. IV Ї-5 К
Виблі, с. Чрг. — Wibli, c. IV П-4 Ч
Видинів, с. ІФ. — Widenow, c. VII Д-11 РП
Вижниця, м. Чрв. — Wiczincza, c. VII В-12 РП
Вижниця, р. бас. Пруту — Wiczincza Rz., р. VII Б-12 Вал
Вижняни, с. Лв. — Laski, c. VIII Ї-12 Р

Вільшанка, р. бас. Дніпра — Olszance Rz., р. III Д-5 К; Д-6 К
Вільшанка, р. бас. Дністра — Olssannka Rz., (Ossanka Rz.), р. V Б-9 Б
Вільшанка, р. бас. Росі — Olszanka y Rz., р. III З-6 К
Вільшанка, р. бас. Синюхи — Olkowiecz y Rz., р. III Д-6 К
Вільшанка, р., п. Пд. Бугу — Olczana Rz., р. III Б-7 Б
Вільшанка, р. бас. Росі — Olszanka Rz., р. IV І-7 К
Вільшанка, с. Вн. — Olssanka (Ossanka), с. V Б-9 Б
Вільшанка, с. Крв. — Olkowiec y Rz., сл. III Д-6 К
Вінниківці, с. Вн. — Winikowce, с. V З-9 П
Вінниця, м. — Winnicza (Winnicze), ф. V Ж-8 Б
Віньківці, смт Хм. — Wonkofcze, с. V Ж-10 П
Вісла, р. — Vistula flu, р. VIII О-14 Р
Вістря, с. Тр. — Ostro, с. VII Є-12 Р
Вітківці, с. Хм. — Woikowce, с. V Е-11 П
Вітольдів Брід див. Брід, с. Мк.
Вітрянка, с. (?) Чрв. — Roczince, с. V Д-10 Вал
Вовківці, с. См. — Wotrze, с. II Й-3 К
Вовківці, с. Тр. — Wolkofce, с. VII Е-11 П
Вовківці, с. Тр. — Wolkowce, с. V Є-11 П
Вовковатиця, с. Лв. — Wolkowatyca, с. VIII Й-12 Р
Вовковинці, смт Хм. — Wolkowuice, с. V З-9 П
Вовнигінський, поріг Дніпра, затоплений — Wolniow, 9 поріг І В-1 (врізка)
Вовчинець, с. ІФ. — Wolczeniecz, с. VII Є-12 РП
Вовчківці, с. ІФ. — Woulkoce, с. VII Д-11 РП
Воєводчинці, с. Вн. — Woiwoiczincze, с. V Г-9 П
Возилів, с. Тр. — Woinice, с. VII Є-11 П
Войкове, с. Кв. — Woytowe, с. IV К-5 К
Войнилів, смт ІФ. — Woinilow, ф. VII Ж-12 РП
Войславичі (Wojsławice), м-ко Пол. — Woisławice, м. VIII О-13 В
Волинь (західніше р. Горині, тобто цьогобічна Волинь), тер. — Volhyniae Citerior Pars, тер. VI
Волинь (східніше р. Горині, тобто тогобічна Волинь), тер. — Volhyniae Ulterior Pars, тер. VI
Волиця, с. Тр. — Wolicza, с. V З-11 П
Воловодівка, с. (?) Вн. — Obodena S., сл. V Є-8 Б
Володарка, смт. Кв. — Wołodarka, ф. III З-7 К
Володимир-Волинський, м. Вл. — Włodzimierz, м. VIII Н-12 В
Володимирці, с. Лв. — Wołodimice, с. VII Ж-12 РП
Волока, с. Чрв. — Woloka, с. VII Г-11 Вал
Волокитине, с. См. — Wulentinki, с. II М-2 С
Волочиськ, м. Хм. — Wołoczisza (Wołoczicze), сл. VI І-10 П
Волошкове, с. Чрв. — Woloskow, с. V Г-9 П
Волощина, тер. — Walachiae Pars, тер. V, VII
Воргол, р. бас. Сейму — Wolhol Rz., р. II Н-2 С
Воробіївка, с. Вн. — Worobiowka, с. V Е-8 Б
Воробіївка, с. Хм. — Worobiowky, с. V Є-10 П
Ворожба, р. бас. Псла — Worozba Rz., р. II Ї-2 К

Г

Глещава, с. Тр.— Glysowa, c. VII И-11 П
Глиниця, с. Чрв. — H[Il]umica, c. VII Г-11 Вал
Глинна, с. Тр. — Glinea, c. VIII І-12 Р
Глинськ, с. См. — Glaski, м. II Ї-3 К
Глинська, р. бас. Ворскли — Elinsk у Rz., р. І Ж-2 К
Глинське, с. Пл. — Elinsk у Rz., сл. І Ж-2 К
Глинянець, с. Вн. — Glignanec, c. V Є-8 Б
Глиняни, м. Лв. — Glinianÿ, ф. VIII Ї-12 Р
Глібів, с. Тр. — Glibow, c. VII И-11 П
Глібів, с. Хм. — Ilibow, c. V Є-10 П
Глобинський р-н, тер. Пл. — Drzy Pole, тер. І Д-4 К
Глухів, м. (?) См. — Glowkow, c. II Н-2 С
Гмирянка, с. (?) Чрг. — Am[ł]an, c. II К-4 К
Гнатівка, с. Чрг. — Ihnatowka, c. II Й-4 К
Гнила Липа, р. бас. Дністра — Lipa czarne Rz., р. VII Ж-12 Р
Гнилий Тікич, р. бас. Синюхи — Zgniły Kilsz Rz., р. III Є-6 К
Гнідинці, с. Чрг. — Gnedince, c. II Ї-4 К
Гнізна, р. бас. Дністра — Kczizenias Flu, р. VII И-11 П
Гнійне див. Красностав
Говори, с. Хм. — Howory, c. V Є-10 П
Говтва, р. бас. Псла — Oltwa Rz., р. І Є-3 К
Говтва, с. Пл. — Oltwa, ф. І Д-3 К
Гоголі, с. Хм. — Hohole (Hoholy), c. V Ж-9 П
Гоголів, с. Кв. — Oholow (Ohulow), ф. IV Л-5 К
Годів, с. Тр. — Odown (Odow), c. VIII И-12 Р
Голгоча, с. Тр. — Hohaczy, c. VII З-12 Р
Голенищеве, с. Хм. — Ole[n]i, c. V З-9 П
Голенка, р. бас. Сули — Holonka у Rz., р. II Л-3 Ч
Голенка, с. См. — Holonka у Rz., c. II Л-3 Ч
Голинчинці, с. Вн. — Goloczince, c. V Д-9 Б
Голігради, с. Тр. — Orilat, c. VII Є-11 П
Головчинці, с. Хм. — Holoczynce (Holoczince), c. V И-9 В
Голов'ятине, с. Чрк. — Lowiatin у Rz., c. III Д-5 К
Гологори, с. Лв. — Gologorÿ (Golangoriw), сл. VIII І-12 Р
Голодки див. Міжлісся
Голосків, с. ІФ. — Holosky, c. VII Е-12 РП
Голосків, с. Хм. — Holofkowce (Holofko), c. V И-9 П
Голосковичі, с. Лв. — Hałaskowecze, c. VIII Й-12 Р
Голохвасти, с. Хм. — Hołokow[b]e, c. V З-10 П
Голубече, с. Вн. — Holowbocz, [c]. V В-8 Б
Голубиця, с. Лв. — Hoł[a]bican (Holobicen), c. VIII Й-12 Р
Голуб'ятин, с. Жт. — Holobotyn, c. IV І-7 К
Голятин див. Горішнє
Горай (Goraj), с. Пол. — Gorai, м. VIII М-13 Р
Горбасів, с. Хм. — Horbosow, c. V И-9 В
Горбівці, с. Вн. — Horbowce, c. V Ж-9 П
Горбове, с. Чрг. — Orbow, c. IV П-4 Ч

Грицьків, с. Хм. — Riczkow, c. V Ж-10 П
Гришине, с. См. — Adryłowka, c. II Й-3 К
Грубешів (Hrubieszów), м. Пол. — Rubieszow, м. VIII Н-13 В
Грузьке (Козівка), с. Вн. — Kozufka, c. V Д-8 Б
Грунь, р. бас. Псла — Hron Rz., р. II Ї-2 К
Грунь-Суха, р. бас. Псла — Suchy Gron Rz., р. I Ж-2 К
Грунь-Ташань, р. бас. Псла — Gron Tascze Rz., р. I З-2 К
Грунь-Черкес, р. бас. Псла — Gron Czerkassy Rz., р. I З-2 К
Грушів, с. Кв. — Rusouf, c. IV И-6 К
Грушка, с. Вн. — Gruska, ф. V Г-9 Б
Грушка, с. Хм. — Grosky, c. V Е-10 П
Грушка, с. (?) ІФ. — Skoufka, c. VII Е-12 РП
Губин, нині у складі с. Збаража Вн. — Hubin, c. V З-8 Б
Губин, с. Тр. — Vbin, c. VII Є-11 П
Губник, с. Вн. — Houbenie, сл. V Г-8 Б
Гудими, с. См. — Vdym, c. II Ї-3 К
Гузіїв, с. (?) Лв. — Hongie, c. VII Ж-13 РП
Гулаківка, с. (?) Пл. — Linski, c. IV И-4 К
Гулі, с. (?) Кв. — Houlie, c. III З-6 К
Гулі, с. Вн. — Hulie, c. V Є-10 П
Гулівці, с. Хм. — Hvlowecza (Vlowecz), c. VI Й-10 В
Гуменці, с. Хм. — Wnince, c. V Є-10 П
Гунча, с. Вн. — Oncza, c. V Д-8 Б
Гурбинці, с. Чрг. — Korbince, c. II Й-4 К
Гусачівка, с. Кв. — Wsiasowka, c. IV Ї-6 К
Гусинець, р. бас. Ворскли — Vszyniec Rz., р. I З-2 К
Густинський монастир, с. Густиня Чрг. — Stin Monastir (Stin M, Monastir), мон. II К-4 К
Гусятин, смт Тр. — Usiatin, ф. V З-11 П
Гуща, с. Вл. — Huscza, c. VIII П-13 В
Гущинці, с. Вн. — Huczince Czelo, c. V И-9 Б

Д

Давидківці, с. Тр. — Dawikuce, c. VII Ж-11 П
Далешове, с. ІФ. — Daliczowa, c. VII Е-11 РП
Данилівці, с. Тр. — Danylow (Danilow), м. VII І-11 Р
Дахнів (Dachnów), с. Пол. — Dachnowic, c. VIII Й-14 Р
Дашів, смт Вн. — Dasuf, сл. V Е-8 Б
Дашківці, с. Вн. — Das[k]owce, c. V Ж-10 П
Дащенки, с. Чрг. — Daszynki, c. II Ї-4 К
Дейманівка, с. Пл. — Demonowka, c. II І-4 К
Делятин, смт ІФ. — Delatin (Delatine), c. VII Д-12 РП
Демешківці, с. ІФ. — Demuncze, c. VII Ж-12 Р
Демидівка, с. Вн. — Dimidowcze, c. V Є-9 Б
Демівка, с. Вн. — D[o]mkowka, сл. V Б-8 Б
Демки, с. Чрк. — Damkowce, c. IV І-5 К

Добрівляни, с. Тр. — Dabralane, с. VII Е-11 П
Доброволяни, с. ІФ. — Dobrowelowe, с. VII Є-12 РП
Доброводи, с. Тр. — Dobrawody, ф. VII З-11 П
Доброводи, с. Тр. — Dobrawodÿ, с. VIII Ї-11 В
Доброгорща, с. (?) Хм. — Dobr[o]cze, с. V И-10 П
Добротвір, смт Лв. — Dobrodwor (Dobrofort), с. VIII Л-12 Р
Добротів, с. ІФ. — Dobrilow, ф. VII Д-12 РП
Добрятин, с. Рв. — Dobratin, с. VIII М-11 В
Довгалівка, с. Пл. — Dołhałowka, с. I З-3 К
Довге, с. ІФ. — Dollehe, с. VII Ж-12 РП
Довгенький, острів на Пд. Бузі; смт Олександрівка Мк. — Dauhenki (Douhenki), о. III А-6 Б
Довгий Войнилів, с. (?) ІФ. — Douha, с. VII Ж-12 РП
Довгомостиська, с. Лв. — Mosciska, м. VIII І-13 Р
Довгопілля, с. ІФ. — Dolho Pole, [тер.] VII Б-12 РП
Довгополівка, с. См. — Dołopoluwka, с. II Й-3 К
Довпотів, с. ІФ. — Dopotow, с. VII Ж-12 РП
Долина, м. ІФ. — Dolina, сл. VII Є-13 РП
Долина, с. ІФ. — Dolina, с. VII Є-12 РП
Долина, с. Кв. — Dolina, с. IV Ї-6 К
Долина (Іванівка), с. Тр. — Janow, ф. VII З-11 П
Долинівка, с. (?) Хм. — Iuroselafka, с. V Ж-11 П
Долішнє Залуччя, с. ІФ. — Zaloucze, с. VII Г-11 РП
Домантове, с. Чрк. — Domuntow, ф. III Ж-5 К
Домінів (Dominów), с. Пол. — Dominow, с. VIII П-14 Р
Домоткань, р. бас. Дніпра — Demochan, р. I А-3 К
Дорогинка, с. Чрг. — Dorohinka, ф. IV Л-4 К
Дорогичівка, с. (?) Тр. — Chirlewe, с. VII Є-11 П
Дорогів, с. ІФ. — Dorohouf, с. VII Ж-12 РП
Дорогобуж, с. Рв. — Dorohobuz (Dorohobus), м. VI Н-10 В
Дорофіївка, с. (?) Тр. — Paczepinfce (Puczikiufce) с. VI І-11 П
Дорошівці, с. Чрв. — Droczowce, с. VII Е-11 Вал
Дохна, р. бас. Пд. Бугу — Ok[en]a Rz., р. V В-8 Б
Доч, р. бас. Десни — Docz Rz., р. II И-4 Ч
Драбівка, с. Чрк. — Drabowice, с. III Є-5 К
Драбівці, с. Чрк. — Drabofce (Drebofce), с. III З-5 К
Драгасимів, с. ІФ. — Drasinow, с. VII Г-11 РП
Драгомирчани, с. ІФ. — Drabormerczin, с. VII Є-12 РП
Драчинці, с. Чрв. — Draaczofce, с. VII Г-11 Вал
Дригалів, р. бас. Сули — Drihalow Rz., р. II Й-3 К
Дрібці, с. (?) Чрг. — Skokinki, с. II Н-3 С
Дружба (Погоріла), с. Вн. — Pohorieła, с. V Д-9 П
Дубенка (Dubienka), м. Пол. — Dubno, м. VIII О-13 Р
Дубенки, с. (?) Тр. — Dambra, с. VII Ж-12 П
Дуб'є, с. Лв. — Dubie, с. VIII Й-12 Р
Дубівка, с. (?) Вн. — Damdosw[o]sky, сл. V Б-8 Б
Дубівці, с. Чрв. — Doubowiecz, с. VII Д-11 Вал

Жидичин, с. Вл. — Zyditin, сл. VIII Н-11 В
Жидичинський монастир, Вл. — Zyditin, мон. VIII Н-11 В
Жилинці, с. Хм. — Zelincze, с. V З-10 П
Житне, с. См. — Dziwnego, с. II Й-3 К
Житомир, м. — Zỹtomierz (Zitomierz), м. VI Л-8 В
Жмеринка, м. Вн. — Semourin[e], с. V Є-9 Б
Жнибороди, с. Тр. — Zniborody, с. VII Є-11 П
Жовква, м. Лв. — Zulkiow, с. VIII Й-13 Р
Жовнине, с. Чрк. — Zolnin, ф. III Д-4 К
Жовтневе, с. (?) Пл. — Romanicze, с. II І-4 К
Жовтневе, с. Кв. — Seudodenki, с. IV Ї-5 К
Жолкевка (Żółkiewka), с. Пол. — Zolkiow, с. VIII О-13 Р
Жорнище, с. Вн. — Zarnicze, с. V Є-8 Б
Жорнів, с. Рв. — Zornowno, с. VI Л-11 В
Жорнокльови, с. Чрк. — Iornoklow, с. III И-5 К
Жуків, с. ІФ. — Zoukuw (Joukuf), с. VII Е-12 РП
Жуківці, с. (?) Вн. — Defu[e]czi, с. V Є-9 Б
Журавеньки, с. ІФ. — Zuranowk[o], с. VII Ж-12 Р
Журавка, р. бас. Удаю — Zorawka, р. II Ї-4 К
Журавка, с. Чрг. — Zorawka, м. II Й-4 К
Журавлівка, с. Вн. — Zaralowka, Tulczinka y Rz., с. V Г-8 Б
Журавне, с. Вн. — Zarowola, с. V И-9 Б
Журавне, смт Лв. — Zurawno, ф. VII З-12 РП
Журавники, с. Лв. — Zorawoniki, с. VIII Ї-12 Р
Жураки, с. ІФ. — Iouraki, с. VII Е-12 РП
Журбинці, с. (?) Вн. — Jourbinsky, с. V И-8 В
Журів, с. ІФ. — Iourow, ф. VII Ж-12 Р
Жучківці, с. Хм. — Jankofce, с. V И-10 П

З

Заболотів, смт ІФ. — Zablotow, ф. VII Д-12 РП
Заболотове, с. См. — Zablotow, с. II Н-3 С
Заборознівці, с. Хм. — Zabrodenice, с. V Є-10 П
Завадівка, с. Вн. — Zawadowka, с. V Г-8 Б
Завалів, с. Тр. — Zawałow, ф. VII Ж-12 Р
Завалля, с. ІФ. — Zawale, с. VII Д-11 РП
Завалля, с. Хм. — Zawaillo, с. V Е-11 П
Завалля, смт (?) Крв. — Zele[m]iec, сл. III Б-7 Б
Завій, с. ІФ. — Zawowy, с. VII Є-12 РП
Заворичі, с. Кв. — Zaworycz, с. IV П-5 К
Загайпіль, с. ІФ. — Sohay Pole, с. VII Д-12 РП
Загвіздя, с. ІФ. — Zagoige, с. VII Є-12 РП
Загір'я (Нишківці), с. Тр. — Niskowce, с. VIII Ї-11 Р
Задарів, с. Тр. — Zudarow, с. VII Ж-12 Р
Задубрівці, с. ІФ. — Zadowbrice, с. VII Д-11 РП
Зазірки, с. См. — Zozierki, с. II Н-2 С

Зелені Курилівці, с. Хм. — Kurilowce, с. V Д-10 П
Зеленче, с. Хм. — Zelince, с. V Ж-10 П
Зіньків, м. Пл. — Zÿnkow, ф. I З-2 К
Зіньків, с. Хм. — Zynkow (Zinkow), ф. V Ж-10 П
Знаменівка (Богушівка), с. Вн. — Bohufuska, сл. V Є-9 П
Зозів, с. Вн. — [J]osowa, сл. V Ж-8 Б
Зозулинці. с. Тр. — Lagolince, с. VII Е-11 П
Золота Липа, р. бас. Дністра — Lipa Rz., р. VII И-12 Р
Золотий Потік, смт Тр. — Potok, ф. VII Є-11 П
Золоті Ворота, м. Київ — Porta Aurea, Золоті ворота IV Л-6 К
Золотоноша, м. Чрк. — Złotonosza, ф. III Ж-5 К
Золотоноша, р. бас. Дніпра — Złotonosza Rz., р. III Є-5 К
Золотухи, с. Пл. — Zoloszynce, с. III З-4 К
Золочів, м. Лв. — Sełoczow (Seloczow), ф. VIII Ї-12 Р
Золочівка, с. Тр. — Holoczowfka, с. VIII І-12 Р
Зоряне (Босівка), с. Чрк. — Bosowka, м. III Е-7 Б
Зрайки, с. Кв. — Zrayky, с. III З-7 К
Зубані, с. Пл. — Zabaniowka, с. I Е-3 К
Зубівка, с. Пл. — Zubona, с. I З-3 К
Зуївці, с. Пл. — Zuiowce, с. I И-3 К
Зюбриха, с. Чрк. — Sobrik, ф. III Е-7 Б
Зяньківці, с. (?) Вн. — Woitkowice, с. V Д-8 Б
Зяньківці, с. Хм. — Zajnkoce, с. V З-10 П
Зятківці, с. Вн. — Ziatkowce, сл. V Д-8 Б

І

Івангород, с. Чрг. — Iwan Horodycze, с. II Л-4 Ч
Івангород, с. Чрк. — Iwangrod, ф. III Д-7 Б
Іване-Золоте, с. Тр. — Ewan, с. VII Е-11 П
Іване-Пусте, с. Тр. — Ewan, с. VII Е-11 П
Іваниця, с. Чрг. — Iwancze, с. II К-4 К
Іваничі, смт Вл.— Iwanicz, с. VIII Н-12 В
Іванів, с. Вн. — Janow, сл. III Д-7 Б
Іванів, с. Вн. — Juniow, сл. V И-9 Б
Іванівка див. Долина
Іванівка, с. Вн. — Jankow, с. V Є-8 Б
Іванівка, с. ІФ. — Iwanofce (Ewanofce), с. VII Д-12 РП
Іванівка, с. Тр. — Ewannowka, с. VII З-11 П
Іванівка, с. Чрк. — Lemen, сл. III Е-7 Б
Іванівці див. Радянське
Іванків, с. Вн. — Perdzianiecz, сл. V Б-9 Б
Іванків, с. Кв. — Iwankow (Iwanko), с. IV Й-6 К
Іванків, с. Тр. — Ewance, с. V Є-11 П
Іванківці, с. Вн. — Ewanofce, с. V Є-9 Б
Іванківці, с. Тр. — Emeczanest, с. VIII Ї-11 Р
Іванківці, с. Чрв. — Evankofce, с. VII Д-11 Вал

Й

К

Княгинин, с. Хм. — Keniahingnin, c. V Е-10 П
Княгиничі, с. ІФ. — Knekinicze, м. VII И-12 Р
Княже, с. ІФ. — Kinaige, c. VII Г-11 РП
Княже, с. Лв. — Kinage, c. VIII Ї-12 Р
Княжичі, с. Кв. — Kniaziczie (Kniazigcie), c. IV Й-6 К
Князів, о. на Дніпрі — Kniaziow Ost., o. I Г-1 (врізка)
Кобаки, с. ІФ. — Kobaki, c. VII В-12 РП
Кобеляки, м. Пл. — Kobiłak, ф. I Г-3 К
Кобелячка, р. бас. Ворскли — Kobiłak Rz., p. I Г-3 К
Кобижча, с. Чрг. — Kobicz, ф. IV Л-5 К
Кобилівка див. Зарічне
Кобиловолоки, с. Тр. — Kobaloky, c. VII З-11 П
Кобильниця Руська (Kobylnica Ruska), с. Пол. — Kobelnica, c. VIII Й-14 Р
Кобильня, с. Вн. — Kobÿle (Kobile), c. V Ж-8 Б
Ковалин, с. Кв. — Kowalina, c. IV Ї-5 К
Ковалі, с. Пл. — Kowalice, c. II І-4 К
Ковель, м. Вл. — Kowel, м. VIII П-12 В
Коврай, с. (?) Чрк. — Doubowki, c. III З-5 К
Ковтуни, с. Чрк. — Koltonne, c. III З-5 К
Ковчин, с. Чрг. — Kwalczyn, c. IV О-4 Ч
Кодак, ф. Днп. — Kudak, ф. I Г-1 (врізка)
Кодацький, поріг Дніпра — Kudak, 1 поріг I Г-1 (врізка)
Кодачок, р. бас. Дніпра — Kudaczek fl, p. I Д-1 (врізка)
Кодима, долина р. Кодими — Kodem D. Vallis, дол. III А-6 Б
Кодима, тер. вздовж р. Кодими — Codema Dolina, [дол.]. V А-8 Б
Кодня, с. Жт. — Kodnia, м. VI Л-8 В
Кодрень, с. (?) Млд. — Karalasiowka, c. V Г-9 Вал
Коженики, с. (?) Кв. — Czechowince, c. III И-6 К
Кожухів, с. (?) Вн. — Kosukowce, c. V И-9 П
Козари, с. Чрг. — Kozar, c. IV М-5 К
Козарі, с. ІФ. — Koz[o]ra, c. VII Ж-12 Р
Козарівка, с. Вн. — Kosarefce, c. V Ж-9 П
Козацький, о. на Дніпрі — Kozacki Ostro, o. I Г-1 (врізка)
Козелець, смт Чрг. — Kesell[z]e (Keselle), c. IV Н-5 К
Козин, с. Рв. — Kozin, м. VIII Л-11 В
Козина, с. ІФ. — Kasinow, c. VII Ж-12 РП
Козино, с. РФ. — Kozin, c. II Н-2 С
Козинці, с. Вн. — Kozice, сл. V В-8 Б
Козівка див. Грузьке
Козіївка, с. (?) Кв. — Czerniakowka, c. IV Ї-6 К
Козлів, с. Вн. — Koselow (Keselow), c. V Д-9 П
Козлів, с. Кв. — Kozlow, c. IV Ї-5 К
Козлів, смт Тр. — Koselow, сл. VIII І-11 Р
Козова, смт Тр. — Kosowe, сл. VII И-12 Р
Колінки, с. ІФ. — Kolanke, c. VII Є-11 РП
Колінці, с. ІФ — Kolinci, c. VII Є-12 РП
Колки, смт Вл. — Kolki, м. VIII К-11 В

Корніївка, с. Пл. — Kornyszowka, с. IV И-4 К
Коровайна, с. Вн. — Korowcin, с. V Е-8 Б
Короваї, с. Пл. — Korowe, с. IV І-4 К
Коровинці, с. См. — Korowincze, с. II Й-3 К
Королівка, с. Тр. — Korolowka (Koroloka), ф. VII Є-11 П
Коропець, р. бас. Дністра — Kropiecz Flu, р. VII Ж-12 Р
Коропець, смт. Тр. — Kropiecz, с. VII Є-12 Р
Короп'є, с. Чрг. — Koropie, с. IV О-5 Ч
Коростівці, с. Вн. — Korostofce, с. V Є-9 П
Коростятин, с. Тр. — Korosiatin, ф. VII Ж-12 Р
Корсів, с. Лв. — Korsow, с. VIII Л-11 В
Корсунь див. Корсунь-Шевченківський
Корсунь-Шевченківський (Корсунь), м. Чрк. — Korsum Vrbs, ф. III Е-6 К
Корчик, с. Хм. — Korczÿk (Korczik), с. VI М-9 В
Коршів, с. ІФ. — Korsow, сл. VII Д-12 РП
Косів, м. ІФ. — Korsow (Kosowa), с. VII Г-12 РП
Космач, с.ІФ. — Kosemacze, с. VII Г-12 РП
Космирин, с. Тр. — Kosemirin, с. VII Є-12 П
Костільники див. Виноградне
Костільники, с. Тр. — Kostelnik, с. VII Є-11 П
Костянтинівка, с. Чрк. — Konstantynow, сл. III Д-5 К
Котелівка, р. бас. Ворскли — Kotelna Suka Rz., р. І Ж-2 К
Котельва, р. бас. Ворскли — Kotelna Rz., р. І Є-2 К
Котлярка, с. Жт. — Coylowka, с. IV І-7 К
Которини, с. Лв. — Kotorin, с. VII Ж-12 РП
Котузів, с. Тр. — Kotozow, с. VII З-11 П
Котюжани, с. Вн. — Koscuzany, с. V Е-9 П
Коханівка, с. Вн. — Kokanow, ф. V Ж-8 Б
Коцюбинці, с. Тр. — Koczubincze (Koczowbince), сл. VII Ж-11 П
Кочерги, с. См. — Koczeri, с. II Н-2 С
Кочубіїв, с. Хм. — Koczobincze (Koczebin), с. V Є-10 П
Кочубеївка, с. Чрк. — Kohobiowka, с. III Д-7 Б
Кошаринці, с. Вн. — Koszar[ity]nce (Kozarince), сл. V В-8 Б
Кошаринці, с. Вн. — Kozar, с. V Є-9 П
Кошилівці, с. Тр. — Koloczowiecz, с. VII Є-11 П
Кошів, с. Кв. — Kozow, м. III З-7 К
Кощіївка, с. Кв. — Koscÿowka, с. IV Ї-7 К
Красилів, м. Хм. — Krasiłow, м. VI І-10 В
Красилівка, с. Жт. — Krasilufka, с. VI О-9 В
Красилівка, с. Чрг. — Krasilowka, с. II М-4 Ч
Красічин (Krasiczyn), м-ко Пол. — Krasicin, с. VIII Ї-14 Р
Краска, р. бас. Ворскли — Kraska Rz., р. І Е-2 К
Красляни, с. Чрг. — Kramiany, с. II Й-4 К
Красна, р. бас. Дніпра — Krasne Rz., р. IV Ї-6 К
Красна Лука, с. Пл. — Krasnałuka, с. II І-3 К
Красне, с. Вн. — Krasne, ф. V Е-9 Б
Красне, с. Кв. — Krasne, с. IV К-5 К

Кропивна, р. бас. Золотоноші — Kropiwna Rz., р. III Ж-5 К
Кропивна, с. Чрк. — Kropiwna, ф. III Є-4 К
Кропивне, с. Чрг. — Krupiwna, с. II К-3 К
Кропивне, с. Чрг. (біля м. Ніжина) — Kropiwna, с. IV М-4 К
Круглик, ліс Од. — Kroglec Las, ліс V Б-8 Б
Крупа, с. Вл. — Krupa, с. VIII Н-11 В
Крупець, с. РФ — Krupiec, с. II О-2 С
Крупець, с. Рв. — Krupicza, с. VIII К-11 В
Крупичполе, с. Чрг. — Kropipole, с. II Л-4 К
Круподеринці, с. Пл. — Kropodarynce, с. III З-4 К
Крупське, с. (?) Чрк. — Krowpse czelo, с. III Ж-4 К
Круті Броди, с. Хм. — Krotibrodincze, с. V З-10 П
Крутнів, с. (?) Тр. — Brobor, с. VIII Й-11 Р
Крушанівка, с. Хм. — Kroczelufka, с. V Е-10 П
Крушинівка, с. Вн. — Krosolufka, сл. V В-8 Б
Кугаївці, с. Хм. — Kowoyofce, с. V Ж-10 П
Кудіївці, с. Вн. — Kudioce, с. V Є-9 П
Кудринці, с. Хм. — Koudrince, с. V Е-11 П
Кузубівка, с. Пл. — Kuposzki (Luraszki), с. II И-4 К
Кузьмин, с. Млд. — Kiessierniak, с. V А-9 Б
Кузьмин, с. Хм. — Kouczemin, с. VЗ-10 П
Кузьминці, с. (?) Кв. — Komczenince, с. IV И-6 К
Кузьминці, с. Вн. — Kuczemincze, с. V Д-8 Б
Кузьминці, с. Вн. — Kuszmin, с. V Є-9 П
Кукілка, р. бас. Сейму — Kołkaluz Rz., р. II М-3 Ч
Кукільники, с. ІФ. — Kąkolniki (Kąkolnik), ф. VII Ж-12 Р
Кулажинці, с. Пл. — Kalaszynce, с. IV І-4 К
Кулаківці, с. Тр. — Kuluhowce, с. VII Е-11 П
Кулачківці, с. ІФ. — Kalaskuscze, с. VII Д-12 РП
Куликів, смт Лв. — Kulikow (Kolikowa), с. VIII Й-13 Р
Кулишівка, с. (?) Чрг. — Kułazyn, с. II Й-4 К
Кулішівка, с. Чрв. — Kouleczow, с. V Д-10 Вал
Кумейки, с. Чрк. — Kumeki, с. III Є-5 К
Куна, с. Вн. — Kuna, ф. V Д-8 Б
Кунисівці, с. ІФ. — Koniczowce, с. VIII Є-11 РП
Куниче, с. Вн. — Kunicze, сл. V В-8 Б
Кунка, с. Вн. — Kuna Sawo (Kuna S.), с. V Д-8 Б
Купин, с. Хм. — Kopin, с. V Ж-10 П
Купчинці, с. Тр. — Koupicince (Koupeczaince), с. VII И-11 П
Курашівці, с. Вн. — Koroczowce, с. V Е-9 П
Куренівка, с. Вн. — Jurkofce, сл. V Б-8 Б
Курешниця, с. Млд. — Karaczince, с. V Б-9 Вал
Курилівка, с. (?) Хм. — Trohiufce, с. VI І-10 П
Куриця, р. бас. Сули — Korka Rz., р. II Л-2 М
Куріинька, с. Пл. — Kurinka, м. II І-4 К
Курмани, с. См. — Komani, с. II Й-3 К
Курчиця, с. Жт. — Korczÿk (Kurczycze), м. VI О-9 В

Л

Лиса, с. Тр. — Lisus, с. VII З-12 Р
Лисець, с. Хм. — Lisiecz, с. V Е-10 П
Лисець, смт (?) ІФ. — Morcza, ф. VII Е-12 РП
Лисиничі, с. Лв. — Lisiniczin, с. VIII Ї-13 Р
Лисичники, с. Тр. — Lisicznik, с. VII Е-11 П
Лисківці, с. Хм. — Liskouka, с. V Е-10 П
Лисогір, р. бас. Удаю — Leysokor Rz., р. II Й-4 К
Лисогірка, с. (?) Хм. — Zorawince, с. V И-9 П
Лисогірка, с. Хм. — Lyseho[c], с. V Ж-10 П
Лисянка, о. на Дніпрі — Lisianka fl. у О., о. I Б-1(врізка)
Лисянка, р. бас. Дніпра — Lisianka fl., у О., р. I Б-1(врізка)
Лисянка, смт Чрк. — Lisianka, ф. III Е-6 К
Литвинів, с. Тр. — Litetefini, с. VII З-12 Р
Литвиновичі, с. См. — Kitwinowice, с. II М-2 С
Литовеж, с. Вл. — Litowÿcz, м. VIII М-12 В
Литячі, с. Тр. — Letescze, с. VII Є-11 П
Личківці, с. Тр. — Likowiecz, м. V З-11 П
Лімниця, р. бас. Дністра — Lumicza Rz., р. VII Є-12 РП
Лісний Хлібичин, с. ІФ. — Klebeczin, с. VII Е-12 РП
Лісовичі, с. Кв. — Les[ne]wicze (Lesnice), ф. III З-6 К
Лісоводи, с. (?) Хм. — Waudaulowy, с. V З-10 П
Літин, смт Вн. — Litin, сл. V З-9 Б
Літинка, с. Вн. — Litainka, с. V З-9 П
Літки, с. Хм. — Luka, с. V З-10 П
Літнівці див. Нова Ушиця
Лішній, поріг Дніпра — Lucznÿ, 12 поріг I Б-I (врізка)
Ліщинівка, с. Чрк. — Leniowka, м. III Д-7 Б
Лобачів, с. Кв. — Lobaczow, м. III Ж-7 К
Лов'ятин, р. бас. Тясмину — Lowiatin у Rz., р. III Д-5 К
Лозова, р. бас. Сули — Lożowa Rz., р. II Й-3 К
Лозова, с. (?) Тр. — Losowa, с. VIII І-11 П
Лоївці, с. Хм., затоплене — Loyowce, с. V Д-10 П
Локачі, смт Вл. — Lokacz, м. VIII Н-12 В
Ломачинці, с. Чрв. — Lomaczince, с. V Д-10 Вал
Ломувате, с. Чрк., затоплене — Lomowety borek, с. III Д-4 К
Лопатинці, с. Вн. — Lopatince, с. V Е-9 Б
Лопатинці, с. Вн. — Lopatince, с. V Ж-9 П
Лосинівка, смт (?) Чрг. — Nisiowka, с. IV Л-4 К
Лоханський, поріг Дніпра — Lochannÿ, 3 поріг I Г-1 (врізка)
Лохвиця, м. Пл. — Lochwica, ф. II І-3 К
Лохвиця, р. бас. Сули — Lochwica Rz., р. II Ї-3 К
Лошківці, с. Хм. — Lekofce, с. V Ж-10 П
Лошнів, с. Тр. — Josniow, с. VII И-11 П
Лощицький бір, ліс См. — Losczÿcki Bor, ліс II І-1 М
Лубенка, р. бас. Тясмину — Lubinec Rz., р. III Г-5 К
Лубни, м. Пл. — Lubnie, ф. I И-4 К
Луга, р. бас. Зх. Бугу — Lug fluvi, р. VIII Н-12 В

М

Максмівка, с. Пл. — Moyzymowka, с. II І-2 К
Максимівка, с. Пл., затоплене — Masczinowka, сл. І Г-4 К
Максимівка, с. Чрг. — Ma[z]inowka, с. II Л-4 К
Мала Березянка, с. Кв. — Berezanka, с. IV Й-5 К
Мала Бушинка, с. Вн. — Buszincze, с. V Е-8 Б
Мала Вулига, с. Вн. — Houlia, с. V Е-9 Б
Мала Жмеринка, с. (?) Вн. — Volo, с. V Є-9 Б
Мала Каратуль, с.(?) Кв. — Karkow, с. IV І-5 К
Мала Лука, с. Тр. — Lonka, с. V И-11 П
Малий Жванчик, с. (?) Хм. — Mezince, с. V Е-10 П
Малий Ключів, с. (?) ІФ. — Cluczawa, с. VII Г-12 РП
Малий Ржавець, с. Чрк. — Rdzawiec, с. III Ж-5 К
Малий Самбір, с. См. — Sambor y H., г-ще II М-3 Ч
Малий Самбір, с. См. — Sambor y H., с. II М-3 Ч
Малинівці, с. Хм. — M[o]lincze, с. V Е-10 П
Малі Бубни, с. См. — Bubny, с. II Й-3 К
Малі Дорогостаї, с. Рв. — Dorostay, м. VIII Н-11 В
Малі Єрчики, с. (?) Кв. — Trikozynce (Terczyn), с. IV И-7 К
Малі Сорочинці, с. Пл. — Soroczynce, с. І З-3 К
Малютинці, с. (?) Пл. — Molodince (Małatince), с. IV Ї-4 К
Малятинці, с. Чрв. — Malatince, с. VII Д-11 Вал
Мальці, с. Пл. — Małce, с. І З-4 К
Мальчівці, с. Вн. — Maleczofce, с. V Є-9 П
Мамаєшти, злн. станція, Чрв. — Mamaioce, с. VII Г-11 Вал
Манжелія, с. Пл. — Mansielicha, сл. І Д-3 К
Манжосівка, с. Чрг. — Litwa, с. II Й-4 К
Маниківці, с. Хм. — Manikofce, с. V З-10 П
Манява, с. ІФ. — Magnawa, с. VII Д-12 РП
Манявський скит, ІФ. — Sekit Monast., мон. VII Д-12 РП
Маньківка, с. Вн. — Mahnufka, с. V Д-8 Б
Маньківка, с. Вн. — Manikofka (Manikaska), сл. V В-8 Б
Маньківка, смт Чрк. — Machnowka, с. III Е-7 Б
Маньківці, с. Вн. — Mankofce, с. V Є-9 П
Марківка, р. бас. Дністра — Kouczeniecza Rz., р. V В-9 Б
Марківка, с. Вн. — Markowka, сл. V Г-9 Б
Марківка, с. Вн. — Markuwka, сл. V Г-7 Б
Марківці, с. Хм. — Warkowce, с. V И-9 В
Маркова, с. ІФ. — Markowa, с. VII Е-12 РП
Маркова, с. Тр. — Marka, с. VII Ж-12 Р
Маркопіль, с. Лв. — Makow Pole, сл. VIII Ї-11 Р
Мармуліївка, с. Кв. — Mornulec, с. III З-7 К
Мартинівка, с. Чрг. — Martinowka, с. II М-4 Ч
Мар'янівка, с. Вн. — Marianow, ф. V Є-9 П
Масівці, с. Хм. — Maczofce, с. V И-10 П
Маслівка, с. Кв. — Masłaustaw, ф. III Ж-5 К
Матеївці, с. ІФ. — Matiowce, с. VII Д-12 РП
Матейків, с. Вн. — Matikow, с. V Є-9 П

Микуличі, с. Вл. — Mikolice, c. VII Н-12 В
Милівці, с. Тр. — Melowce, c. VII Є-11 П
Милятин, с. Вл. — Milatin, м. VIII Л-12 В
Мин, р., п. Мошни бас. Дніпра — Min Rz., p. III Є-5 К
Миньківці, с. Хм. — Minkofce, c. V Є-10 П
Миргород, м. Пл. — Mirogrod, ф. I З-3 К
Миролюбівка, с. (?) Жт. — Zydowiec, c. IV І-7 К
Миролюбівка, с. Тр. — Czartoria, c. VII И-12 Р
Миропіль, смт Жт. — Miropol, м. VI К-9 В
Мисайлівка, с. Кв. — Miklolowka, c. III Ж-6 К
Мислів, с. ІФ. — Miczelo, c. VII Є-12 РП
Митки, с. Вн. — Mitky, c. V Є-9 П
Митлашівка, с. Чрк. — Mikłaszowce (Miklaszowce), с. III И-4 К
Митченки, с. Чрг. — Mitczenki, c. II Н-3 Ч
Михайлівка, с. (?) Вн. — Mikolaiowka (Mikolowka), с. V Д-8 Б
Михайлівка, с. Вн. — Mikolufka, c. V В-9 Б
Михайлівка, с. Хм. — Mÿkÿtÿnce (Mikutince), ф. V З-10 П
Михайлівка, с. Чрк. — Mihaiłowka (Mikałowka), сл. III Ж-5 К
Михайлівці, с. Вн. — Mikułkowce (Mikulhowce), с. V Є-9 П
Михалків, потік, бас. Дністра — Michalcze Rz. у В., р. V Д-10 Вал
Михалків, брід на потоці — Michalcze Rz. у В. V Д-10 Вал
Михалків, с. Тр. — Mikalowce, c. VII Е-11 П
Михалківці, с. Хм. — Michaka, сл. V З-10 П
Михальча, с. Чрв. — Michał, c. VII Г-11 Вал
Мишарівка, с. Вн. — Mszarwa у Rz., c. V Г-8 Б
Мишковичі, с. Тр. — Meskowice, c. VII И-11 П
Мідянка, р. бас. Тясмину — Muszenka Rz., p. III Д-5 К
Міжгір'я, с. (?) Лв. — Melinnowce, c. VIII І-12 Р
Міжлісся (Голодки), с. Вн. — Holodki, c. V Ж-9 П
Мізяків, с. Вн. — Misiakowce, c. V З-9 В
Мілієве, с. Чрв. — Miliow, c. VII В-11 Вал
Мільки, с. Чрг. — Mułki, c. II Й-4 К
Міцівці, с. Хм. — Miczuce, c. V Ж-10 П
Мйончин (Miączyn), с. Пол. — Miencin, c. VIII М-13 Р
Млини, с. Пл. — Młyn, c. II І-3 К
Мліїв, с. Чрк. — Mliow Nowy, сл. III Е-5 К
Многа, р. бас. Удаю — Mnohe Rz., p. II Ї-4 К
Мовчани, с. Вн. — Manczany, c. V Е-9 П
Мовчанівка, с. Тр. — Mołczanowka (Moczinowka), с. VII І-11 П
Могилів-Подільський, м. Вн. — Mochylow, ф. V Г-9 П
Модлибожичі (Modlibożyce), с. Пол. — Modlibozice, м. VIII Н-14 В
Модринь (Modryń), с. Пол. — Modrin, c. VIII Н-13 В
Мокра Сура, р. (?) бас. Дніпра — Sulski fl., p. I Г-1 (врізка)
Молодецьке див. Чепиліївка — Młode, c. III З-6 К
Молодків, с. ІФ. — Melokowa, c. VII Д-12 РП
Молодове, с. Чрв., затоплене — Moladawa, c. V Д-10 Вал

Н

Надіїв, с. ІФ. — Nageow, c. VII Є-13 РП
Назавизів, с. ІФ. — Nasuwisu, с. VII Д-12 РП
Накваша, с. Лв. — Nakwasa, с. VIII Й-11 Р
Нараїв, с. Тр. — Naraiow, с. VII И-12 Р
Нараївка, с. ІФ. — Naraimoka, с. VII З-12 Р
Наславча, с. (?) Млд. — Werbowa y Rz., с. V Г-9 Вал
Насташка, с. Кв. — Nastaska (Nastacka), м. III З-6 К
Насутів (Nastów), с. Пол. — Nasutow, с. VIII Р-14 Р
Небилів, с. ІФ. — Niebowlow, с. VII Е-13 РП
Негівці, с. ІФ. — Neguste, с. VII Ж-12 РП
Недра, р. бас. Трубежа — Nedra Rz., р. IV К-5 К
Недра, с. Кв. — Nedra, с. IV Й-5 К
Недригайлів, смт См. — Drihalow, г-ще II Й-3 К
Недригайлів, смт См. — Drihalow, ф. II Й-3 К
Незвисько, с. ІФ. — Medewicze, с. VII Є-12 РП
Некрасове, с. См. — Niekrasow, с. II Н-2 С
Некрасове (Шалаші, Юзвин), с. Вн. — Sallasze, с. V Ж-9 Б
Немирів, м. Вн. — Niemirow (Nimirow), ф. V Е-8 Б
Немирів, с. Рв. — Nemirow, с. VIII К-11 Р
Немирів, смт Лв. — Niemirow, м. VIII Й-13 Р
Немия, р. бас. Дністра — Nemia Rz., р. V Д-9 П
Немія, с. Вн. — Niemia, с. V Г-9 П
Нем'яч, с. Лв. — Mi[o]niec, с. VIII Й-11 Р
Ненадіївка, с. См. — Nienadowka, с. II Й-3 К
Ненаситецький, поріг Дніпра — Nenasÿtec, 7 поріг I В-1(врізка)
Неполоківці, смт (?) Чрв. — Plinczince, с. VII Г-11 Вал
Непоротове, с. Чрв. — Nieporota, с. V Д-10 Вал
Нерубайлівське лісництво, Крв. — Nierabay Las, ліс III Б-5 К
Несвіч, с. Вл. — Nieswiec, с. VIII Н-11 В
Нестерівці, с. Хм. — Nesterofce, с. V Ж-10 П
Несухоїже, злн. ст. Вл. — Niesuchoies, м. VIII П-12 В
Нетеребка, с. Чрк. — Nietrzeba, с. III Є-5 К
Нетечинці, с. Хм. — Nieteczynce, с. V Ж-10 П
Нефедівці, с. Хм. — No[s]edufka, с. V Е-10 П
Нехворощ, с. Жт. — Niechokoszez (Niekonoce), с. VI Ї-8 К
Нижні Станівці, с. Чрв. — Stanofce, с. VII Г-11 Вал
Нижнів, с. ІФ. — Nigeniow, с. VII Є-12 РП
Нижній Березів, с. (?) ІФ. — Berezan (Berczan), с. VII Г-12 РП
Нижній Булатець, с. Пл. — Bulatecz, с. I З-4 К
Нижня Білка, с. Лв. — Billeka, с. VIII Ї-13 Р
Нижчий Ольчедаїв, с.Вн. — Olczidayow Nicza, с. V Д-9 П
Никифорівці, с. Вн. — Nikiporowiec, с. V Е-8 Б
Ничипорівка, с. Кв. — Nieszyporowka, с. IV Ї-5 К
Нишівці, с. Вн. — Nieszowce, с. V Д-9 П
Нишківці, нині хутір у складі с. Загір'я Тр. — Niskowce, с. VIII Ї-11 Р
Нігин, с. Хм. — Nichingna, с. V Є-10 П
Ніжин, м. Чрг. — Nizÿn, ф. IV М-4 К

О

Озеряни, с. ІФ. — Ozerigna, с. VII Є-12 РП
Озеряни, с. Чрг. — Ozorow, с. II Й-4 К
Окіп, с. Пл. — Okop, с. II И-3 К
Оксютинці, нині у складі с. Пустовійтівки См. — Oksatynce, с. II Й-3 К
Олава, р. бас. Сули — Olawa Rz., р. II Й-3 К
Олександрівка, с. Вн. — Alexandrow, ф. V В-8 Б
Олександрівка, с. Пл. — Alexandrowka, сл. I З-4 К
Олександрія, с. Рв. — Alexandria, м. VI О-10 В
Олексинці, с. Чрг. — Olecsince, с. II Й-3 К
Олесько, смт Лв. — Olesko, ф. VIII Й-12 Р
Олеша, с. ІФ. — Ole[x]a, с. VII Є-12 РП
Олешичі (Oleszyce), с. (?) Пол. — Holosic, м. VIII К-13 Р
Олешків, с. ІФ. — Oles[z]e, с. VII Д-11 РП
Олешківці, с. (?) Хм. — Andrilikoce, с. V И-10 П
Олешня, р. бас. Ворскли — Odesczena Rz., р. II І-2 К
Олешня, с. См. — Olesczena, ф. I И-2 К
Олика, смт Вл. — Olÿka, м. VIII Н-11 В
Олієво-Корнів, с. ІФ. — Kornu, с. VII Є-11 РП
Оляниця, с. Вн. — Holanowce, с. V Г-8 Б
Ольшаниця, с. Кв. — Olszanka y Rz., ф. III З-6 К
Ольшанка (Olszanka), с. Пол. — Olszanka, с. VIII О-13 Р
Омбиш, с. Чрг. — Vmbicz, с. II М-4 Ч
Омельник, р. бас. Дніпра — Drugi Omielnik Rz., р. I Б-3 К
Омельник, р. бас. Дніпра — Omielnik Rz., р. I Б-3 К
Омельник, с. Пл. — Omielnik, сл. I Г-3 К
Ониськове, с. Мк — Onyskowa Stinka, брід III Б-7 Б
Онитківці, с. Вн. — Nanowkocze, с. V Е-8 Б
Онишки, с. Пл. — Onakuwce (Onokuwce), с. III Ж-4 К
Опарипси, с. Рв. — Oparypsie, с. VIII К-11 В
Опішня, смт Пл. — Opoczynsky, сл. I Ж-2 К
Опришівці, нині мкр. м. Івано-Франківська — Opriczowce, с. VII Є-12 РП
Опрілівці, с. Тр. — Oprilowce, с. VIII І-11 В
Орадівка, с. Чрк. — Radowka, с. III Г-7 Б
Оратів, смт Вн. — Oratow, с. V Є-7 Б
Оратівка, р. бас. Росі — Oratowka Rz., р. V Є-8 Б
Оратівка, с. Вн. — Oratowka, с. V Є-7 Б
Орелець, с. ІФ. — Oreslen, с. VII Д-11 РП
Оржиця, р. бас. Сули — Orszyca Rz., р. III З-4 К
Оржиця, смт Пл. — Orszyca, ф. III Ж-4 К
Оринин, с. Хм. — Orinin, с. V Є-11 П
Оріль, р. бас. Дніпра — Orzel Rz., р. I Б-2 К
Орлів, р. бас. Тясмину — Orliow Rz., р. III Д-5 К
Орлівка, с. Вн. — Orluwfka, сл. III Г-8 Б
Орловець, с. Чрк. — Orliow, сл. III Д-5 К
Орчик, р. бас. Орелі — Orczyk Rz., р. I Г-2 К
Оршівці, с. Чрв. — Orczowce, с. VII Д-11 Вал
Осівці, с. Тр. — Hosoufce, с. VII З-11 П

П

Перегінка, с. Хм. — Perehinka, c. V И-10 П
Перегноїв, с. Лв. — Prek[g]noiowf (Prekenoiowf), c. VIII Ї-12 Р
Перекоринці, с. Вн. — Prekorince, c. V Е-9 П
Перемиль, с. Вл. — Seremil, c. VIII Л-12 В
Перемишляни, м. Лв. — Przemislanis (Przemislavis), сл. VIII І-12 Р
Перемишль (Przemyśl), м. Пол. — Przemisl, c. VIII Ї-14 Р
Перемога, с. См. — Kołopka, c. II Н-2 С
Перенятин, с. Рв. — Proniatyn, м. VIII Й-11 Р
Перервинці, с. Чрк. — Perewincze, c. III И-4 К
Перерив, с. ІФ. — Pereru, c. VII Д-12 РП
Переяслав див. Переяслав-Хмельницький
Переяслав-Хмельницький (Переяслав), м. Кв. — Pereasław, ф IV І-5 К
Першотравневе див. Степанки
Песець, с. Хм. — Pisczecz, c. V Є-10 П
Пестеля, с.(?) Вн. — Saszłow, сл. V Г-8 Б
Петрик, с. Вн. — Słoboda, c. V Ж-9 Б
Петрилів, с. Тр. — Petrilow, c. VII Ж-12 Р
Петримани, с. (?) Вн. — Wadanowka, c. V Є-10 П
Петричі, с. Лв. — Pitricze, c. VIII Ї-12 Р
Петрів, с. ІФ. — Pietrow, c. VII Є-12 РП
Петрівка, с. (?) Од. — Petrycznyczy, [c.] V А-8 Б
Петрівка-Роменська, с. Пл. — Pietrowa (Pietrewa), c. II И-3 К
Петрівці, с. Пл. — Pietrowe, c. I З-3 К
Петропавлівська Борщагівка, с. Кв. — Borscziowka (Borsciowka) IV Л-6 К
Печера, с. Вн. — Pieczary, c. V Д-8 Б
Печерськ, історична частина м. Києва — Pieczary, M., ф. IV К-6 К
Печихвости, с. Вл. — Piecichosti, c. VIII Л-12 В
Печірна, с. Тр. — Pieczarna, c. VII Е-11 П
Пивиха, г.; с. Максимівка Пл. — Piwa (Piwo), сл. I Г-4 К
Пижівка. с., Хм., затоплене — Tobiasowka, c. V Д-10 П
Пиків, с. Вн. — Bikow, сл. V И-8 Б
Пилатківці, с. Тр. — Piełatowcze, c. VII Є-11 П
Пилипча, с. (?) Кв. — Kisilow, c. IV Й-5 К
Пилипче, с. Тр. — Pelikowce, c. VII Е-11 П
Пилява, с. Вн. — Pilawy, c. V Є-8 Б
Пилява, с. Хм. — Pilawcze, м. VI І-9 В
Пирятин, м. Пл. — Peratin, м. II І-4 К
Пищатинці, с. Тр. — Vszuska, c. VII Є-11 П
Південний Буг, р. — Bog, Flu, Fluvius, Rz.,р. V Е-8 Б; V И-9 В; V И-10 В; VI И-9 В; VI И-10 В
Півні, с. Кв. — Petowkў, c. IV І-7 К
Підвербці, с. ІФ. — Podowerce, c. VII Є-12 РП
Підгайці, м. Тр. — Podhaicze, ф. VII З-12 Р
Підгайчики, с. ІФ. — Podayczik, c. VII Д-12 РП
Підгайчики, с. Тр. — Podehayczit, c. VIII І-11 Р
Підгірки, с., нині у складі м. Калуша ІФ. — Podehorki, c. VII Є-12 РП
Підгірці, с. Лв. — Podhorze, Parnasse, c. і замок VIII Й-12 Р

Підкамінь, смт Лв. — Podkamienie, м. VIII Й-11 Р
Підлипна, р. бас. Сейму — Podlipna Rz., р. II М-3 Ч
Підлісний Олексинець, с. Хм. — Ol[ex]czince, с. V 3-10 П
Підлужжя, с. ІФ. — Podelouge, с. VII Є-12 РП
Підмихайло, с. ІФ. — Podemichale, с. VII Є-12 РП
Підсінне, с. Кв., затоплене — Powszedne, с. IV І-5 К
Підсоснів, с. Лв. — Podesosenow, с. VIII І-12 Р
Підставки, с. (?) См. — Tiliposzaka, с. II І-2 К
Пізняки, с. Пл. — Pusenki, с. II І-4 К
Пійло, с. ІФ. — Poilo, с. VII Є-12 РП
Пільний Олексинець, с. Хм. — Ol[ex]czince, с. V 3-10 П
Пінчуки, с. Кв. — Penesaki, с. IV Ї-6 К
Пірванче, с. Вл. — Porwance, с. VIII М-12 В
Піски, с. (?) Лв. — Cski, с. VIII Л-12 Р
Піски, с. Пл. — Piaski, с. II И-4 К
Піски, с. Пл. — Pisok, с. I И-4 К
Піски (Piaski), с. Пол. — Piaski, м. VIII П-13 Р
Піски-Удайські, с. Пл. — Piaski, ф. II І-3 К
Пісочин, с. Вн. — Piaczesne, ф. V Є-8 Б
Пістинь, с. ІФ. — Pistine y Rz., с. VII Г-12 РП
Пістинька, р. бас. Пруту — Pistine y Rz., р. VII Г-12 РП
Піщана, с. Од. — Pieszany brod, сл. V Б-8 Б
Піщане, с. Чрк. — Piesczana (Pieczana),ф. III 3-5 К
Пйотровичі (Piotrowice), с. Пол. — Piotrowicze, с. VIII О-14 Р
Плесецьке, с. Кв. — Piasecko, ф. IV Й-6 К
Плехів, с. Пл. — Plechow, с. III Ж-4 К
Плиски, с. Чрг. — Ploszka, с. II М-4 Ч
Плисків, с. Вн. — Plesow, сл. V Ж-8 Б
Плішивець, с. Пл. — Plesczyniec, с. II И-2 К
Плоске, с. Кв. — Planska, с. IV К-5 К
Плоске, с. Чрг. — Pluska, с. IV Н-4 Ч
Плотича, с. Тр. — Płoczice (Ploczice), с. VII И-11 Р
Плотича, с. Тр. — Ploicza, с. VIII І-11 П
Плугів, с. Лв. — Plougowa, с. VIII І-12 Р
Плязів (Plazów), с. Пол. — Plasowo, м. VIII К-13 Р
Пляшева, с. Рв. — Plaszowa, с. VIII Л-11 В
Пнів, с. ІФ. — Pinienuiecz, с. VII Д-12 РП
Побережжя, с. ІФ. — Poberezin, с. VII Є-12 РП
Побірка, с. Вн. — Pobowka, с. V Г-8 Б
Побіч, с. Лв. — Popcze, с. VIII Ї-12 Р
Побочіївка, с. (?) Чрг. — Baboznow, с. II Й-4 К
Повстин, с. (?) Пл. — Pustinka (Pustin), с. II І-4 К
Погоріла див. Дружба
Погорільці, с. Лв. — Poderilen, с. VIII І-12 Р
Погребище, м. Вн. — Pohrebÿscza (Poherbycza), ф. V 3-8 Б
Погрібці, с. Тр. — Prichufce, с. VIII І-12 Р
Поділки, с. См. — Podulii, с. II І-2 К

Подільське, с. Хм. — Czedrawa, с. V И-9 В
Подільське (Привороття) с. Хм. — Przewod, с. V Е-10 П
Подільське воєводство — Palatinatus Podoliensis (Podoliensis Palatinatus) V
Подорожнє, с. Лв. — Balicze, с. VII Ж-13 РП
Подорожнє, с. Лв. — Lekowicze, с. VII Ж-12 РП
Покутинці, с. Хм. — Pokonticze, с. V Ж-10 П
Покуття, історико-географічна область, тер. — Pokutie, тер. VII
Полениченці, злн. станція Кв. — Połaniowka, с. IV І-7 К
Полівці, с. Тр. — Polowe, с. VII Ж-11 П
Політанки, с. Вн. — Politan, с. V Д-9 П
Половецьке, с. Кв. — Piczyna, с. III Є-6 К
Пологи-Яненки, с. (?) Кв. — Połohÿ (Poloi), с. III И-5 К
Положаї, с. (?) Кв. — Pamsilow, с. IV Ї-5 К
Попонне, м. Хм. — Polone, Polemne, м. VI Й-9 В
Полошки, с. См. — Polozkow, с. II О-2 С
Полтава, м. — Pultawa, ф. I Е-2 К
Полтавський район,тер. — Gole Pole, тер. I Е-2 К
Полузір'я, р. бас. Ворскли — Poluzar Rz., р. I Е-2 К
Польове (Польові Берлинці), с.(?) Вн. — Berlinecz, ф. V Е-9 П
Польові Берлинці див. Польове
Помоклі, с. Кв. — Pomokle (Pomokla), с. IV І-5 К
Поморяни, смт. Лв. — Pomeran, сл. VIII І-12 Р
Пониква, с. Лв. — Ponike, с. VIII Й-12 Р
Пониковиця, с. Лв. — Ponikowiecz, с. VIII Й-12 Р
Попелівка, нині у складі с. Зведенівки, Вн. — Popilowka, с. V Д-9 Б
Попельники, с. ІФ. — Popeniki, с. VII Г-11 РП
Попелюхи, с. (?) Вн. — Popieuky, с. V Д-9 П
Попівка, с. См. — Popowka, с. II Н-3 Ч
Попівці, с. Вн. — Pewowce, с. V Е-9 П
Попівці, с. Лв. — Popose, с. VIII Й-11 Р
Попівці, с. Хм. — Popow[f]ce (Popowice), с. V И-9 П
Поплавники, с. ІФ. — Poplaweniki, с. VII Ж-12 Р
Поправка, р. бас. Росі — Czyrkassy Rz., р. III З-6 К
Попружна, р. бас. Синюхи — Poprozna Rz., р. III Ж-7 К
Пороги, с. ІФ. — Poroy, с. VII Е-12 РП
Посвірж, с. ІФ. — Pochnirs, с. VII Ж-12 Р
Посіч, с. (?) ІФ. — Pasky, с. VII Є-12 РП
Посників, с. Рв. — Postuikowo, с. VIII Н-11 В
Постав-Мука, с. Пл. — Pastamowka, с. II І-4 К
Посухів, с. Вн. — Posekow, с. V Е-9 П
Потелич, с. Лв. — Potilic, м. VIII К-13 Р
Потіївка, с. (?) Кв. — Perkonowka (Perconowka), с. IV Ї-7 К
Потік, р. бас. Тясмину — Potok, р. III Г-5 К
Потічок, с. ІФ. — Potok, с. VII Д-11 РП
Потоки, с. Вн. — Potok, м. V Є-9 Б
Потоки, с. Пл. — Nowy Potok, сл. I В-3 К
Почапинці, с. Тр. — Podeczapince, с. VIII И-11 П

Р

Райківці, с. Хм. — Rikofce, c. V И-10 П
Раків, с. ІФ. — Rukow, c. VII Є-13 РП
Раківка, нині у складі с. М'якоходу Вн. — Rokowaczika, c. V В-8 Б
Рахни, с. Вн. — Rakene, c. V Е-8 Б
Рахни-Польові, с. Вн. — Rakufce, c. V Е-9 Б
Рахнівка, с. Вн. — Rachnowa, сл. V Д-8 Б
Рашівка, р. бас. Сули — Ratziowka Rz., p. II К-3 К
Рашівка, с. Пл. — Rzekuwka, c. I И-3 К
Рашків, с. Млд. — Raskow, ф. V А-8 Б
Рашків, с. Чрв. — Ruczin, c. VII Д-11 Вал
Рашківка, р. бас. Дністра — Raskow Rz., p. V А-8 Б
Редеуці-Прут, с. (?) Млд. — Prut, c. V В-11 Вал
Рекечинці, нині у складі с. Хоменків Вн. — Rekeszyncze, c. V Д-9 П
Репужинці, с. Чрв. — Roponczince, c. VII Е-11 Вал
Репужинці, с. ІФ. — Redolczince, c. VII Є-11 РП
Реут, р. бас. Сейму — Reff Rz., p. II Н-1 М
Решетилівка, смт Пл. — Rzeszotanuwka, c. I Е-3 К
Решітки, с. Чрк., затоплене — Rzeszetki (Rozetki), c. III З-5 К
Ржавець, р. бас. Супою — Rzowiec Rz., p. IV Ї-5 К
Ржищів, м. Кв. — Ryszow, ф. IV І-6 К
Рибне, с. ІФ. — Rebona, c. VII В-12 РП
Рибниця, м. Млд. — Rebnic y Rz. (Rebniczy Rz.), c. V А-8 Б
Рибниця, р. бас. Дністра — Rebnic y Rz (Rebniczy Rz.), p. V А-8 Б
Рибці, с. Чрг. — Rubince, c. II Й-4 К
Риги, с. Пл. — Ryczny, c. II І-3 К
Ридодуби, с. (?) Тр. — Wickoce, c. VII Ж-11 П
Рижавка, с. (?) Вн. — Soloboda, c. V Є-9 Б
Рильськ, м. РФ — Rylsk, м. II Н-1 М
Римарівка, с. Пл. — Rzymanowka, c. II І-3 К
Рів, р. бас. Пд. Бугу — Row Rz., p. V Є-9 Б; V Ж-9 Б
Рівець, с. Вн. — Rowiecz, c. V Є-9 Б
Ріжок, с. Вн. — Row, c. V Ж-9 П
Різдвяни, с. ІФ. — Rudewenne, c. VII Ж-12 Р
Ріпки, с. См. — R[z]eposzynce, c. II К-3 К
Ріп'янка, с. ІФ. — Ripienka, c. VII Є-12 РП
Рогатин, м. ІФ. — Rohatin, м. VII З-12 Р
Рогізна, с. Вн. — Rohoznia, м. V Е-8 Б
Рожепи, с. Вн. — Radziepiwce, c. V Ж-9 П
Рожище, м. Вл. — Rozisce, м. VIII О-11 В
Рожнів, с. ІФ. — Rosenow, c. VII Г-12 РП
Розбишівка, с. Пл. — Rozbykoło, c. II І-3 К
Розваж, с. Лв. — Rozwasza, c. VIII Й-12 Р
Розділ, смт Лв. — Rozdol, м. VII З-13 Р
Розкопинці, с. Чрв. — Raropicze, c. V Д-9 П
Розтоки, с. Чрв. — Rostoskin, c. VII В-12 РП
Рокитне, смт Кв. — Rokitna, ф. III З-6 К
Романів, с. Вл. — Romanow, c. VIII Н-11 В

Романівка, с. Жт. — Romanow, ф. IV І-7 К
Романівка, с. Тр. — Romanowka, с. VII 3-11 П
Романівка, с. Тр. — Romanowka (Romanowe), с. VIII І-11 П
Романівка, с. Чрк. — Romanowka, сл. III Е-7 Б
Романківці, с. Чрв. — Romankowce, с. V Д-10 Вал
Романова Балка, с. Мк. — Romanouski B. y D., дол. III А-6 Б
Романове Село, с. Тр. — Stary Romanow (Stary Romo), с. VIII І-11 П
Ромни, м. См. — Rumne, ф. II Й-3 К
Росава, р. бас. Росі — Rosawa Rz., р. III 3-6 К
Росільна, с. ІФ. — Rosinna, с. VII Е-12 РП
Росохач, с. Тр. — Rosokatice, с. VII Ж-11 П
Росоша, с. Вн. — Stanislaw, сл. III Г-7 Б
Роставиця, р. бас. Росі — Rostawica Rz., р. IV І-7 К; V И-8 К
Роставиця, с. Жт. — Woitoniecz, с. VI І-8 К
Рось, р. бас. Дніпра — Ros Rz., р. III Е-6 К; III 3-6 К; III 3-7 К; III И-7 К
Роська, р. бас. Росі — Raska Rz., р. V Ж-7 Б
Роська, р. бас. Росі — Roska Rz., р. V Ж-7 Б
Рохманів, с. Тр. — Rochmanow, м. VI К-10 В
Рошнів, с. ІФ. — Reczeniow, с. VII Ж-12 РП
Руда (Ruda), с. Пол. — Ruda, с. VIII М-13 Р
Руда, с. Кв. — Ruda, с. IV І-7 К
Рудка, с. Хм. — Rutka, с. V Ж-10 П
Рудківці, с. Хм. — Rotkowcze, с. V Е-10 П
Рудники, с. ІФ. — Rondinki, с. VII Д-11 РП
Рудники, с. Тр. — Rodewiky, с. VII 3-12 Р
Ружин, смт Жт. — Raxÿn (Raxin), с. VI И-7 К
Рункошів, с. Хм. — Runkuszya, с. V Е-10 П
Русава, р. бас. Дністра — Rusawa Rz., р. V В-9 Б
Русава, с. Вн. — Androzika, г-ще V В-9 Б
Русанів, с. Кв. — Rozanow, с. IV К-5 К
Русанівка, с. См. — Rozanowka, Kurow brod, с. II І-3 К
Рябина, р. бас. Ворскли — Rzebnica Rz., р. І 3-1 М
Ряшки, с. Чрг. — Raszki, с. II К-4 К

С

Сабарів, нині у складі м. Вінниці — Sebarow, с. V Ж-8 Б
Савин (Sawin), м-ко Пол. — Sawin, м. VIII П-13 Р
Савинці, с. Вн. — Sawincze, сл. V В-8 Б
Савинці, с. Пл. — Szaw[o]ze (Szawice), с. III 3-4 К
Савинці, с. Хм. — Sawince, сл. V Ж-10 П
Савранка-Чечельницька, р. (?) бас. Пд. Бугу — Sawran Rz., р. V Б-8 Б
Саврань, смт Од. — Nowe Koniecpole, ф. III А-7 Б
Саджава, с. ІФ. — Sagewa y Rz., с. VII Е-12 РП
Саджавка, р. бас. Дністра — Sagewa y Rz., р. VII Е-12 РП
Саджавка, с. ІФ. — Sasafeka, с. VII Д-12 РП
Садки, с. Тр. — Suteky, с. VII Є-11 П

Садківці, с. Вн. — Sutowcze, c. V В-9 Б
Садова, с. (?) Вн. — Sekabince, c. V Г-9 П
Садове, с. (?) См. — Losowa, c. II Й-3 К
Салинці, с. Вн. — Salczince, c. V Д-8 Б
Салогубівка, с. См. — Solohobowka (Solokobuwka), c. II Й-3 К
Салтикова Дівиця, с. Чрг. — Dewica, c. II П-4 Ч
Самара, р. бас. Дніпра — Samara (Samar) Rz., Flu, flu, p. I A-1 К; I Д-1 (врізка)
Самгородок, нині у складі с. Журавлівки Вн. — Sangrodek, c. V Д-8 Б
Самгородок, с. Вн. — Smagron, ф. V З-8 Б
Самоткань, р. бас. Дніпра — Zamochan, p. I А-3 К
Самчинці, с. Вн. — Semenczince, c. V Д-8 Б
Сандомир (Sandomierz), м. Пол. — Sandomirz, м. VIII М-14 Р
Сапова, с. Тр. — Sopowal (Supowal), c. VII З-11 П
Сапогів, с. (?) ІФ. — [Z]apaczow, c. VII Є-12 РП
Саранчуки, с. Тр. — Czeransawki, c. VII З-12 Р
Сари, с. Пл. — Caro, c. I И-3 К
Сасів, с. Лв. — Sasow, м. VIII Ї-12 Р
Сатанів, смт Хм. — Satanow, ф. V З-10 П
Сатанівська Слобідка, с. (?) Хм. — Wolicza, c. V З-11 П
Сахнівка, с. (?) Чрк. — Iesiotrow (Iesietrow), ф. III Є-5 К
Сваркове, с. См. — Swarkow, c. II Н-2 С
Сватки, с. Пл. — Szutki, c. II І-3 К
Свидівок, с. Чрк. — Swidowek, c. III Є-5 К
Свидовець, с. Чрг. — Swidwowiec, c. IV Л-5 К
Свинківка, р. бас. Ворскли — Swinkowki Rz., p. I Д-2 К
Свинюхи див. Привітне
Свійчів, с. Вл. — Skoÿczow, сл. VIII О-12 В
Свірже (Świerze), с. Пол. — Swirze (Swierze), м. VIII П-13 Р
Свіршківці, с. Хм. — Seuerkoce, c. V Ж-11 П
Світильня, с. Кв. — Switelna, ф. IV К-5 К
Северинівка, с. (?) Вн. — Molokow, c. V Є-9 П
Сейм, р. бас. Десни — Sem Rz., p. II Н-2 М; II Н-3 С
Селище (Siedliszcze), с. Пол. — Siedlise, c. VIII П-13 Р
Селище, с. (?) Вн. — Czelince, c. V Є-9 Б
Семаківці, с. ІФ. — Czemakowce, c. VII Г-12 РП
Семаківці, с. ІФ. — Semakofce, c. VII Е-11 РП
Семенів, с. Тр. — Semanow, c. VII З-11 П
Семигори, с. Кв. — Semihory, c. III Ж-6 К
Семиківці, с. Тр. — Senekufce (Senikufce),c. VII И-11 Р
Семиреньки, с. Хм. — Zemerinkÿ, c. VI І-9 В
Сеньків, с. Тр. — Samsczіow, c. VII Е-11 П
Серафинці, с. ІФ. — Setrilce, c. VII Е-11 РП
Сербинівці, с. Вн. — Serbinoce, c. V Ж-9 П
Сергіївка, с. (?) Чрг. — Torbuwka (Torhuwka), c. IV Й-4 К
Серебринці, с. Вн. — Serebrinec (Serebriniec), c. V Г-9 П
Серебрія, с. Вн. — Serebria, c. V Г-9 П
Серебрянка, р. бас. Тясмину — Srzebrzanka Rz., p. III Д-5 К

Сліпче (Ślipcze), с. Пол. — Szlepce, c. VIII Н-13 В
Слобідка, с. (?) Пл. — Bezpalcez, сл. I З-4 К
Слобідка, с. Вн. — Sloboda, c. V И-9 Б
Слобідка, с. ІФ. — Słoboda, c. VII В-12 РП
Слобідка, с. Тр. (р. Джурин) — Słoboda, c. VII Є-11 П
Слобідка, с. Тр. (р. Серет) — Słoboda, c. VII З-11 П
Слобідка-Балинська, с.Хм. — Buleneka Czelo, c V Є-10 П
Слобідка-Смотрицька, с. (?) Хм. — Ole[x]innce, c. V Ж-10 П
Слобода-Межирівська, с. Вн. — Sloboka, c. V Ж-9 П
Слободище, с. Вн. — Des[z]a, c. V Е-8 Б
Слободище, с. Жт. — Słobodyszcza (Slohadyszcza), c. VI Й-8 В
Слов'ятин, с. Тр. — Saltin, c. VII З-12 Р
Случ, р. бас. Горині — Slucz (Szlucz) flu, fluvius, Fluvius, p. VI Ї-10 В; VI К-9 В; VI О-9 В
Сміла, м. Чрк. — Smila, ф. III Д-5 К
Смілгород див. Теплик
Смільне, с. Лв. — Msobna, c. VIII К-12 Р
Смож, р. бас. Удаю — Smosza Rz., p. II К-4 К
Смолдирів, с. (?) Жт. — Sandzinowa (Smadzirowa), c. VI М-9 В
Смоляж, с. (?) Чрг. — Bertwicz, c. II Н-4 Ч
Смотрики, с. Пл. — Smotryk, c. IV Ї-4 К
Смотрич, р. бас. Дністра — Smostrzyc Rz. (Snostrzyc Rz.), p. V Є-10 П
Смотрич, смт Хм. — Smostrzyc, ф. V Ж-10 П
Снагость, р. (?) бас. Сейму — Soronata Rz., p. II Л-2 М
Снітин, с. Пл. — Sniatin, c. I И-3 К
Снітівка, с. Хм. — Czenitow, c. V З-9 П
Сніткiв, с. Вн. — Sindkow, c. V Е-9 П
Снятин, м. ІФ. — Sniatÿn, ф. VII Д-11 РП
Соб, р. бас. Пд. Бугу — Sup Rz., p. V Г-8 Б; V Е-8 Б; V Ж-8 Б
Собеська Воля (Sobieska Wola), с. Пол. — Sobieska Wola, c. VIII О-13 Р
Соболівка, с. Вн. — Sobolowka, c. V Г-8 Б
Соболівка, с. (?) Жт. — Sokołow, сл. VI Л-9 В
Сокаль, м. Лв. — Sokal, ф. VIII Л-12 В
Сокиринці, с. Хм. — Sekerince, c. V Ж-11 П
Сокиринці, с. Чрг. — Siekierzyn, c. II К-4 К
Сокиряни, м. Чрв. — Szokyrany y Rz., c. V Д-9 Вал
Сокирянка, р. бас. Дністра — Szokyrany y Rz., p. V Д-9 Вал
Сокіл, с. Вл. — Sokol, м. VIII О-12 В
Сокіл, с. Хм. — Sokol, c. V Е-10 П
Сокілець, с. Вн. — Sokolicze, c. V Е-8 Б
Сокілець, с. Хм. — Szokolecz, c. V Є-10 П
Сокільці, с. Вн. — Sokola, c. V Д-8 Б
Соколів, с. Тр. — Sokolu, c. VII З-11 П
Соколівка, с. Вн. — Sokoloky, сл. V В-8 Б
Соколівка, с. (?) ІФ. — Okenene, c. VII Є-12 РП
Соколівка, с. Лв. — Sokolowka, м. VIII И-13 Р
Соколівка, с. Чрк. — Sokołowka, ф. III Е-7 Б

Солів (Solów), с. Пол. — Soluwka (Zoluwka), с. VIII Н-13 В
Солобківці, с. (?) Хм. — Krasnepol, ф. V Ж-10 П
Солониця, р. бас. Сули — Sołonicza Rz., р. I З-4 К
Солотвин, смт (?) ІФ. — Krasuf, с. VII Е-12 РП
Сомовиця, с. Чрк., затоплене — Somowica, с. III Е-5 К
Сопів, с. ІФ. — Sopow, с. VII Г-12 РП
Сорока, м. Млд. — Soroka (Seroka), сл. V Б-9 Вал.
Сорочинка, р. бас. Пд. Бугу — Saraczinka Rz., р. V А-8 Б
Сосниця (Sosnica), с. Пол. — Sosnica, с. VIII Ї-14 Р
Сосниця, смт Чрг. — Sosnica, ф. II О-3 С
Соснів, с. Тр. — Sosenu, с. VII З-11 П
Соснівка, с. См. — Sosnowka, с. II М-3 Ч
Соснівка, с. Кв. — Sosonowska (Sosenowsky), м. IV Й-7 К
Соснівка, с. Хм. — Kolawa, с. V Ж-10 П
Соснова, с. Кв. — Sosnowa, с. IV І-5 К
Сосонка, р. бас. Ворскли — Sosienka Rz., р. II И-2 М
Сосонка, с. Вн. — Sosenka, с. V З-8 Б
Софіївський собор, м. Київ — St. Sophia, собор IV Л-6 К
Спас, с. ІФ. — Spasse, с. VII Г-12 РП
Спас, с. ІФ. — Spusse, с. VII Є-13 РП
Спичинці, с. Вн. — Spiczÿnce (Spicinca), ф. V З-8 Б
Спічин (Spicyzn), с. Пол. — Spica, с. VIII П-13 Р
Срібне, смт Чрг. — Srebrne, ф. II Й-4 К
Ставище, смт Кв. — Stawyscza (Stawicz), ф. III Ж-7 К
Ставище (Татариськи), с. Хм. — Ta[t]aris, с. V Ж-10 П
Ставки, с. Вл. — S[łowki], с. VIII О-12 В
Ставчани, с. Чрв. — Staczan, с. VII Д-11 Вал
Стайки, с. Кв. — Stayky, ф. IV Ї-6 К
Стайки, с. Пл. — Stayki, с. I Ж-3 К
Станимир, с. Лв. — Stanimirz (Stanimis), с. VIII І-12 Р
Станіславчик, с. Вн. — Stanilawuf, с. V Є-9 Б
Станіславчик, с. Лв. — Nowagrobla, Stanislawow,сл. VIII Л-12 Р
Стара Басань, с. Чрг. — Basan, с. IV Л-5 К
Стара Жучка, мкр. м. Чернівців — Zuczka, с. VII Г-11 Вал
Стара Котельня, с. Жт. — Kotelinia (Kotelna), м. VI Й-8 К
Стара Пісочна, с. Хм. — Pisczoczna, с. V Ж-10 П
Стара Прилука, с. Вн. — Prziluka (Priluka), ф. V З-8 Б
Стара Ушиця, смт Хм. — Ouszyca, с. V Д-10 П
Старе, с. Кв. — Stare, с. IV Ї-6 К
Старий Гвіздець, с. ІФ. — Wosedet czelo, с. VII Д-12 РП
Старий Загорів, с. Вл. — S[h]urce, с. VIII Н-12 В
Старий Збараж, с. Тр. — Sbaras Stary, сл. VIII І-11 П
Старий Мартинів, с. ІФ. — Martinow stary, с. VII Ж-12 Р
Старий Олексинець, с. Тр. — Ol[e]xiniec (Olexinice) м. VIII Ї-11 В
Старий Остропіль, с. Хм. — Ostropol, с. VI Ї-9 В
Старий Остропіль, помилкове позн. назви — Ostropol, м. VI І-9 В
Старий Порицьк, с. Вл. — Porick, м. VIII М-12 В

Старий Угринів, с. ІФ. — Oriow Stary, c. VII Є-12 РП
Старий Яричів, с. Лв. — Jariczow, сл. VIII Й-13 Р
Старі Бабани, с. Чрк. — Babine y Rz., сл. III Е-7 Б
Старі Богородчани, с. ІФ. — Boroczaneczelo, c. VII Е-12 РП
Старі Кривотули, с. ІФ. — Kriwotow, c. VII Е-12 РП
Старі Петликівці, с. Тр. — Pelkilkoce, c. VII Ж-11 П
Старі Санжари, с. Пл. — Szandarow Stary, c. I Д-3 К
Староаврамівка, с. (?) Пл. — Hauriniowka, c. I Ж-3 К
Старокостянтинів, м. Хм. — Constantÿnow (Constantinowe), м. VI Ї-9 В
Староміщина, с. Тр. — Stary Ruasta, c. VI І-11 П
Старосілля, с. Чрк. Mliow — Stary, c. III Е-5 К
Стеблів, смт Чрк. — Steblow, сл. III Є-6 К
Стебник, с. ІФ. — Stebenik, c. VII Е-12 РП
Степанівка, с. Вн. — Stepanufka, сл. V Г-8 Б
Степанки, с. Вн. — Stepansky, c. V Є-9 П
Степанковичі (Stepankowice), с. Пол. — Stepankowice, c. VIII О-12 Р
Степанці, с. Чрк. — Setepance, c. III Ж-5 К
Степашки, с. Вн. — Stepanky, c. V Д-8 Б
Стефанешти, с. Рум. — Stepanofce, м. V Б-10 Вал
Стецева, с. ІФ. — Stesowa, c. VIII Д-11 РП
Стир, р. бас. Прип'яті — Ster flu, fluvius (Opaizypsa flu), р. VIII Й-11 В; К-12 В; Л-12 В; М-11 В; М-12 В; Н-11 В; О-11 В; П-12 В; Р-12 В
Стіна, с. Вн. — Jangrod, Czane, c. V В-9 Б
Стовпин, с. Лв. — Stołpin (Stopin), c. VIII Й-12 Р
Стовп'яги, с. Кв. — Stołpiaki (Słupiec), c. IV І-5 К
Стодульці, с. Вн. — Todola, c. V Ж-9 П
Стоянів, с. Лв. — Stoianow, м. VIII Л-12 В
Стражгород, с. Вн. — S[t]rasgrud, сл. V Г-7 Б
Стратіївка, с. (?) Вн. — Sawran, c. V А-8 Б
Стриганці, с. ІФ. — Setrihunce, c. VII Є-12 РП
Стрижавка, с. Кв. — Strzybowka, м. III Ж-7 К
Стрижавка, смт (?) Вн. — Samaełłowka (Samaellowka), ф. V З-8 Б
Стрий, м. Лв. — Strÿ, м.. VII З-13 Р
Стрий, р. бас. Дністра — Strÿ flu, Fluvius, р. VII З-13 Р; VII И-13 Р
Стрипа, р. бас. Дністра — Stripa Flu (Stripiecz Flu), р. VII Ж-11 П
Стрілківці, с. Тр. — Strilowcze, c. VII Є-11 П
Стрільча, забора Дніпра, затоплена — Strelczÿ, 4 поріг I Г-1(врізка)
Стрільчинці, с. Вн. — Stricze, c. V Е-8 Б
Стріхівці, с. Хм. — Strykofce (Trikofce), c. V Ж-10 П
Строків, с. Жт. — Ostrowkow, c. IV И-7 К
Струпків, мон. ІФ. — Setruku y monst., мон. VII Е-12 РП
Струпків, с. ІФ. — Setruku y monst., c. VII Е-12 РП
Струсів, с. Тр. — Strusow (Setrucze), ф. VII И-11 П
Стугна, р. бас. Дніпра — Stuha Rz., р. IV Ї-6 К
Студениця, р. бас. Дністра — Studzienicza Rz., р. V Є-10 П
Студениця, с. Хм., затоплене — Studzienicza, ф. V Е-10 П
Студинка, с. ІФ. — Stondinka, c. VII Є-12 РП

Т

У

Ф

Х

Хоньківці, с. Вн. — Chorewce, с. V Д-9 П
Хорлупи, с. Вл. — Chorlup, с. VIII Н-11 В
Хорол, м. Пл. — Korol, ф. I Ж-4 К
Хорол, р. бас. Псла — Korol Rz., (Korol Suchy), Rz., р. I Е-3 К; II Ї-3 К
Хоростків, м. Тр. — Chorostkow (Chorostow), ф. VII З-11 П
Хорошки, с. Пл. — Kokoszki, с. I И-4 К
Хортиця, о. на Дніпрі — Chortyca Ostro, о. I А-1 (врізка)
Хотимир, с. ІФ. — Koczemery, с. VII Е-12 РП
Хотин, м. Чрв. — Chotczyn, с. V Д-11 Вал
Хоцьки, с. (?) Кв. — Deszki (Koszki), с. III И-5 К
Храпачі, с. Кв. — Krapaczow, с. IV І-6 К
Хриплин, с. ІФ. — Kriplin, с. VII Є-12 РП
Христинівка, м. Чрк. — Kryspol, м. III Д-7 Б
Христова, с. Млд. — Christisca, сл. V Б-9 Б
Худіївці, с. Тр. — Sisikowcze, с. VII Е-11 П
Худоліївка, с. Чрк. — Kodolika, с. III Г-5 К
Худяки, с. Чрк. — Holiaki, с. III Д-4 К
Хусь, р. бас. Сули — Fusz Rz., р. II Й-3 К
Хухра, р. бас. Ворскли — Kukra Rz., р. I Ж-2 К
Хшанів (Chrzanów), с. Пол. — Chrzanow, с. VIII Н-14 В

Ц

Цвіжин, с. Вн. — Suisin, с. V Є-8 Б
Цвіліхівка, с. Вн. — Zac[v]ilichuwka, с. V Д-7 Б
Цвітова, с. ІФ. — Suita, с. VII Ж-12 РП
Цецилія, р. бас. Синюхи — Selelia Rz., р. III Ж-7 К
Цецівка, с. Тр. — Czeczufka, с. VIII І-12 Р
Цибліс, с. Кв., затоплене — Cible, с. III И-5 К
Цибулів, смт Чрк. — Cybulow, сл. III Е-7 Б
Цибулівка, с. Вн. — Piat[lia]wka, сл. V В-8 Б
Цибульник, р. бас. Дніпра — Cybulnik Rz., р. I В-4 К
Цикова, с. Хм. — Sikowa, с. V Є-10 П
Цівківці, с. Хм. — Cziwkowcze, с. V Є-10 П
Цумань, смт Вл. — Czumain, с. VIII О-11 В

Ч

Чабарівка, с. Тр. — Czamberowka, с. V З-11 П
Чагів, с. (?) Вн. — Czaw, с. V Є-8 Б
Чапаєвка, с. (?) Вн. — Kołopusna (Kołopusne), с. V З-8 Б
Чаруків, с. Вл. — Czarukow, с. VIII М-12 В
Часниківка, с. (?) Чрг. — Czapowołowka, с. II Н-3 Ч
Чаусів, о. на р. Пд. Буг; с. Чаусове Мк. — Czassow, о. III А-7 Б
Чаша, р. бас. Сейму — Czaca Rz., р. II М-2 М
Чемериське, с. Вн. — Czamerysy (Czamery), с. V Ж-9 П
Чемерівці, смт Хм. — Czemerocze, с. V Ж-10 П

Чорний шлях, дорога — Czarny Szlak (Czarny Szłak), дорога II А-5; III В-5 К; III В-6 Б; III В-6 К; III Г-7 Б; III Д-6 К; VI І-8 В; VI Ї-10 В; VI Ї-11 В; VIII І-12 Р
Чорновідка, р. бас. Дністра — Czarnowoda Rz., р. V З-10 П
Чорногородка, с. Кв. — Czarnogrudka (Czarnegrudka), м. IV Й-7 К
Чорнокозинці, с. Хм. — Czarno[h]ozynczy, с. V Е-11 П
Чорнолізці, с. ІФ. — Czarnelofce, с. VII Е-12 РП
Чорнухи, смт Пл. — Czernowka, ф. II І-4 К
Чорнушовичі, с. Лв. — Czenosowice, с. VIII Ї-12 Р
Чорнява, р. бас. Пруту — Czarnawa Rz., р. VII Д-12 РП
Чортків, м. Тр. — Czartkow (Czartekow), ф. VII Ж-11 П
Чортовець, с. ІФ. — Czertufce, с. VII Е-12 РП
Чубинці, с. Кв. — Czoubincze, с. IV И-7 К
Чугор, с. Хм., зняте з обліку — Czahor, с. V Е-10 П
Чуднів, смт (?) Жт. — Ouduowf, с. VI Й-8 В
Чумгак. р. бас. Сули — Czumchak Rz., р. III И-4 К

Ш

Шабельники, с. Чрк. — Czabelnik, с. III Ж-5 К
Шалаші див. Некрасове
Шарапанівка, с. Вн. — Szarapaniewka, сл. V Г-8 Б
Шаргород, м. Вн. — Szar[i]grod, ф. V Д-9 П
Шарівка, с. Хм. — Szarafka (Sarafka), ф. V З-10 П
Шарки, с. Кв. — Z[c]arky (Czarky), с. III З-6 К
Шарки, с. Хм. — Krasky (Crasky), с. V З-9 П
Шароволя (Szarowola), с. Пол. — Sarawola, с. VIII Л-13 Р
Шатава, с Хм. — Satawa, с. V Є-10 П
Шаулиха, с. Чрк. — Szahuliki, сл. III Е-7 К
Швайківці, с. (?) Тр. — Sewoykofce, с. VII Ж-11 П
Швейків, с. Тр. — Czuiku, с. VII Ж-12 Р
Шебутинці, с. Хм. — Czebontincze, с. V Е-10 П
Шебутинці, с. Чрв. — Sobutince (Sobutonce), с. V Д-10 Вал
Шеки, с. (?) Пл. — Sieca, м. I И-3 К
Шелехове, с. Хм. — Czelekow, с. V Ж-10 П
Шельвів, с. Вл. — Selwow, с. VIII Н-12 В
Шендерів, с. Вн. — Szandarow, с. V Є-8 Б
Шепарівці, с. ІФ. — Czeporowe, с. VII Д-12 РП
Шершенці, с. (?) Од. — Clr[e]ince, с. V А 8-Б
Шершні, с. Вн. — Sersnie, с. V Ж-9 П
Шершні, с. Вн. — Szersni, с. V Є-9 Б
Шешори, с. (?) ІФ. — Czosowa, с. VII Г-12 РП
Шидлівці, с. Хм. — Czeluce, с. V Ж-11 П
Шиїнці, с. Хм. — Czynce, с. V Ж-9 П
Шиловичі, с. Чрг. — Cyłowice, с. II Л-4 К
Шипинці, с. Чрв. — Czipince, с. VII Д-11 Вал
Шипівці, с. Тр. — Czipowsce, с. VII Є-11 П

Широка Гребля, с. Вн. — Czirokogrobla, с. V И-9 П
Шишаки, смт Пл. — Szymonowka, с. I Ж-3 К
Шишаки, с. Пл. — Cziczaki, с. I Ж-4 К
Шишківці, с. Тр. — Szyskowcze, с. VII Е-11 П
Шкарівка, с. Кв. — Skarapka, с. III И-7 К
Шлишківці, с. Вн. — Czeliko[f]ka, с. V Г-9 Б
Шманьківці, с. (?) Тр. — Czerminkofce, с. VII Ж-11 П
Шнирів, с. Лв. — Smniarow, с. VIII К-11 В
Шпаки, с. (?) Лв. — Walta, с. VIII Й-11 Р
Шпиків, смт Вн. — Spikow, с. V Д-9 Б
Шпичинці, с. Хм. — Spicziniecz, с. V З-9 П
Шрамківка, смт (?) Чрк. — Czumchak, ф. IV І-4 К
Шулешівка, с. См. — Sulesow, с. II М-2 С
Шумилів, с. Вн. — Samujlow (Sumilow), сл. V В-8 Б
Шумськ, смт Тр. — Szumsk, с. VI К-10 В
Шутроминці, с. Тр. — Czouter[min]ce, с. VII Є-11 П

Щ

Щебрешин (Sczebrzeszyn), с. Пол. — Sczebrzeszin, м. VIII Н-13 В
Щирець, смт Лв. — Scirzec, м. VIII І-13 Р
Щитівці, с. Тр. — Sitowce, с. VII Е-11 П
Щуровичі, с. Лв.; розташув. помилкове — Scurowice, м. VIII Л-11 В

Ю

Южинець, с. Чрв. — Jouginiecz, с. VII Д-11 Вал
Юзвин див. Некрасове
Юнашки, с. Вн. — Onasko, с. V З-7 В
Юрківці, с. Вн. — Jurkofce, с. V Г-9 П
Юрківці, с. Хм. — Juskoce, с. V Ж-10 П
Юрківці, с. Чрг. — Iurkowce, с. II К-3 К
Юрпіль, с. Чрк. — Jurpole, сл. III Е-7 К
Юсківці, с. Пл. — Jaskowce, с. II І-3 К
Юшківці, с. Вн. — Iuszkowce, сл. III Є-7 Б

Я

Яблуневе, с. Пл. — Jablonow, ф. III И-4 К
Яблунівка, с. (?) Пл. — Kapanowka, с. II І-3 К
Яблунівка, с. Хм. — Jablonow, с. V З-9 П
Яблунька, с. ІФ. — Jablinka, с. VII Е-12 РП
Яворів, м. Лв. — Jaworow, м. VIII Ї-13 Р
Явтухи, с. Хм. — Iołtuky (Jułtuky), с. V Ж-9 П
Ягідне (Калівка), с. Вн. — Kalufce, с. V Є-10 П
Ягільниця, с. Тр. — Jagelince, сл. VII Є-11 П
Ягнятин, с. Жт. — Gahatin, с. IV І-7 К

Яготин, м. Кв. — Jahotyn, ф. IV Ї-5 К
Ягубець, с. Чрк. — Jahupiec, сл. III Г-7 Б
Ядути, с. Чрг. — Jołduty (Jeduty), с. II Н-4 Ч
Язлівчик, с. Лв. — Jasko, с. VIII К-12 Р
Язловець, с. Тр. — Jasłowiecz, ф. VII Ж-11 П
Якторів, с. Лв. — Jak[h]torow (Juketorow), с. VIII Ї-12 Р
Якубівка, с. Вн. — Jakobowka, с. V Є-8 Б
Якушинці, с. Вн. — Jakowczince, с. V Ж-9 Б
Яланець, с. (?) Вн. — Lossow, сл. V В-9 Б
Яланка, потік бас. Дністра — Z[o]laniec Rz., р. V В-9 Б
Ялтушків, с. Вн. — Jultowkow, ф. V Є-9 П
Ялтушків, с. Вн. — Jultowkow, с. V Є-9 П
Ямниця, с. ІФ. — Janiscza, с. VII Є-12 РП
Ямпіль, м. Вн. — Jampol, ф. V Б-9 Б
Ямпіль, смт Хм. — Jampol (Ampol), м. VI Й-10 В
Янів див. Івано-Франкове
Янів (Janów), м. Пол. — Ianow, м. VIII Н-14 В
Янчинці див. Радянське
Ярешки, с. Кв. — Jaryszki, с. IV Й-5 К
Яришів, с. Вн. — Jaroszow, ф. V Г-9 П
Ярмаки, с. Пл. — Jarmaki, с. I З-3 К
Ярмолинці, с. Вн. — Armoliniecz, с. V Д-8 Б
Ярмолинці, с. См. — Iarmolince, с. II Й-3 К
Ярмолинці, смт Хм. — Ormoliniecz, с. V З-10 П
Яромирка, р. (?) бас. Смотричу — Lecztusowka y Rz., р. V Ж-10 П
Яромирка, р. бас. Дністра — Jeromirka y Rz., р. V З-10 П
Ярослав (Jarosław), м. Пол. — Iaroslaw, м. VIII Й-14 Р
Ярославець, с. См. — Aroslawiec(Aresawiec), с. II Н-2 С
Ярославка, с. Чрг. — Jarowka, с. IV Л-5 К
Яруга, с. Вн. — Jaruga, ф. V В-9 Б
Яруга, с. Хм. — Ziarofko, с. V Е-10 П
Ярунь, с. Жт. — Jarogne, с. VI Н-9 В
Ясенів-Пільний, с. ІФ. — Jesienow, с. VII Е-11 РП
Ясенівці, с. Лв. — Jesienowce (Jeczenoce), с. VIII Ї-12 Р
Ясень, с. ІФ. — Yaczin, с. VII Е-13 РП
Ясіня, смт Зк. — Jaczinow, с. VII Б-12 Т
Яснозір'я (Бебехи), с. Хм. — Bebeki, с. V З-10 П
Яснозір'я (Білозір'я), с. Чрк. — Białozur, м. III Є-5 К
Яструбиха, с. Вн. — Jastrzemincze, с. V Д-8 Б
Яськівці, с. Хм. — Jaskofce, с. V З-10 П
Яхники, с. Пл. — Iwaniczki, с. II Ї-3 К
Яцине див. Черепове
Яцини, с. Пл. — Jasinki, с. II Ї-4 К
Яцьківці, с. Хм. — Jakofce, с. V Є-10 П
Яшники, с. Кв., затоплене — Jasnik, с. IV І-6 К

Об'єкти, що втратили назву

А

Антипівка, с., околиці, Чрк. — Krasekoczelo, с. III З-5 К
Антонівка, с., околиці, Вн. — Doiger Las, ліс V Г-8 Б
Антопіль, с.околиці, Вн. — Piesky (Piosky), сл. VI И-8 Б

Б

Байківці, с., околиці, Тр. — Naricziowki, вод. млин VIII І-11 П
Балта, м., околиці. Од. — Vscie Swiczky V А-8 Б
Березина, с., околиці, Лв. — Przewos, брід VII И-13 Р
Берем'яни, с., околиці, Тр. — Bremienno, с. VII Є-11 П
Берізки-Бершадські, с., околиці, Вн. — Vblin Las, ліс V В-8 Б
Бершадь, м., околиці Вн. — Kamincze, сл. V В-8 Б
Білики, с., околиці, Пл.; перехід через р. Ворсклу — Bilikowy Brod, брід I Г-3 К
Білозір'я, с., околиці, оз. Чрк. — Biale Jezioro, озеро III Д-5 К
Бовтишка, с., околиці, Крв. — Baudis Las, ліс III В-5 К
Богдани, с., околиці, Чрг. — Hauryłow, с. II Ї-4 К
Богданівка, с., околиці, Кв. — Iwan Czlek, с. IV І-5 К
Богданівці, с., околиці, Хм. — Daskofce, с. V И-10 П
Боднарівка, с., околиці, Хм. — Skolofce, с. V З-10 П
Болеславчик, с., околиці Мк.; перехід через р. Синюху — Coporybe Chodzy B., брід III А-5 Б
Боложинів, с., околиці, Лв. — Kobÿla (Kobola), с. VIII Й-12 Р
Бохоники, с., околиці, Вн. — Czeliakow, с. V Ж-9 Б
Брацлав, смт, околиці Вн. — Mordoskÿ Las, ліс V Д-8 Б
Броди, м., околиці, Лв. — Brodi, с. VIII К-12 Р
Броди, м., околиці, Лв. — Babin, с. VIII К-12 Р
Буди, с., околиці, Вн. — Rozwalsky Las, ліс V В-8 Б
Будилів, с., околиці, ІФ. — Lipowka, с. VII Д-11 РП
Буймер, с., околиці,См. — Buymir Las, ліс II І-2 М
Буцневе, с., околиці, Хм. — Karoszince, с. V З-9 П

В

Вашківці, м., околиці, Чрв. — Makofce, с. VII Г-11 Вал
Велика Вовнянка, с., околиці, Кв. — Czarne Pole, тер. III Є-6 К
Велике Липське, с., околиці, Чрк,, затоплене — Popuscze, с. III Є-5 К
Велике Липське, с., околиці, Чрк., затоплене — Sołomiczyn, с. III Є-5 К
Великй Хутір, с., околиці, Чрк. — Melniki, с. III З-5 К
Видра, с., околиці, Лв. — Wołowbok, с. VIII Й-12 Р
Виноградне, с., околиці, Вн. — Braik, с. V Е-10 П
Висоцьк, с., околиці, Вл. — Bondugÿ, с. VIII О-13 В
Вихватнівці, с., околиці, Хм. — Boidoczowka, с. V Е-10 П
Вишнівчик, с., околиці, Хм. — Lecztusowka y Rz., с. V Ж-10 П

Вілявче, с. (?), околиці, Лв. — Bowkły, сл. VIII І-12 Р
Вільшана, с., околиці, См.; перехід через р. Сулу — Piesczany B., брід II Й-2 К
Вінниця, м. околиці — Piontinczany, с. V Ж-8 Б
Вінниця, м. околиці — Slaboda, Biele pole, с. V Ж-8 Б
Вінниця, м. околиці — Wiczenia y Rz., с. V Ж-9 Б
Вовчик, с., околиці, Пл. — Szaławiła (Szalowila), с. I И-4 К
Вовчинець, с., околиці, ІФ. — Wauczince, с. VII Є-12 РП
Ворохта, смт, околиці, ІФ. — Carna hora (Czare hory), с. VII Б-12 РП

Г

Глинське, с., околиці, скеля, Пл. — Skulskie G., г. I Ж-2 К
Гнівань, м.,околиці,Вн. — Witawa, с. V Є-9 Б
Голинь, с., околиці, ІФ. — Wolowignecz, с. VII Є-12 РП
Голоскове, с., околиці, Мк., перехід через р. Пд. Буг — Kaynary B., брід III Б-7 Б
Гора, с., околиці, Пл. — Toduszka, с. I Д-2 К
Грим'ячка, с., околиці, Хм. — Krimienka, с. V Ж-10 П
Гриненки, с., околиці, Вн. — Waricz Las, ліс V Д-8 Б
Гущинці, с.,околиці, Вн. — Huczince, Nowe Kamien, сл. V И-9 Б

Д

Джулинка, с., околиці, Вн. — Bereska, сл. V В-8 Б
Джулинка, с., околиці, Вн. — Beresky, сл. V В-8 Б
Діброва, с., околиці, Чрг. — Kropiwna, с. IV М-4 К
Дмитрівка, с., околиці, Чрк. — Iohaiłky, с. III Ж-5 К
Долішнє Залуччя, с., околиці, ІФ. — Franko, с. VII Г-11 РП
Дубина, с., околиці, Вн. — Deren[i]kow Las, ліс V В-8 Б

Ж

Житники, с., околиці, Вн. — S[o]strowa, с. V Е-10 П
Жолдаки, с., околиці, См. — Bor, ліс II Н-3 С
Жолдаки, с., околиці, См. — Riczow, с. II Н-3 С
Жуківці, с., околиці, Вн. — Canczerufka, с. V Є-9 Б
Журавеньки, с., околиці, ІФ. — Ruquest, с. VII Ж-12 Р
Журавне, с., околиці, См. — Zurawno Pole, тер. I З-2 К

З

Заболотів, смт, околиці, ІФ. — Guimicze, с. VII Г-11 РП
Заборознівці, с., околиці, Хм. — Kowol, с. V Є-10 П
Залуччя, с., околиці, ІФ. — Krekansy, с. VII Д-12 РП
Звиняче, с. (?), околиці, Вл. — Wignanka, м. VIII М-12 В
Звонецький поріг; р., л. Дніпра — Woronowa Woda, р. I Г-1 (врізка)
Зелена Левада, с., околиці, Мк. — Skielka B., брід III Б-7 Б
Зелений Гай, с., околиці, Тр. — Blakowce, с. VII Е-11 П

Зеленче, с., околиці, Хм. — Rubincze, c. V Ж-10 П
Змагайлівка, с., околиці, Чрк., затоплене — Kowarÿno (Koworyno), c. III Е-5 К
Золотоноша, м., околиці, Чрк. — Czekawissowa, c. III Ж-5 К

І

Іванівка, с., (Первомайський р-н), околиці, Мк.; перехід через р. Пд. Буг — Hladenki niszy B., брід III А-6 Б
Івча, с., околиці, Вн. — [Z]aczalowka, c. V З-9 П

К

Калуш, м., околиці, ІФ. — Zagure, c. VII Є-12 РП
Калуш, м., околиці, ІФ. — Kostin, c. VII Є-12 РП
Кальне, с., околиці, Тр. — Telesczen, c. VII З-12 Р
Кам'янець-Подільський, м., околиці, Хм. — Tataricze, c. V Е-10 П
Капустине, с., околиці, Чрк. — Wierbicz Las, ліс III Д-6 К
Капустинці, с., околиці, См. — Szypuszki, c. II І-2 К
Кивачівка, с., околиці, Вн. — Hordiow, c. V Д-7 Б
Київ, м., околиці; перехід через р. Дніпро — В., брід IV Л-6 К
Київ, м., південні околиці; перехід через р. Дніпро — В., брід IV К-6 К
Клебань, с., околиці, Вн. — Cheitkowka, c. V Г-8 Б
Клембівка, с., околиці, Вн. — Balonowka, c. V В-9 Б
Колоколин, с., околиці, ІФ. — Klenis, сл. VII З-12 Р
Коломия, м., околиці, ІФ. — Gusakofce, c. VII Д-12 РП
Коломия, м., околиці, ІФ. — Horniki, c. VII Д-12 РП
Коломия, м., околиці, ІФ. — Kriczince, c. VII Д-12 РП
Комарно, м., околиці, Лв. — Wielki Staw, оз. VIII И-13 Р
Копіївка, с., околиці, Вн. — Sloboda, c. V Д-9 Б
Кореневе, с., околиці, См. — Korzeniow Las, ліс II Й-3 К
Коритне, с., околиці, Чрв. — Wilawcze, c. VII Г-11 Вал
Коровинці, с., околиці, См. — Krowince, c. II Й-3 К
Котюжани, с., околиці, Вн. — Seloboda, c. V Е-9 П
Красненьке, с., околиці, Мк.; перехід через р. Пд. Буг — Krasnenky Rz., у В., брід III Б-7 Б
Красносілка, с., околиці, Вн. — Jamny, c. V Г-8 Б
Красносілка, с., околиці, Вн. — Nowe Potok, c. V В-8 Б
Красностав, с., околиці, Хм. — Chlapotin (Klapotin), c. VI Н-9 В
Крикливець, с. околиці, оз., Вн. — K[r]iołowo Izero, оз. V Б-8 Б
Крикливець, с. (?), околиці, Вн. — Oken[a] Pole, c. V Б-8 Б
Крутьки, с., околиці, Чрк., затоплене — Smikuwka, c. III Є-5 К
Кумарі. с. околиці. Мк. — Piski, [o.] III А-7 Б

Л

Ланчин, смт, околиці, ІФ. — Rongur, c. VII Д-12 РП
Лащів (Lanszczów), с., околиці, Пол. — Lelki, c. VIII Л-13 Р
Лебедин, с., околиці, Чрк. — Lebedÿn Las, ліс III Г-5 К

Лехнівка, с., околиці, Хм. — Boloczowka, с. V И-10 П
Лисянка, с.,околиці, Вн. — Mahuwfka, с. V Ж-9 Б
Лісківці, с. (?), околиці, Хм. — Predrowce, с. V Е-11 П
Лісна Поляна, с., околиці, Вн. — Durowe Las, ліс V Д-8 Б
Лісничівка, с., околиці, Од. — Saraczinka Las, ліс V А-8 Б
Лісова Лисіївка, с., околиці, Вн. — Holowincze, с. V З-8 Б
Лісоводи, с., околиці, Хм. — Kotignow, с. V З-10 П
Лопатинка, с., околиці, Вн. — Kuczince, с. V Є-8 Б
Лугове, с., околиці, Лв. — Stayn, вод. млин VIII Й-12 Р
Лужани, смт, околиці, Чрв. — Lowjaniecz, с. VII Д-11 Вал
Луцьк, м., околиці — Zalorow, с. VIII Н-11 В
Луцьк, м., південні околиці; перехід через р. Стир — В., брід VIII Н-11 В

М

Майданівка, с., околиці, Чрк. — Maydonow Las, ліс III Е-6 К
Макіївка, с., околиці, Чрг. — Szalan Dabrowa, ліс IV К-4 К; К-5 К
Мала Загорівка, с., околиці, Чрг. — Dymidowka, с. II М-4 Ч
Малий Острожок, с., околиці, Вн. — Pÿsky (Piosky), сл. VI И-8 Б
Мантин, с., околиці, Рв. — Pianie, с. VIII М-11 В
Маринопіль, с., околиці, ІФ. — Wolczek, с. VII Ж-12 Р
Медведівка, с. (?), околиці, Вн. — Mabanowka (Mabonowka), сл. VI І-8 В
Межирів, с.,околиці,Вн. — Czidawa, с. V Є-9 П
Межиріч, с., околиці, Чрк. — Mou[ł]czÿce (Moulczice), с. III Ж-5 К
Метанівка, с., околиці, Вн. — Jamny, с. V Г-8 Б
Метанівка, с., околиці, Вн. — Jamny Las, ліс V Г-8 Б
Михайлівка, с., околиці, Вн. — Bratuwka, с. V Д-8 Б
Михайлівка, с., околиці, Вн. — Mirogrod, сл. V Д-8 Б
Мізяківські Хутори, с., околиці, Вн. — Jasekowce Wiełky, с. V З-9 Б
Мліїв, с., околиці, Чрк. — Mliow Las, ліс III Д-5 К; Е-5 К
Моринці, с., околиці, Чрк. — Kaczki Las,ліс III Е-6 К
Москаленки, с., околиці, Кв. — Woloszyn, с. III Є-6 К
Мочалище, с., околиці, Чрг. — Dabrowa, ліс IV Л-5 К

Н

Нетечинці, с., околиці, Хм. — Nieteczince Maly, с. V Ж-10 П
Нирків, с., околиці, Тр. — Czerwonogrod, ф. VII Є-11 П
Нова Ушиця, смт, околиці, Хм. — Makufce, с. V Є-10 П
Нове Поріччя, с., околиці, Хм. — Kowpin, с. V З-10 П
Носківці, с., околиці, Вн. — Kukufce, с. V Є-9 П

О

Оброч (Obrocz), с., околиці, Пол. — Karczma, заїжджий двір VIII М-13 Р
Ожеве, с., околиці, Чрв. — Zrow у Rz., с. V Д-9 П
Озеряни, с., околиці, Чрг. — Jezioro, оз II Ї-3 К
Олесько, смт, околиці, Лв. — Pokrowy, с. VIII Й-12 Р

П

Р

С

Середній Угринів, с., околиці, ІФ. — Oriow Nowe, c. VII Є-12 РП
Синюхин Брід, с., околиці Мк.; перехід через р.Синюху — Na szlaku Dnieprowym, брід III А-6 Б
Сільниця, с., околиці, Вн. — Kuczemincze, c. V Д-9 Б
Смош, с., околиці, Чрг. — So[t]oczynce, c. II К-4 К
Снятин, м., околиці, ІФ. — Nikolince, c. VII Д-11 РП
Сокілець, с., околиці, Хм. — Szok[e]cz czelo, c. V Е-10 П
Соколівка, с., околиці, Вн. — Tołpaczow Las, ліс V В-8 Б
Соколівка, с., околиці, Лв. — Jedr[ze]iowka (Jedriowka), c. VIII Й-12 Р
Солгутове, с., околиці, Крв. — Demitropol, сл. V Б-7 Б
Солобківці, с., околиці, Хм. — Bouczowce, c. V Ж-10 П
Стайки, с., околиці Кв.; перехід через р. Дніпро — B., брід IV Ї-6 К
Стара Ушиця, смт, околиці, Хм. — Balamatowka, c. V Е-10 П
Стара Ушиця, смт, околиці, Хм. — Krisczany, c. V Е-10 П
Старовойтове, с., околиці, Вл. — Wolckow przewos, c. VIII П-13 В
Стрижавка, смт, околиці, Вн. — Cetrisowka, c. V З-8 Б
Сульжин, с., околиці, Хм. — Slusiniecz, м. VI Ї-10 В
Суходіл, с.. околиці.Тр. — Irkofce, c. V З-11 П

Т

Тарноруда, с., околиці, Хм. — Romatincze, c. V И-11 П
Твердині, с., околиці, Вл. — Mikolaiow, м. VIII О-12 В
Теплик, смт, околиці, Вн. — Motorowky Las, ліс V Г-8 Б
Тернівка, с., околиці, Вн. — T[o]rnow Las, ліс V В-8 Б
Тиманівка, с., околиці, Вн. — Timonowka nissa y Rz., c. V Г-8 Б
Тишівці (Tyszowce), с., околиці, Пол. — Podtarhowica, c. VIII М-13 Р
Товмач, с., околиці, Чрк. — Romozyn Las, ліс III Г-6 К
Томашівці, с., околиці, ІФ. — Dangerka, c. VII Ж-12 РП
Тополівка, с., околиці, Вн. — Roluwka, сл. V Д-7 Б
Тростянець, с., околиці, Вн. — Napotus Las, ліс V Є-8 Б
Тростянець, с., околиці, Вн. — Lubianiecz, c. V Є-8 Б
Тростянчик, с., околиці, Вн. — Oucze, c. V Г-8 Б
Туричани, с., околиці, Вл. — Pinzki most, c. VIII О-12 В
Тур'я, с., околиці, Лв. — Busky, c. VIII Й-12 Р
Тютьки, с., околиці, Вн. — Czitaky, c. V Ж-9 Б

У

Умань, м., околиці, Чрк — Perewola[cz]a Las (Pereweloka Las), ліс III Г-7 Б

Ф

Федорівка, с., околиці, Пл. — Ostraniowka, заїжджий двір I Е-3 К
Футори, с., околиці, Тр. — Prokice, с.VIII І-12 Р

Х

Хижки, с., околиці, См. — Romanicza grobla Rz., p. II М-3 М
Ходаки, с., околиці, Вн. — Przewłoka Las, ліс V Ж-9 П
Храпачі, с., околиці, Кв. — Bachmatowka (Bachmat), с. IV І-6 К

Ц

Царичанка, смт, околиці, Днп. — Kacane Topol, дерево І Б-2 К

Ч

Чабанівка, с., околиці, Хм. — Racołupince, с. V Е-10 П
Черепівка, с., околиці, См. — Korczyno H., г-ще II К-2 М
Чехівка, с., околиці, Чрк., затоплене — Pustki, с. III Є-5 К
Чортовець (Czartowiec), с., околиці, Пол. — Cusowo, с.VIII Л-13 Р

Ш

Шалигине, смт, околиці, См. — Kawionki, с. II Н-2 С
Шпиколоси, с., околиці, Тр. — Pticza, м. VIII К-11 В
Шупарка, с., околиці, Тр. — Słaboda, сл.VII Е-11 П

Я

Яворівка, с., околиці, Вн. — Kobule Las, ліс V Б-8 Б
Ярмолинці, с., околиці, Вн. — Drieny Las, ліс V Д-8 Б
Ярослав (Jarosław), м., околиці, Пол. — Monaster, с. VIII К-14 Р
Ясенове, с., околиці, См. — Bokryrow Las, ліс І З-2 К
Ясенів-Пільний, с., околиці ІФ — Petrohorat, с.VII Е-11 РП

Матеріали конференції

„Картографічна спадщина України“

Львів, 6—7 жовтня 1998 р.

Інститут
української археографії
та джерелознавства ім. М.Грушевського
Національної Академії наук України
Львівське відділення
Центральний державний історичний
архів України у Львові

Програма наукової конференції "<u>Картографічна спадщина України</u>"

6-7 жовтня 1998 року

Львів 1998

Оргкомітет конференції:

Марія ВАВРИЧИН, Ярослав ДАШКЕВИЧ, Орест МАЦЮК

Конференція відбудеться 6-7 жовтня в приміщенні Центрального державного історичного архіву України у Львові, пл. Соборна, 3а.

Реґламент: Доповідь на пленарному засіданні
- ***до 25 хв.***
Повідомлення на засіданні секції
- ***15-20 хв.***
Виступ в обговоренні -
до 5 хв.

Телефон для довідок: ***72-29-02***

6 жовтня

Пленарне засідання

10.00 - 13.00 год.

Головуючий: *Я. Дашкевич*
Секретар: *М. Вавричин*

1. Завдання історичного картознавства в Україні.
Я. Дашкевич, д-р іст. н., проф., Львівське відділення ІУАД ім. М.Грушевського НАНУ

2. Сучасні методи створення топографічних та кадастрових карт і планів.
С. Ямелинець, головний інженер, Державне підприємство "Західгеодезкартографія", м.Львів

3. До питання про видання спільного покажчика до кадастрових карт, які зберігаються в Україні та Польщі.
О. Мацюк, д-р. іст. н., проф., ЦДІА України у Львові

4. Історія формування українсько-білоруського політичного кордону. 1920-1930 рр.
М. Дністрянський, к. геогр. н., доцент, ЛДУ ім. І.Франка

5. Обговорення

Секційні засідання

14.00 - 17.00 год.

Секція I

Головуючий: *О. Мацюк*
Секретар: *Н. Бортняк*

1. Великомасштабна картографія України XVII - середини XVIII ст. (Міські та військові плани).
Я. Дашкевич, д-р іст. н., проф., Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ

2. Комплекс карт України Г.Боплана та їх збереження в бібліотеках Європи.
М. Вавричин, Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ

3. Зміни, доповнення і виправлення у 8-у аркуші "Спеціальної" карти України Г. Боплана.
А.-Б. Перналь, д-р, проф., Брандонський у-нт (Канада)

4. Підготовка факсимільного видання Спеціальної карти України Г. Боплана.
О. Голько, к. геогр. н., Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ

5. Умовні позначення на давніх картах Галичини.
І.М. Гудз, к. тех. н., доцент, *М.Т. Процик*, ст. викладач, Університет "Львівська політехніка"

6. Етнічні карти українських земель (Ретроспективний огляд).
П. Штойко, к. геогр. н., доцент, ЛДУ ім. І.Франка

7. Фактори і джерела створення "Народописної карти українсько-руського народу" Г. Величка.

І. Ровенчак, к. геогр. н., доцент, ЛДУ ім. І.Франка

8. Етнографічна карта Угорської Русі кінця XIX ст. С. Томашівського.

Н. Бортняк, Львівське відділення ІУАД ім. М. Грушевського НАНУ

Обговорення.

Секція II

Головуючий: *І. Сварник*
Секретар: *В. Самарський*

1. Картографія німецьких колоній в Галичині XIX ст.

П. Сіреджук, к. іст. н., викладач, Львівський ін-т внутрішніх справ

2. Протоколи генеральних візитацій - джерело для створення карти церковно-адміністративного поділу України кінця XVII - XVIII ст.

І. Скочиляс, Львівське відділення ІУАД ім. М.Грушевського НАНУ

3. До історії архіву карт і планів у Львові.

І. Сварник, ЦДІАУ у Львові

4. Історія формування колекцій карт і планів ЦДІА України у Львові

В. Самарський, ЦДІАУ у Львові

5. Карти Галичини в Державному архіві Австрії.

Е. Деак, член Австрійської Академії наук (Відень)

6. Збірка давніх карт у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАНУ.

Т. Паславський, заст. директора ЛНБ ім. В.Стефаника НАНУ

Обговорення.

7 жовтня

Секційні засідання

10.00 - 13.00 год.

Секція I

Головуючий: *Г. Петришин*
Секретар: *Є. Лісовська*

1. Функціональна організація Галичини на основі картографічних матеріалів кінця XIX ст.
У. Іваночко, аспірант, Університет "Львівська політехніка"

2. Карти Галичини останньої чверті XVIII ст. як джерело для вивчення адміністративно-територіального поділу краю.
М. Драк, к. іст. н.

3. Карта Міґа як джерело містознавства Галичини.
Г. Петришин, к. архітект., доцент, Університет "Львівська політехніка"

4. Кадастрові карти як джерело до історії Галичини XIX ст.
Є. Лісовська, ЦДІАУ у Львові

5. Можливості дослідження колонізаційних заходів австрійського уряду в Галичині на основі кадастрових карт ЦДІА України у Львові.
О. Олежко, аспірант, Університет "Львівська політехніка"

6. Територіальна структура міст Прикарпаття в картографічних матеріалах кінця XVIII - поч. XX ст. (На прикладі міст Самбір, Старий Самбір, Турка).
Л. Пархуць, аспірант, Університет "Львівська політехніка"

7. Журнали опису і плани земельних ділянок як інструмент визначення етнічного складу міст і містечок Галичини та його вплив на розвиток планувальних структур.

Х. Бойко, аспірант, Університет "Львівська політехніка"

Обговорення.

Секція II

Головуючий: *О. Купчинський*
Секретар: *У. Козак*

1. Історія формування картографічної збірки Наукової бібліотеки ЛДУ ім. І.Франка.

Н. Швець, НБ ЛДУ ім. І.Франка

2. Картографічні видання XVI - першої половини XVII ст. взірець друкарського мистецтва (На матеріалах відділу рідкісної книги НБ ЛДУ ім. І.Франка).

Г. Демченко, НБ ЛДУ ім. І.Франка

3. Карти України XVII ст. у фондах Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна (Санкт-Петербург).

О. Купчинський, к. філол. н., Наукове товариство ім. Шевченка у Львові

4. Рукописні карти XVII ст. у фондах ЦДІА України у Львові.

У. Козак, ЦДІАУ у Львові

Пленарне засідання

14.00 - 16.00 год.

Головуючий: ***Я. Дашкевич***
Секретар: ***О. Голько***

1. Концепція Історичного атласу України.
Ю. Лоза, **головний редактор, Видавництво "Мапа" ЛТД (Київ)**

2. Система навчальних атласів з історії України.
Т. Погурельська, **редактор, Видавництво "Мапа" ЛТД (Київ)**

3. Обговорення.

4. Підсумки конференції

Ярослав Дашкевич

Вступне слово на відкритті наукової конференції „Картографічна спадщина України" 6 жовтня 1998 р.

Не люблю слова „перший", бо все дуже часто якось у нас виявляється „першим", але, якщо виходити з історії української науки, то це справді перша наукова конференція такого типу, присвячена виключно проблемі „Картографія й історія". Теми з історії картознавства та історичної картографії є в програмах конференцій — історичних, географічних, мовознавчих, картографічно-геодезичних, історико-краєзнавчих, однак так складається, що наша сьогоднішня конференція є справді першою комплексною такого типу і змісту та має виразно інтердисциплінарний характер.

Конференцію проводимо у дуже складний час для України, але може це й трохи символічно, що, попри важкі умови для науки — умови, накинені згори, — науково-дослідницька діяльність, все ж таки, не завмирає, а розвивається далі.

Є ще й інші особливості конференції. Проводимо її без будь-якої матеріальної допомоги ззовні. Ми зверталися за фінансуванням до фонду Дж. Сороса „Відродження", але отримали відмовну відповідь. При сьогоднішній антильвівській, антигалицькій — не хочу сказати загально антиукраїнській — тенденції нового керівництва фонду в цьому немає нічого дивного. Однак, у зв'язку з відсутністю фінансування ми не змогли зібрати учасників з цілої України (хоча були такі наміри), мусили обмежитися учасниками зі Львова — та ентузіастами з Австрії (хочу тут привітати проф. Е. Деака з Відня) і Києва, з видавництва „Мапа", що прибули, незважаючи на всі труднощі. Тому також інформація і реклама про конференцію були скромнішими, ніж повинні б бути. Ми маємо обіцянку від Брандонського університету в Канаді, що він допоможе нам видати матеріали сьогоднішньої конференції. Тому прошу подати тексти своїх повідомлень у вигляді наукових статей до Оргкомітету, щоб ми почали готувати збірник.

До конференції ми хотіли підготувати деякі видання, але через згадані вже фінансові труднощі вихід у світ їх затримався. У видавництві „Мета" виходить збірник статей „Боплан і Україна; в цьому ж видавницт-

ві недавно побачило світ видання „Опису України“ Боплана. Є рекламні оголошення про ці видання, а після того, як буде вже надруковано тираж збірника „Боплан і Україна“, ми проведемо презентацію обох видань, на яку Вас запросимо. У Києві готується факсимільне перевидання „Спеціальної карти України“ Боплана середини XVII ст. разом із науковим апаратом. На виставці завтра можна буде ознайомитися з пробним препринтом цього видання, яке повинно започаткувати нову, другу серію „Monumenta cartographiae Ukrainae“. Другим випуском передбачається перевидання карти Галичини австрійського картографа Й. Лізґаніґа (кінець XVIII — початок XIX ст.).

Центральний державний історичний архів України у Львові підготував невелику виставку пам'яток картографії зі своїх фондів, за що співробітникам архіву належить велика подяка. Маємо надію, що вдасться видати буклет-пам'ятку про цю виставку.

Переходимо безпосередньо до праці конференції.

Прошу не забувати, що конференція має ухвалити якісь реалістичні резолюції. Прошу подавати у письмовій формі свої пропозиції до цих ухвал.

Боплан і Україна
Збірник наукових праць

У науково-видавничому підприємстві "МЕТА" у IV кварталі 1998 р. вийде збірник наукових статей і матеріалів "Боплан і Україна", підготовлений Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім.М.Грушевського НАН України.

У збірнику вміщені статті українських та закордонних дослідників, у яких на підставі нововиявлених архівних матеріалів, картографічних творів, аналізу літератури про Г. Боплана розкривається творча біографія відомого французького військового інженера та картографа, значення його творчості для вивчення історії України XVII ст., зокрема історії картографії України. Вперше публікується документ про перебування Боплана в Галичині, факсиміле його праці "Принципи військової геометрії" з перекладом на українську мову, покажчик назв об'єктів, зафіксованих на Спеціальній карті України й ідентифікованих на підставі сучасної топографічної карти нашої держави, друкується бібліографічна Бопланіана.

Збірник видано при фінансовій підтримці Міжнародного фонду "Відродження" та Брандонського університету (Манітоба, Канада).

Ґійом Ле Вассер де Боплан
«ОПИС УКРАЇНИ»

Пер. з франц., приміт. та передм В. Косика. — Львів: НВП "Мета", 1998. — 180 с.: іл.

«Опис України» — відомий твір французького інженера-картографа XVII ст. Ґійома Ле Вассера де Боплана, в якому описані життя та звичаї мешканців України, її фауна та флора того часу.

Для широкого загалу читачів, для всіх тих, хто цікавиться історією України.

З питань придбання звертайтеся за адресою:

Львів, вул.Кульпарківська, 99
тел./факс: (0322) 63 39 98

Автори

Бойко Христина Степанівна, асистент кафедри історії та художніх основ архітектури Державного університету „Львівська політехніка“.

Бортняк Надія Володимирівна, канд. іст. наук, молодший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Вавричин Марія Григорівна, провідний археограф Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Голько Олег Федорович, канд. геогр. наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Ґудз Іван Миколайович, канд. техн. наук, доцент кафедри аерофотогеодезії Державного університету „Львівська політехніка“.

Дашкевич Ярослав Романович, д-р іст. наук, професор, керівник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Демченко Ганна Михайлівна, головний бібліограф Відділу рідкісної книги ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Дністрянський Мирослав Степанович, канд. геогр. наук, доцент кафедри географії України Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Драк Микола Мар'янович, канд. іст. наук, старший науковий співробітник.

Іваночко Уляна Ізяславівна, аспірантка кафедри історії та художніх основ архітектури Державного університету „Львівська політехніка“.

Кришталович Уляна Романівна, провідний науковий співробітник Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Купчинський Олег Антонович, канд. філол. наук, науковий секретар Наукового товариства імені Шевченка.

Лісовська Євгенія Іванівна, науковий співробітник Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Лоза Юрій Іванович, головний редактор видавництва „Мапа“ (м. Київ).

Мацюк Орест Ярославович, д-р іст. наук, професор, директор Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Падюка Неоніла Володимирівна, головний бібліотекар кабінету картографії Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Пархуць Любомир Васильович, асистент кафедри екології та ландшафтної архітектури Українського державного лісотехнічного університету (м. Львів).

Паславський Тарас Богданович, заступник директора Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України.

Перналь Андрій Болеслав, д-р історії, професор Брандонського університету (Манітоба, Канада).

Петришин Галина Петрівна, канд. архітектури, доцент кафедри історії та художніх основ архітектури Державного університету „Львівська політехніка".

Процик Михайло Теодорович, старший викладач кафедри аерофотогеодезії Державного університету „Львівська політехніка".

Ровенчак Іван Ілліч, канд. геогр. наук, доцент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Самарський Володимир Олександрович, архівіст Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Сварник Іван Іванович, зав. сектором допоміжних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву України у Львові.

Сіреджук Петро Степанович, канд. іст. наук, викладач Львівського інституту внутрішніх справ.

Скочиляс Ігор Ярославович, канд. іст. наук, науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Соснова Надія Степанівна, асистент кафедри містобудування Державного університету „Львівська політехніка".

Швець Наталія Павлівна, зав. Відділом рідкісної книги ім. Ф. П. Максименка Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Штойко Павло Іванович, канд. геогр. наук, доцент кафедри раціонального використання природних ресурсів і охорони природи Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Ямелинець Степан Петрович, заступник директора Державного підприємства „Західгеодезкартографія".

Наукове видання

Картографія та історія України

Збірник наукових праць

Комп'ютерне плантування: *Ірина Муравецька*

Здано до набору 02.06.2000. Підписано до друку 24.11.2000.
Формат 70×100/16. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Таймс.
Ум.-друк. арк. 32,01. Ум. фарбо-відб. 32,7. Вклейки 14. Обл.-вид. арк. 36,2.
Наклад 500 примірників. Замовлення № 173

Віддруковано з готових діапозитивів
у Друкарні Отців Василіян „Місіонер".
80300, м. Жовква Львівської обл., вул. Василіянська, 8.

Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України здійснило видання, присвячені історико-географічній тематиці:

1. **Боплан і Україна:** Збірник наукових праць. — Львів: Мета. — 1998. — 318 с., репродукції карт.

2. **Спеціальна карта України Ґ. Боплана 1650 року.** Покажчик назв об'єктів, зафіксованих на карті та ідентифікованих на підставі сучасної топографічної карти України (латинсько-український та українсько-латинський). — Київ: Мапа. — 2000. — 10 табл. + 71 с.

Видання присвячене 400-річчю від народження Ґ. Боплана.

У 2000 р. відбулися дві міжнародні наукові конференції, присвячені 400-річчю від народження Ґ. Боплана:

„Боплан і Україна" (12-13 жовтня, м. Запоріжжя).

Конференція проводилась під патронатом Інституту археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Посольства Франції в Україні, Запорізького державного університету, Культурного центру „Хортиця" та Запорізького наукового товариства ім. Я. Новицького.

„Картографія та історія України“ (20—21 листопада, м. Львів).

Конференція організована Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України та Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України.

Матеріали конференції вийдуть друком.

У видавничих планах Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України передбачає, шляхом кооперації з іншими науковими установами і спеціалізованим видавництвами, видати **факсимільні атласи карт України Ґ. Боплана та європейських картографів XV—XVII ст.**